INSTITUȚIUNILE CULTURALE

DIN MUNICIPIUL ORADEA ȘI JUDEȚUL BIHOR

DESCRIERE MONOGRAFICĂ PE 318 PAGINI
CU 4 HĂRȚI ÎN TEXT – 137 GRAVURE – 10 DOCUMENTE
ȘI 6 TEXTE ORIGINALE ÎN FOTOLITOGRAFIE

DE

PROFESOR PETRE DEJEU

FOST CONSILIER CULTURAL AL MUNICIPIULUI ORADEA
ȘI INSPECTOR AL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SECUNDAR PENTRU REGIUNEA ȘCOLARĂ II. – ORADEA:
JUDEȚELE BIHOR, SĂLAJ, SĂTMAR ȘI MARAMUREȘ

EDITURA AUTORULUI

BUCUREȘTI
LIBRĂRIA CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL REGELE CAROL 5.

LEIPZIG
HIERSEMANN'SCHE BUCHHANDLUNG
KONIG STRASSE 29.

ORADEA
TIPOGRAFIA FRANKLIN, STR. NICOLAE IORGA 1.
1 9 3 7

www.dacoromanica.ro

Profesor PETRE DEJEU

INSTITUȚIUNILE CULTURALE

DIN MUNICIPIUL ORADEA ȘI JUDEȚUL BIHOR

www.dacoromanica.ro

MONOGRAFIA
MUNICIPIULUI ORADEA ŞI JUDEŢULUI BIHOR

1925 ═══ VOLUMUL II. ═══ 1937

Toate drepturile rezervate

Cu literile tipografiei Franklin, Oradea, Anul 1937.

www.dacoromanica.ro

INSTITUȚIUNILE CULTURALE

DIN MUNICIPIUL ORADEA SI JUDEȚUL BIHOR

DESCRIERE MONOGRAFICĂ PE 318 PAGINI
CU 4 HĂRȚI ÎN TEXT – 137 GRAVURE – 10 DOCUMENTE
ȘI 6 TEXTE ORIGINALE N FOTOLITOGRAFIE

DE

PROFESOR PETRE DEJEU

FOST CONSILIER CULTURAL AL MUNICIPIULUI ORADEA
ȘI INSPECTOR AL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SECUNDAR PENTRU REGIUNEA ȘCOLARĂ I. – ORADEA·
JUDEȚELE BIHOR SĂLAJ, SĂTMAR ȘI MARAMUREȘ

EDITURA AUTORULUI

BUCUREȘTI
LIBRĂRIA CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL REGELE CAROL 5.

LEIPZIG
HIERSEMANN'SCHE BUCHHANDLUNG
KÖNIG STRASSE 29.

ORADEA
TIPOGRAFIA FRANKLIN, STR. NICOLAE IORGA 1.
1 * 9 * 3 * 7

www.dacoromanica.ro

OMAGIU

ILUSTRISIMULUI ŞI REVERENDISIMULUI DOMN
DOCTOR ÎN SÂNTA TEOLOGIE

GHEORGHE MICULAŞ

PROTONOTAR APOSTOLIC AL SANCTITĂŢII SALE
SUVERANULUI PONTIFICE ROMAN PIUS XI-LEA,
PREPOZIT AL CAPITULULUI BISERICII CATEDRALE
ROMÂNE UNITE GRECO-CATOLICE DIN ORADEA,
PRELAT PAPAL, VICAR GENERAL EPISCOPESC,
RECTOR AL ACADEMIEI DE TEOLOGIE,
DIRECTOR AL SEMINARULUI TINERIMII ROMÂNE UNITE
ETC. ETC. ETC.
ENTUZIASTULUI ŞI MERITOSULUI PROMOVATOR
AL INVĂŢĂMÂNTULUI ŞI CULTURII POPORULUI ROMÂN
DIN MUNICIPIUL ORADEA ŞI JUDEŢUL BIHOR
ŞI DIN TOATĂ DIECEZA ROMÂNĂ UNITĂ
GRECO-CATOLICĂ DE ORADEA

ÎN SEMN DE RECUNOŞTINŢĂ, PROFUNDĂ STIMĂ,
ADMIRAŢIE ŞI GRATITUDINE
D. D. D.

AUTORUL

www.dacoromanica.ro

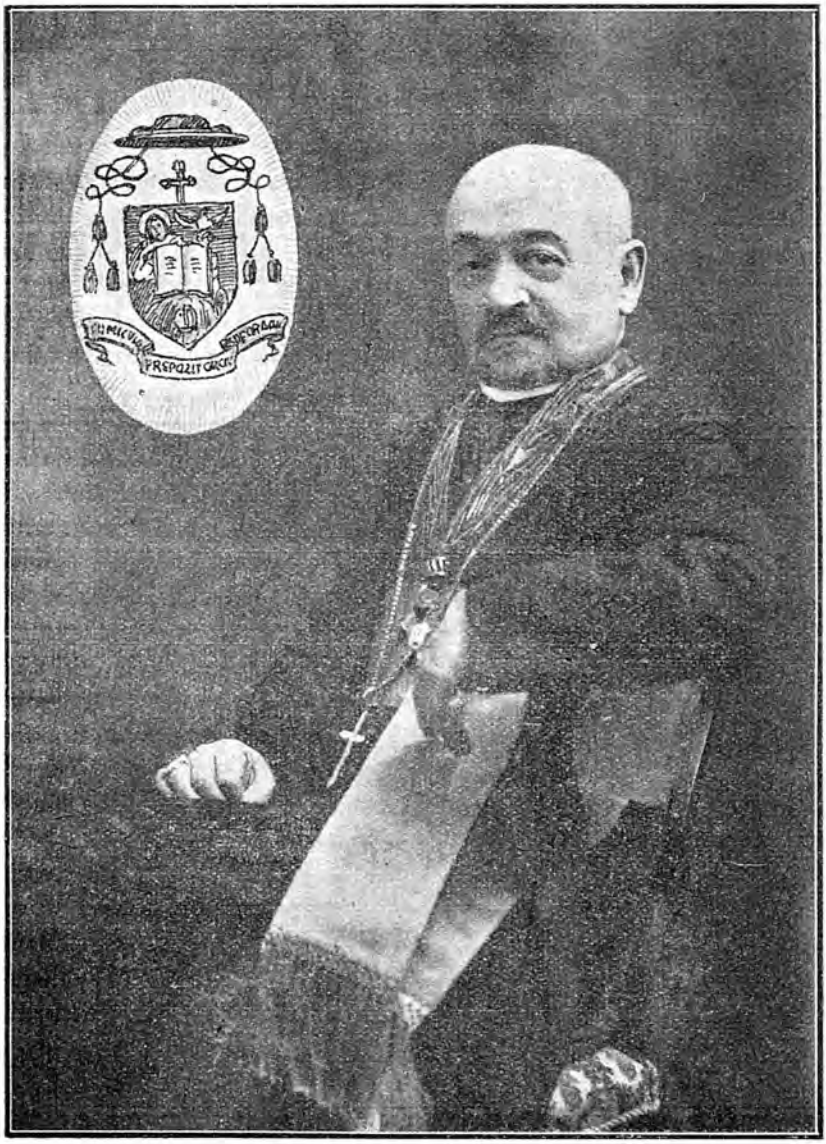

DR. THEOL. **GHEORGHE MICULAŞ**

PROTONOTAR APOSTOLIC
PREPOZIT ROMÂN UNIT GR. CAT. DE ORADEA

www.dacoromanica.ro

Cuvânt Inainte

Prezenta operă este o lucrare completă, care dă o descriere amănunţită, ştiinţifică, despre instituţiunile culturale din municipiul Oradea şi judeţul Bihor. Ea formează un întreg sistematic şi ocupă loc demn lângă lucrarea mea anterioară. Astfel acest volum este al doilea din grandioasa „Monografie a municipiului Oradea şi judeţului Bihor", contemplată în mai multe volume, care vor apărea în anii ce urmează.

Am scris această carte animat fiind de iubirea fără margini pentru judeţul meu natal şi am făcut-o drept omagiu ilustrisimului prelat şi bărbat de şcoală Dr. Gheorghe Miculaş, fostului meu profesor, de care ajutat am învăţat ambiţia de a cultiva literile, ştiinţele şi artele.

Am decorat acest omagiu cu armoariile, ce i-se cuvin ilustrisimului Dr. Gheorghe Miculaş, prepozit al capitulului Bisericii Catedrale Gr. Cat. de Oradea şi protonotar apostolic: pălăria de prepozit; scutul decorat cu S. Ev. Ion şi textul lui grec dela Cap I. v. 1–17, ce este cetit anual de Ilustritatea-Sa în ziua SS. Paşti; la aceste urmează coroana de protonotar apostolic, cu care titlu prepozitul Dr. Gheorghe Miculaş a fost distins de către Vicarul lui Cristos pe Pământ: Suveranul Pontifice Roman Papa PIUS al XI-lea.

Prezenta lucrare se razimă pe izvoare absolut autentice şi pe cercetările cele mai minuţioase făcute în cursul anilor 1925–1937. Tot ce este scris aici, este adevăr pur şi este întocmit cu o socoteală temeinică. Am lucrat aşa pentru a feri monografia judeţului Bihor de minciuni şi influenţe sentimentale bolnăvicioase. Pentru a fi absolut obiectiv am colecţionat şi studiat tot, ce s'a scris asupra judeţului Bihor şi municipiul Oradea, într'o bibliotecă personală: „Bibliographya Byhoriensis — Collectio Prof. P. Dejeu". Cărţile acestei biblioteci sunt tipărite în diferite limbi şi localităţi. Titlurile mai importante le notez şi sub text, în corpul prezentei monografii.

Afară de bibliografia aceasta, am consultat toate arhivele şi bibliotecile din Oradea şi judeţul Bihor; precum şi acelea ale „Asociaţiunii" din Sibiu; bibliotecile din Cluj şi Bucureşti, unde Academia Română mi-a făcut cele mai excelente servicii; precum şi arhiva S. C. De Propaganda Fide din Roma, prin un fost student de al ei.

www.dacoromanica.ro

Repartizarea materialului pe capitole l-am facut în baza urmatoarelor adevaruri istorice: Incepând din evul vechiu şi îndeosebi în evul mediu, toata viaţa şi civilizaţia mai intensiv s'a desvoltat în jurul cetaţilor. In judeţul Bihor, murii de aparare ale fortaretelor erau şi protectori ai culturii. Episcopi şi catedrale, canonici şi prelaţi papali, manastiri grandioase cu calugari învaţaţi şi cucernici, calugariţe cu şcoli pentru educaţia evlavioasă a fetelor, şcoli mai înalte cu profesori celebri şi elevi ambiţioşi de ştiinţa şi arta, biblioteci, poeţi şi prozatori etc. pe întreg teritoriul Bihorului se gasesc mai cu seama în cetaţi şi în oraşele din jurul acestora.

Cultura superioara în judeţul Bihor, de aici, din cetaţile şi oraşele medievale, a radiat spre comunele rurale cu ţaranii români saraci, dar dârji. dupacum îi numeşte Nicolae Iorga. Deci încep la capitolul întaiu cu istoria acestora şi în continuare la capitolele urmatoare dau descrierea tuturor instituţiunilor culturale din municipiul Oradea şi judeţul Bihor: instituţiuni, pe cari antecesorii noştri le-au creat cu multa trudă, imense sacrificii şi pe cari generaţiile viitoare le vor desvolta şi ridica spre eterna marire a Aceluia, care a luminat intelectul omului facându-l capabil de progres prin civilizaţie şi cultura.

Ţin sa notez aici, ca aceasta carte s'a tiparit în 1000 exemplare, exclusiv pe cheltuelile mele proprii cari total însumează Lei 200.000 (doua sute de mii de Lei). In afara de munca intelectuala, deputa la adunarea datelor şi întocmirea textului, am adus acest sacrificiu banesc pe altarul culturei naţionale, pentru a ridica un „monumentum aere perennius" instituţiunilor culturale din judeţul Bihor şi din municipiul Oradea. Totodata am schiţat istoria de doua mii de ani ale curentelor de civilizaţie şi viaţa culturala, peste care a trecut naţiunea romana din Bihor şi naţionalităţile, cari au convieţuit cu noi.

Fie prezenta lucrare monografica spre cunoaşterea luptelor şi straduinţelor nobile ale generaţiilor premergatoare şi ca exemplu de creaţiune pentru generaţiile din viitor!

Oradea, — Ziua SS. Apostoli Petru şi Pavel, — Anul 1937.

AUTORUL

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I.

Cetăţile medievale depe teritoriul Judeţului BIHOR.

1. Cetatea Bihorului.

I. — Ţinutul Crişianei în Antichitate.

In fazele mult îndepărtate ale timpului, ţinutul Crişiana avea alta înfaţişare, nu ca şi ceea de azi. Spre Est şi Sud munţii erau acoperiţi cu păduri seculare de goron, fag, carpen, molift etc. Aceste păduri în desişul lor adăposteau tot felul de animale sălbatice ca bourul, ursul, lupul, mistreţul, pisica sălbatecă etc. In ţinutul de Nord şi Vest, pământul Crişianei mai ales în apropierea gurilor celor trei Crişuri, a Bărcaului şi Erului, era acoperit de bălţi şi mlaştine imense, pline de cele mai variate plante şi animale. Şesul era fecund şi da roada abundentă, iar câmpiile întinse erau cel mai bun mediu pentru prăsirea vitelor. Râurile erau abundente în peşti. Iată ce ţară bogată a fost ţinutul Crişianei chiar şi în vremea, când cultura omului civilizat n'a cunoscut mijloacele moderne de a exploata bogăţiile naturale ale acestui ţinut!

Despre cele mai vechi popoare, ce s'au perindat pe acest pământ, avem puţine date precise. Geograful Ptolomaeus (140 ani d. Cr.) scrie, că pe aceste ţinuturi locuiau Dacii, cari se lăţiseră între Nistru, Dunăre şi până la Tisa.

Dincolo de Tisa locuiau Jazygii: un popor, care traia din agricultură şi prăsirea vitelor. Indeosebi caii frumoşi erau mândria lor. Câmpia întinsă a Tisei da iarbă bună pentru hrana cailor. Băieţii, deja de mici, creşteau ca stăvari la cai, pe cari îi călăreau cu multă plăcere. Jazygii nu erau pretenţioşi. Ei trăiau în colibe modeste şi se hrăneau cu peşti şi carne de animale domestice şi legume. Imbrăcamintea lor era foarte modestă, gătită din piei de animale.

Despre viteazul şi renumitul popor al Dacilor avem date multe la istoriografii antici* şi contemporani.** Dela ei ştim, ca Dacii erau un popor harnic şi viteaz. Ei se ocupau cu agricultura, vinicultura, prăsirea animalelor, băieşie etc.

www.dacoromanica.ro

Industria casnică la ei era foarte desvoltată. Femeile şi bărbaţii îşi făceau hainele ei înşişi din piei, cânepă etc. Românii dela sate şi azi, tot în acelaş mod, îşi fac îmbrăcămintea şi unel-

DECEBAL † 106.

REGELE DACILOR

El s'a sinucis pe mormântul patriei sale cucerita de Marcus Ulpius Nerva Trajanus Imperatorul Romanilor

DESEN IN PENIŢĂ
DUPE RELIEFUL DEPE COLUMNA LUI TRAJAN DIN ROMA ŞI DUPE BUSTUL DIN VATICAN.

TRAJANUS † 117.
IMPERATOR ROMANORUM

tele lor de casă. Acest popor iubea, mai presus de orice alta considerare, libertatea. Dacii n'au voit să fie niciodată supuşi altui popor şi erau gata mai bine să peara toţi, decât să devină sclavi.

* *Claudius Alex. Ptolomaeus* (a. 140 d. Cr.): Geograf şi astronom grec, in Alexandria Egyptului, a scris o greografie a pamântului cunoscut pe acele vremuri. El aminteste ţinutul aceasta de pe la Tisa şi Ulpianum (Oradea). Editio a *Bilipaldo Pirckheimherio* translata *Venetiis*, 1562, apud Vinc. Valgrisius.

* *Jordanis*, episcop de Ravenna (goi) in sec. VI. menţioneaza „Grisia" adeca Crişul, deaici Crişiana. (Longobardicarum Rerum Seriptores, 1618.)

** *Neigebaur:* Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen *Kronstadt*, 1851.

** *Torma Karoly:* A Limes Dacicus Felső Része. *Budapest* 1880. form 8⁰ pag. 134 cu 6 ilustr. şi 1 harta.

** *Gr. Tocilescu*: Dacia inainte de Romani, *Bucureşti*. 1880. Edit. Acad. Rom.

* *asile Parvan*: Getica o preistorie a Daciei, *Bucureşti* 192⁻.

** *Borovszky Samu:* A Dakok, Ethnographiai tanulmany. *Budapest*, 1883 form. 8 pag. 58. Editura maghiara.

www.dacoromanica.ro

Voind să lărgească hotarele imperiului sau universal, Imparatul Trajanus (98–117 d. Cr.) al Romei, el personal, conduce legiunile romane contra lui Decebal, regele Dacilor. Imparatul Marcus Ulpius Nerva Trajanus ocupă Dacia (106 d. Cr.) Hotarele de Vest ale Imperiului Roman treceau pe aici peste pământul Crişianei, continuând* spre Nord la Barcau şi Munţii Meseşului, iar spre Sud la Mureş şi „Vallurile" Banatului.

Ţinutul Crişianei a fost aparţinând Imperiului Roman, dar era înafară de întariturile dela Resculum (Şebiş) şi Porolissum (Moigrad), care formau cetăţile puternice romane dela Vestul Daciei. Aici pe vatra Crişianei locuiau Dacii şi legionarii romani liberi, „extrateritoriali" pentru apărarea hotarelor bine intarite. Dacii şi Romanii cunoşteau bine băile termale de lângă Ulpianum (Oradea). Monede depe vremea impăraţilor buni, găsite în acest teritoriu şi cari se păstrează în muzeul din Oradea, ne arata urmele sigure ale unei intensive vieţi de împerialism roman în aceste ţinuturi.

Keresztesi József, în cronica sa din anii 1778–1809, tipărita la Budapesta, în editura lui Ràth Mor, a. 1882, la pag. 382 şi 391, scrie următoarele:

„La Debreţin, în cimitirul din Str. Ceglédi, s'a gasit, în anul 1800, un sicriu de peatră, care a fost transportat la colegiu. El avea: înainte doi genii, ce stângeau torţe; în urma un relief de militar cu armă şi o femeie cu parul despletit, plângând şi bocind; între aceste două persoane era inscripţia urmatoare

AELIA. CONCORDIA.
QUAE. VIXIT. ANNOS XVII. MENSIBUS VIII. DIES VII.

AELIUS VICTORINUS VET. LEG. II. ADI. EX. EG. ET.
CASPARINA. FAVENTINA. VALENTINA. CLEMENTINA. N-TINA.
PARENTES FILIAE DULCISSIMAE, F. C.

Aceasta inscripţie lapidara este din timpul, când Imperatorul Trajan în sec. II. a cucerit Dacia Ripensis, în care Debreţinul a fost, – dupăcum se vede, – un centru important. Acest sicriu, din timpurile stapânirii Romanilor, pe câmpia Tisci, s'a distrus în flacarile focului napraznic din 11–18 Iunie 1802, când aproape tot Debreţinul s'a făcut praf şi cenuşe în focul mistuitor, ce a incinerat 1500 de case".

* *Henricus Kiepert:* Imperii Romani Tabula Geographica in usum scholarum descripta 1894. *Berolini* impensis Diterici Reimer (Ernst Vohsen

www.dacoromanica.ro

EX TEMPORIBVS HVNORVM REGIS ATHILAE (434–452)

SECUNDUM EXPOSITIONEM CRONICARI ANONYMI, BÉLAE HUNGARIAE REGIS NOTARI CIRCITER ANNUM 1.90 CAPUT XI.

www.dacoromanica.ro

Poporul Dacilor amestecându-se cu Romanii au dat naştere unui nou popor: Românilor de azi. Acest neam totdeauna s'a numit Român, pentrucă elementul cuceritor Roman şi-a impus acestui nou popor şi limba şi numele şi datinele strămoşeşti dela Roma. Este adevărat însă, că poporul românesc, deja la începutul desvoltării sale, a fost cutropit de multe alte neamuri, care toate au influinţat asupra lui. Totuşi Românii au răzbit păstrându-şi limba latină şi multe obiceiuri latine aduse cu strămoşii lor dela Roma şi obiceiuri moştenite dela Daci.

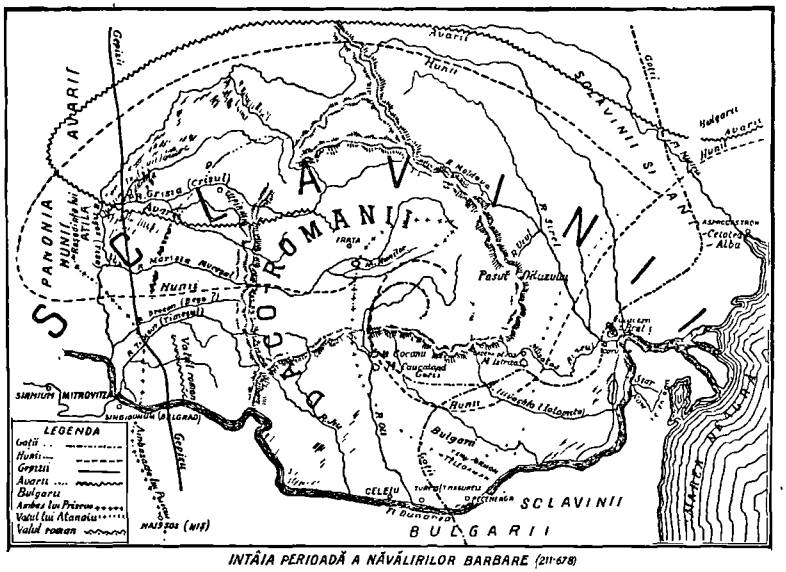

INTÂIA PERIOADĂ A NĂVĂLIRILOR BARBARE (211-678)

PROVINCIA CRIŞIANA ŞI INVAZIUNEA BARBARILOR (211—678)
Dupe A. D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traiana Vol. II. — Bucureşti

Cuvintele sfinte ale vieţii lor religioase (cruce, Dumnezeu, inger etc.) s'au păstrat aşa cum le-au învăţat dela marii apostoli latini ai Creştinismului. Este adevărat însă, că prin Slavi au preluat ritul şi ceremoniile şi unele vorbe ale Bisericii Slavone Orientale, care pe Români i-a cutropit în veacul al IX.-lea după Cristos.

Frontierele vechi ale Imperiului Roman s'au desfăcut. Vremurile noui reclamă alte mijloace de cucerire: nu armele vechi ruginite, ci mintea luminată este invitată să triumfeze în mileniile ce urmează. Geniul latin nemuritor a dovedit pe deplin acest adevăr, când în urma cuceririlor legiunilor romane, a dus pe urma sa limba frumoasă latină, organizaţia Bisericii Creştine Catolice, Justiţia Romană, literile latine etc.

www.dacoromanica.ro

Toate aceste creaţiuni ale Geniului latin au cucerit şi se propagă azi pe întreg Pământul. Imperiul Roman prin creaţiunile sale a devenit mai imens, a devenit fără hotare, pentrucă Geniul latin a fost expansiv şi el a trebuit să lucreze fără a fi strâmtorit în graniţe făcute de mări şi oameni. Mai ales Biserica Romei cea catolică şi literile latine sunt nespus de admirabile creaţiuni pentru toată omenirea. Ele s'au răspândit nu numai pe întreg continentul vechiu al Europei şi Asiei, ci a cucerit America şi Africa şi Australia, legând aceste continente de focarul etern cultural: Roma latinităţii noastre.

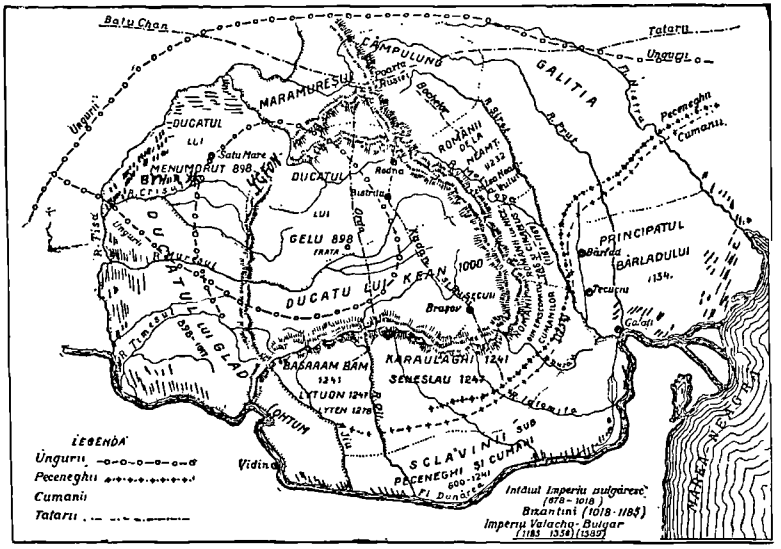

BYHORUL DUCELUI MENUMOROUT ŞI DUCATELE ROMANE
Dupe A. D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traina Vol. II. — Bucureşti

In anul 275 d. Cr. Imperiul Roman a încetat să stăpânească asupra Daciei. Impăratul Aurelianus (270—275 d. Cr.) îşi retrage legionarii. Acest ţinut al Crişianei ajunge sub stăpânirea hoardelor barbare. Iată numele popoarelor năvălitoare şi anii în cari ele au stăpânit asupra Crişianei:

Vandalii sau Goţii .	(275—378)	d Cr.
Hunii	(378—457)	« «
Gepizii	(457 - 567)	« «
Longobarzii	(567—690)	d. Cr.
Avarii	(690—796)	« «
Bulgarii	(796—896)	« «
Ungurii	(896—1000)	« «

www.dacoromanica.ro

Ultimul popor barbar al acestei serii au fost Ungurii, însă ei prin regele Ştefan cel Sfânt, în anul 1000 d. Cr. s'au încreştinat prin Papa Silvestru al II-lea: astfel ei au devenit un popor civilizat creştin-catolic.

In frumoasa Crişiană nucleul de apărare al acestei provincii era cetatea Bihorului. Ea a fost zidită din pământ pro-

Desen dupe descrierea din Cronica lui Anonymus
DUCELE MENUMOROUT, DOMNITOR AL CRIŞIANEI († 898)

babil la sfârşitul stăpânirii romane; însă a fost mult fortificată de Goţi şi Bulgari, ajungând la apogeu pe vremea stăpânirii ducelui *Menumorout*. Ea a fost centrul atacurilor violente dela anul 896 d. Cr, dar rezistând în faţa Ungurilor, rămâne tot sub stăpânirea ducelui *Menumorout* până la moartea acestuia (a. 898), când cetatea *Byhorului* trece ca dotă în posesiunea ducelui *Zulta*, ginere al ducelui *Menumorout*.

www.dacoromanica.ro

II. — Cetatea Bihorului în cronica lui Anonymus.

Asupra cetăţii Bihorului cea mai temeinică şi aproape contimporană descriere ne-o dă cronicarul Anonymus, după probabilitate notarul regelui ungar Bela III. (1173—1196). In cele ce urmează dau toate referinţele la Bihor ale acestei cronice, în traducere după* originalul latinesc. Am pastrat în aceasta traducere chiar şi topica latină, pentru a putea fi în expunere absolut fidedemn.

Extract din Cronica lui Anonymus.

Cap. I—XVIII. Inceputul Istoriei Ungurilor.

Cap. XIX. — Despre ducele Byhorului.

Peste câteva zile, ducele *Arpad* la sfatul nobililor săi, trimite soli la ducele *Menumorout* în cetatea *Byhorului*, cerând dela el, că în virtutea drepturilor sale moştenite dela străbunul său regele *Attila*, să-i cedeze pământul dela fluviul *Someş* până la hotarul *Nyr* şi până la *Poarta Meseşului*** şi i-a trimis daruri, precum mai înainte trimisese şi lui *Zalan*, ducelui de *Titul*. In această misiune au fost trimişi doi ostaşi viteji: *Usubuu*, tatăl lui *Zoloucu* şi *Velec*, din al cărui neam s'a născut episcopul *Turda*. Aceştia anume erau din familii mari de nobili, precum şi alţii veniţi depe pământul *Scythiei*, cari împreună cu multe popoare au venit dupe ducele *Almoş*.

Cap. XX. — Cum s'au dus contra Byhorului.

Iară *Usubuu* şi *Velec*, solii ducelui *Árpád* au trecut fluviul *Tisa* prin portul *Lucy* şi deaici au continuat, sosind în cetatea *Byhorului*. au salutat pe ducele *Menumorout* şi au predat darurile trimise de ducele lor. In urmă comunicând porunca ducelui *Árpád*, au cerut pământul, pe care l-am amintit. Ducele *Menumorout* i-a primit cu plăcere şi dupăce i-a provăzut cu daruri diverse le-a poruncit să se repatrieze, cărora însă le-a răspuns în felul următor zicând:

* *Joannis Georgii Schwandtneri:* Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini. *Vindobonae* Tip. Joh. Toma Trattnern MDCCLXVI.

* *Mihai Beşan:* Cronica lui Anonymus în traducere română, publicată în „Transilvania" revista Astrei *Sibiu* a. 1899 Jan.—Febr.

* *Szabó Károly:* Béla király névtelen jegyzőjének könyve *Budapest* Magyar könyvtár 30. és 30a. szám.

** In textul original: porta Mezesyna.

www.dacoromanica.ro

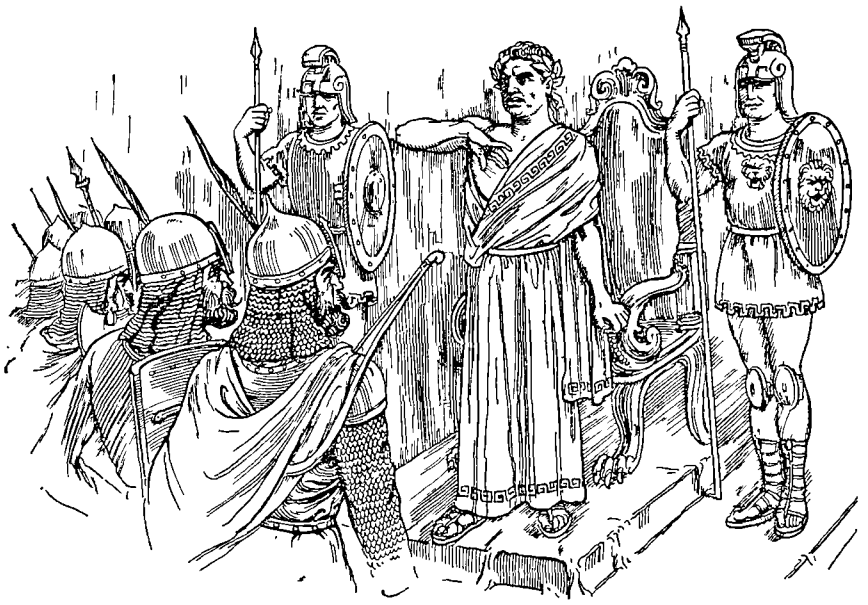

IN CETATEA BYHOR MENUMOROUT REFUZĂ PE SOLII UNGURI:

„Spuneţi lui Arpad ducelui Hungariei, Domnului vostru: Datori suntem lui, ca şi amic la amic, în toate, ce lui sunt necesare, fiindcă este om oaspete şi multe îi lipsesc, pământul însă, pe care îl cere din graţia noastră, până trăim nu-l cedăm; şi aceea cu indignare am luat, că ducele Salamus i-a dat pământ foarte mult, sau din amor, dupăcum se zice, sau din frică, ceea ce se neagă. Noi însă, nici de frică nu-i cedăm nici un pumn de pământ, deşi zice că ar fi dreptul său. Şi vorbele lui nu tulbură inima noastră, deşi el ne-a demandat noauă, că el descinde din neamul Regelui Athila, care s'a numit flagelul lui Dumnezeu, care asemenea cu violentă mână a răpit pământul acesta dela atavul meu, dar în acel mod din graţia Domnului meu, a Impăratului Constantinopolului, nimeni nu-l va putea răpi din mânile mele“.

www.dacoromanica.ro

Aceste spunând, le-a dat voie să se reîntoarcă: Atunci *Usubuu* şi *Velec*, solii ducelui *Arpad* cu paşi grabnici s'au dus la domnul lor, şi sosind, au predat domnului lor, ducelui *Arpad*, porunca lui *Menumorout*. Insă ducele *Arpad* şi nobilii săi auzind aceste vorbe s'au mâniat şi îndată au ordonat trimiterea unei oaste contra lui. Atunci au hotărît să meargă *Tosu*, tatăl lui *Lelu* şi *Zobolşu*, fiul lui *Eleud*. dela care descinde neamul lui *Soac*, precum şi *Tuhutum*, tatăl lui *Horca*, moşul lui *Geula* şi *Zumbor*, dela care descinde neamul lui *Moglout*. Cari dupăce au fost licenţiaţi de ducele *Arpad* cu armată nu prea mică au plecat şi au înnotat peste *Tisa* la vadul *Lad*, fără vre'un atac dela adversari. Ziua a doua începură a călări pe lângă *Tisa* spre fluviul *Zomus*, şi făcură tabără pe locul, unde este azi *Zobolşu* şi în locul acela aproape toţi locuitorii pământului s'au supus lor benevol, şi căzând la picioarele lor, şi-au dat fiii lor de ostatici nu cumva să li-se facă vre'un rău. Pentrucă se temeau de ei toate neamurile şi dinaintea lor abia câţiva au scăpat fugind, cari sosind la *Menumorout* denunţând faptele lor. Aceste auzind aşa frică l-a cuprins pe *Menumorout*, că nici mâna nu şi-a ridicat-o. Pentrucă toţi locuitorii se temeau de ei, în mod nespus de mare, fiindcă auzind de originea din neamul lui *Attila* al ducelui *Almuş* tatăl lui *Arpad*, de unde nimeni nu crede să poată trăi, numai în graţia lui *Arpad*, fiul lui *Almuş* şi nobililor săi, din care motiv toţi se supun lor. Bine a inplinit D-zeu profeţia în ducele *Almuş* şi fiul său *Arpad*, pe care a spus-o *Moise* despre fiii fui *Israel* zicând: Şi locul, pe care îl calcă piciorul vostru, al vostru va fi. Deoarece locul călcat de ducele *Almuş* şi fiul său *Arpad* şi nobilii săi, dela aceea zi până azi este al urmaşilor acestora.

Cap. XXI. — Despre Zobolşu.

Atunci *Zobolşu* bărbat foarte sapient, a privit un loc lângă *Tisa*, şi cum văzuse calîtatea locului, a înţeles a fi potrivit pentru a face cetate. De comun acord cu consiliul soţilor săi, a adunat cetăţenii, a făcut un tranşeu mare şi a edificat o cetate tare din pământ, care acum se numeşte cetatea *Zobolşu*. Atunci *Zobolşu* şi soţii lui, din locuitorii pământului, pe mulţi i-a ordonat de servitori la aceea cetate, cari acum se numesc cetăţeni. Şi lăsând acolo miliţie sub conducerea unui nobil viteaz cu numele *Eculşu* s'au preparat de drum lung. Atunci *Zobulşu* şi soţii săi, toată armata în două părţi o-au divizat, pentruca una să meargă spre *fluviul Zomuş*, iar alta parte spre partea *Nir*. *Zobolşu* şi *Thosu* tatăl lui *Lelu*, cu jumătate armata au pătruns pe ţărmurii *Tisei*, subjugând popoare, şi veneau spre fluviul *Zomuş*, la acel loc, care acum se zice *Şarvuar*, şi în acel loc, sub mlaştine, *Thosu* tatăl lui *Lelu*, adunând multitudinea poporului, a făcut un tranşeu

www.dacoromanica.ro

mare şi cetate tare de pământ a construit, care la început se numea cetarea *Thosu*, iar acuma se cheamă *Sarvuar*. Şi luând fiii locuitorilor de ostatici cetatea a lăsat-o ocupată de miliţie. Atunci *Thosu* la cererea poporului subjugat ducelui *Arpad* a făcut târg între *Nir* şi *Tisa* căruia şi-a impus numele său, care până azi se numeşte *Forum—Thosu*. După aceasta *Zobolşu* şi *Thosu* plecând de aici au sosit la cetatea *Zolmar*, şi obsediend cetatea, au reportat victorie, a patra zi întrând în cetate, pe militarii ducelui *Menumorout*, pe cari aici i-a putut prinde, i-a legat şi i-a trimis în adâncimile întunecoase ale carcerelor, fii locuitorilor i-a luat ostateci şi cetatea a lăsat-o ocupată de miliţie. Iar ei au plecat spre porţile *Mezesina*.

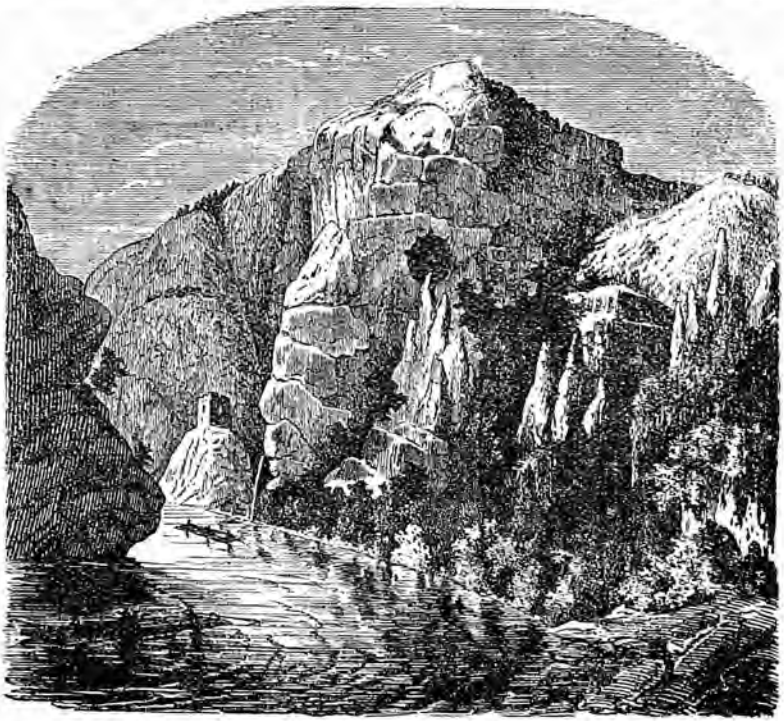

PLUTAŞI PE CRIŞUL REPEDE IN PĂDUREA YGFONULUI ŞI CETATEA ZINELOR
Desen făcut la Strâmtorile Crişului Repede între Vad şi Şonciuş

Cap. XXII. — Despre Nyr.

Iar *Tuhutum* şi fiul său *Horca*, călărind prin părţile *Nyr*, mult popor şi-au subjugat, dela pădurea *Nyr* până la *Umusover*, şi aşa urcându-se au venit până la *Zyloc*, contra lor nimeni nu şi-a ridicat mâna, fiindcă ducele *Menumorout* şi ai săi, nu au cutezat să lupte contra lor, ci au început a păzi fluviul *Criş*. Atunci *Tuhutum* şi fiul său *Horca* plecând dela *Zyloc* au venit în partea *Mezesina* la *Zobolşu* şi *Thosu*, şi revăzându-se,

www.dacoromanica.ro

cu mare veselie s'au bucurat şi ospetându-se fiecare se lăuda cu victoriile sale. Dimineaţa sculându-se *Zobolşu*, *Ihosu* şi *Tuhutum* ţinând consiliu au decis, că frontiera ţării ducelui *Arpad* să fie în *porta Mezesina*. Atunci locuitorii pământului, la ordiaul lor porţi de fier au edificat, şi la frontiera ţării din lemne au făcut mari îngrădíri. Atunci aceşti trei bărbaţi prenumiţi toate faptele lor, ducelui *Arpad* şi primaţilor săi, prin credincioşi nunţii le-au anunţat. Ceea ce, cum s'a anunţat ducelui *Arpad*, şi iobagilor săi, ei cu tare mare bucurie s'au veselit, şi după datină păgână a făcut *Aldumaş*, şi nunţiilor diferite donuri le-au prezentat. Şi ducele *Arpad* şi primaţii sai, pentru bucuria acestei cauze, o săptămână întreagă solemn s'au ospetat, şi aproape în fiecare zi erau în ebrietate, din cauza unei aşa mare bucurie. Şi aceste auzind, ducele *Arpad* şi ai sai au plecat dela *Zeremsu* şi au făcut cetate lângă fluviul *Şovoiu*, dela *Tisa* până la fluviul *Honrat!*

Cap. XXIV. — Despre pământul Transilvaniei.

Şi atunci rămânând acolo timp mai lung, când a început a auzi dela locuitori despre bunătatea *pământului Transilvaniei* unde Gelou un anumit *Blac* avea domnire, a început a se dori, dacă ar fi posibil, prin graţia ducelui *Arpad* domnului său, să acvireze pământul *Transilvaniei* pentru sine şi posteritatea sa, ceea ce aşa s'a şi făcut. Fiindcă pamântul *Transilvaniei* a fost a postăritătii lui *Tuhutum* până la timpul Regelui Ştefan cel Sfânt, şi l'ar fi stapânit şi mai departe, dacă junele *Gyla* cu eei doi fii ai săi *Bivia* şi *Bucna*, ar fi voit să fie creştini, şi daca nu ar fi făcut permanent contrar Regelui sfânt, ceea ce se va zice în cele ce vor urma.

Cap. XXVI. — Cum s'au dus contra lui Gelou.

Atunci *Tuhutum* auzind despre bunatatea pământului aceluia, a trimis solii săi la ducele *Arpad*, pentru a-i da licenţă sa meargă în *Transilvania*, să lupte contra ducelui *Gelou*. Ducele *Arpad* ţinând consiliu voinţa lui *Tuhutum* o lăuda, şi lui i-a dat licenţa se meargă în Transilvania să lupte contra lui *Gelou*. Când *Tuhutum* aceasta a auzit-o dela sol, cu militarii săi s'a sculat, lasând acolo camerazii, şi a plecat spre orient în *Transilvania*, contra lui *Gelou* ducele Valahilor. Iară ducele *Transilvaniei Gelou* auzind de sosire lui, şi-a adunat oştirile sale şi a început a călări cu grabă înaintea lui, pentruca să-l opreasca la *poarta Mezesiana*. Dar *Tuhutum* într'o zi trecând peste paduri a sosit la fluviul *Almuş*. Atunci cele două armate s'au întâlnit şi numai fluviul le-a despărţit. Şi ducele *Gelou* a voit, că aici să-i oprească cu săgetarii săi.

www.dacoromanica.ro

Cap. XXVII. — Despre moartea lui Gelou.

In spre dimineaţă, *Tuhutum*, înainte de aurorǎ, şi-a divizat armata sa în două părţi şi o parte a trimis-o ceva mai sus, pentruca trecând fluviul, fără să ştie militarii ducelui *Gelou*, să înceapă atacul, ceea ce s'a făcut. Deoarece trecerea a fost uşoară, amândouă armatele s'au ciocnit şi s'au luptat vehement între ele, dar au fost învinşi militarii ducelui *Gelou* şi mulţi dintre ei au fost spintecaţi şi cei mai mulţi au ajuns prinsonieri. Văzând aceasta ducele *Gelou*. atunci pentru a-şi apăra viaţa, cu puţini a luat-o la fugă. Care fugind apropiindu-se spre

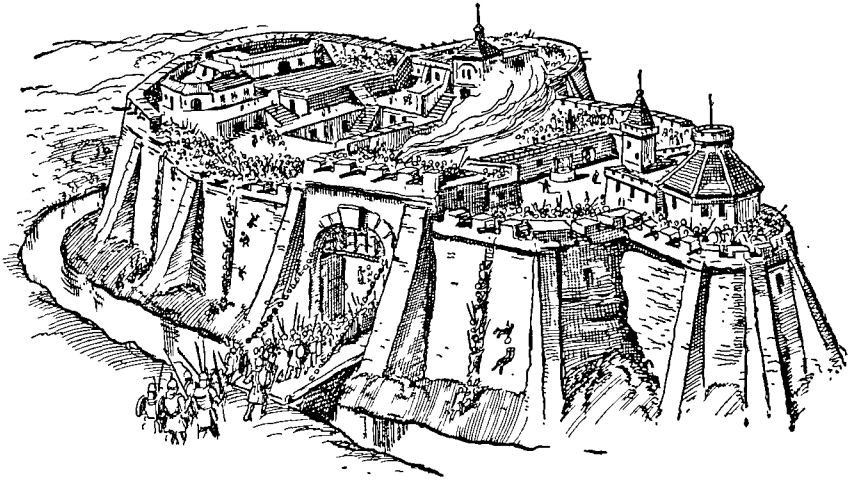

Dupe Cronica lui Anonymus

CETATEA BYHORULUI ASEDIATĂ DE UNGURI IN ANUL 896 d. Cr.

cetatea sa, aşezată lângă fluviul *Zomus*, militarii lui *Tuhutum*, urmărindu-l cu îndrăzneala. pe ducele *Gelou*, lângă fluviul *Copus* l-a omorît. Atunci locuitorii pământului văzând moartea domnului lor, din voinţa lor proprie şi-au dat dreapta, alegând domn al lor pe *Tuhutum*, pe tatăl lui *Horca* şi în locul acela, ce se zice *Esculeu*, credinţa cu jurământ o-au confirmat şi din aceea zi locul acela *Esculeu* l-au numit, fiindcă acolo s'au jurat. Iar *Tuhutum* din aceea zi acel pământ la stăpânit în pace şi fericit şi încă posteritatea lui l-a stăpânit pâna la vremea *regelui Sf. Ştefan*. Iar *Tuhutum* a avut descendent pe *Horca*, *Horca* a avut descendent pe *Geula* şi *Zumbor*. *Geula* a avut descendente două fete, dintre cari una se numea *Caroldu*, iar ceealaltă *Şarolta* şi *Şarolta* a fost mama lui *Sf. Ştefan*. Iar *Zumbor* a avut descendent pe junele *Geula*, tatăl lui *Bua* şi *Bucna*, în al căror timp *Sf. Ştefan* a subjugat pamântul Transilvaniei şi pe acela *Geu a* legat l-a adus în *Hungaria* şi toată viaţa sa l-a ţinut în carcer, deoarece în credinţă era clătinat şi nu a vrut a fi creştin şi multe contrarii a făcut Sfântului Ştefan, deşi a fost din sângele mamei sale.

www.dacoromanica.ro

Cap. XXVIII. — Despre ducele Menumorout.

Iară *Thosu* şi *Zobolşu*, după victoria câştigată se reîntorc la ducele *Arpad*, subjugând tot poporul dela fluviul *Zomus* până la *Crisium*, şi nimeni nu a cutezat a-şi ridica mâna contra lor. Şi însuşi *Menumorout* ducele lor, mai bine şi-a preparat drumurile sale spre a fugi în Grecia, decât să vină contra lor. Şi plecând de acolo, s'au oprit lângă fluviul cu numele Humusover, şi au venit până la locul *Zerep*, şi de — acolo plecând au venit până la *Zeghalăum* şi aici au voit să treacă fluviul *Crisium*, pentruca să lupte contra lui *Menumorout*, trecerea lor o-au înpedecat. De aici plecând după călărire de una zi au făcut tabără lângă munţii mici, şi aici lângă fluviul *Turu* călărind, până la *Tisa* au venit şi în portul *Drugma* au transnavigat fluviul *Tisa*, unde din graţia ducelui *Arpad*, unui militar cuman cu numele *Hahot*, mare pământ i-au câştigat, pe care posteriorii săi şi până azi îl stăpânesc.

Cap. L. — Despre devastarea Pannoniei.

. . . Dupăaceasta la câteva zile, Ducele *Arpad* şi nobilii sai, cu înţelegere comună, au trimis armată contra lui *Menumorout* ducele *Byhorului*, ai acestei armate superiori şi conducători au fost făcuţi *Usubuu* şi *Velec*, cari plecând depe insulă au călărit peste nisip şi au navigat peste *Tisa* la portul *Beuldu*. Şi deaici călărind mai departe, au făcut tabără lângă fluviul *Couroug* şi toţi *Săcuii* cari mai înainte erau poporul regelui *Attila*, auzind de faima lui *Usubuu*, în mod pacinic l-au întimpinat, şi de bunăvoie pe fii lor cu diverse daruri i-au dat ostatici, şi înaintea armatei lui *Usubuu*, în linia întâie au început a lupta contra lui *Menumorout*, şi îndată au transmis fiii *Secuilor* la ducele *Arpad*, şi ei înşişi cu *Săcuii* precedenţi împreună au început a călări contra lui *Menumorout*, fluviul *Criş* l-au anotat la munte'e *Cerumo* şi deaici călărind, la fluviul *Tekereu* au făcut tabără.

Cap. LI. — Despre ducele Menumorout.

Aceste cum le auzi Menumorout, că *Usubuu* şi *Velec* cei mai nobili militari ai ducelui *Arpad*, cu mână puternică, precedat de *Săcui*, au venit contra lui, s'a temut foarte cum nu trebuia, şi nu cuteza a veni contra lor, fiindcă a auzit, că ducele *Arpad* şi militarii săi sunt mai tari în războiu şi că pe Romani i-a alungat din Pannonia şi au devastat *Carintian i* delângă *Moroanensiu* şi multe mii de oameni au tras în sabiile lor, *Regnul Pannoniei* l-au ocupat şi inimicii în faţa lor au fugit! Atunci ducele *Menumorout*, a dimis multitudinea miliţiei în cetatea *Byhorului*, el însuşi cu soţia şi fiica sa, fugind din faţa lor, în pădurea *Ygfonului* a început a locui. *Usubuu* şi *Velec*

www.dacoromanica.ro

şi întreaga lor armată voioşi au început a călări contra cetăţii *Byhorului*, şi au tăbărît lângă fluviul *Jouxas*. A treia zi însă, ordonând armata, la cetatea *Bellarad* au sosit, din partea contrară, militari adunaţi din diverse naţiuni, contra lui *Usubuu* şi militarilor săi, au început bătălia. *Săcuii* şi *Ungurii* cu săgeţile lor au omorît mulţi oameni. *Usubuu* şi *Velec* cu săgeţile lor au omorît unasutădouăzeci şi cinci de militari. Şi au luptat între ei timp de douăsprezece zile, şi dín militarii lui *Usubuu* douăzeci *Unguri* şi cincisprezece *Săcui* au căzut morţi.

Dupe Cronica lui Anonymus

CASTELUL DUCELUI MENUMEROUT IN PĂDUREA YGFONULUI.

A treisprezece zi însă, dupăce *Ungurii* şi *Săcuii*, şanţul cetăţii l-au umplut, şi au voit a pune scări lângă muri, militarii ducelui *Menumorout*, văzând cutezanţa *Ungurilor*, au început a căuta după cei doi conducători ai armatei şi deschizând cetatea, desculţi, rugându-se au venit înaintea lui *Usubuu* şi *Velec*. Lângă cari *Usubuu* şi *Velec* punând custozi, ei au întrat în cetatea *Byhorului*, şi înşîsi multele bunuri ale acelor militari acolo le-au găsit. Aceasta auzind *Menumorout* dela solii fugiţi, tare s'a înfricoşat şi soli a trimis la *Usubuu* şi *Velec* cu diverse daruri, şi i-a rugat, că plecându-se spre pace, să dimită solii săi la ducele *Arpad*, cari lui să-i anunţe: *Că, Menumorout, care ducelui Arpad, mai întâi prin solii săi cu inimă bulgărească, demandând în mod superb, i-a negat să-i dee chiar şi un pumn de pământ, acum prin aceiaşi soli învins şi plecat, tot regnul şi lui Zulta fiului lui Arpad, pe*

www.dacoromanica.ro

fiica-sa nu se îndoieşte a-o da. Atunci *Usubuu* şi *Velec* intenţiunea lui o lăudară şi cu solii săi au trimis nunţii, cari pe domnul lor pe ducele *Arpad* să-l roage pentru pace. Cari întrând pe insula Sepel şi au salutat, pe ducele *Arpad*, a doua zi solii au prezentat mandatul lui *Menumoruot*. Iar ducele *Arpad*, ţinând consiliu cu nobilii săi, a îndrăgit mandatul lui *Menumorout* şi l-a lăudat. Şi când a aflat că fiica lui *Menumorout* este de aceeaşi vârstă ca şi fiul său *Zultus*, n'a vrut să amâne mandatul lui *Menumorout* şi pe fiica lui a primit-o de femeie pentru *Zulta* cu toata ţara ce i-s'a promis. Şi trimiţând soli la *Usubuu* şi *Velec*, le-a demandat că, celebrând munta, pe fiica lui *Menumorout*, să o iee de muere pentru fiul său *Zulta* şi pe fiii locuitorilor luându-i ostatici, să-i aducă cu ei şi ducelui *Menumorout* sa-i dea cetatea *Byhorului*.

Cap. LII. — Despre Usubuu şi Velec.

Usubuu şi *Velec*, precum şi toată armata, cedând ordinului domnului lor, pe fiica lui *Menumorout*, serbând nuntă, au preluat-o şi au dus-o cu ei, pe ostaticii locuitorilor şi pe *Menumorout* l-au lăsat în cetatea *Byhorului*. Atunci *Usubuu* şi *Velec*, cu mare onoare şi bucurie s'au reîntors la ducele *Arpad*. Iară ducele şi jabogii sai au ieşit întru intimpinare şi pe fiica lui *Menumorout*, dupăcum se cade unei mirese al unui astfel de duce, în mod onorific au dus-o la casa ducelui. Iară ducele *Arpad* şi toţi primaţii săi, celebrând nunta. au făcut mari petreceri şi zi cu zi se ospetau cu vitejii ţărilor din jur. Şi tinerii se jucau înaintea feţei ducelui şi nobilelor sai. Ducele *Arpad*, luând juramânt dela primat şi militarii Ungariei, pe fiul său *Zulta* cu mare onoare l-au ridicat. Atunci ducele, lui *Usubuu*, tatăl lui *Zoloucu*, pentru serviciile sale fidele, i-a dat cetatea *Besprém*, cu toate apartenenţele sale. lui *Velec* i-a dat comitatul *Zarand* şi aşa celorlalţi nobili, onoruri şi locuri le-a daruit. *Menumorout* după aceasta în anul al doilea, fără fiu a murit şi ţara lui a lasat-o în pace ginerelui sau *Zulta*. Dupa aceste în anul 907 după incarnarea Domnului ducele *Aroad* a călătorit din aceasta lume, care în mod onorific a fost înmormântat deasupra unui fluviu, care curge între ţărmuri de piatră în oraşul *Regelui Attila*, unde după trecerea Ungurilor la Creştinism s'a edificat biserică, ce se cheamă albă, întru onoarea Prea Curatei Vergure Maria.

Cap. LIII. — Despre succesiunea ducelui Zulta.

Şi i a urmat succesor fiul sau *Zulta*, după moravuri asamănator lui tatal său, după faptură nu. Pentrucă ducele *Zulta* puţin era gângav şi alb la piele cu părul moale şi galben, de talie mijlocie, duce viteaz, tare curagios, însă graţios către cetăţeni, cu voce blândă, şi dornic de stăpânire,

www.dacoromanica.ro

aşa că toţi primaţii ţării sale şi militari Ungariei în mod miraculos îl iubeau. Peste câtva timp, când *Zulta* era de treisprezece ani, toţi primaţii ţării sale, de comun acord şi cu voinţă comună, pe câţiva conducători au ordonat întru ajutor lui, cari după legile obicinuite se judece chestiile litigioase dintre cei interesaţi, iară pe alţii i-au făcut conducători de armată, cari să devasteze diferite ţări.

Cap. LV. — Despre moartea lui Lelu şi Bulşuu.

Insă moartea lui *Lelu* şi *Bulşuu* şi a celorlalţi viteji a turburat mult pe ducele *Zulta* şi pe primaţii săi şi au devenit inimici ai Teutonilor. Atunci ducele *Zulta* şi militarii săi, pentru injuriile căuzate lor de inimici, au început a conspira contra lor, pentru a le reda împrumutul. Dar cu ajutorul graţiei divine, ducelui *Zulta*, în anul Domnului nouăsute treizeci şi unu, i-s'a născut fiul numit *Tocsun*, cu ochi frumoşi, mari, cu părul negru şi moale, care avea coamă ca leul, ceea ce veţi auzi în cele ce urmează.

Cap. LVII. — Despre constituirea regatului.

... Şi când Ducele *Zulta* şi militarii săi, s'au întărit atât de mult, atunci ducele *Zulta* a adus fiului său *Tocsun* muiere, depe pământul *Cumanilor* şi încă în viaţă a luat jurământul nobililor săi şi pe fiul său *Tocsun* l-a făcut duce şi Domnitor, peste tot Regatul Hungariei. Şi însuşi Ducele *Zulta* în al treilea an al domniei fiului său, din locul de închisoare s'a mutat pe drumul tutulor muritorilor la cele eterne. Iară ducele *Tocsun*, cu toţi primaţii *Hungariei* cu putere şi pacinic, în toate zilele vieţii sale a obţinut toate drepturile regatului său. Şi auzind pietatea acestuia, mulţi oaspeţi au venit la el, din diverse naţiuni. Anume depe pământul Bular, au venit anumiţi foarte nobili domni, cu mare mulţime de *Ismaeliţi*, al căror nume a fost *Billa* şi *Bocsu* cărora ducele, în diferite locuri ale Hungariei, le-a donat pământ şi pedeasupra cetatea, care se zice *Pest*, pentru totdeauna o-a cedat. Ducele *Tocsun* a avut de fiu pe *Geysa*, pe al cincile duce al *Hungariei*, *Regele Sfântul Ştefan* a fost nepotul ducelui *Tocsun* .....

* * *

Din cronica lui Anonymus, referitor la Bihor, se desprind următoarele adevăruri istorice:

Ducele Menumorout a fost Daco-Român. El este ultimul descendent, în linie dreaptă, a dinastiei domnitoare asupra Crişianei, în cursul anilor 275—898 d. Cr. — Ungurilor U s u b u u şi V e l e c, când ei au cerut pământul Crişianei pe motivul că ducele A r p a d este din neamul lui A t t i l a ... deci cer

www.dacoromanica.ro

moştenirea lor veche, ducele Menumorout le răspunde: .... »*Athyla .... cu violentă mână a răpit pământul acesta dela atavul meu, dar în acel mod din graţia Domnului meu, a împăratului Constantinopului nimeni nu-l va putea răpi din mânile mele*«.

După terminologia iuridică latină* iată Arborele de consanguinitate, dupe sexul masculin, în linie dreaptă:

..... Quadritavus — tritavus — Atavus — abavus — proavus — avus

Pater

filius — nepos — pronepos — abnepos — atnepos — trinepos — Quadrinepos....

Ducele Menumorout a putut se fie trinepos sau quadrinepos al dinastiei din care făcea parte. (conf. Anonymus Cap. XI.)

Ducatul lui Menumorout era în alianţă cu împăratul *Simion* (893—927) al Bulgarilor, pentru aceasta spune el, că i-a refuzat pe Unguri »*cu inimă bulgărească*«. Impăratul Constantinopolului *Leon VI. Filozoful* (886—911) era om foarte slab dar învăţat. El a terminat colecţiunea Bazilicalelor: a legilor împărăţeşti, începute de împăratul Bazilios I. în anul 870. Aceste legi erau în vigoare şi în România până la publicarea codicilor lui Caragea şi a lui Calimah în a. 1817. Imperiul lui Leon VI-lea era subminat de Bulgari, cari băteau deja la porţile Bizanţiului, şi astfel nu putea să ajute pe Menumorout, pe care împrejurările îl siliră la o alianţă de arme** cu împăratul Simion al Bulgarilor.

Că ducele Menumorout nu a fost Bulgar se vede de acolo, ca el ca atare nu putea vorbi despre atavul său, care domnia pe vremea lui *Attila* (434—453) căci înainte de *Attila* aici nu veniseră Bulgarii, iar dupe Huni pe aceste plaiuri au urmat Gepizii, Longobarzii, Avarii, şi numai între a. 796 - 876 au napustit asupra acestui ţinut Bulgarii; cu aceştia deci el nici o legătură de sânge nu a avut, deşi era în alianţă de arme cu ei. Ducele Menumorout a fost un Daco-Român a cărui fiică s'a măritat cu Zulta, fiu al ducelui Arpad. Din această casătorie*** s'a născut Tocşun, nepot al ducelui Arpad şi al ducelui Menumorout: un fiu sănătos »*cu ochii frumoşi, mari, cu părul negru şi moale, care avea coamă ca leul*». Descendent al

* *Stephanus Huszty:* Iurisprudenţia practica *Agria* MDCCLXXVIII.

** *A. D. Xenopol:* Ist. Rom. Vol. II. pag. 115.

*** Vezi Fii' a lui Menumorout Novelă originală; scrisă de *Elie Trăilă* în Fenice almanacu beletristicu *Oradea-Mare* 1876 pag. 14—84.

www.dacoromanica.ro

ducelui Tocşun a fost ducele Geysa, iar fiu al acestui din urmă a fost Ştefan cel Sfânt, întâiul Rege creştin al Ungariei.

Descendenţii ducelui Arpad nu au cucerit Crişiana prin lupte sângeroase. Ducele Menumorout, care moare în anul al doilea dupe nunta lui fiică-sa (a. 898), fără să aibă descendent de sex masculin, ţara sa frumoasă dintre Someş, Tisa, Mureş, Poarta Meseşului, o lasă drept moştenire ginerelui său, ducelui Zulta. Crişiana sub Arpadieni a fost administrată în mod special ca o moştenire scumpă depe urma unei căsătorii norocoase pentru întreg neamul unguresc.

Cetatea Byhorului, dupăce trecu în proprietatea Ungurilor se menţine încă timp îndelungat. Regele Ştefan cel Sfânt (1000—1038) a plănuit înfiinţarea unei episcopii catolice în această cetate, dar el moare fără a realiza acest gând. Anonymus a trebuit să vadă cetatea Byhorului, pentrucă altfel n'ar fi descris-o în culori atât de vii. Pe timpul năvălirii Tătarilor această cetate nu este menţionată că ar fi făcut rezistenţă. Pe timpul insurecţiilor nobililor ungari şi chear până în vremea principelui Rákóczy II-lea (1711) această cetate a fost cuibul de organizare a miliţiei rebele. Cetatea însă devine o ruină. Importanţa ei istorică apune cedând-o cetăţii Oradiei şi mulţumindu-se cu numele de Bihor, pe care l-a împrumutat marelui judeţ depe valea celor trei Crişuri.

Judeţul Bihor şi cetatea sa era privită ca o adevărată moştenire familiară a descendenţilor lui Arpad. Sfântul Ştefan aici în cetate a vrut să ridice una din cele 10 episcopii latine proiectate pentru toată Ungaria. Dar episcopia nu a fost ridicată din cauza morţii lui repentine. Principii din familia Arpadiană aveau domiciliu permanent în Byhor, Coloman Cărturarul aici se pregătea de episcop al diecezei de Oradea, al cărei titular sfinţit a fost. Principele Ladislau mai apoi rege al Ungariei sub numele de Sfântul Ladislau (1172—1195) a întemeiat episcopia Oradiei. El deja ca principe administra întreg Bihorul cu bogăţiile sale naturale imense. Aici la băile termale îi plăcea cu principii şi nobilii ţării să petreacă timpul organizând câte-o vânatoare prin pădurile dese din apropiere.

In luna Aprilie şi Mai, anul 1900, profesorii Cséplő Péter, Dr Tóth-Szabó Pál şi istoricianul Dr Karácsonyi János au făcut săpături în cetatea Byhorului. Ei au găsit* intreaga temelie

* *Dr Tóth-Szabó Pál:* A Bihari vár. Századok XXXIV. évf. — 1900. *Budapest* 6. füzet, pag. 547—551.

www.dacoromanica.ro

de pământ argilos de diferite culori şi blocurile de stânci, ce formau păreţii cetăţii. In mijlocul curţii au aflat fundamentul unei biserici creştine, iar în jurul ei un cimitir cu morţi îngropaţi cu faţa spre Est. Intr'un mormânt mare s'au găsit multe căpăţini de îngropáţi în mormânt comun. Cetatea avea două porţi: una spre Nord-Est, alta spre Sud-Est. Suprafaţa cetăţii a fost de 5—6 jug. cad. Poarta de Nord-Est era lungă de 27 m. Păreţii fundamentali sunt tari ca betonul, având grosime de 3 m. 30 cm.

MONUMENTUL MILENAR DEPE RUINELE CETĂŢII BYHORULUI IN ANUL 1933.

Pe vatra cetăţii la mijloc, în anul 1896 prin cheltuiala populaţiei judeţului Bihor, s'a ridicat un monument milenar, care să vestească lumii gloria neamului Daco-Român, care a ştiut să fie înţelăgător şi în vremuri grele să dee mână de ajutor poporului ungar venit din Asia. Viitorul va arăta că Ungurii cum vor şti achita faţă de Români datoria ce-o au în urma legilor eterne ale recunoştinţei binelui făcut.

www.dacoromanica.ro

2. Cetatea Oradea-Mare şi oraşul din jurul ei.
Magno-Varadinum — Nagy-Várad — Gross-Wardein.

Dela băile termale ale Episcopiei Catolice izvoreşte un parău, al cărui apă caldă nu îngheaţa nici în gerul cel mai cumplit. Acest părău se varsa în Crişul Repede vis-a-vis de Promontoriu. Regele ungar Ladislau cel Sfânt a întemeiat o manăstire aci la gura părăuaşului Peţea în anii 1083—1095. Această mănăstire avea un prepozit şi 24 canonici. Tot aci s'a infiinţat şi episcopia catolică latina, al carei cel dintâiu episcop rezidenţial a fost Coloman (pela a. 1091), care în a. 1095 este ales rege al Ungariei.

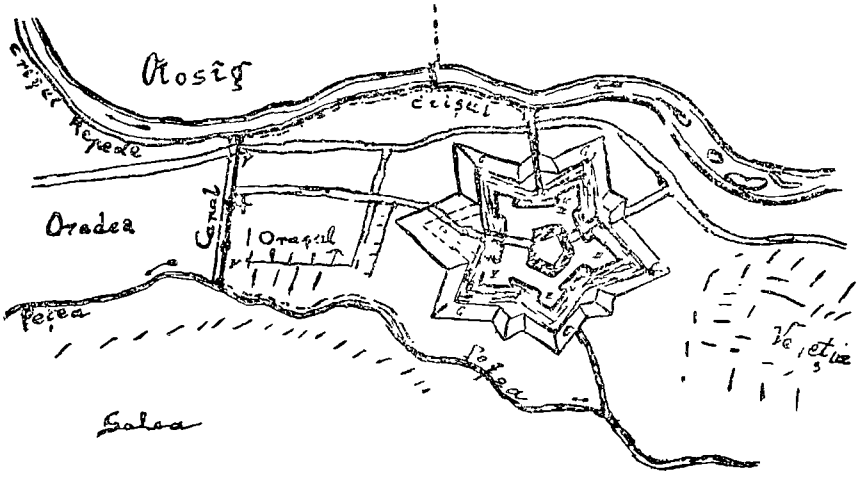

PLANUL CETAŢII ORADIEI ŞI ÎMPREJURIMII IN SECOLUL XI—XX-LEA.

Cetatea Oradiei s'a format prin întăriturile ridicate mai ales de regele ungar Ştefan II-lea (1114—1131).

In jurul mănăstirii şi a episcopiei el a construit păreţi tari şi a săpat şanţuri adânci, care aveau următoarele dimensiuni: lungimea, perimetru: 1500 m., lăţimea 100 m. şi afunzimea de 10 m.

In şanţuri se slobozea apa caldă a părăului Peţea şi apa Crişului Repede. In felul acesta mănăstirea, rezidenţia episcopului, casele canonicilor etc., incunjurate de şanţurile adânci, formau o cetate cu două porţi: una spre Est şi

www.dacoromanica.ro

alta spre Vest. Peste şanţ era zidit câte un pod, ce se răzima pe pociumbi tari. La inchiderea porţilor, jumătate podul se ridica cu lanţuri şi astfel nimeni nu putea întra în cetate. In cursul vremurilor păreţii cetăţii au fost întăriţi tot mai mult şi mai mult, dupe sistemul lui Vauban şi apoi acela al cetăţilor din Italia.

In şanţuri apa întra prin două stavilare, ce se puteau închide şi deschide. Prín deschizături ascunse şantul se putea evacua de apă.

Asupra cetăţii avem diferite descrieri la cronicari* şi istoriografi,** pentrucă fortăreaţa Oradiei a jucat rol important în cei opt secoli de existinţă. Cea mai interesantă descriere o avem dela canonicul Rogerius, carele în opera sa: »Carmen Miserabile« ne istoriseşte următoarele amănunte:

Extract din cronica lui Rogerius.

Cap. XXXIV. — In ce mod au ocupat Tătarii cetatea Oradiei şi cum au înaintat maideparte spre Tămaşda şi spre alte părţi.

Regele Cadan, dupăcum am spus în altă parte, ocupând Rodna şi luând în captivitate pe comitele Aristaldo, a ales şase sute de ostaşi teutoni foarte eleganţi, cari au stat sub jurisdicţiunea comitelui menţionat. Aceştia au stat ca şi

* *Rogerius*: Carmen Miserabile în Colecţiunea Schwandtner pag. 367.

Joannis de Thwrócz: Cronica Hungarorum la Schwandtner pag. 47. ediţia din Vindobona a. MDCCLXVI.

Szalárdi János: Siralmas krónikájának kilencz könyvei, melyeket a következő posteritásnak megintésekre és oktatásokra tulajdon nyelvünkön egybeszedegetett és megirt 1662-ik esztendőben. *Pesten*, 1852. Emich Gusztáv bizománya.

** *Ortelius Hieronymus:* Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen der Stätt und Festungen auch Scharmützeln und Schlachten so in Ober und Unter Ungarn auch Siebenbürgen mit dem Türken von 1395 bis auf gegenwärtige Zeit geschehen, *Nürnberg*, Joh. Siebmacher, 1604.

II. Ausgabe mit dem Titel: Ortelius redivivus et continuatus *Frankfurt* a. M., bey Daniel Fievet 1665. vermehrt durch M. Meyern.

Mémoires de la guerre de Transsylvanie, et de Hongrie, entre l'empereur Leopold I. et le grand Seigneur Mehemet IV. Georges Ragotzky et les autres successeurs princes de Transsylvanie *Amsterdam* 1680. tip. Elseoir Daniel conf. ziarul Nagyvárad 1875. No. 35—36 din 14—15 Febr. 1875.

Fraknói Vilmos: Nagyvárad felszabaditása 1692-ben és XII. Ince pápa *Roma* 1892. form. 8⁰ pag. 34 cu portetul lui Innocentius XII. P. P,

Tóth Szabó Pál: Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában *Nagyvárad* 1904. Sebő Imre nyomása.

Adalbert Scholtz: Geschichte der Festung Nagyvárad, form 8⁰ pag. 328. *Nagyvárad* 1907. Szent László nyomda.

www.dacoromanica.ro

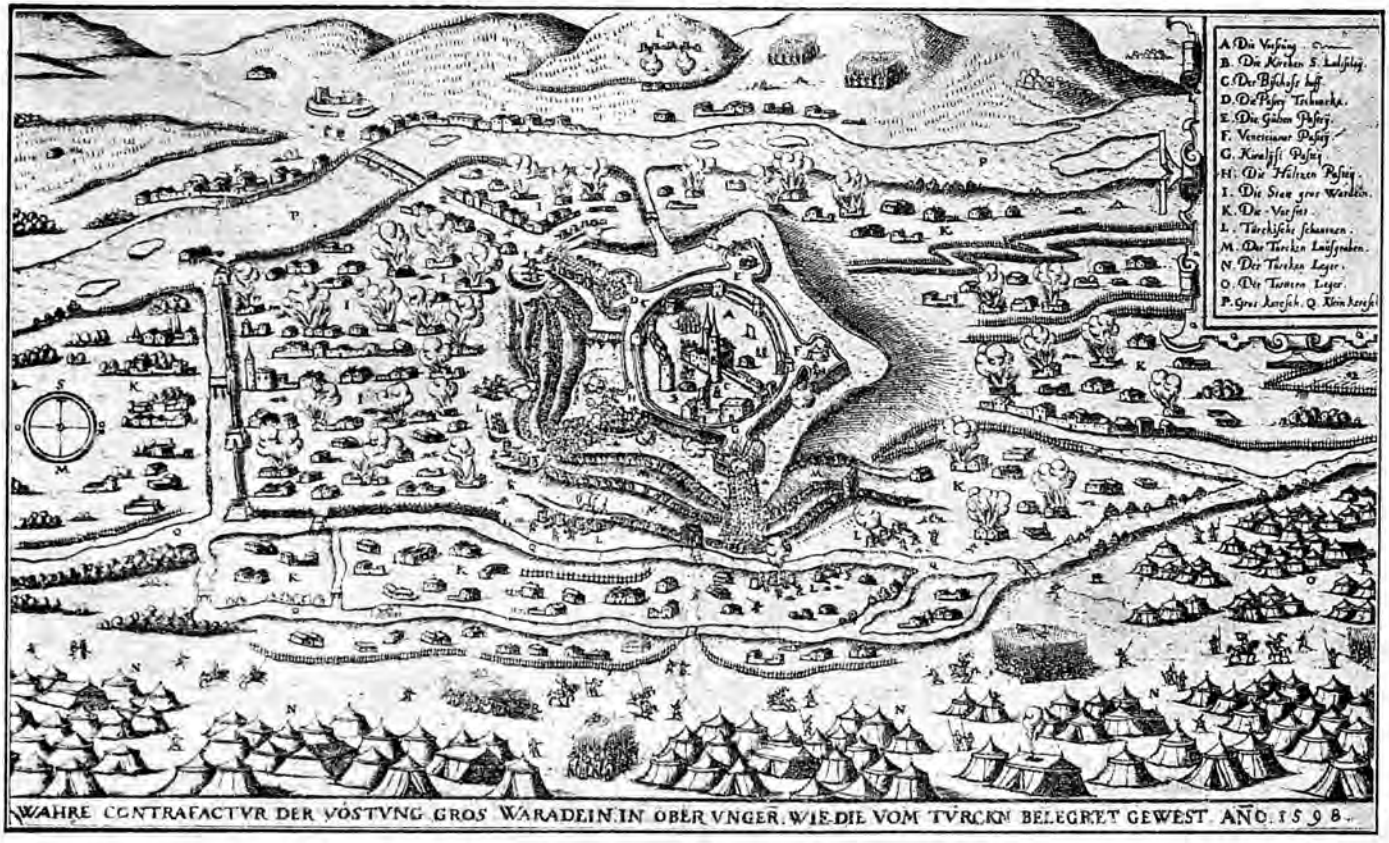

3°

Desen contimporan de Statul Major al Comand. Baron Rädern Melchior — Publicat in opera lui Ortelius Hieronymus ed. II. pag. 246. Francofurti 1665.

CETATEA ORADIEI ASEDIATĂ DE TURCI ȘI ARMATA ALIATĂ ROMÂNA DIN MUNTENIA ȘI MOLDOVA IN ANUL 1598, DAR NECUCERITĂ.

www.dacoromanica.ro

conducători ai Tătarilor peste paduri, tufişuri şi stânci şi repentin au ajuns sub cetatea Oradiei. Şi fiindcă cetatea era mult renumită în Ungaria, foarte mulţi nobili, doamne şi muieri ale poporului, s'au adunat acolo din toate părţile. Deşi episcopul s'a depărtat de acolo cu câţiva canonici: eu totuşi cu cei ramaşi eram acolo. Un mur al cetăţii, care fusese stricat, l-am reparat, pentrucă. dacă nu vom putea apăra oraşul, să putem avea refugiu în cetate.

Şi când într'o zi au fost sosit în mod subit, eram tocmai într'o chestiune în oraş; n'am vrut să întru în cetate, ci am fugit în pădure şi aici, întrucât a fost posibil, am remas ascuns timp mai îndelungat. Tătarii ocupând subit oraşul, în mare parte l-au încendiat şi nimic n'au lăsat ne stricat, ce era înafară de murii cetăţii. Si dupăce au adunat prada, pe barbaţi, femeile, pe cei mici şi pe cei mari, i-au omorît, pe stradă, în case şi pe câmp. Ce să spun mai multe? N'au graţiat nici sexului, nici etăţii. Dupe terminarea acestora repentin s'au retras, de acolo, şi în retragere au dus tot de acolo. Şi apoi în depărtare de cinci mii de paşi dela cetate s'au aşezat şi nici nu s'au mai dus la cetate; cei din cetate au crezut, că au plecat definitiv de acolo, din cauza tăriei cetăţii.

Pentrucă cetatea era întărită de şanţuri afunde şi pe muri erau turnuri de lemn şi mulţi militari panceraţi erau înlauntru; şi aşa întrând Tatarii, pentru a privi înlăuntru, militarii ungari, cu fugă repentina i-a luat în goană, Şi când zile îndelungate nu s'au înfăţişat înaintea cetăţii, s'a crezut că ei au dispărut; crezând aceasta şi mulţi militari şi alţii, cari erau în cetate, au eşit de acolo şi au început a locui în comun, în casele înca remase înafară de cetate. Şi aşa Tătarii, despre cari nu s'a ştiut. că unde sunt, în aurora dimineţii au atăcat popluaţia şi pe ceice nu au putut fugi în cetate, i-au omorît. Cetatea o-au încunjurat şi vis-a-vis cu murele cel nou, şepte maşini au aşezat şi din acele zi şi noapte au azvârlit petri, pânăce murul cel nou s'a distrus. Dupăaceea asediend turnurile stricate şi cetatea, cu violenţă le-au ocupat şi pe militarii şi canonicii, şi alţii, cari n'au căzut sub armele lor, i-au luat prisoneri. Doamnele şi domnişoarele şi fetele nobililor au vrut să se refugieze în Biserica Catedrală.

Tătarii au luat armele dela militari şi dela canonici şi cu cele mai grozave chinuri au jefuit tot ce au avut. Şi deoarece în Biserica Catedrală n'au putut întra imediat, au aruncat foc asupra ei şi au ars-o cu doamnele şi cu tot ce era în Biserică. Iara în alte biserici au comis astfel de fapte asupra femeilor, că va fi mai bine să tac, nu cumva să servească de învăţătură oamenilor pentru cele mai mari sacrilege. Pe cetaţeni, pe nobili, pe militari, pe canonici, înafară de oraş, pe câmp i-a decapitat fără nici o milă. Dupa aceea au distrus mormintele sfinţilor, clenodiile sfinte le-au călcat sub picioare; cădelniţele,

www.dacoromanica.ro

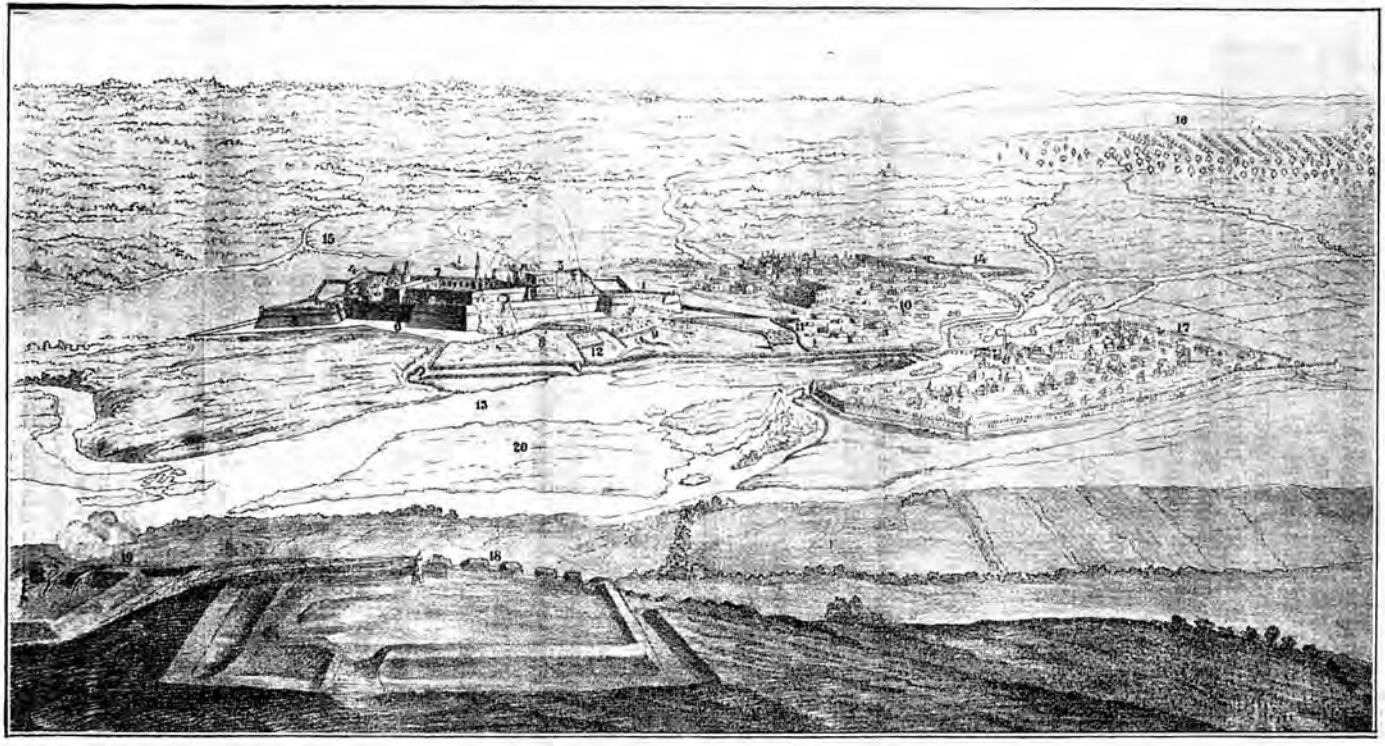

Originalul în Muzeul Militar Imperial din Viena. Desen de Ing. Ces. Reg. Matias Kaiserfeld, Grosswardein d. 20 Mai 1692.

CETATEA ORADIEI ASEDIATĂ DE AUSTRIECI ȘI CUCERITĂ LA 6 IUNIE ANUL 1692 PRIN GENERALUL DONAT HEISZLER.

www.dacoromanica.ro

crucile, potirele de aur, vasele de aur şi alte multe sacre, le-au desonorat.

Au întrodus în Biserică femei şi bărbaţi şi dupăce i-au folosit spre lucruri ticăloase, pe aceştia tot acolo i-au şi omorît. După ce totul au răsturnat şi din cadavrele morţilor s'a născut duhoare insuportabilă, au plecat de acolo şi numai locul le-a rămas. Oamenii fugiţi în pădure au început a se reîntoarce, pentruca să afle mâncare. Şi pânăce ridicau petrile şi cadavrele, Tătarii s'au năpustit asupra lor şi nici un om viu n'au lăsat. Şi astfel, pânăce a rămas un om, zi cu zi se reinnoia pustiirea şi când n'au mai avut pe cine se omoare, au plecat definitiv de acolo. Noi însă, ceice ne-am ascuns în pădure noaptea am tulit-o la fugă spre Tămaşda, care este oraş german lângă Criş.

* * *

Dupăce în anul 1242 Tătarii au părăsit definitiv Oradea, episcopul Benedict s'a reîntors şi a reparat cetatea distrusă. Oraşul din jurul cetăţii s'a refăcut. Cetăţenii au ajuns din nou la bunăstare materială, încât bogăţiilor Oradiei le trecuseră vestea departe în orient şi occident. Bogăţiile însă erau numai ale magnaţilor unguri; Românii nu prea aveau parte din ele, pentrucă ei în mare parte erau numai iobagi saraci, lipiţi de pământul cultivabil, ori păstori prin codrii mari a domeniilor episcopiei ori ale nemeşilor şi magnaţilor unguri.

Nu-i mirare deci, dacă în anul 1392 o armată de Români din Muntenia şi Moldova au asediat şi distrus cetatea Oradiei, jefuind bogăţiile ei şi lăsând în flăcări cele mai frumoase palate şi claustre şi mănăştiri, cum era şi aceea a călugărilor Pauliani, pe care în anul 1398 a reparat-o generosul episcop Luca, al Oradiei.*

Cetatea a fost mult amenajată de episcopul Joannis Filipecz (1476—1490), care a refăcut şi Biserica Catedrala. Episcopul Georgius Frater Uttyesenovity, numit dupe mamă-sa Martinuzzius (1534—1551) asemenea a fortificat cetatea Oradiei şi din curtea regală a acesteia guverna Principatul Transilvaniei, al cărui domnitor era Ion de Zápolya. Pe vremea acestuia relaţiile politice între el şi domnii Munteniei şi Mol-

* *V. Bunyitay*: A mai Nagyvárad megalapitása. *Budapest* 1885. pag 4.: Item circa hunc annum 1398 idem dominus Episcopus (Varadiensis, Lucas nominatus) dictum Monasterium (Paulinorum in territorio Varad existentem), paucos ante annos, 1393. tumultu Valachorum et Moldavorum expilatum, restaurat. Arhiva Hung, Buda, Paulini 553.

Vezi *Ioan Ardeleanu*: Istoria Episcopie greco-catolice de Oradea-Mare, *Gherla* 1886. la pagina 89.

www.dacoromanica.ro

doviei erau cele mai amicale: Impreună lucrau contra politicei otomane, care era dezastruoasă Creştinismului.

Cetatea Oradiei în anul 1658 a fost încunjurată de Turci, pentru a-o jefui. Paşa Köprilli Mehemet, în această campanie a fost însoţit de Voivodul Mihnea III. (1658—1659) al Munteniei şi Gheorghe Ghika (1658—1659) voivod al Moldovei.

Ei zilele de 13—20 Septembrie, anul 1658 cu armata turca şi română au ţinut cetatea incunjurată. Dar n'au putut-o cuceri, deşi Ungurii erau puţini în cetate. Ungurii au rezistat şi au avut norocul, că în Moldova s'au răsculat sătenii contra zbirilor turci, cari incasau cu nemiluita impozitele catră Porta Otomană. Astfel Paşa Küprilli cu aliaţii săi s'au reintors trecând peste Moldova să sufoce insurecţia ţaranilor.

Dar cetatea Oradiei a mai fost atăcată de Turci în anii 1474 şi 1660 când au cucerit-o şi au luat-o în stapânire, domnind asupra ei timp de 32 de ani. De aici administrau paşii turci Paşalîcul Oradiei, care se compunea din judeţele Bihor,* Crasna, Solnocul Mijlociu, Solnocul Interior, Dobâca şi Chiuarul.

Sub stăpânirea Turcilor cetatea Oradiei a decăzut foarte

EŞIREA TURCILOR DIN CETATEA ORADIEI IN 6 IUNIE A. 1692 SUB COMANDA LUI PAŞA MEHEMED. ÎNAINTEA GENERALULUI DONAT HEISZLER.

* *Dr. Toth Szabó Pál:* Nagyvárad az erdé'yi fejedelmek s a török uralom korában. *Nagyvárad,* pag. 104.

www.dacoromanica.ro

mult. Desenul de pe pag. 37. ne înfăţişează oraşul şi cetatea Oradiei devastata de Turci şi în 6 Iunie 1692 recucerită de armata Împaratului Leopold I. — Generalul Donat Heiszler a dat Turcilor »salvus conductus« pe lângă foarte grave condiţiuni, cari au fost acceptate de Turci întocmai.

Imparatul austriac a refacut cetatea şi jurîmprejurul ei s'a recladit şi oraşul. Toată Oradea de azi s'a construit pe ruinele celei vechi, începând din anul 1692. In felul acesta se

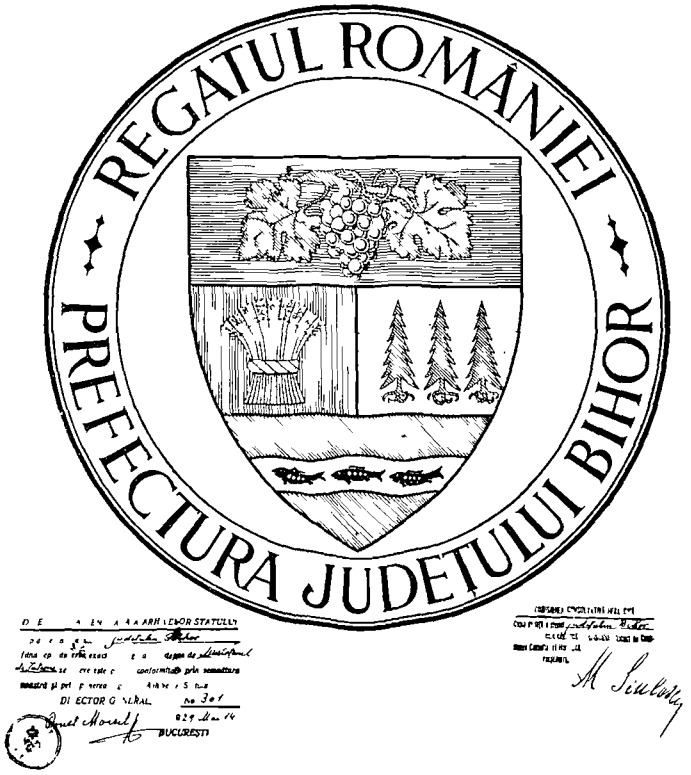

SIGILUL PREFECTURII JUDEŢULUI BIHOR.

explica, că acest oraş, azi municipiu impunator, este cel mai modern oraş al României. Din vechea cetate n'au rămas decât murii şi şanţurile adânci. Tot ce vedem azi cladire între muri, este ceva nou de pe la anul 1736. fiindca cea veche şi Biserica Catedrala Catolica, a fost dărîmată până la temelii în anul 1618 iar principele transilvanean Gavril Bethlen (1613—1629) din stâncile ei fundamentale a reparat murii cetăţii.

Azi cetatea Oradiei serveşte de cazarme pentru gendar-

www.dacoromanica.ro

STEMA MUNICIPIULUI ORADEA

Astfel cum a fost fixată de Comisia Consultativă Heraldică.

Pe scut albastru o cruce latină, de argint, ţinută în dreapta de un Arhanghel înaripat, de argint, nimbat de aur şi în stânga de un leu de aur, încoronat, ridicat în două labe cu coada bifurcată şi limba roşie.

Scutul timbrat de o coroană murală cu 7 turnuri.

Este vechea stemă heraldizată.

MONITORUL OFICIAL No 171 pag. 6287.

Bucureşti, din 2 August 1930.

Vechea stemă — care seamănă cu cea de sus — a fost donată Oradiei de Cristofor Báthory Principele Transilvaniei, cu Deciziunea din Alba Iulia, anul 1580 luna Martie ziua 10. Diploma originală azi este în arhiva municipiului Oradea la actele vechi anul 1580.

www.dacoromanica.ro

meria română; iar şanţurile ei largi şi acum lipsite de apă, sunt terenul cel mai potrivit de instrucţie militară şi de footbal pentru elevii şcolilor secundare. Cetatea Oradiei medievale şi-a îndeplinit menirea. Ea azi greu îmbătrânită trăieşte din amintirile celor opt secole de existinţă şi cu multă admiraţie priveşte noua viaţă românească a cetăţenilor Statului liber, a României Mari, care s'a creat prin reînvierea Daciei Traiane. Cetatea Oradiei azi este în ţara liberă a fiilor orientalizaţi ai Romei şi ai Daciei viteazului rege Decebal.

3. Cetatea Finiş-Feneş lângă Beiuş.

Această istorică cetate, ale cărei ruine se văd şi până azi a fost zidită prin secolul al XIII-lea de Vincentiu, (1244—1258) episcop de Oradea. Dintre capitani cetaţii în acte ne-a rămas numai numele lui L a d i s l a u, care în anul 1294 a apărat cetatea Finişului contra lui Lorant, principe al Transilvaniei, care voia să alăture şi această cetate ţinutului stăpânit de el. In anul 1344 se menţionează numele M a t i a, căpitanul cetaţii Finişului care este pomenit şi ca administrator domenial al lui Andrei Báthori episcop catolic de Oradea depe acele vremuri.

Cetatea Finişului era zidita pentru ocrotirea oraşului Beiuş, şi a industriei miniere din această regiune, care pe vremuri prospera şi aducea venituri considerabile Episcopiei de Oradea. Cetatea era intărită cu şanţuri adânci şi cu muri inexpugnabili. Ea nu era prea mare, dar era bine întarită. Desub turn conducea un tunel, care se deschidea mijlocul padurilor seculare. La caz de pericol iminent el servea de ultimă şi sigură scăpare. Din ruinile de azi se poate constata că cetatea avea turnul cu etage şi din turn se vedea bine întreagă înprejurimea*.

4. Cetăţi şi castele istorice mai mici.

In opera celebra a lui Iosif Kereszturi găsim o consemnare completă asupra cetaţilor medievale** depe teritoriul judeţului Bihor. Aceste cetăţi erau ale nobililor şi magnaţilor,

* *V. Bunyitay.* A Váradi Püsp. Tört. II. pag. 310—314.

** *Josephus Kereszturi*: Compendiaria Descriptio Episcopatus et Capituli Varadiensis.

www.dacoromanica.ro

afară de cetatea Bihorului, Oradiei, Finişului. Poceiului, cari formau proprietatea episcopului latin de Oradea.

Intre nobili erau şi Români, cari s'au distins în războaie şi drept răsplată li-s'a dat un castel şî o moşie considerabilă, ca şi castelul Megalesia şi domeniul ce îi aparţinea împreună cu o populaţie de iobagi de circa 50 de mii locuitori, cari cereau din Roma dela Papa Innocenţius o episcopie română greco-catolică, cu reşedinţa în această localitate.

MURII ŞI POARTA CETĂŢII ORADIEI DINSPRE EST IN A. 1933.

Tabloul cetăţilor, castelelor şi oraşelor depe teritoriul Judeţului Bihor medieval.

1. Adorian *lângă Sălard. Vezi Volfg. Bethlen T. 6. p. 158.*
2. Bajom (*Ungaria*) *ibid. p. 225*
3. Bel *cetate, în actele oraşului Oradea.*
4. Belarad, *lângă Oradea, vezi Cronica lui Anonymus.*
5. Beiuş, *Gánóczy Ep. Varad. P. II. p. 95.*
6. Bihor, *Cronica lui Anonymus.*
7. Cefa, *oraş. Apparat Belii p. 30.*
8. Debreţin (*Ungaria*).
9. Diosig, *ap. R R. Pray: Hist. Rieg. Stirp. Auft. p. 69.*
10. Batâr *(Fekete Bátor) Apparat Belii p. 30.*
11. Finiş—Feneş, *cetate lângă Beiuş şi azi se văd ruinele.*
12. Gyarmat *(Ungaria) Apparat Belii p. 30.*

www.dacoromanica.ro

13. Nojorid—Ireg—Uregd, *ibid.*
14. Kelesér, *lângă Salon a ibid.*
15. Isztár—Esztár (*Ungaria*) *ibid.*
16. Kereki *(Ungaria) Wolfgang Bethlen T. 6. p. 33.*
17. Keresztes (*Ungaria*) *Apparat Belii p. 30.*
18. Cheresîg-Keresztszeg, *J. Bethlen Cont. Horányi P. I. p. 219.*
19. Kornuszt, *Apparat Belii p. 227.*
20. Kőkó, *Joan Bethlen în Cont. Horányi. P. I. p. 247.*
21. Mező-Gyán *(Ungaria) Apparat Belii p. 30.*
22. Mihályfalva *(Jud. Sălăj).*
23. Nagy-Léta *(Ungaria) Joan Bethlen p. 249.*
24. Nádudvar, *Apparat Belii p. 30.*
25. Osztupál Hosszupályi *(Ungaria).*
26. Papp-Mező *azi Pomezeu.*
27. Palota, *Bethlen op. cit.*
28. Petrelyeán *sau Cetatea lui Petre.*
29. Poceiu—Potsay *(Ungaria) J. Bethlen op. cit.*
30. Episcopia Püspöki, *Apparat Belii p. 30.*
31. Sarkad *(Ungaria) Bethlen în Cont. Horányi P. I. pag. 219.*
32. Şoimi—Sólyomkő, *W. Bethlen T. 1. pag. 133.*
33. Salonta, *Joh. Bethlen în Cont. Horányi P. I. pag. 219.*
34. Secheihid—Székelyhid, *W. Bethlen T. 6. p. 133.*
35. Sânioh—Szent-Jogh—Szent-Job, *idem p. 130.*
36. Talpoş, *Fr. Forgách Coment. p. 115.*
37. Tileagd – Telegd, *J. Bethlen în Cont. Hor. P. I. p. 219.*
38. Varadinum—Oradea.
39. Salard—Zalárd, *Apparat Belii p. 30.*
40. Jaca—Zsáka *(Ungaria) W. Bethlen T. 6. p. 133.*
41. Megalesia, *I. Ardelean: Inst. Episc. Gr. cat.*
42. Şoimii-Peşteşului, *cetate lângă Aleşd.*

5. Formarea judeţului Bihor şi statistica lui.

Din cetăţile, castelele, oraşele şi satele grupate în jurul cetăţii Bihor şi administrate de comandantul acesteia, s'a format judeţul Bihor. Acest teritoriu unitar în anul 1900 avea o suprafaţa de 10.961[63] Km.□ şi o populaţie de 480.652 locuitori.

Datele statistice pe baza notelor istorice, se pot prezenta în felul următor:

I.— Statistica Municipiului Oradea.

In anul 1910 şi până azi suprafaţa municipiului Oradea înpreuna cu suburbii şi podgorii este do 1.845.510 jughere cadastrale, adică 48 Km.□

Privind în genere statistica municipiului Oradea, trebuie sa constatăm, că variaţia mare în creşterea şi descreşterea

www.dacoromanica.ro

STEMA JUDEȚULUI BIHOR

Astfel cum a fost fixată de Comisia Consultativă Heraldică.

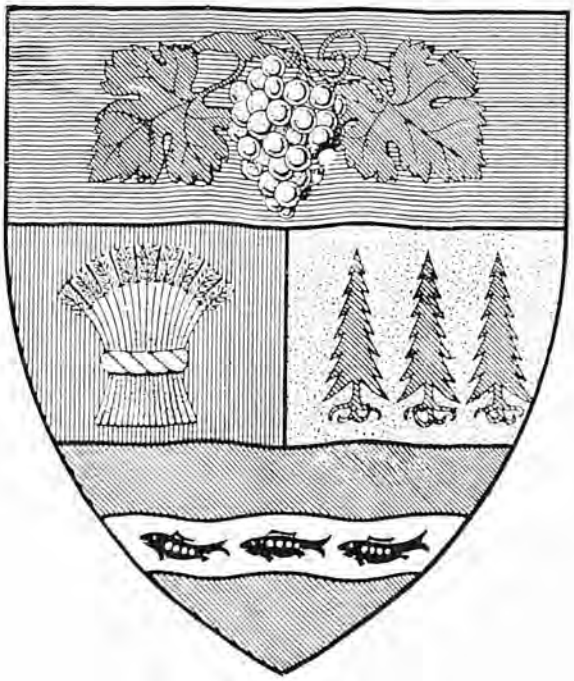

Scut tipărit horizontal. In câmpul superior albastru, un ciorchine de strugure de aur cu două frunze verzi; câmpul mijlociu despicat, având în primul cartier, pe roșu, un snop de grâu de aur, în al doilea pe argint, trei brazi verzi desrădăcinați, alăturați; în câmpul inferior verde o fasce de argint, încărcată cu trei pești negri, înotând spre dreapta.

Reprezintă bogățiile naturale ale județului, iar fascia de argint râul Crișul Repede.

Este vechea stemă heraldizată și rectificată.

MONITORUL OFICIAL Nr. 222. pag. 8278.

București, din 6 Octombrie 1928.

Vechea stemă a fost donată Județului Bihor de Sigismund Báthory, principe de Transilvania în anul 1590. Trecut peste multe forme cu inscripție latină, apoi ungară (a. 1839), germană (a. 1850), ungară (a. 1867) și dela a 1919 română: stema veche ca forma de mai sus, lăsând pipirigul și trestia stemei vechi județului Bihor al Ungariei, fiindcă mlaștinile imense ale Bihorului au rămas pe teritoriul de dincolo de frontiera României.

www.dacoromanica.ro

numărului populaţiei a fost mult determinată de invazia Tătarilor (1241—42) de ocupaţia Turcilor (1660—1692), boalele molipsitoare şi invadarea Judeilor etc. In a. 1722 Oradea are numai 22 Judei. Acest număr în anul 1930 creşte la 22.283 suflete.

In anul	1422	Oradea	avea	40.000	locuitori.	Notiţa No.	I.
«	1552	«	«	10.900	«	« «	II.
«	1720	«	«	216	«	« «	III.
«	1824	«	«	14.706	«	« «	IV.
«	1829	«	«	16.402	«	« «	V.
«	1847	«	«	19.827	«	« «	VI.
«	1896	«	«	45.815	«	« «	VII.
«	1900	«	«	47.015	«	« «	VIII.
«	1910	«	«	64.169	«	« «	IX.
«	1930	«	«	85.026	«	« «	X.

II. — Statistica Judeţului Bihor.

Judeţul Bihor în evul mediu avea o suprafaţă mai mare ca şi cea de azi. Incă şi în anul 1839 suprafaţa lui este de 200, 36/. . □ mile pătrate. Din 1.512.584 jugh. cadastrale bune de cultivat: 766.584 cad. pământ arabil, 49.755 vie, restul păşune şi fânaţe.

Populaţia Judeţului Bihor în anul 1839 este de 415.364 suflete, din cari 24.552 romăno-catolici, 27.036 greco-catolici 234.273 calvini, 124.851 greco-ortodoxi, 887 luterani, 3.765 judei.*

I. *Adalbert Scholtz*: Geschichte der Festung Nagyvárad 1907. pag. 48.

II. *V. Bunyitay*: A váradi püspökség tört. III. pag. 135.

III. Schematismus Historicus V. C. D. M. V. Nagyvárad 1896. pag. 36.

IV. Schematismus V. Cl. Gr.-cat. M.-Varadinensis anno 1824. Greco-catolici 2152, Romano-catolici 6301, Greco-ortodoxi 1578, Luterani 260, Calvini 3700, Judei 715.

V. Schematismus V. Cl. L. R. M.-Varadinensis anno 1829. Romano-catolici 6659, Greco-catolici 2332, Greco ortodoxi 1938, Luterani 328, Calvini 4328, Judei 817.

VI. Schemat. V. Cl. Gr.-cat. M.-Varadinensis anno 1847. Creco-catolici 3017, Romano-catolici 6630, Greco-ortodoxi 1835, Luterani 345, Calvini 6830, Judei 1170.

VII. Schemat. V. Cl. L. R. M.-Varad. 1896.

VIII. Statist. oficială.

IX. *Sipos Orban*: Biharvármegye pag. 75.

X. Schem. cat. rectificat Rom. cat. 23.022, Greco-cat. 7.722, Greco-ort. 9.757, Lut. 4.087, Calvini 20.034, Judei 19.283, Unitar. 121. Sectanţi 1000.

www.dacoromanica.ro

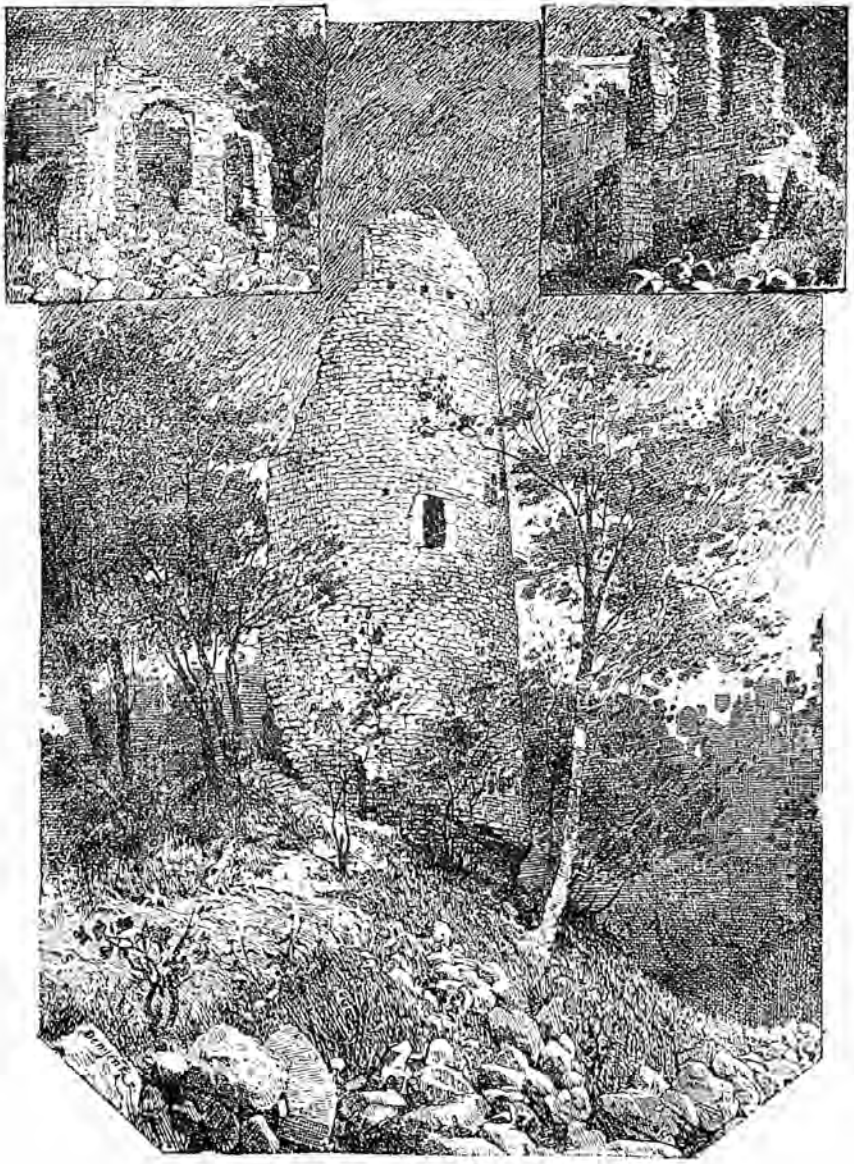

RUINILE CETĂȚII FINIȘULUI—FENEȘ LÂNGĂ BEIUȘ.

www.dacoromanica.ro

Dar în acest an (1839) aparţinea Judeţului Bihor şi oraşele şi satele depe câmpia Tisei, ca Debreţin, Leta-Mare, Dricica, Ujfalaul-Bărcăului etc. total judeţul Bihor avea atunci 616 comune urbane, rurale şi predii (puste).

In anul 1890 Judeţul Bihor are 516.704 locuitori din cari Români 219.940, Unguri 283.806, Germani 3.374, Slovaci 5.957, ţigani 3.627.

Iar dupe confesiuni: Romano-catolici 45.864, Greco-catolici 45.975, greco-ortodoxi 187.444, luterani 1.920, calvini 209.075, izraeliţi 25.968.

In anul 1900 Jud. Bihor cu suprafaţa de 10.961 [63] Km □ are 526.795 locuitori.

In anul 1910. Jud. Bihor are 10.590 Km. □ cu populaţia de 582.132. — Oradea 48 Km. □ cu populaţia de 64.169. Total 646 301 loc.

In anul 1920 Jud. Bihor are 10.340 Km. □ 580.000 locuitori.

In anul 1925 judeţul Bihor are suprafaţa 7897 Km.□ cu populaţia urmatoare: Oradea 90.000, comunele urbane nereşedinţă de judeţ 19.392 şi comunele rurale 404.476 total 513.868 locuitori.

Numarul plăşilor 14, municipiu 1, comune urbane nereşedinţă 2. şi comune rurale 416.

Asupra statisticei judeţului Bihor se pot da urmatoarele observaţiuni:

Populaţia autochtonă este: poporul român, care s'a născut din Romanii legionari ai împăratului Traianus şi Dacii regelui Decebal. Acest popor, format din amestecul de sânge, datini şi credinţe ale Romanilor şi Dacilor, s'a numit Daco-Român; iar azi se numeşte Român. Neamul românesc, în cursul secolilor, a suferit mult în acest loc de pradă a tuturor popoarelor barbare, în Crişiana. Urmele acestora se văd în limba, datinile, portul şi religia poporului român.

Ca număr, în judeţul Bihor, dupe Români urmează Ungurii, apoi Slovaci, Germanii, Evreii şi Ţiganii.

www.dacoromanica.ro

6. Numele de Crişiana, Bihor şi Oradea.

Câteva concluziuni finale relativ la cetăţile din judeţul Bihor.

»Crişiana« este cea mai veche numire a provinciei situata pe alviile Crişului Repede, Crişului Negru şi ale Crişului Alb. Acest cuvânt este latin, precum latine sunt numele piscurilor de munţi: Cucurbita (1849 m. înalt), Găina (1486 m. înalt) etc., numele râurilor menţionate, numele localităţilor ca Vadu, Auşeu, Valea-Mare, Petrani, Lupoaia, Petroasa, Vintere (Venter), Valea-Neagră, Petrileni, Gurani, Câmp, Ginta, Sub-

POARTA MURII ŞI ŞANŢURILE CETĂŢII ORADIEI DINSI RE NORD IN A. 1933.

peatra, Albiş, Câmpani, Negru, Josani, Delani, Albeşti, Luncşoara, Corniţel etc. . . . Toate aceste numiri sunt depe vremea stăpânirii romane, aici la Dacia de Vest şi din secolii urmatori

Dar în urma invaziei popoarelor slave şi a Bulgarilor slavizaţi (600—900 d. Cr.) acest ţinut s'a numit »Bihor« dupe numele unui pisc de munte, ce zace alaturi de Cucurbita şi este mai mic decât acesta, având înălţimea numai de 1659 m, numit în limba bulgara Biela Hora, adicä Munte Alb , deoarece ceafa lui, pâna târziu, în lunile de vara este acoperită de neaua.

www.dacoromanica.ro

Dela acest cuvânt şi-a luat numele cetatea Bihorului, comuna Bihor delângă cetate şi judeţul Bihor de azi. Dupe unii* autori »Bihor« înseamnă pământ ars; »vifor« pe ungureşte »vihar«. Dar derivarea dela Biela Hora adică Munte Alb este mai probabilă.

Cronicarul ungar Anonymus acest cuvânt în mod consecvent îl scrie »Byhor« şi nici chiar din greşală nu-l scrie ungureşte »Bihar«. Tot depe vremea Slavilor avem numele de sate ca Briheni, Leheceni, Şteiu, Rogoz, etc.

Cetatea Bihorului era cea mai veche fortăreaţă din judeţul Bihor. Ea avea o suprafaţă mare de 7 ha, deci putea adăposti mai multe mii de soldaţi cu tot ce le era necesar pentru a rezista timp mai îndelungat, la caz de pericol. Păreţii ei tari, arşi din pământ, erau rezistenţi, ceea ce se poate constata din resturile ruinilor, ce se văd încă şi azi. Paguba ca nu avem date precise asupra numărului soldaţilor, al armamentului, a clădirilor din interiorul cetăţii etc. Trebuie sa constatăm totuşi că cetatea a fost cladită în cel mai potrivit loc, la poalele munţilor, cari dispar în şesul intins al Crişului Repede şi al Tisei: loc de unde în caz de pericol armata uşor se putea retrage la munţi, ale căror paduri dese au fost adevarată fortăreaţa inexpugnabilă a poporului român.

Numele municipiului Oradea este de origine germană şi are acelaş înţeles, ca şi specula ori statis asemenea** cuvântului »Burg« care înseamnă cetate ori în limba slava varta dupe cuvântul latin: guarda, guardia, garetta a pazi, din care s'a făcut cuvântul Waradein, Varadinum şi prin derivare Oradea sau Várad. Intr'o vreme Românii acest municipiu îl numeau Urbea-Mare, de pela a. 1880 încoace îl numesc Oradea-Mare, iar prin noua lege administrativă (a. 1924) i-se fixase numele în Oradea.

Cetatea Oradiei a fost zidita asemenea într'un loc foarte bun, pe malul Crişului Repede, unde părăul Peţea se varsa în Criş Aceasta cetate la început (a. 1091—1400) era slab întărită; însa de teama Turcilor, ea a fost fortificata dupe sistemul cetăţilor italiene: cu muri escarpi, încunjuraţi de

* *Dr Tóth Szabó Pál:* Századok XXXIV. évf. — 1900 *Budapest* 6 füzet, 547—551. old.

Prof. Nic. Draganu: Românii în veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei şi a onomasticei. *Bucureşti.* Editura Academiei Române, 1933.

** *Cséplo Péter:* „Századok" 1872. évf. *Budapest* pag 641.

www.dacoromanica.ro

şanţuri afunde; bastilele ei sunt provăzute cu oriloane, având puţine eşiri. Mai în urmă, s'a transformat această cetate dupe sistemul* lui Wauban (dupe a 1658), dar lipsesc casemătele, curtinele sunt scurte, iar curtea proporţional este prea mare. Cetatea a fost apărată, contra Turcilor, în a. 1660 cu 1.500 de ostaşi. In anul 1690—92 cetatea era ocupată de 3.000 de Turci, cari aveau 80 de tunuri şi diferite alte arme contimporane.

Toate cetăţile mai mici din judeţul Bihor serveau la apărarea împrejurimii, ce stăpâneau, şi de adevărate castele de vânătoare ale regilor şi principilor şi episcopilor, cari le cercetau. In jurul cetăţilor mari şi mici s'au întemeiat când

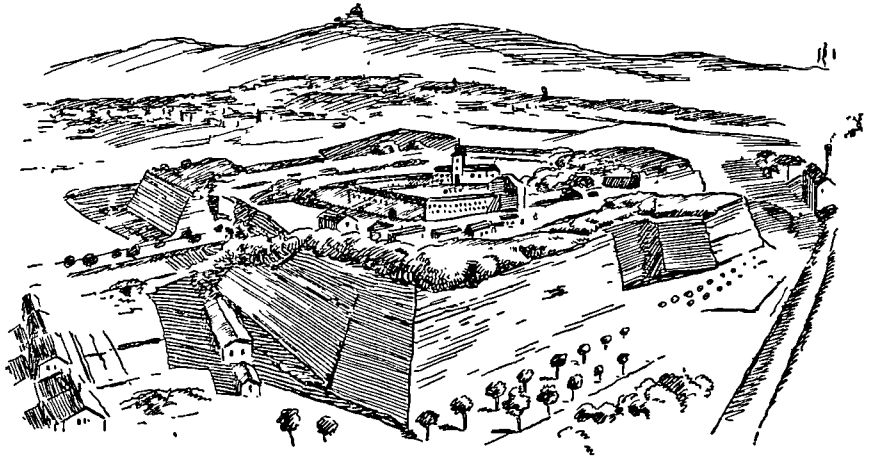

CETATEA ORADIEI DIN VEDERE AERIANĂ IN A. 1933.

pe rând comunele judeţului Bihor Oraşele şi localităţile din jurul lor au ajuns la prosperitate în urma siguranţei cu care se puteau inbogaţi prin agricultura şi industria protegeată de cetăţi, atât în timp de pace cât şi în timp de razboiu.

Incepând dela ducele Morout şi strănepotul său ducele Menumorout şi până în zilele de azi, teritoriul judeţului Bihor a trecut peste unele mutilari. In vremurile antice şi cele medievale judeţul Bihor era mare ca o ţara şi era administrat ca un ducat moştenit de Arpadieni dela ducele Menumorout.

Gyalókay Jenő: A Váradi Vár *Nagyvárad* Láng József nyomása 1899. form. 8⁰ pag. 24 cu desene în text.

Borovszky Samu: Biharmegye és Nagyvárad.

www.dacoromanica.ro

7. Morminte de domnitori pe teritoriul Jud. Bihor.

Dela încetarea stăpânirii imperiului roman militar pe aceste ţinuturi (275 d. Cr.), în cetatea Bihorului şi a Oradiei se pot menţiona mormintele următorilor domnitori:

I. In Cetatea Bihor:

1. — († pela 460). Ducele Morout, fondatorul dinastiei daco-romane a Crişianei. El s'a luptat contra Hunilor, dar în urmă s'a înţeles cu regele Attila (434—453 d. Cr.) recunoscând suveranitatea lui şi domnind mai departe ca supus pacinic al acestuia. Ducele Morout a fost înmormântat dupe toată probabilitatea în cetatea Bihor. *Cronica Anonymi, Belae regis notaric. Cap. IX.*

2. — (A. † 898) Ducele Menumorout strănepotul de a a şaptea generaţie al ducelui Morout. El s'a luptat cu Ungurii şi având numai o fiică, pe aceasta o marită cu Zulta, fiul ducelui Arpad. Astfel el domni pacinic şi muri în a. 898. Inmormântarea lui s'a facut dupe ritul creştin romano-catolic în biserica din cetatea Byhorului, ceea ce voiu descrie mai pe larg la capitolul ce urmează.

II. n cetatea Oradiei:

1. — (A. † 1095). Sfântul Ladislau (1077—1095) rege al Ungariei, fondator al Episcopatului romano-catolic de Oradea (a. 1091) şi generos sprijinitor al municipiului Oradea, al vechiului Ulpianum.

2. — (A. † 1131). Ştefan II. (1114 1131) rege ungar, fondatorul manaştirii Premontreilor pe Promontorul Oradiei la 1131.

3. — (A. † 1255). Andrei II. (1205—1235) rege ungar încă până era în viaţă a dispus sa fie înmormântat în cetatea Oradiei lânga Sfântul Ladislau.

4. — (A. † 1290). Ladislau IV. (1272—1290) rege ungar din familia Arpad, omorît de Cumani la Cheresîg din cauza unui adulter cu soţia unui cuman fruntaş. *Cronica lui Turóczy.*

5. — (A. † 1320). Beatrice, soţia a doua a regelui Carol de Anjou şi fiică a Imparatului Rom. Germ. Henric VII.

6. — (A. † 1370). Elisabeta, fiica a Domnului Munteniei Alexandru Basarab şi Doamnei Clara, soţia palatinului Ungariei.'

7. (A. † 1395). Maria, soţia regelui Sigismund de Luxemburg

8. — (A. † 1437). Sigismund de Luxemburg (1387—1437) rege ungar şi împarat romano-ge man (1410—1437).

www.dacoromanica.ro

TABELA SINOPTICA

despre comunele județului Bihor cuprinzând rezultatele recensământului general al populației din 29 DECEMVRIE 1930.

Dupe „Indicatorul Statistic" al Satelor și unităților administrative din România publicat de Direcția Recensământului General al Populației din Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. — *București* 1932. Imprimeria Națională.

www.dacoromanica.ro

Statistica Comunelor din Județul Bihor în a. 1930.

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unități administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populație statornică)	Întreprinderi Comerciale și industriale
	1. PLASA ALEȘD					
1	Aleșd	1	484	613	2.257	99
2	Aștileu	2	212	197	815	13
3	Aușeu	3	143	134	586	2
4	Bălnaca	4	386	364	1.558	6
5	Beznea	5	488	488	2.020	12
6	Birtin	6	64	87	458	4
7	Borod	7	692	712	3.654	30
8	Borozel	8	174	164	385	4
9	Bratca	9	295	391	1.592	26
10	Bulz	10	471	467	2 105	17
11	Butani	11	105	113	393	1
12	Cacuciul-Nou	12	141	135	538	7
13	Cacuciul-Vechiu	13	84	81	351	1
14	Călățea	14	206	215	1.110	5
15	Cetea	15	149	149	703	4
16	Chiștag	16	153	191	767	15
17	Corniței	17	152	158	627	3
18	Damiș	18	243	247	1.210	5
19	Dubricionești	19	179	170	737	15
20	Gălășeni	20	76	80	366	2
21	Gheghie	21	58	58	253	3
22	Groși	22	191	181	839	6
23	Josani	23	89	91	500	3
24	Lorău	24	214	196	815	6
25	Lugașul-de-Jos	25	255	275	1.180	15
26	Lugașul-de-Sus	26	180	186	842	2
27	Luncșoara	27	382	371	1.595	12
28	Măgești	28	66	67	283	2
29	Ortiteag	29	152	152	670	2
30	Peștera	30	150	169	684	7
31	Peștiș	31	373	432	1.873	8
32	Ponoara	32	206	229	992	5
33	Remeți	33	171	225	1.040	7
34	Șinteu	34	162	172	983	2
35	Șuncuiuș	35	442	449	2.002	18
36	Tinăud	36	144	147	615	2
37	Topa-de-Criș	37	123	123	560	5
38	Vad	38	655	682	2.987	41
39	Valea-Mare-de-Criș	39	122	126	568	—
40	Valea-Neagră-de-Criș	40	192	199	739	3
	Totalul Plășii		9.224	9.686	42.252	420

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unităţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populaţie statornică)	Întreprinderi Comerciale şi industriale
	2. PLASA BEIUŞ					
41	Albeşti	1	122	115	563	1
42	Beiuşele	2	165	156	752	—
43	Belejeni	3	76	74	368	2
44	Borz	4	81	82	416	1
45	Budureasa	5	224	199	933	—
46	Bunteşti	6	139	139	707	3
47	Buida	7	89	89	477	—
48	Căbeşti	8	266	253	1.369	4
49	Cărbunari	9	83	88	452	5
50	Coşdeni	10	168	173	859	—
51	Cresnia	11	133	131	772	1
52	Curăţele	12	138	127	595	4
53	Delani	13	105	84	389	1
54	Drăgăneşti	14	75	75	360	—
55	Drăgoteni	15	159	159	868	2
56	Dumbrăviţa-de-Codru	6	345	338	1.492	6
57	Feneriş	17	192	161	831	—
58	Ferice	18	200	196	1.134	3
59	Finiş	19	449	440	2 027	17
60	Fiziş	20	93	91	383	—
61	Forău	21	279	274	1.316	1
62	Hidiş	22	105	110	540	1
63	Ioaniş	23	127	128	606	5
64	Josani-Gurbeşti	24	207	207	993	2
65	Leleşti	25	104	100	527	2
66	Mierag	26	71	71	348	—
67	Meziad	27	408	403	1.871	4
68	Mizieş	28	144	135	711	1
69	Negru	29	104	104	466	10
70	Nimăeşti	30	166	165	893	1
71	Petrani	31	184	159	722	—
72	Pociovelişte	32	129	126	807	—
73	Poclușa-de-Beliu	33	44	42	167	—
74	Pocola	34	137	121	546	1
75	Poenii-de-Jos	35	113	111	571	2
76	Poenii-de-Sus	36	161	156	797	1
77	Prisaca	37	144	142	695	2
78	Răbăgani	38	170	164	787	4
79	Remetea	39	324	301	1.406	—
80	Roşia	40	556	529	2.508	11
81	Saca	41	65	65	325	—
82	Sălişte-de-Beiuş	42	92	91	454	—

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unitaţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori Populaţie staionică)	Întreprinderi Comerciale şi industriale
83	Sălişte-Pomezeu . .	43	61	59	323	1
84	Săucani	44	162	160	804	3
85	Săud	45	97	94	443	3
86	Sânmartinul-de-Beiuş .	46	94	95	540	1
87	Sânnicolaul-de-Beiuş .	47	90	90	423	1
88	Sebiş	48	95	94	512	—
89	Sohodol-Lazuri . . .	49	268	243	1.228	4
90	Şoimi	50	127	120	517	3
91	Şoimuş-Petreasa . .	51	159	151	719	6
92	Şuncuiş	52	217	211	992	9
93	Talpi	53	71	75	404	—
94	Tărcaia	54	55	53	260	2
95	Tarcăiţa	55	139	137	728	5
96	Tielec	56	55	54	282	1
97	Ţigăneştii-de-Beiuş .	57	99	96	526	3
98	Totoreni	58	85	80	393	3
99	Uileacul-de-Beiuş . .	59	316	315	1.351	9
100	Ursad	60	102	103	495	3
101	Urviş	61	248	241	1 206	3
102	Văleni-de-Beiuş .	62	95	91	447	1
	Totalul Plăşii . .		9.771	9.436	46.468	159

3. PLASA BELIU

103	Agriş	1	77	77	327	1
104	Archiş	2	116	122	577	8
105	Bârzeşti	3	67	63	300	—
106	Beliu	4	482	505	2.184	49
107	Beneşti	5	63	70	317	1
108	Bochia	6	69	81	346	2
109	Botfeiu	7	87	85	395	2
110	Calacea	8	242	264	935	2
111	Cărând	9	204	197	867	3
112	Chişlaca	10	255	252	1.156	4
113	Ciunteşti	11	109	102	451	1
114	Clit	12	45	43	227	1
115	Comăneşti	13	52	46	243	2
116	Coroi	14	111	104	478	—
117	Craiova	15	145	143	635	1
118	Groşeni	16	232	230	1.118	13
119	Hăşmaş	17	149	150	732	9
120	Hodişel	18	120	118	592	1
121	Mărăuş	19	130	115	546	3

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unităţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populaţie statornică)	Întreprinderi Comerciale şi industriale
122	Mocirla	20	189	191	808	3
123	Nermiş	21	81	78	368	4
124	Olcea	22	193	186	751	3
125	Rogoz-Beliu	23	60	58	261	1
126	Sâc	24	155	157	634	6
127	Secaciu	25	84	70	342	—
128	Stoineşti	26	82	62	274	1
129	Susag	27	225	220	957	2
130	Şiad	28	126	117	550	2
131	Tăgadau	29	171	175	814	6
132	Tălmaciu	30	64	66	299	—
133	Ucuriş	31	327	319	1.271	7
134	Urviş-Beliu	32	66	63	335	3
	Totalul Plăşii		**4.578**	**4.529**	**20.090**	**141**

4. PLASA CEICA

135	Bicacel	1	79	76	379	—
136	Buciumi	2	84	85	394	2
137	Bucoroaia	3	144	136	665	5
138	Calea-Mare	4	173	179	823	1
139	Căraudeni	5	68	72	303	1
140	Cărănzel	6	42	44	206	1
141	Câmpani	7	145	145	684	2
142	Cărpeştii-Mari	8	113	118	546	1
143	Cârpeştii-Mici	9	110	106	455	2
144	Ceica	10	364	387	1.712	24
145	Ceişoara	11	191	186	882	3
146	Copăceni	12	68	68	324	4
147	Corbeşti	13	143	140	713	4
148	Cotiglet	14	82	78	169	3
149	Crânceşti	15	133	138	675	1
150	Decăneşti	16	116	108	521	1
151	Dobreşti	17	243	255	1.133	8
152	Drăgeşti	18	164	157	690	4
153	Dumbrăviţa	19	115	116	559	2
154	Duşeşti	20	200	203	905	4
155	Forosig	21	101	98	526	3
156	Gruilung	22	91	95	481	2
157	Hidişel	23	161	164	772	1
158	Hodiş	24	106	101	459	2
159	Holod	25	161	171	796	11
160	Inceşti	26	141	139	662	7

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unităţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populaţie statornică)	Întreprinderi Comerciale şi industriale
161	Lăzareni	27	149	178	706	3
162	Lunca-Sprie	28	174	172	853	3
163	Lupoaia	29	138	141	610	1
164	Miheleu	30	126	137	515	1
165	Ogeşti	31	67	65	295	2
166	Pomezău	32	68	68	291	2
167	Rogoz	33	153	148	661	2
168	Rotareşti	34	77	73	395	1
169	Săldăbagiul-Mic	35	261	254	1.137	2
170	Sămbăta	36	211	199	907	5
171	Sitani	37	134	134	634	3
172	Spinuş Pomezeu	38	107	104	472	1
173	Stracoş	39	148	140	640	4
174	Tăşad	40	306	295	1 466	3
175	Topa-de-Jos	41	99	99	472	3
176	Topa-de-Sus	42	215	209	864	6
177	Topeşti	43	66	63	317	1
178	Valani	44	180	178	877	1
179	Valea-Mare-de-Codru	45	69	67	345	1
180	Vărăşeni	46	160	156	741	3
181	Vintere	47	349	341	1.583	9
	Totalul plăşii		**6.795**	**6.786**	**32.215**	**156**

5. PLASA CENTRALĂ

182	Alparea	1	197	201	964	3
183	Apateu	2	166	169	738	2
184	Betfia	3	121	127	610	2
185	Bihor	4	910	996	3.857	48
186	Borş	5	258	272	1.050	7
187	Cheresig	6	367	364	2.063	—
188	Cheriu	7	132	141	679	3
189	Chişirid	8	180	179	818	—
190	Ciheiu	9	211	211	1.023	7
191	Cordău	10	231	240	1.109	4
192	Episcopia-Bihorului	11	960	1.016	4.100	74
193	Felcheriu	12	154	159	728	2
194	Fughiu	13	205	203	981	11
195	Girişul-de-Criş	14	350	368	1 475	
196	Haieu	15	132	134	631	7
197	Hidişelul-de-Jos	16	115	116	626	2
198	Hidişelul-de-Sus	17	211	217	1.246	4
199	Leş	18	218	229	1.044	—

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unităţi administrat ve)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populaţie statornică)	Intreprinderi Comerciale şi industriale
200	Mierlău	20	169	167	967	3
201	Nojorid	21	323	331	1.525	—
202	Oşorheiu	22	572	582	2 320	26
203	Paleu	23	227	213	780	5
204	Palota	24	64	58	337	—
205	Păuşa	25	144	168	679	—
206	Regele-Ferdinand I.	26	136	120	481	—
207	Rontău	27	168	193	730	4
208	Santăul-Mare	28	157	166	703	9
209	Santaul-Mic	29	159	168	598	3
210	Săldăbagiul-de-Munte	30	211	222	991	3
211	Sânmartin	31	89	81	305	6
212	Şauaieu	32	193	193	952	3
213	Sântandrei	33	887	908	4 574	—
214	Săntelec	34	198	204	958	2
215	Sântion	35	311	316	1.324	13
216	Seleuş	36	500	581	2 035	39
217	Şumugiu	37	188	193	856	2
218	Tărian	38	486	478	2 318	—
219	Toboliu	39	361	308	1.444	—
220	Uileacul-de-Munte	40	264	269	1.145	13
	Totalul plăşii		10.925	11.256	49 764	307

6. PLASA MARGHITA

221	Abram	1	186	180	772	8
222	Abrămuţ	2	145	135	600	4
223	Albiş	3	242	289	1.206	5
224	Almaşul-Mare	4	346	407	1.869	5
225	Balc	5	248	267	1.150	26
226	Bogeiu	6	119	127	608	3
227	Borumlaca	7	179	199	1.056	2
228	Budoiu	8	171	227	1.119	5
229	Budusläu	9	247	265	1.128	16
230	Cheţ	10	276	274	1.113	10
231	Chiraleu	11	161	168	748	1
232	Chiribiş	12	105	111	501	2
233	Chişlaz	13	185	176	742	1
234	Ciutelec	14	165	196	907	8
235	Cohani	15	78	73	344	3
236	Crestur	16	133	139	581	8
237	Cuzap	17	234	346	1.520	19
238	Derna	18	130	149	653	8

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unităţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populaţie statornică)	Întreprinderi Comerciale şi industriale
239	Dernişoara	19	162	156	775	2
240	Dijir	20	154	150	701	2
241	Fancica	21	99	96	422	—
242	Ghenetea	22	157	156	615	3
243	Ghida	23	88	83	404	1
244	Huta-Voivozi	24	91	106	636	2
245	Iteu	25	238	189	860	2
246	Marghita	26	1.021	1.518	5.872	348
247	Marginea	27	152	162	746	4
248	Mişca	28	341	371	1.673	15
249	Petreu	29	248	276	1 232	10
250	Popeşti	30	198	199	947	7
251	Sacalasau	31	275	290	1.513	—
252	Saldăbagiul-de-Barcău	32	150	148	678	4
253	Satul-Barbă	33	126	128	613	2
254	Sânlazar	34	124	132	568	2
255	Socet	35	40	45	285	—
256	Spurcani	36	92	106	501	—
257	Suiug	37	167	161	835	2
258	Suplacul-de-Barcău	38	523	598	2 501	73
259	Tauteu	39	343	369	1.654	21
260	Tria	40	163	158	795	—
261	Varviz	41	139	142	603	5
262	Varzari	42	70	81	398	3
263	Voevozi	43	178	194	918	16
	Totalul plăşii		8.689	9.742	43.362	658

7. PLASA SALONTA

264	Ant	1	272	288	1.070	15
265	Arpăşel	2	398	435	1.716	26
266	Ateaş	3	187	186	788	5
267	Berechiu	4	137	130	551	4
168	Bicaciu	5	293	323	1.327	9
269	Boiu	6	347	341	1.313	18
270	Cefa	7	405	418	1.726	25
271	Ciumeghiu	8	490	541	2.338	12
272	Gepiu	9	364	387	1.718	5
273	Ghiorac	10	377	481	1.941	18
274	Homorog	11	455	443	1.796	8
275	Inand	12	202	183	804	8
276	Marţihaz	13	172	162	720	3
277	Mădăraş	14	318	280	1.148	7

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unităţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populaţie statornică)	Întreprinderi Comerciale şi industriale
278	Regina Maria	15	219	202	960	3
279	Roit	16	185	179	842	2
280	Sânnicolaul-Român	17	542	656	2 917	23
281	Tămaşda	18	464	490	1 962	23
282	Tulca	19	824	859	3 585	26
	Totalul plăşii		6.651	6 984	29.222	240
	8. PLASA SĂCUENI					
283	Cadea	1	543	329	1 348	13
284	Cenaloş	2	119	124	529	3
285	Cherechiu	3	236	265	1 061	9
286	Ciocaia	4	340	328	1 219	6
287	Cubulcut	5	340	351	1 385	12
288	Diosig	6	2 216	1 735	7 153	150
289	Olosig	7	192	193	717	8
290	Sacueni	8	1.318	1 126	5 630	163
291	Sânnicolaul-de-Munte	9	291	303	1 214	13
292	Sâniob	10	397	439	1 823	39
293	Târguşor	11	262	278	1 087	10
	Totalul plăşii		6.254	5.471	23 166	426
	9. PLASA SĂLARD					
294	Almaşul-Mic	1	63	63	305	—
295	Cetariu	2	372	410	1 542	—
296	Chioag	3	117	122	534	—
297	Ciuhoiu	4	155	155	653	4
298	Ciuleşti	5	93	85	392	—
299	Fegernic	6	167	175	730	—
300	Gurbeşti	7	43	46	197	—
301	Hanceşti	8	44	44	205	—
302	Hodoş	9	249	294	1 078	9
303	Nadar	10	67	77	321	—
304	Niuved	11	148	146	337	4
305	Parhida	12	271	289	1 127	10
306	Pocluşa-de-Barcau	13	153	150	675	15
307	Roşiori	14	527	524	2 277	14
308	Salard	15	596	691	2 827	62
309	Sarcau	16	51	51	221	—
310	Saliste	17	81	87	396	
311	Sarsig	18	109	106	489	3
312	Sântimreu	19	300	315	1 190	12

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unităţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori Populaţie statornică	Întreprinderi Comerciale şi industriale
313	Sărbi	20	247	259	1 267	—
314	Sfarnaş	21	96	99	402	6
315	Spinuş	22	273	254	891	—
316	Şişterea	23	212	291	1 143	—
317	Şuşturoj	24	121	137	592	—
318	Tamăşeu	25	244	296	1 109	9
319	Tautelec	26	132	151	564	—
320	Vaida	27	681	209	735	21
	Totalul plăşii		**5.099**	**5.526**	**22 199**	**169**
	10. PLASA TILEAGD					
321	Bălaia	1	220	225	981	1
322	Borşa	2	166	162	799	3
323	Botean	3	135	137	687	2
324	Brusturi	4	363	361	1 730	14
325	Burzuc	5	292	308	1 304	—
326	Chigic	6	142	142	656	2
327	Copăcel	7	219	237	1 072	4
328	Cuiejd	8	177	181	840	10
329	Faşca	9	141	152	717	3
330	Hotar	10	257	255	1 232	2
331	Husasaul-de-Criş	11	185	185	859	2
332	Ineu	12	445	451	2 160	15
333	Orvişele	13	215	227	1.155	4
334	Pauleşti	14	87	84	224	2
335	Picleu	15	253	270	1 118	5
336	Poşalaca	16	134	131	589	5
337	Sabolciu	17	162	166	754	2
338	Săcadate	18	277	299	1 437	9
339	Sarand	18	182	189	920	2
340	Subpiatra	20	113	113	553	2
341	Surduc	21	176	176	830	4
342	Şerghiş	22	174	186	869	4
343	Telechiu	23	176	178	740	7
344	Tileagd	24	658	917	3 404	64
345	Tilecuş	25	206	226	1 080	6
346	Ţeţchea	26	116	162	720	3
347	Ţiganeştii-de-Criş	27	138	144	751	3
348	Uileacul-de-Criş	28	199	195	857	4
349	Urvind	29	226	227	943	14
350	Vârciorog	30	242	264	1 229	10
	Totalul plăşii		**6.476**	**6.950**	**31.210**	**208**

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unitaţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populaţie statornică)	Întreprinderi Comerciale şi industriale
	11. PLASA TINCA					
351	Batăr	1	481	515	1 889	7
352	Belfir	2	401	377	1 522	14
353	Căpâlna	3	267	221	912	4
354	Cărăsau	4	309	299	1 275	3
355	Căuaşd	5	310	220	928	3
356	Cheşea	6	375	361	1 618	5
357	Cociuba-Mare	7	404	377	1 522	14
358	Fonău	8	509	479	1 984	11
359	Gepiş	9	197	217	973	1
360	Ginta	10	624	620	2 365	36
361	Girişul-Negru	11	381	346	1 462	5
362	Gurbediu	12	599	479	1 984	11
363	Husasăul-de-Tinca	13	420	367	1 677	3
364	Ianoşda	14	511	497	2 223	7
365	Miersig	15	232	242	1 010	1
366	Mociar	16	227	167	664	1
367	Oşand	17	285	233	991	1
368	Petid	18	279	255	1 106	2
369	Râpa	19	233	223	1 034	2
370	Sititelec	20	256	255	1 229	2
371	Suplacul-de-Tinca	21	159	161	667	2
372	Talpoş	22	555	566	2 160	30
373	Tăut	23	475	475	1 806	9
374	Tinca	24	1 131	1 055	3 849	51
	Totalul plăşii		9.710	9.007	36.850	225
	12. PLASA VAŞCĂU					
375	Băiţa	1	176	203	780	17
376	Băleni	2	73	69	342	4
377	Bradet	3	133	132	685	5
378	Briheni	4	199	115	546	5
379	Broaşte	5	64	71	324	5
380	Calugari	6	247	254	1 230	13
381	Carpinet	7	133	130	638	15
382	Câmp	8	208	228	1 285	2
383	Câmpanii-de-Jos	9	99	107	529	5
384	Câmpanii-de-Sus	10	71	76	348	5
385	Chişcau	11	197	195	1 048	9
386	Cociuba-Mică	12	79	76	401	5
387	Coleşti	13	109	125	745	5
388	Criştior	14	239	275	1 341	8

www.dacoromanica.ro

Nr. de ordine al satelor	Denumirea satelor (Unităţi administrative)	Nr. curent	Clădiri	Gospodării (Menaje)	Locuitori (Populaţie statornică)	Intreprinderi Comerciale şi industriale
389	Cucuceni	15	35	36	165	—
390	Cuşuiş	16	200	188	854	6
391	Dumbravani	17	72	74	355	6
392	Fânaţe	18	114	112	605	6
393	Ghighişeni	19	198	210	1.152	4
394	Gurani	20	207	212	1 078	7
395	Hârşeşti	21	78	73	372	3
396	Hinchiriş	22	245	240	1 181	3
397	Hotărel	23	73	68	327	2
398	Lazuri	24	132	123	558	4
399	Leheceni	25	128	128	645	8
400	Lunca	26	199	218	1 043	11
401	Magura	27	70	75	393	2
402	Petrileni	28	92	102	513	2
403	Petroasa	29	238	237	1 085	6
404	Poiana	30	163	169	787	5
405	Rieni	31	125	134	728	3
406	Sârbeşti	32	87	95	507	2
407	Seghişte	33	124	119	933	4
408	Saliştea-de-Vaşcău	34	130	131	661	9
409	Sighiştel	35	69	73	405	3
410	Sohodol	36	242	250	1 321	9
411	Sudrigiu	37	118	152	662	8
412	Şteiu	38	110	121	585	8
413	Şuştiu	39	104	114	494	6
414	Valea-Neagră-de-Jos	40	119	115	627	3
415	Valea-Neagra-de-Sus	41	76	82	387	3
416	Vaşcau	42	275	320	1 287	57
417	Varzarii de-Jos	43	97	97	498	3
418	Varzarii-de-Sus	44	78	75	357	1
	Totalul plăşii		6 025	6.199	30.507	297
	Totalul comunelor rurale		90.197	91.572	407.305	3.406
	Capitala Judeţului:					
	Municipiul Oradea		7 630	20.350	82 355	2.735
	Alte comun urbane:					
	Beiuş		770	972	4 294	240
	Salonta		3 712	4 093	15 176	243
	TOTALUL JUDEŢULUI		**102.335**	**116.987**	**509.130**	**6.624**

www.dacoromanica.ro

A. — Situaţia sumară după naţionalitate.

Populaţia municipiului Oradea şi a comunelor judeţului Bihor, în total de 509.130 suflete, după naţionalităţi este următoarea:

	In municipiul Oradea	In comunele jud. Bihor	TOTAL
Români	20.179	284.206	304 385
Unguri	38.214	112.164	150.378
Evrei	19.166	13.101	32 267
Cehi şi Slovaci	880	13.368	14 248
Germani	2.067	1.200	3.267
Ruteni-Ruşi	315	120	435
Ţigani (Romi)	1.130	2.316	3.446
Armeni, Italieni, Francezi, Greci, Sârbi, Bulgari, Turci, Poloni	404	300	704
TOTAL	82.355	426.775	509.130

B. — Situaţia sumară după confesiuni religioase.

Datele statistice ale municipiului Oradea şi judeţului Bihor, după confesiuni religioase se prezintă în felul următor:

	In municipiul Oradea	In comunele jud. Bihor	TOTAL
Greco-Ortodoxi	9 757	218.141	227.898
Greco-Catolici	7.722	67.065	74.787
Romano-Catolici	20 122	35.298	55.420
Luterani	4 105	451	4.556
Calvinişti	18 034	90 101	108.135
Unitariani	121	421	542
Baptişti	2.800	1.842	4.642
Adventişti	200	50	250
Milenişti, Nazarineni, Trimurici etc.	300	302	602
Mozaici	19.166	13.101	32.267
Mahometani	28	3	31
TOTAL	82.355	426.775	509.130

Populaţia de 509.130 a municipiului Oradea şi judeţului Bihor locueşte pe suprafaţă de 7.467 Kmp, deci densitatea pe Kmp. este de 68,2 locuitori, ceea ce relativ nu este număr prea mare; însă trebuie luat în considerare orografia judeţului, care este mai mult muntos, având şes numai la marginea dinspre apus.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL II.

Şcoala, Invăţământul şi Cultura Generală pe teritoriul judeţului Bihor.

1. Cultura Daco-Romană Păgână în Crişiana (105—400 d. Cr.)

Altarul şi amvonul începuturilor de cultură ale neamului românesc, sunt în Cetatea Eternă a popoarelor neo-latine, sunt în Roma străbună, dela care poporul românesc a moştenit frumosul nume de Român, limba română, lumina, căldura şi toate binefacerile civilizaţiei romane.

Tabloul alăturat ne reprezintă Cetatea Eternă sau Roma antică păgână şi Roma nouă creştină, răspânditoare a civilizaţiei şi culturii umane. Privind temeinic şi analizând acest tablou, la prima vedere observăm, că el se compune din două cartiere. In cartierul inferior vedem Roma păgână: stăpâna Pământului, ce zace la picioarele sale; deasupra ei lupoaica, ce alimentează pe Romulus şi Remus; la dreapta ei pontificele, în braţe cu zeii-statue înaintea sacrificiului de tămâie; poporul cade la pământ în rugăciuni; ostaşii romani susţin ordinea; la stânga Romei, ce visează viitorul eternităţii sale, Judei se apropie cu preotul mare şi rabini, purtând unul pe umeri candelabrul cu şepte braţe, fără lumini; ostaşul roman îi opreşte să tulbure Cetatea Eternă în visul ei, ce este simbolizat în cartierul superior, după cum urmează:

www.dacoromanica.ro

In braţe cu Sfânta Scriptură şi cheile împărăţiei cerurilor, la mijloc, vedem Creştinismul roman, care s'a lăţit pe tot Pământul, cucerind omenirea întreagă prin cultură şi civilizaţie; la temelia Creştinismului este fântâna cu izvoarele culturii şi civilizaţiei, la care se adapă mulţimea poporului şi Pacea în braţe cu ramură de maslin, prin acest simbol trimite nouă solie peste oceane şi uscat pentru lumea de pretutindenea; la dreapta Creştinismului roman, o lumânare aprinsă serveşte drept izvor de lumină pentru preoţii şi călugării, cari transmit lumina poporului. Capul Creştinismului este încoronat cu Tiara, sau coroana Papilor prin apostolii Petru şi Pavel; iar sus meluşelul lui Dumnezeu »Agnus Dei«, ţine steagul Creştinismului, care este ornat de cruce.

Iată, aceste sunt simboalele, cari au călăuzit poporul român de pretutindenea în cursul începuturilor sale de desvoltare, dela naşterea sa şi până în zilele de azi! Aceste sunt semnele ce ne reamintesc tot ce este roman, de unde avem şi noi Românii originea noastră ca sânge, limbă, cultură şi datini. In zădar au vrut unii »savanţi« de reacredinţă să denunţe lumii pe Români ca pe un popor slavon, balcanic şi de origină obscură: toate argumentele lor de acest sens, au fost zdrobite, pentrucă s'a dovedit clar, ca lumina soarelui, că poporul român de azi este născut din poporul Dacilor, în care s'a altoit rasa nemuritoare a Romanilor cuceritori de ţări şi popoare. Toată cultura Românilor deci sintetizează cultura acestor două popoare mari, la început păgâne, dar asupra cărora a triumfat Creştinismul roman, ale cărui termeni fundamentali sunt cele mai preţioase cuvinte ale tezaurului sacru al limbii române precum sunt cuvintele: Dumnezeu (Dominus+ Deus), cruce (crux), botez (baptiso), înger (angelus), etc. etc.

Este adevărat însă, că în secolul al IX-lea, d. Cr. cutropit de Bulgarii ortodoxi, poporul român a fost influenţat de slavonism: în limba şi Biserica Românilor s'au introdus cuvinte slave şi ceremoniile bisericii orientului ortodox şi mai apoi schizmatic, dar din acest motiv nu-i permis a considera pe Români de popor slav ori bulgar. Chestiunea aceasta de înrâurire a bisericii bulgare slavone la Români a fost îndreptată în mod parţial prin trecerea unei părţi a Românilor la Unire cu Biserica Romei; iar în mod integral se va rezolvi prin uinrea tuturor Românilor, recunoscând de adevărat cap al Bisericii pe Suveranul Pontifice Roman, care singur este

www.dacoromanica.ro

urmaş al Apostolului Petru şi Vicar General al lui Cristos pe Pământ.

Cât priveşte în mod special cultura romanică în Bihor, este constatat mai presus de orice îndoială, că ea începe în vremurile cele mai vechi, când Romanii aveau religia păgână antică a Romei. Asupra credinţei vechi păgâne* romane şi greceşti avem descrieri minuţioase la autori celebri. Aci amintesc numai atât, că în sufletul poporului român din Bihor sunt urme de credinţă veche păgână şi de misticism chiar până în ziua de azi. Dacă cugetăm la descântecele babelor, când prin farmece ele vreau să scape de boală pe cineva; dacă analizăm momentul psihic la vaietele dureroase, rostite în poezie asupra sicriului unui mort (bocet); bătul mortului cu banul pentru vama dela râul Styx, aruncarea găinii peste cosciug, înconjurarea sicriului cu vaca sau juncanii, ce se dau pomană pentru sufletul mortului etc., sunt datini păgâne romane, ce se practică pretutindenea la Românii din Bihor.

Atât din cărţile de istorie, cât şi din bogatele colecţii ale muzeului din Oradea, se poate stabili mai presus de orice îndoială, că legionarii şi funcţionarii romani ai împăratului Traianus, Hadrianus şi Aurelianus au avut contact cu Dacii aici pe valea Crişului Repede şi până pe şesul întins al Tisei, formând un organism extraprovincial de apărare a graniţelor Daciei dinspre Tisa. Din timpurile acele ne-au rămas o mulţime de obiecte şi bani de metal. Aceste lucruri au fost găsite cu ocaziunea săpăturilor de fundamente ale palatelor mari şi ale fabricilor din Oradea şi împrejurime. Romanii au invadat asupra Crişianei pe cele două ţărmuri ale Crişului Repede, a cărui apă cristalină şi repede curgătoare i-a făcut pe Romani să cunoască pământul udat de el până la Tisa.

Băile termale de lângă Oradea de azi au fost cercetate de Romani. Multe monede romane s'au găsit la săpăturile dela izvoarele termale ale Băilor-Episcopeşti. Aceste monede au fost azvârlite în apă drept resplată spiritelor rele pentru

* Le Génie Romain dans la Religion, la Pensée et l'Art avec 16 figures dans le texte et 16 planches hors texte par *Albert Grenier*, ancien membre de l'école française de Rome, professeur a l'université de Strassbourg. Edit. La Renaissance du livre *Paris*, 1925. form. 8⁰. pag. 503.

Le Génie Grec dans la Religion par *Louis Gernet*, professeur a l'université D'Alger et *André Boulanger*, professeur a l'université de Strassbourg, Edit. La Renaissance du livre *Paris*, 1932. form. 8⁰. pag 538.

www.dacoromanica.ro

a scăpa de boala reumatică etc., datină ce se practica la Romanii străbuni. Lucrurile găsite cu ocaziunea săpăturilor dela aceste băi, sunt colecţionate în muzeul, ce se vede pe coridorul larg al băilor, în dulapuri speciale de sticlă.

Din greşeală, s'a scris în Monografia Bihorului, Vol. I. la pag. 19, că, în apropierea acestor băi, s'ar fi găsit chiar două inscripţii lapidare romane. Aceste monumente istorice nu s'au găsit la aceste băi termale. Lespezile de piatră menţionate există în realitate. Ele s'au găsit la băile din Varaşdin (Croaţia), de unde au fost duse în templul roman istoric din Demşuşul de lângă Haţeg şi acolo se păstrează până azi

Oriunde ar locui însă Românii, ei toţi se înpărtăşesc azi de binefacerile culturii şi civilizaţiei romane. Ei toţi cunosc ceea ce a creat şi organizat nemuritorul geniu latin:

1. Limba aceasta prea frumoasă, din care derivă şi limbile neo-latine: italiana, franceza, spaniola, portugeza etc.

2. Literile latine, răspândite azi pe suprafaţa întregului Pământ.

3. Legislaţia romană, ce a ţinut împreună provinciile Imperiului Roman şi care serveşte de bază şi azi popoarelor civilizate.

4 Organizaţia forţei armate imperiale romane.

5. Biserica Creştină Catolică, fondată de Cristos şi organizată pe întreagă suprafaţa Pământului de Papii dela Roma, prin geniul latin cuceritor al întregului glob pământesc.

Biserica Romei, ca organizaţie divină, numai purtată pe aripile geniului latin a putut face cultura, pe care o răspândeşte ca un adevărat soare al vieţii noastre pământeşti şi cereşti.

In perioada culturii daco-romane păgâne, aici în Crişiana datinile religioase ale vechilor Daci se combinează cu cele ale Romanilor. Cultul divin era arderea jertfei de animale junghiate (miei, berbeci etc.) şi mult fum de tămâie. Ceremoniile erau făcute de sacerdote şi ajutorul acestuia popa. Din vremurile aceste au rămas în limba română cuvintele: tâmplă, zău, altar, jurământ etc, vorbe frumoase latine, la cari am putea adauge şi altele; mai ales însă datinile păgâne romane sunt ceea ce s'a păstrat nealterat până azi.

In acele vremuri, în sufletul poporului daco-roman vieţuia toată istoria împăraţilor romani cuceritori ai Daciei. Din acele timpuri s'a păstrat viu sentimentul de naţionalitate romanică, ceea ce poporul român din Crişiana exprimă cu mult foc prin vorbele des repetate:

www.dacoromanica.ro

»Eu sum Roman ... eu sum Roman
De-al împăratului Traian!
Eu sum Roman, ... eu sum Roman
De-al împăratului Traian!«

Cultura generală a poporului daco-roman din Crişiana era aceeaşi ca şi a popoarelor din provincia romană Dacia, care în anii 105—400 a trecut peste multe frământări. In genere, viaţa era patriarhală, educaţia simplă. Tata îşi educa fiul pentru gospodărie şi pentru apărarea gliei străbune, iar mama îşi creştea fata în munca lucrărilor casnice.

Şcoala şi Invăţământul nu erau organizate. Cu scrisul şi cetitul, precum şi cu răspândirea lui, se ocupau persoane selecte dupe datini romane, având aceleeaşi unelte de scris. Date precise din acest domeniu cultural nu avem. La aceste mai adaugăm că poporul daco-roman din Crişiana a cultivat cântecele mai ales la nunţi, la petreceri cu dans, unde adeseori se auzeau horile ironice şi caustice păstrate până în ziua de azi (chiuituri).

Cântecele de vitejie erau intonate la exerciţiile militare ale legionarilor; la plecarea în războiu contra triburilor străine, care îi atăcau. Aria cântecelor vitejeşti era războinică aşa cum se putea aştepta dela fiii neamului, ai cărui strămoşi au crescut alimentaţi fiind de lupoaica legendară, sub colinele Vaticanului şi Quirinalului, lângă Tibrul cântat de poeţii latini atât de sentimental şi cu atât de glorioasă însufleţire.

www.dacoromanica.ro

2. Creştinismul Roman în Bihorul ducelui Morout şi a strănepotului său a ducelui Menumorout (400—900 d. Cr.)

In anul 313, împăratul Constantin-cel-Mare elibereaza Creştinismul de persecuţiile seculare şi îl proclamă de religie al întreg imperiului său. Astfel apostolii lui Cristos liber învaţă toate naţiunile lumii evanghelia Celui ce a dat învăţătura salvatoare a neamului omenesc.

In mijlocul poporului daco-roman, ca apostoli ai Creştinismului sunt cunoscuţi următorii: Ulfilas († 381) episcopul Goţilor, Sava († 356) mucenicul şi Sf. Nichita Gotul († 367), a cărui amintire se face în Biserica orientală la 15 Sept., şi care a fost ars în foc de Atanaric, regele Goţilor.

Insă mai mult a ostenit pentru creştinarea poporului nou daco-roman episcopul din Remesiana cu numele Sfântul Nichita Remesianul (366—414). El, prin o activitate pastorală şi literară de peste 40 de ani, este cel mai însemnat episcop din părţile Dunărene în veacul IV. şi V. şi de al cărui nume se leagă creştinarea poporului daco roman. Sfântul Nichita Remesianul este simbolul unităţii noastre romane şi creştine. El trimitea misionari dela episcopia sa din Remesiana pentru Daco-Romanii din ţinutul din stânga Dunării. Remesiana în sec. IV. V era oraş lângă Niş de azi, unde este Bela-Palanka. Dar pe acele vremuri nu erau veniţi aici Sârbii. Ţinutul acela era locuit de urmaşii legionarilor împaratului Aurelian. Aici se vorbea limba latină şi episcopul Nichita Remesianul predica în latineşte. In explicarea »Credeului« el zicea: »Scito unam hanc esse Ecclesiam catholicam in omni orbe terrae constitutam; cujus communionem debes firmiter retinere«.

După toată probabilitatea, misionari trimişi de acest episcop roman au predicat şi în Bihorul ducelui Morout şi a ducelui Menumorout. Oricât de încet s'a predicat Creştinismul în aceste ţinuturi, din cauza invaziilor de popoare asiatice, totuşi pe timpul ducelui Morout şi mai ales a ducelui Menumorout, Daco-Romanii din Bihor primiră Creştinismul roman în limba latină. Chiar în cetatea Byhor era o prea frumoasa Biserică Creştină Romană, al cărei fundament a fost descoperit de istoricii veacului XX. şi în care, probabil, a fost înmormântat la a. 898, ducele Menumorout între frumoasele cântări funebre latineşti şi creştine.

www.dacoromanica.ro

Simbolul Apostolilor.

Textul original în limba latină a „Credeului", fixat de Conciliul Ecumenic din Nicèa (a. 325) în limbile: latină, elină şi hebraică şi completat definitiv în Conciliul Ecumenic din Constantinopol (a. 381). El se cânta între anii 400—900, la mijlocul Sf. Liturghii, în toate bisericile creştine dacoromane din judeţul Bihor aşa după cum urmează:

SYMBOLUM APOSTOLORUM

1⁰ Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem coeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium.

2⁰ Et in unum Dominum Iesum Christum, Filium Dei Unigenitum, et ex Patre natum ante omnia saecula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero; Genitum, non factum, consubstantialem Patri: per quem omnia facta sunt.

3⁰ Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de coelis et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine: Et homo factus est.

4⁰ Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est.

5⁰ Et resurrexit tertia die, secundum Scripturas.

6⁰ Et ascendit in coelum: sedet ad dexteram Patris.

7⁰ Et iterum venturus est cum gloria iudicare vivos et mortuos: cuius regni non erit finis.

8⁰ Et in Spiritum Sanctum, Dominum, et vivificantem: qui ex Patre Filioque procedit; Qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur: qui locutus est per Prophetas.

9⁰ Et unam sanctam, catholicam et aposlolicam Ecclesiam.

10⁰ Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum.

11⁰ Et expecto resurrectionem mortuorum.

12⁰ Et vitam venturi saeculi. Amen.

www.dacoromanica.ro

Poporul ungar, care se încuibă în aceste ţinuturi, era păgân. El găsi în ţara ducelui Menumorout un popor creştin, care îl împresionează atât de mult, că după un secol îi imită datinile creştineşti şi limba latină bisericească. Iată cronicarul Anonymus cum istoriseşte venirea Ungurilor în aceste părţi:

Cap. XI. — Despre cetatea Lodomeria şi Galicia.

...Când ducele Almus, o lună întreagă a ţinut repaos în Galiţia, atunci ducele Galiţiei şi ceilalţi consoţi ai săi, ai căror fii au fost luaţi ostatici pe ducele Almus şi pe nobilii săi au început a-i ruga, că să descindă peste munţii înalţi spre occident, în pământul Pannoniei. Anume le-au zis aşa, că pământul acela este foarte bun şi acolo curg ape foarte renumite, al căror nume est acesta, dupăcum am zis mai sus: Danubiul, Tisa, Wag, Mureşul, Crişiul, Timişul etc., care şi mai înainte fusese pământul regelui Athila şi după moartea aceluia au ocupat principii Romani pământul Pannoniei până la Dunăre, unde şi-au aşezat păstorii lor. Iar pământul, care zace între Tisa şi Dunăre şi l-a ocupat Keanus, marele duce al Bulgariei, străbunul ducelui Salani, până la frontierele Ruthenilor şi Polonilor şi a colonizat aici Sclavi şi Bulgari. Iar pământul, care este între Tisa şi pădurea Ygfonului, care zace spre Transilvania, dela fluviul Mureş până la Someş, şi l-a ocupat ducele Morout, al cărui nepot de către Unguri este poreclit Menumorout, fiindcă avea mai multe amice şi pământul acela era locuit de neamuri de Cozari (păstori de capre). Acela pământ însă, care este dela fluviul Mureş până la cetatea Urscia (Orşova) l-a ocupat un anumit duce Glad...

* * *

Ducele Arpad în anul 896 căsători pe fiul său Zulta cu fiica ducelui Menumorout. Astfel Ungurii primiră ca dotă Byhorul şi ţinutul ce-i aparţinea. Poporul pacinic daco-roman era creştin şi avea o cultură contimporană potrivită. In progres a fost însă mult stângenit de multele popoare barbare, ce îl nelinişteau.

Mai ales seminţiile slave au avut înrâurinţă asupra Daco-Romanilor aici în Bihor. Foarte multe sate şi munţi au primit numire slavonă. Limba daco-romană s'a schimonosit. Structura sănătoasă a poporului a suferit în urma amestecului de sânge cu Slavii, deoarece rasa nouă este cam slăbănoagă, îndoiată de spinare şi fără vigoarea ce caracteriza pe Romanii şi Dacii din antichitate.

www.dacoromanica.ro

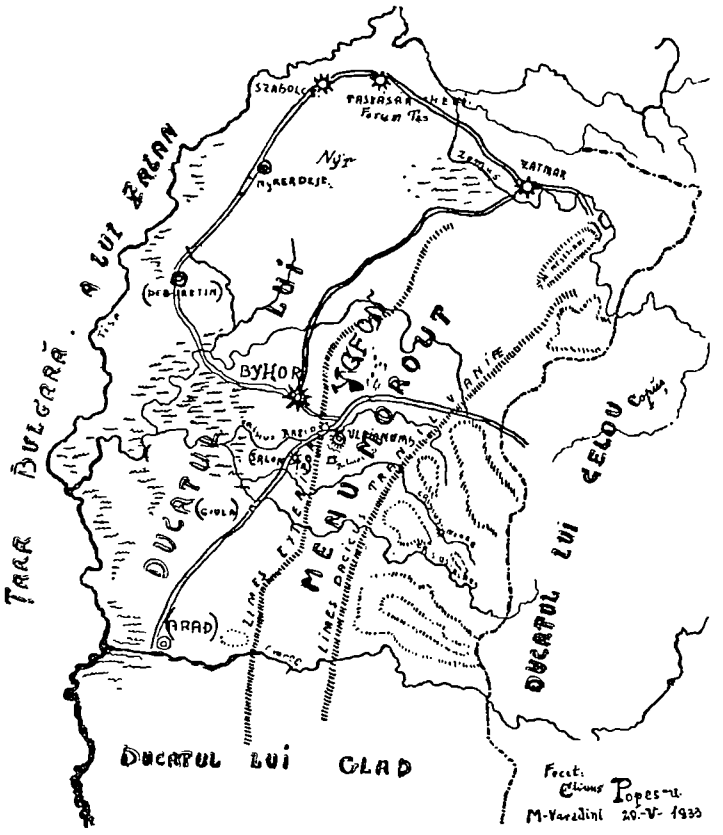

Ducatul lui Menumorout cu cetatea BYHOR

In veacul al IV.—IX. d. Cr. Românii din Crişiana erau organizaţi în ducatul de sub stăpânirea dinastiei daco-romane Morout şi descendenţii acesteia al cărei ultim vlăstar a fost Menumorout, mort în anul 898. şi a cărui fiică se mărită cu ducele Zulta, fiu al ducelui Arpad. Vecin cu ducele Menumorout era: în Banat ducele daco-roman Vlad, în Transilvania ducele daco-roman Gelou, pe Câmpia Tisei ducele bulgar Zalan, al cărui popor venise tot din Asia, depe stepele fluviului Volga.

www.dacoromanica.ro

Referitor la începutul creştinării Daco-Romanilor nu avem »documente« scrise depe aceste timpuri, dar avem monumente milenare, cari ne vorbesc mai mult decât orice diplome ori scrisori. Aceste monumente sunt cuvintele frumoase latine, cari exprimă noţiunile fundamentale ale religiei creştine. Aceste vorbe sunt documentele, ce arată că poporul daco-roman din Crişiana şi de pretutindeni s'a născut creştin şi latin, aparţinând dela început Bisericii Catolice a Romei şi era sub disciplina Pontificelui Roman. Iată cuvinte, ce se vorbesc până azi în Biserica Creştinilor români din judeţul Bihor şi din tot ţinutul celor trei Crişuri:

Dumnezeu	(Dominus + Deus)	cruce	botez
Sânt	(Sanctus)	rugăciune	păcat
înger	(angelus)	închinare	lege
Creştin	(Chrestianus)	popa	altar
biserică	(basilica) etc.	diavol	cuminecătură

Iată, deci se vede absolut clar, că noţiunile fundamentale creştine sunt exprimate prin vorbe latine. Cele greceşti şi slavone nu au mare importanţă, sunt cuvintele noţiunilor secundare.

Aceste adevăruri istorice obligă pe Români în modul cel mai inperativ să nu-şi uite de legea strămoşească, care este cea romană şi catolică. Românii conştienţi toţi trebuie să fie ascultători de Suveranul Pontifice Roman, care este nu numai Vicarul lui Cristos pe Pământ şi Părinte spiritual al popoarelor catolice, dar şi factorul principal al nemuritorului geniu latin pentru răspândirea culturii şi civilizaţiei creştine romane.

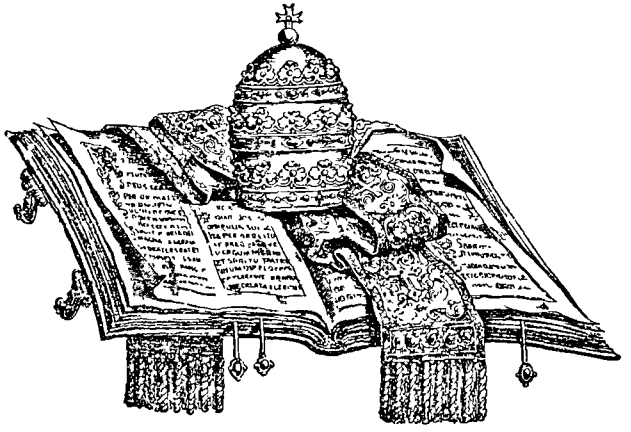

www.dacoromanica.ro

3. Biserica Creştină Bulgară la Românii din judeţul Bihor (900—1700).

In secolul V. după Cristos, în Moesia se aşează poporu slav, numit Sârb. După aceştia, din Europa orientală, dela stepele fluviului Volga, invadează un popor de origine turcă, numit Bulgar, care pela anul 680 pătrunde în Moesia şi dă peste Sârbi. Poporul bulgar se slavizează însuşindu-şi limba Sârbilor. Cu timpul, Bulgarii au devenit un popor temut chiar şi de Bizanţiu.

Sub conducerea regelui Boriş (852—888), Bulgarii la anul 864 se făcură creştini prin călugări greci. Dar nobilii bulgari se răsculară contra Creştinismului şi regele Boriş trebui să facă un măcel de oameni pentru apărarea nouii religii creştine. In acest timp doi fraţi, de origine slavi: Ciril şi Metodiu, propovăduiau religia creştină în limba slavă cu îngăduinţa Papei, care admisese şi tradducerea Liturghiei greceşti în limba slavă. Dar Bulgarii izgoniră din ţara lor pe Ciril şi Metodiu, cari astfel se refugiază în Moravia, unde au vestit evanghelia până la moartea lor. Aici, în Moravia, au sfinţit şi episcopi şi preoţi.

Regele bulgar Mihail (888—893), a chemat cinci episcopi de ai lui Ciril şi Metodiu în ţara sa concrezându-le creştinarea definitivă a poporului bulgar. Aceşti episcopi au creştinat deci pe bulgari dându-le Liturghie slavonă şi alfabetul cirilic, inventat de Ciril şi Metodiu, cari astfel sunt consideraţi, în mod indirect, apostolii creştinarii Slavilor.

Fiul lui Mihail, ţarul Simion (893—927), era foarte viteaz. El bate pe Bizantini, ia titlul de ţar şi organizează biserica bulgara, numind un mitropolit la Marcianopolis (Preslav). Ţarul Simion bătu din nou pe Grecii bizantini şi astfel se încoronează cu o prea frumoasă coroană cerută dela Papa din Roma. El muta mitropolia la Ohrida ridicându-o la rang de patriarhie. Această patriarhie întărindu-se îşi extinde jurisdicţiunea asupra ţinuturilor depe ambele ţărmuri ale Dunării şi chiar peste clinele Carpaţilor, până pe câmpia Tisei. Românii astfel ajung sub conducerea acestei patriarhii de Ohrida, care totodată devine slavonizatoarea poporului român din Dacia-Traiană. Ţarul bulgar luă de aliaţi pe Români, dar le impuse şi Biserica slavă, izgonind din Biserica română limba latină şi ceremoniile cultului roman, pe cari le înlocui cu cele

www.dacoromanica.ro

S. CIRIL († 869) S. METODIU († 885)
Zugrăveală în Biserica Catedrală Ortodoxă din Oradea pe strana stângă.

slave şi cu limba bulgară, care apăsă asupra Românilor şi aici în Bihor dela anii 900 până la anii 1700. In acest timp »Credeul« se cânta slavoneşte, Liturghia era slavonă, iertarea păcatelor se făcea în limba slavonă; iar limba dacoromană a fost vorbită numai şopotind la vatra focului din casă.

Influenţa Liturghiei şi limbii slavone asupra celei dacoromane se simte până azi. Prin Biserica bulgaro-slavonă, au întrat în limba română o mulţime de cuvinte ca:

vlădică, duhovnic	mucenic (martir)	mila, ciaslov
clopot, har	potcap	milostenie, utrenie
strană, ispită	odajdii	duh, stretenie
tămâie, greşala	slavă	veac, vecernie
stareţ, ispăşire	spovedanie	straşnic, izbăvitor
sobor, proslăvire	grijanie	molitvă (rugăciune)
pobreganie (îngropare)	prohod	preapor, molitvelnic
blagoslovenie	propovaduire	bogoslov (teolog)
bogdaproste	pravoslavnic	clopoţel, sobor
Blagoveştenie	stretenie	matanie, bogorodicină

Toate aceste şi alte multe cuvinte, timp de 800 de ani (a. 900—1700 d Cr.) s'au introdus în Biserica Românilor de

www.dacoromanica.ro

Simbolul Apostolilor

în limba slavonă, tradus după originalul elin şi latin, de sfântul Ciril şi Metodiu. El a fost recitat de către popi şi dieci în bisericile Românilor din Bihor între anii 900—1700, deci total într'un răstimp lung de 800 (opt sute) de ani.

Сѵмво́лъ Вѣры

Вѣ́рꙋю въ є҆ди́нагѡ Бо́га, О҆тца̀ вседержи́телѧ, творца̀ не́ба и҆ землѝ, ви́димыхъ же всѣ́хъ и҆ неви́димыхъ.

И҆ въ є҆ди́наго Го́спода І҆исꙋса Хрі́ста̀ Сы́на Бо́жіѧ, є҆диноро́днаго, и҆́же ѿ О҆тца̀ рожде́ннаго пре́жде всѣ́хъ вѣ́къ.

Свѣ́та ѿ свѣ́та, Бога и҆́стинна ѿ Бо́га и҆́стинна, рожде́нна, несотворе́нна, є҆диносꙋ́щна О҆тцꙋ̀, и҆́мже всѧ бы́ша.

На́съ дѣ́лѧ человѣ́къ и҆ на́шегѡ ра́ди спасе́ніѧ сше́дшагѡ съ небе́съ, и҆ воплоти́вшагосѧ ѿ Дꙋ́ха свѧ́та, и҆ Марі́и Дѣ́вы, и҆ вочеловѣ́чшасѧ.

Распѧ́таго же за ны̀ при понті́йстѣмъ Пілáтѣ и҆ страда́вша, и҆ погребе́нна, и҆ воскре́сшаго въ тре́тій де́нь по писа́ніемъ.

И҆ восше́дшаго на небеса̀, и҆ сѣдѧ́щаго ѡ҆десну́ю О҆тца̀

и҆ па́ки грѧдꙋ́щаго со сла́вою сꙋди́ти живы́мъ и҆ ме́ртвымъ, є҆го́же ца́рствію не бꙋ́детъ ковца̀.

И҆ въ Дꙋ́ха свѧта́го, Го́спода животворѧ́щаго, и҆́же ѿ О҆тца̀ и҆ Сы́на и҆сходѧ́щаго, и҆́же со О҆тце́мъ и҆ съ Сы́номъ спокланѧ́ема и҆ сосла́вима глаго́лавшаго Проро́ки.

Въ є҆ди́нꙋ, свѧтꙋ́ю, собо́рнꙋю и҆ а҆по́столскꙋю Це́рковь.

И҆сповѣ́дꙋю є҆ди́но креще́ніе во ѡ҆ставле́ніе грѣхѡ́въ.

Ча́ю воскресе́ніѧ ме́ртвыхъ.

И҆ жи́зни бꙋ́дꙋщаго вѣ́ка, а҆ми́нь.

www.dacoromanica.ro

pretutindenea şi astfel şi aici, în judeţul Bihor. In urmă, după moartea ducelui Menumorout, Biserica Română din Bihor se slavonizează.

Limba slavă în Liturgia Românilor din Bihor a dainuit între anii 900—1700, deci total timp de 800 (opt sute) de ani: In acest interval de timp Daco-Romanii din Bihor erau organizaţi în cnezate şi voivodate susţinând legături strânse politice cu Bulgarii până la a. 1000 d. Cr.; iar începând dela acest an cu Ungurii, cari şi ei se organizează într'un regat sub regele Sfântul Ştefan (1000—1038).

Asupra culturii vechi din perioada menţionată nu avem date aproape nimic Se ştie cu preciziune numai atât, ca Daco-Romanii din Bihor atârnau bisericeşte de patriarhul din Ohrida, care sub ţarul bulgar Petru (927—950) decăzu mult. Grecii, sub împăratul lor Baziliu II. Bulgaroctonul, baţură grav pe Bulgarii de sub sceptrul ţarului Petru, care era prea sfânt şi prea slab pentru a conduce imperiul tatălui sau. Bulgarii, deşi pierdura mult, totuşi au ţinut pe Daco-Romani în legăturile bisericii lor, fara a le fi creat o singura episcopie. Ei trimiteau pentru Daco-Romani numai preoţi bulgari, cari se ţină tare la patriarhul dela Ohrida. Acest patriarh nu cuteza sa creeze o ierarhie daco-romana mai înalta, având frică să nu se rupă de Bulgari, facându-se astfel Daco-Romanii un popor independent, bisericeşte şi politiceşte.

Pentru Români abia la a. 1359 se înfiinţeaza mitropolia Ungro-Vlahiei la Bucureşti, în frunte cu mitropolitul grec Hyakinthos, la staruinţele domnitorului Munteniei Alexandru, prin patriarhul grec dela Constantinopol.

In toată Transilvania cel dintâiu episcop de rit oriental este episcopul Ioan de Capha (a. 1456), pe care Papa îl numeşte pentru Românii uniţi din aceste părţi; iar Românii, cari vor fi remas neuniţi cu Papa dela Roma, au stat fară episcop pe intreg teritoriul ţării Sfântului Ştefan O însemnata parte a Românilor din Transilvania a urmat ritul latin, acomodându-se împrejurărilor create prin noua politica a Ungariei, ce s'a format ca regat apostolic catolic, având îndatorire de a susţine Biserica Creştina Catolica şi de a opri şi suprima raspândirea oricărei religii contrare acesteia. Pânăce nu s'a ivit Calvinismul, religia catolica a fost singură organizata în Transilvania şi în judeţul Bihor, având la Oradea-Mare (Magno-Varadinum) o episcopie romano-catolică.

www.dacoromanica.ro

Românii din Bihor au fost greco-catolici, chiar şi după schisma din a. 1054 pricinuită de Mihail Cerularie, patriarhul Constantinopolului. Aici patriarhul schizmatic n'a putut pătrunde cu preoţii şi călugării săi pentru a rătăci poporul dela Biserica Romei, deoarece episcopii catolici ai Oradiei aveau multă grije pentru a feri poporul de o schimbare de Credeu

Cavalerii francezi şi italieni ocupa Constantinopolul în a. 1204 şi întemeiază Impărăţia Latină, care dăinui 57 de ani (1204—1261). Nobilii acestei împărăţii fac razboaie sângeroase, asupresc poporul cu impozite ruinătoare, şi comit jafuri oribile. Din aceste motive se naşte ura ne mai pomenită contra Latinilor. Poporul începe a migra spre Nord, ducând în sufletul sau ură contra a tot ce este latin şi astfel şi contra Bisericii Catolice, care nu făcu nimic rău. Astfel acest popor oriental ortodox nu voia să audă de Papa. Ei sunt ceice lăţesc religia orientală ortodoxă schismatică şi prin Transilvania.

Această populaţie nu voia să aibă supunere clerului dependent de Papa dela Roma, mai ales că preoţii încercau sa introducă ritul latin şi ceremoniile Bisericii Romane între orientalii ortodoxi.

Papa, de altă parte, voia să împace pe cei cu ritul oriental, unindu-i cu Biserica latină prin credinţa, fara a le face schimbare în ritul oriental şi în ceremoniile şi datinile lor vechi. In acest scop, s'a ţinut Conciliul din Florenţa, în anul 1439, când s'a realizat de fapt pacea şi armonia mult dorită între Biserica Orientului şi Biserica Occidentului.

Pagubă ca episcopii ort. nu s'au ţinut de promisiunile făcute, şi mai târziu această unire bisericească a suferit eclipse pagubitoare pentru progresarea Creştinismului. Mai ales Românii recăzuţi din nou în ortodoxia schismatică au dat îndărapt în cultură, traşi fiind în intunerecul Slavo-Bizantinismului amorţitor şi înnecător, ce dăinueşte pâna azi.

Din aceste zguduiri Românii din Bihor au avut puţina parte: fiindcă ei aici erau la marginea lor etnică şi Catolicismul bine organizat a avut o influenţă viguroasă asupra lor. Aici Biserica Românilor era unita cu Roma, însă şi-a pastrat ritul grec şi limba liturgică slavă, care dăinui pânăce se făcu revoluţia în Biserica prin traducerea în româneşte a Sfintei Liturghii şi tipărirea ei în anii dupe 1700 la tipografia din Blaj.

Pagubă că preoţii români n'au stăruit pentru a trece la ritul latin, ca astfel poporul să fie revenit la matcă, la origi-

www.dacoromanica.ro

Catedrala Romano-Catolică din Cetatea Oradea

zidită de regele ungar Sfântul Ladislau în Anul Domnului 1078. Distrusă de principele transilvănean Gavril Bethlen în A. 1618.

Din Ant. Gánóczy: Dissertatio Historico-Critica de S. Ladislao, Vindobona 1776.

www.dacoromanica.ro

nala lor lege creştină, romană şi latină. In acest caz, poporul român azi ar fi mai înaintat în cultură: deoarece singură Biserica latină are divina forţă expansivă, care înalţă popoarele spre idealurile eterne ale progresului în civilizaţie şi în cultură.

4. Episcopia Romano-Catolică de Oradea ca Focar de Cultură Latină şi Civilizaţie Romană Creştină în părţile Bihorului (1091—1566).

I. — Istoricul Episcopiei Romano-Catolice de Oradea.

»Ante omnia est nota dignum, quod ecclesie nostre Waradiensis fundator est beatissimus Ladislaus olim Ungarie rex, cuius translationis festum colitur quinto kalendas Iulii, et eius depositio repletur anno Domini millesimo nonagesimo quinto quarto kalendas Augusti Fundavit autem ipsam ecclesiam et dedicavit in honore beatissime matris Marie virginis, instituens primo in ea prepositum et canonicos numero viginti quatuor, computato preposito, et tandem erexit ipsam in episcopalem et multis possesionibus, iuribus et prerogativis dotavit; sed processu temporum Tartaris totum regnum Hungarie tempore Bele regis quarti, filii Andree regis, patris sancte Elisabet, anno scilicet Domini millesimo ducentesimo quadragesimo primo, flebiliter devastantibus, omnibus privilegiis ipsius ecclesie, preter condam privilegium regis Emerici anno Domini millesimo ducentesimo tertio confectum, alienatis et combustis, creditur, quod dicta ecclesia in multis bonis et iuribus suis damnificata fuerit.«

»Inainte de toate este vrednic de notat, că fondatorul bisericii noastre Orădene este prea fericitul Ladislau regele de odinioară al Ungariei, a cărui amintire în biserică este sărbătorită la 27 Iunie, iar înmormântarea lui a fost la 29 Iulie anul Domnului 1095 (una mie nouăzeci şi cinci). A fondat anume această biserică şi a dedicat-o în onoarea prea fericitei Vergure Maria, la început instituind în ea prepozit şi canonici în număr 24, inclusiv prepozitul şi în fine a ridicat-o întru biserică episcopală, dotând-o cu multe posesiuni, drepturi şi prerogative; dar în cursul timpurilor, într'un mod deplorabil Tătarii devastând întreagă Ungaria, pe vremea regelui Béla IV., fiul regelui Andrei, tatăl sfintei Elisabeta, adică în anul Domnului 1241 (una mie douăsute patruzeci şi unul), toate privilegiile acestei biserici au fost înstrăinate şi arse, înafară de privilegiul conferit de regele Emeric, în anul 1203 (una mie două sute trei), deci se crede, că biserica menţionată, în multe bunuri şi drepturi de ale sale, a fost păgubită.«

www.dacoromanica.ro

Aceste cuvinte sunt scrise în statutele capitulului romano-catolic din Oradea, în anul 1374, de canonicul lector Emeric, istoriograful acestui capitul. Din acest text, precum şi din* datele tuturor istoriografilor, — deşi sunt** unele controverse — se poate constata clar, că în anul 1078 regele ungar Sfântul Ladislau întemeiază, în cetatea Oradiei, o biserică pompoasă romano-catolică închinându-o Prea Curatei Vergure Maria. Lângă această biserică organizează un capitul din 24 canonici în frunte cu un prepozit. Biserica se ridică la rangul de catedrală episcopală, după ce regele Ladislau organizează şi fondează episcopia romano-catolică de Oradea, pela anul 1091. Cel dintâiu episcop este designat în persoana lui Coloman Cărturarul, care în a. 1095. este ales rege ungar.

Regele ungar Sfântul Ladislau este descendent din familia ducelui Arpad şi a ducelui Menumorout al Bihorului. Acest

* *Bunyitay Vincze:* A váradi káptalan legrégibb statutumai 1374-bő'. *Nagyvárad* 1886. la pag. 1—98 Statuta Capituli Varadiensis saeculi XIV.

** *Georgius Pray:* Dissertatio Historico-Critica de Sancto Ladislao Hungariae rege. *Posonii* 1774 susţine că episcopia de Oradea este ctitoria Sfântului Ştefan.

Antonius Gánóczy: Dissertatio Historico-Critica de S. Ladislao Hungariae rege Fundatore episcopatus Varadiensis. Viennae Austriae, MDCCLXXV susţine că episcopia este fondată de Sf. Ladislau.

Antonius Gánóczy: Episcopi Varadinenses Pars I—II. Viennae Austriae MDCCLXXVI. Dă biografia episcopilor şi diplomele.

Georgius Pray: Diatribe in dissertationem Antonii Gánóczy de S. Ladislao. *Posonii* 1777. (Arată contrazicerile şi greşelile autorului.)

Antonius Gánóczy: Dispunctio Diatribes G Pray. *M. Varadini* 1781 replică lui Pray arătându-l con uz în afirmaţiile sale.

Ios Aloys Kereszturi: Compendiaria Descriptio Fundationis ac Vicissitudinum Episcopatus et Capituli M.-Varadinensis. *Magno-Varadini* 1806. Susţine fondarea episcopiei de Oradea prin S. Ştefan.

Podhradczky József: Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. *Budán* I.—II. rész. 1836. Susţine ca şi fondator al episcopiei de Oradea pe Sf. Ladislau.

Zimmermann Károly: A nagyváradi I. sz. egyházmegyei Clérus érdemei. *Nagyváradon,* 1864. pag. 1—132 susţine pe Sf. Ştefan ca întemeietor al episcopiei de Oradea.

Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története I—III. rész. *Nagyvárad* 1885 documentează temeinic istoria ctitoriei Sfântului Ladislau, arătând prin documente descoperite mai nou, că episcopia într'adevăr a fost înfiinţată de el.

Dr Karácsonyi János: Szent László király élete. *Budapest* 1926. Szent István Társulat kiadása. — Paginae 1—129+XXI. scrie, că în cetatea Byhor a fost infiinţată episcopia de Sf. Ştefan, şi de acolo a fost mutată la Oradea prin Sf. Ladislau în a. 1091.

Petre Dejeu: Monografia Municipiului Oradea şi Judeţului Bihor Volumul I. — Aşezămintele culturale *Oradea* 1926 la pag. 276—294 dă întreg istoricul episcopiei arătând, că ea a fost înfiinţată pela a. 1091 de către Sfântul Ladislau. Tot aci este publicat şirul episcopilor.

www.dacoromanica.ro

rege conştient de originea sa, a tratat cu multă blândeţă poporul român din Bihor. Din acest motiv, foarte mulţi Români au părăsit ritul oriental-slavon şi au întrat membri ai Bisericii catolice, având parohii şi fiind administraţi de episcopul romano-catolic adică latin de Oradea. Comune caşi Borod, Auşeu, Vad, etc. erau cu populaţie românească şi aveau biserică parohială romano-catolică, în tot cursul evului mediu.

Tabela genealogică a regilor din Casa lui Arpad.

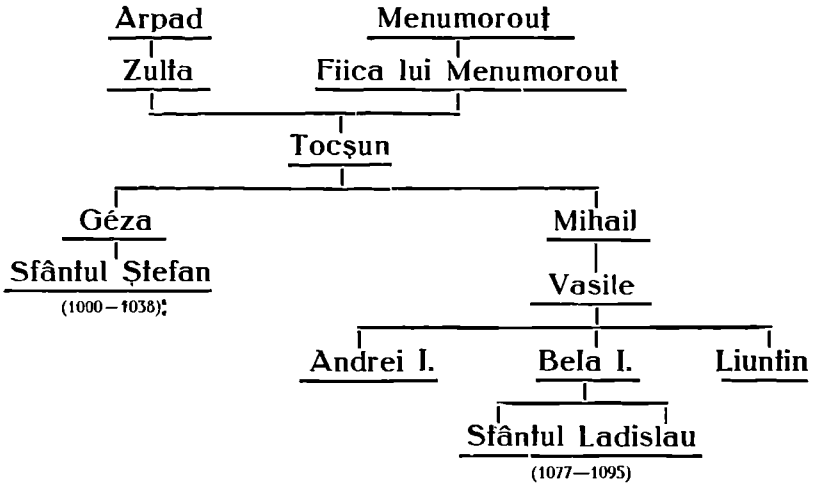

Acest fapt este evident din istoria episcopiei de Oradea, scrisă de canonicul Vincenţiu Bunyitay Vol. III la paginele 177—501. Aici găsim comunele curat româneşti cu datele istorice asupra parohiilor şi bisericilor acestora; datele au fost descrise din catalogul impozitelor plătite către Sf. Scaun al Romei în a. 1332 şi următori. (Arhiva Vaticana.)

Episcopii romano-catolici de Oradea administrau parohiile în limba latină. Mulţi dintre episcopi erau italieni, sau germani, poloni, cehi, slovaci etc. In evul mediu, nu exista chestia naţională. Dacă cineva era catolic, avea toate drepturile asigurate de biserică, fără considerare la naţionalitate. Episcopia romano-catolică de Oradea era o organizaţie religioasă a întregii populaţii ce îi aparţinea; dar mai era totodată şi organizaţie administrativă şi militară. Episcopul de Oradea era prefect de judeţ şi generalul armatei sale, pe care o conducea în războiu sub comanda regelui. Episcopul Benedict

www.dacoromanica.ro

a luptat contra Tătarilor la Muhi, în a. 1241; episcopul Joan de Dominis a căzut ca un erou în luptele contra Turcilor la Varna, în anul 1444; iar episcopul Francisc Perényi conduce armata şi cade, omorît de Turci la Mohaciu, în anul 1526.

Emerik Czibak este episcop numai cu numele. El era generalisimul armatei regale, care se lupta pentru susţinerea

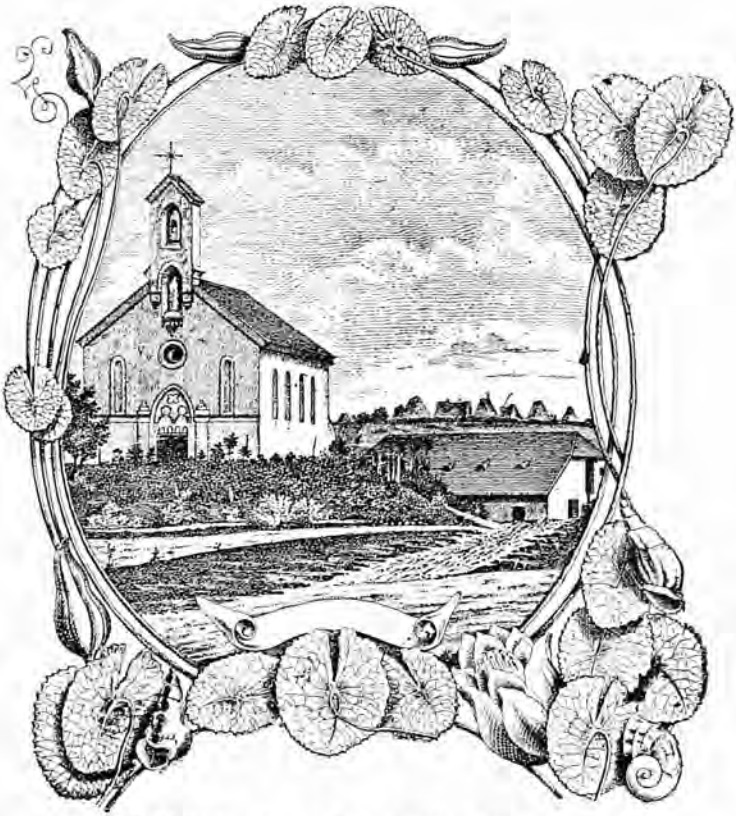

BISERICĂ ROMANO-CATOLICĂ DIN SECOLUL XI. — HAIEU-BIHOR

lui Ion de Zapolia ca rege al Ungariei. Drept răsplată primi episcopia de Oradea şi guvernarea Transilvaniei. Utissenovich Frater George Martinusius ca genial diplomat, om politic şi beliduce conduce totodată cu mână tare episcopia scăpând-o de calvinizare. Matia Zabardy era episcop energic şi militar bun, dar prin el se pogoară în groapă gloria episcopiei catolice de Oradea.

Toţi episcopii îngrijeau cu mare atenţiune de înpodobirea

www.dacoromanica.ro

catedralei, de provederea ei cu vestminte sacre, şi unelte rituale foarte preţioase. Episcopii che'tuiau averi întregi pentru copiarea cărţilor sfinte: Missale, Graduale, Antifonale frumos colorate ca la Oradea nu se găseau decât în cele mai celebre catedrale. Din uneltele sacre ale secolului XI.—XVI. au rămas pentru posteritate cane de apă şi vinul necesar pentru Sfânta Liturghie, cârjă episcopească etc., ce se păstrează la muzeul naţional ungar din Buda-Pesta. Cei 24 canonici făceau S. Liturghie în fiecare zi. Canonicul-custode era cel ce supraveghea ordinea din catedrală.

Cei mai mulţi episcopi ai Oradiei erau diplomaţi şi cancelari ai regilor ungari. Ei administrau dieceza lor prin substituţi şi cei 24 canonici, cari fndeplineau toate serviciile principale eclesiastice, administrative, judiciare, şcolare etc. In evul mediu toată administraţia era aşa numită eclesiastică, fiindcă preoţii aveau toate rolurile principale, deoarece numai ei ştiau ceti şi scrie.

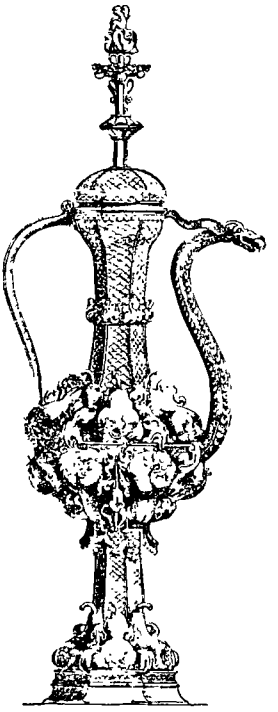

CANĂ DIN CATEDRALA S. LADISLAU

II. — Românii din judeţul Bihor sub conducerea episcopilor romano-catolici diecezani de Oradea.

Românii dela început erau creştini primind această religie în limba latină dela episcopul. Sfântul Nichita Remesianul* etc. şi numai în secolul X. au fost siliţi să treacă la Creştinismul bulgar-oriental. Când Ungurii se organizează în Bihor, în episcopia romano-catolică de Oradea, Românii primesc şi ei a întra în cadrele acestei biserici latine: iar o altă parte a Românilor îşi păstrează ritul oriental cu Liturghia slavonă, dar se lasă administraţi de episcopii latini ai Oradiei. Astfel Românii în Bihor, cu ritul oriental, erau greco-cotolici, adică uniţi cu Biserica Romei cea catolică.

* *Dr Ion Georgescu:* Istoria Bisericii Creştine Universale. *Blaj* ed. III• 1913. pagina 43—51. (Acum este în lucrare ediţia academică în 800 pag.)

** *Dr Aloisiu Tăutu:* Sfântul Nichita Remesianul părintele creştinării Românilor. *Disertaţie, Cluj* 1930 Manuscript foarte preţios.

www.dacoromanica.ro

Nunumai episcopii latini ai Oradiei, dar şi Papa se interesa de soartea relîgioasă a Românilor din judeţul Bihor. Iată ce scrie Papa Innocentius III. către episcopul latin de Oradea şi abatelui din Petis (Veszprém), în anul 1204 Aprilie 16:

»Cu diligenţă să scrutaţi adevărul, dacă se pot reforma mănăstirile cu călugării greci depe teritoriul diecezei cu consimţirea episcopilor respectivi, formându-se din ele un episcopat care să fie imediat Nouă supus; căci Ne-a spus regele Ungariei, că unele biserici ale călugărilor greci, cari se află în regatul Ungariei, din neîngrijirea episcopilor diecezani, şi prin acei greci, cari sunt disoluţi; precum zice dânsul, se distrug cu totul: pentru aceea el cere, ca din acele să se facă un episcopat.*

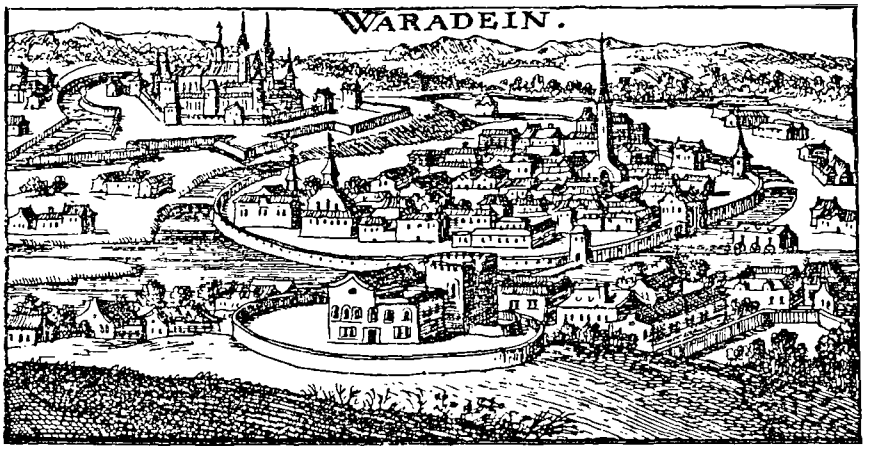

CETATEA ORADIEI IN SECOLUL XV. — XILOGRAVURĂ CONTIMPORANĂ

Papa în acest document scrie de călugări greci din motivul că se indică ritul grec, iar nu naţionalitatea; deci în acest document este vorbă despre Români de ritul grecesc, ceeace este mult documentat la Dr Ardeleanu, în opera sa indicată la notiţă. Din scrisoarea de sus se vede clar, că în Bihor, inainte de acest an, nu a existat episcopie schizmatică de rit oiental, căci în acest caz Papa ar fi menţionat acest fapt în epistola sa.

La mijlocul evului mediu, atât era de mare numărul Românilor greco-catolici în Bihor, şi jur că ei cer dela Papa Gregoriu XI. în a. 1377. aranjarea iurisdicţiunii. Iată

* *Theiner:* Vetera monumenta Slavorum Meridionalium. Vol. I. pag. 33 nr. 55. la Dr. Ioan Ardeleanu Ist. Episc. Gr. Cat. Oradiei pag 39 şi 95.

www.dacoromanica.ro

scrisoarea următoare a Papei Grigorie XI. către arhiepiscopul romano-catolic din Colocea:

Gregorius XI. Pont. Max. etc. Mai deunăzi Ni-s'a trimis cerere din partea iubitei în Cristos fiice, femeia văduvă a fostului proprietar al castrului de Megassalla, că acel castru,

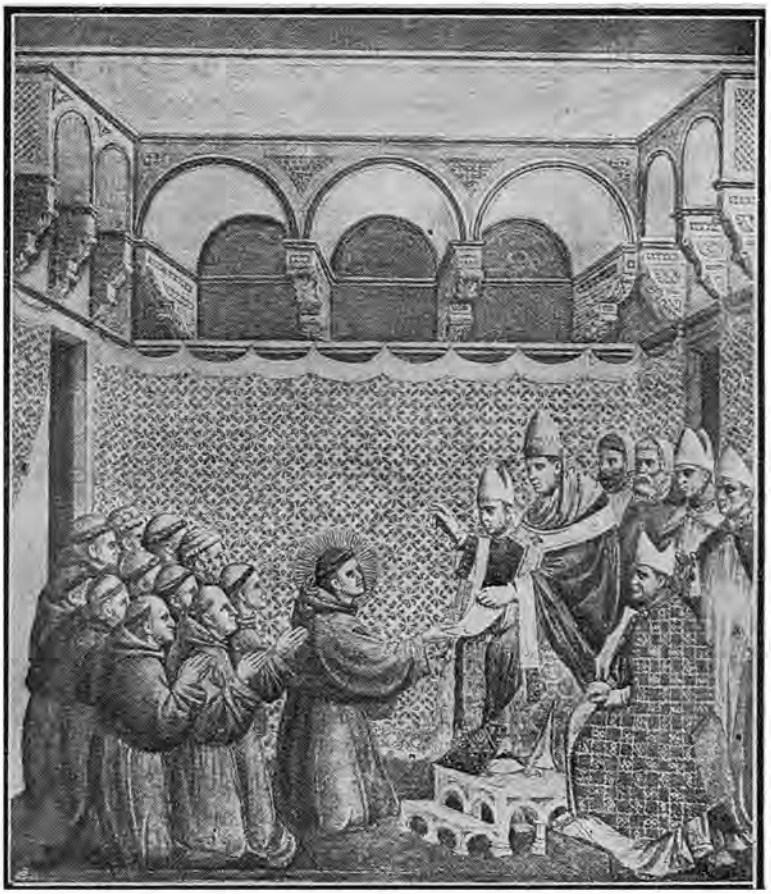

PAPA INNOCENTIUS III. PREDĂ SFÂNTULUI FRANCISC DE ASSISI BULA DE APROBARE A ORDINULUI CREAT DE EL
Frescă de Giotto di Bordone (1276—1336) în Biserica din Assisi (Fotografie)

dinpreună cu vilele vecine prin regele Ungariei, domnitor pe acele timpuri şi prin părinţii Caterinei, fu luată dela Români ca dela schismatici şi că locuitorii castrului şi ai vilelor, cari atunci erau schismatici, acum sunt readuşi dela schismă la credinţa cea adevărată şi la unire cu Biserica Romei. Însăşi Catarina, după moartea lui Simon, pentru lăţirea cultului dumnezeesc şi pentru mântuirea sufletului ei, alui Simon, a

www.dacoromanica.ro

părinţilor ei şi a locuitorilor castrului amintit, a edificat în castrul menţionat pompoasă biserică parohială, care maiînainte de acea fusese cu totul distrusă şi părăsită şi promite a edifica şi alte biserici, provăzându-le cu fundaţiuni, precum prescriu legile bisericeşti; mai departe zice, că fiecare dintre fraţii episcopi dela Agria, din Transilvania şi dela Oradea pretinde, că bisericile castrului şi vilele se ţin de diecezele lor, care castru dela episcopatul din Agria este în depărtare de şase miluri, dela cel din Transilvania de opt miluri şi dela cel din Oradea de două miluri; şi pentru aceea adeseori

BISERICĂ ROMANO-CATOLICĂ DIN SECOLUL XIII. BOROD-BIHOR. IN SECOLUL XVIII. GR. CAT.; DĂRÎMATĂ ÎN A. 1890.

se întâmplă, că cutare din cei trei episcopi ordonă administratorilor acelor biserici, ca să nu asculte nici de un alt episcop, ci numai de el, ca de episcopul lui adevărat, din care cauză apoi se diminuează cultul dumnezeesc şi se dă ocaziune la scandale periculoase etc. Pentru aceea Caterina, maideparte administratorii bisericeşti şi locuitorii părţilor acelora s'au rugat de Noi, să delăturăm acest inconvenient, ca biserica să nu sufere în cele spirituale şi să Ne îngrijim de un remediu* oportun.

Dat în Anagnia anul 1377.

* *Dr Ioan Ardeleanu:* Istoria Diecezei Romane Greco-Catolice a Oradei Mari. Partea I. *Gherl'a* 1883 la pag. 48 şi 101. (Megassalla e probabil Chioarul)

www.dacoromanica.ro

Diploma Episcopului Gheorghe Szatmári prin care confirmă drepturile lui Dan, Arhidiaconul Român Unit Greco-Catolic din Şeghişte-Beiuş în a. 1503.

Georgius electus et confirmatus (Episcopus) Ecclesiae Varadiensis ac Comitatus Bihoriensis Comes perpetuus, Cancellarius Regius etc. Universis et singulis Nobilibus, Capellanis et Vayvodis et Officialibus nostris in pertinentiis Valachalibus Episcopatus nostri Varadiensis ubilibet constitutis et existentibus salutem.

Conquestus est nobis Discretus Dan, Presbyter Valachalis de Segesfalva, Archidiaconus Presbyterorum nostrorum Valachalium de pertinentiis Belényes, quomodo vos eundem et suos Presbyteros, sibi subiectos diversis tribulationibus et birsagiis, ac aliis solutionibus et gravaminibus impediretis et vexaretis, atque contra iura et libertatem Sacerdotii ipsorum birsagia et onera iudicialia super ipsum et Presbyteros sibi subditos extorquere velletis; et quia nos *ex litteris antecessorum nostrorum* intelleximus, quod dictus Archidiaconus, et praefati Presbyteri Valachales fuerunt *exemti ab omni solutione birságiorum, et etiam ab omni potestate Capellanorum, Vajvodarum et alliorum officialium quorumcunque:* ideo vobis et cuilibet vestrum harum serie firmissime committimus et mandamus, quatenus a modo deinceps praefatum Dan, Archidiaconum et Presbyteros Valachales sibi subiectos propter aliquos excessus, et delicta, ac praeter aliquam causam impedire, turbare, ac birsagiis et exactionibus impedire non praesumatis, nec sitis ausi modo aliquali; sed si idem Archidiaconus aliquid excesserit, tunc ipse coram nobis, vel vices nostras gerentibus iuridice requiratur: si vero Presbyteri .... ales in aliquo delinquerint et aliqui quidpiam agere ... extunc talis .... Presbyteros coram Archidiacono ipsorum, qui iudicium et iustitiam ipsi querulanti de Presbyteris Valachalibus .... strabit. Post haec, si qua partium iudicio Archidiaconi contenta non fuerit, ad nos, aut vice-gerentem nostrum, seu personam nostram reprezentantem pro tempore scilicet hic constitutos

CĂRJA EPISCOPULUI PERÉNYI († 1526)

www.dacoromanica.ro

provocet et apellet, cui nos aut dicti vice gerentes nostri omni modam iustitiam impertiri faciant. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibentibus restitutis

Datum in Castro nostro Varadiensi in festo beati Mathaei apostoli et evangelistae, anno Domini millesimo quingentesimo tertio.

Georgius Eppus Warad Szatmári manu propria.

Arhidiaconii Români Uniţi Greco-Catolici de Şeghiste-Bihor, ale căror privilegii au fost confirmate sunt următorii:

Dan, confirmat prin Episcopul George Szatmári în a. 1503

Ioan, confirmat prin Episcopul Fr. George în a. 1538.

Petru, confirmat prin Episcopul Matia Zabardy în a. 1554.

Aceşti arhidiaconi români greco-catolici uniţi cu Biserica Romei şi administraţi de episcopul latin de Oradea, aveau drepturi a consacra preoţi şi a-i examina pe candidaţi în cele rituale orientale. Preoţia pe acele vremuri la cei de ritul oriental se moştena din tată în fiu. Şcoală mai înaltă Românii nu aveau. Cei dornici de învăţătură studiau la Şcoala capitulară romano-catolică din Oradea.

III. — Instituţiuni culturale, Mănăstiri, Şcoala, Învăţământul, Ştiinţa şi arta, Renaşterea culturii clasice medievale pe teritoriul Diecezei Catolice de Oradea

Episcopii Catolici ai Oradiei erau bărbaţi eminenţi în răspândirea culturii şi civilizaţiei romane. In Biserica episcopală, serviciile divine se ţineau cu solemnitate strălucitoare. Altare dotate cu frumoase fundaţii ale regilor şi magnaţilor contribuiau la ridicarea cultului divin. Mormintele din catedrală ale regilor şi prinţilor erau îngrijite şi susţinute de instituţiuni ca şi capitulele canonicale.

www.dacoromanica.ro

Episcopul Andrei II. Florentinus Scolari (1409—1496) a cărui peatră sepulcrală, aci alăturată, a fost săpată depe mormântul său din cetatea Oradiei, în anul 1883, are următoarea inscripție:

»Hic iacet Reverendus in Christo Pater, Dominus Andreas Florentinus huius ecclesiae Waradiensis Pontifex venerandus, Deo ac gentibus Hungariae dilectus, qui obiit XVIII. die mensis Januarii, VII. hora noctis, anno Domini MCCCCXXVI. hic honorifice sepultus.«

Românește:

»Aici zace Reverendul în Cristos Părinte Domnul Andrei Florentinus venerabilul Pontifice al Bisericii acesteia din Oradea, iubit lui Dumnezeu și popoarelor Ungariei, care a murit la 18 Ianuarie VII. oră din noapte, în Anul Domnului 1426, aci este cu cinste inhumat.«

www.dacoromanica.ro

Monumentul Sepulcral al episcopului Thurzo

Episcopul Sigismund I. Thurzo de Bethlenfalva (1505—1512) pe lespedea sepulcrală are următoarea inscripţie:

»I. Sigismundus Thurzo, Antistes Waradiensis de se ad Lectorem. Huius Thurzo loci Princeps authorque sacelli, dormis dum toto personhet Orbe Tuba. Parce meum, quis quis Legis hec epitaphia, somnum, rupere, nam Tu quoque noster eris. M. D. XII. pridie Nonas Septembris fatis concessit, VI Idus tumulatus est.«

Românește: Thurzo Sigismund I. Episcopul Oradiei despre sine către cetitor. Thurzo prinţul şi clăditorul acestei capele dorm aicea pânăce trimbiţa va răsuna peste întreg pământul. Să te fereşti, oricine ceteşti acest epitaf, a-mi strica somnul, căci şi tu vei întra în numărul nostru. M. D. XII. la 8 Sept. decedat, la 10 inhumat«.

Acest episcop şi-a câştigat neperitoare merite pentru Biserică prin ajutorarea fiului de Român Nicolae Oláh, arhiepiscopul celebru de mai târziu al Strigoniului, înrudit cu Matia Corvinul şi Fam. Daneşti-Basarab ai Munteniei, pe care îl crescuse aici în Oradea, în curtea sa episcopească. Episcopul Thurzo a reparat cetatea şi a edificat noui clădiri monumentale.

Mormântul regelui S. Ladislau, atragea aici la Oradea regi şi principi catolici. Ei aici se sfătuiau asupra conducerii ţării, ca şi în ziua de 11 Aprilie 1412, când regele Sigismund de Luxemburg şi Vladislav al Poloniei lângă sicriul S.-lui Ladislau solemn confirmă alianţa dintre popoarele lor. Scena este eternizată pe păretele din sala festivă a municipiului Oradea (pag. 95.) Dar şi în alte biserici din Oradea erau morminte princiare şi episcopale. Astfel cetim în Statutele Capitulului că în Catedrală era:...

www.dacoromanica.ro

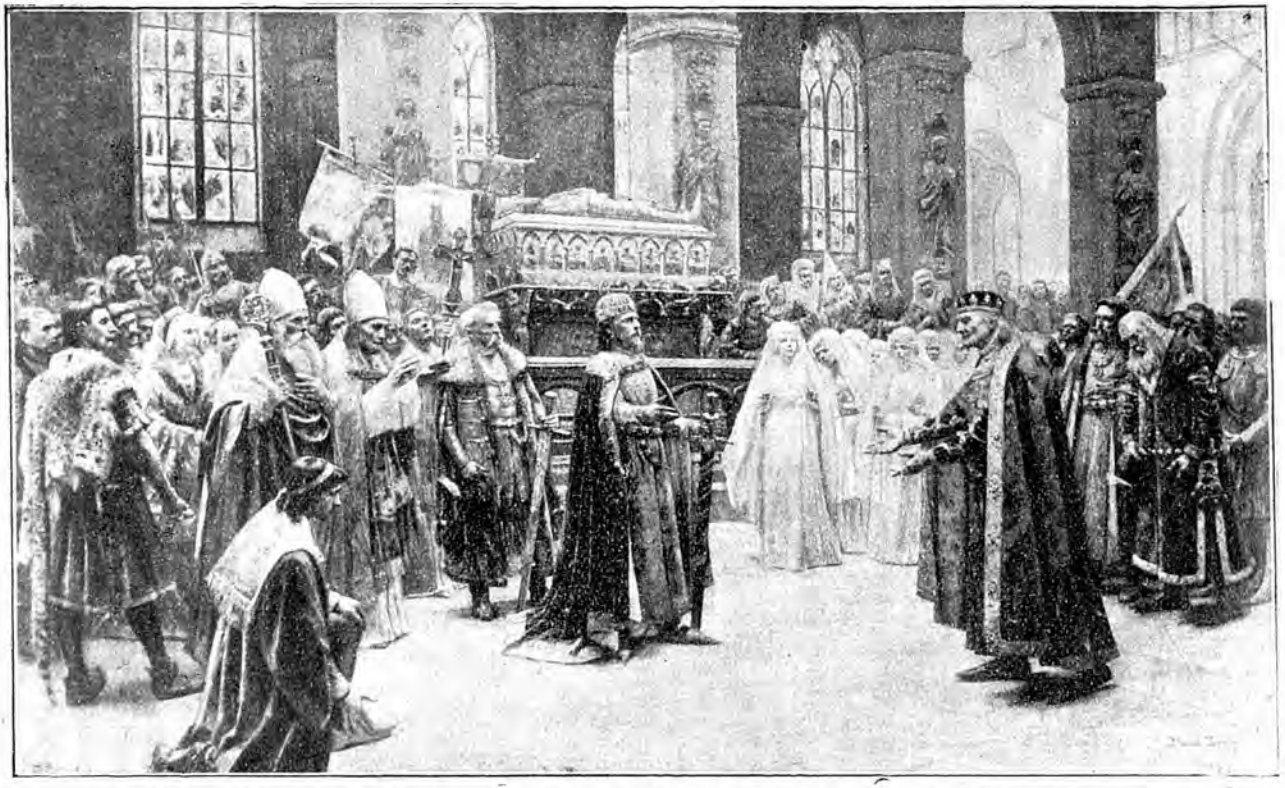

IMPĂRATUL SIGISMUND DE LUXEMBURG PRIMEȘTE LA 11 APRILIE 1412 PE REGELE VLADISLAV AL POLONIEI ÎN CATEDRALA SF. LADISLAU DIN ORDEAA — FRESCĂ DE ALEX. BIHARI.

www.dacoromanica.ro

»Altarul sfintei Elisabeta, lângă altarul mai mic al Prea Curatei Fecioare, instituit şi dotat de Ladislau, duce de Opulia odinioară palatin al Ungariei, pentru sufletul soţiei sale, fiica lui Alexandru voivod al Munteniei, care aici este înmormântată: însă acelaş duce a dispus, ca să fie transferată la una din capelele noui care este lângă capela sfântului Dimitrie«..

Aici esta vorbă de mormântul soţiei lui Ladislau duce de Opulia. Soţia sa era fiica lui Alexandru Basarab, Domnul Munteniei (1310—1338) şi a Doamnei Clara, mare Catolică, care îşi crescuse pe fiică-sa foarte religioasă. Acesta este motivul, că soţia ducelui Ladislau de Opulia, înainte de moarte a dorit să i-se designeze mormântul în catedrala celebră a Oradiei, pe care de multeori o admirase la serbările regale. Din greşală în vol I. al Monografiei Bihorului la pag. 292 este scris că soţia ducelui de Opulia ar fi fost fiica lui Alexandru-cel-Bun, voivod al Moldovei. Această greşală se rectifică aci.

REGELE UNGAR ZAPOLIA REZIDENT ÎN ORADEA

Pe teritoriul Diecezei Catolice de Oradea, atât la oraşe, cât şi la sate, se zidesc mănăstiri, în cari se colonizează călugări catolici. Astfel în evul mediu avem reprezentate aici toate ordinele călugăreşti: Ordinul Benedictinilor, Premontrèilor, Dominicanilor, Franciscanilor, Paulinilor, Augustinienilor, şi călugăriţele Clarise.

În mănăstiri călugării se ocupă cu cele sfinte, precum şi cu răspândirea învăţământului. Ei au cele dintâi şcoli primi-

www.dacoromanica.ro

Fr. George Utissenovich Martinusius
Cardinal-Episcop de Oradea (1535—1551)

— Născut în a. 1482. la Camissaci—Dalmaţia, ostaş al lui Ion Corvinul, călugăr paulian, ca om politic al regelui Zapolia devine episcop de Oradea, tezauriar şi cardinal, moare ucis în a 1551.

www.dacoromanica.ro

tive. Ştiinţa şi arta era în mâinile lor. La Oradea era o şcoală capitulară pentru pregătirea Clerului. In aceasta a învăţat şi Nicolae Oláh, arhiepiscopul de mai târziu al Strigoniului, originar din familie de Român. Directorul acestei şcoli era Canonicul lector, iar profesorii erau canonicii din capitul şi ajutorii acestora.

Mulţi tineri din Oradea şi judeţul Bihor continua studiile lor la universitaţile din Paris, Leipzig şi Viena, deunde se reîntorceau cu întreaga cultura medievala, ce le-o da mai ales Renaşterea clasicilor greci şi romani.

In anul 1370, pe timpul regelui Ludovic şi a episcopului Demetriu, s'au ridicat în piaţa din faţa Catedralei, monumentele regelui Sfântul Ştefan, a principelui Sfântul Emeric şi a regelui Sfântul Ladislau: toate erau turnate din bronz. La picioarele regelui Sfântul Ladislau era o tablă comemorativa cu urmatoarea inscripţie:

»Anno D. MCCCLXX. Serenissimo Principe regnante Domino Ludovico Rege Hungariae, Venerabilis Dominus Pater Demetrius Episcopus Varadiensis fieri fecit has Sanctorum imagines per magistros Martinum et Georgium filios Magistri Nicolai pictoris de Colosvár.«

In anul 1390 episcopul Jon Zudar ridica un monument equestru regelui Sfântul Ladislau. Acest monument era pe un soclu de marmoră, situat înaintea Catedralei. Regele avea în mâna dreaptă o secure ridicată spre atac. Calul avea înfaţişarea celor depe monumentele din Roma. Scriitorii admirau şi cântau despre frumseţea acestui monument înaurit din abundanţa. Sub pântecele calului era un scut cu înscripţia:

»Anno 1390 Die XX mensis May rege Sigismundo et Maria regina feliciter regnantibus D. Joannes Episcopus Varadiensis per Magistros Martinum et Georgium de Colosvár in honorem S. Ladislai Regis.«

In Oradea pe vremea episcopului Ion Vitez (1445—1456) a inflorit mai mult clasicismul cultivat aici atât de mult de către poetul canonic Ianus Pannonius, ale carui versuri au fost tiparite (Vol. I—II.) Utrecht, în 1784, din munificenţa Contelui Teleki Samuil, fost prefect al jud. Bihor. Aici a înfiinţat episcopul Vitéz, biblioteca clasică, pe care o admira Matia Corvinul ca şi copil în curtea din Oradea şi cărei asămanatoare face el mai târziu »Biblioteca Corviniana« din Buda.

www.dacoromanica.ro

Călugărul Pietro-Paulo Vergerio a tradus o mulţime de opere greceşti în limba latină. El fusese profesor în Florenţa, deunde plecă la Sinodul din Konstantz, când s'au destituit cei trei papi şi s'a ales papa Martinus V. susţinut apoi până la moarte de împăratul Sigismund de Luxemburg. Acest împărat a adus la Oradea pe simpaticul călugăr italian.

Cultivatorul prozei latine era scriitorul grec Filip Podocataros, pe care soarta l-a adus aici depe insula Cyprus. Muzica bisericească era cultivată prin călugărul templier Pièrre, care conducea orchestra din catedrală. Polonul Grigorie Szanocky era diplomatul curţii episcopeşti, şi canonic învăţat, care mai târziu devine episcop de Lemberg. Nunţiul apostolic al Papei Pius II., episcopul Nicolae de Modrus asemenea a petrecut timp îndelungat la Oradea, în curtea episcopului Vitez. Tot aici amintesc pe George Peuerbach, profesorul celebru al universităţii din Viena, care aici la Oradea a construit tabelele astronomice pentru eclipsele solare: »Tabulae Varadienses«. Ivanics Paul asemenea era om de ştiinţă şi stilist eminent. El a colecţionat epistolele episcopului Ion Vitéz, cari azi se păstrează la curtea imperială din Viena. Ele au fost tipărite în lucrarea lui Schwandtner.

IMPĂRATUL SIGISMUND DE LUXEMBURG

Regele Ion de Zapolia locuieşte în Oradea, având reziden̦a în cetate, în tot timpul anilor 1535—1539. Aici s'a legat pacea la 24 Febr. 1538 între regele Ion de Zapolia şi împaratul Ferdinand de Habsburg, prin iscusinţa diplomatică a călugărului episcop Martinusius şi arhiepiscopului de Lund, Leonhard Freiherr von Vells.

www.dacoromanica.ro

POËTA JANUS PANNONIUS

Abiens valere jubet sanctos reges, Waradini.

Omnis sub nive dum latet profunda
Tellus, et foliis modo superbum
Canae dum nemus ingravant pruinae,
Pulchrum l nquere Chrysium jubemur,
Ac longe dominum volare ad Istrum.
Quam primum, o comites, viam voremus!

Non nos flumina, nec tenent paludes,
Totis stat gelidum gelu lacunis.
Qua nuper timidam subegit alnum,
Nunc audax pede contumelioso,
Insultat rigidis colonus undis.
Quam primum, o comites, viam voremus!

Non tam gurgite molliter secundo,
Lembus remigio fugit volucri,
Nec quando Zephyrus levi suburgens,
Crispum flamine purpuravit aequor,
Quam manni rapiunt traham volantem,
Quam primum, o comites, viam voremus!

Ergo vos calidi, valete fontes,
Quos non sulfurei gravant odores,
Sed mixtum nitidis alumen undis,
Visum luminibus salubriorem,
Offensa sine narium ministrat.
Quam primum, o comites, viam voremus!

Ac tu, bibliotheca, jam valeto,
Tot claris veterum referta libris,
Quam Phoebus Patara colit relicta,
Nec plus Castalios amant recessus,
Vatum Numina, Mnemonis puellae.
Quam primum, o comites, viam voremus!

Aurati pariter valete reges,
Quos nec sacrilegus perussit ignis,
Dirae nec tetigit fragor ruinae,
Flammis cum dominantibus per arcem,
Obscura latuit polus favilla;
Quam primum, o comites, viam voremus!

At tu, qui rutilis eques sub armis
Dextra belligeram levas securim,
Cujus splendida marmorum columnis,
Sudarunt liquidum sepulcra nectar,
Nostrum rite favens iter secunda.
Quam primum, o comites, viam voremus!

Waradini, hieme Anni 1541.

Sumtibus Barthol. Wild pag. 643—5.
Traiecti Ad Rhenum MDCCLXXXII

www.dacoromanica.ro

POETUL IANUS PANNONIUS

plecând din Oradea își ia rămas bun dela Sfinții Regi

Când solul e acoperit cu nea,
Livezi mai eri bogate în frunziș
Când gem sub chiciură cruntă și grea:
Sunt poruncit să las ăst mândru Criș
Și ca să plec la Dunărea Stăpâna.
Tovarăși, drumul vom începe acuma!

Nu mă reținîntinse văi, . . . râu, . . . lac:
Căci toate le încătușă asprul ger.
Acolo unde ieri colonul brav
Vâslia timida luntre, tari ca fer
El undele azi inzultând le calcă.
Tovarăși, drumul să-l grăbim îndată!

Și barca nu mai fuge pe unde moi,
Sofici în ritm ușor de bravi vâzlași,
Nici chiar mânată de zefiri ușori
Sburând în flacări viu împurpurați.
Eu plec în droșcă de călușei trasă.
Tovarăși, drumul să-l grăbim acasă!

Deci, rămâneți cu bine de acum
Izvoare calde, cari făr de miros
De sulf și făr'al nărilor bucluc
Ne dați limpede valuri, ten frumos
Și îmbinați util cu voluptate.
Tovarăși, drumul să-l grăbim îndată!

O, Bibliotecă, jalnic te salut,
Ticsită de volume vechi și cărți.
Castalice livezi nu mai ascund
Pe Pieride Muze, pe Barzi—Zăi;
Câți are Apollon fii, ici se adună.
Tovarăși, drumul să-l grăbim pe strună!

Să rămâneți cu bine și voi Regi
Intrauriți! De voi nu s'a atins
Mistuitorul foc, nici sacrilegi
V'au cutropit când de pârjol încins
Fortăreața odată fuse turmentată
Tovarăși, drumul să-l grăbim acum îndată!

Iar Tu, care războinic, auriu
Călare, a ta secure o ridici,
Al cui mormânt marmoreu, alifii
Benefice a sudat, o să ne ajuți
La drum, Tu veghiază a noastră cale:
Tovarăși, drumul să-l grăbim agale!

Oradea, 25. Martie 1934. *Trad. Dr. LEONTIN PALLADY.*

www.dacoromanica.ro

Episcopul Fr. George Utissenovich Martinusius, politic, diplomat şi iubitor de ştiinţă, tipăreşte la Cluj, în a. 1550 »Ritus explorandae veritatis«, care conţine procesele-verbale cu probele cu foc din Oradea, un bogat izvor pentru istoria Românilor pe aceste plaiuri. Ultimul episcop al Oradiei medievale Franciscus Forgách Comes de Ghymes, este istoriograf celebru şi cancelar al împăratului Ferdinand de Habsburg. Pe timpul episcopatului acestuia, în a. 1566, Dumineca Floriilor, se ţine ultimul serviciu divin catolic în catedrală. După această dată episcopia este desfiinţată de ducele Transilvaniei Ion Sigismund, care acaparează toate bogăţiile ei. Preoţii şi călugării catolici sunt goniţi în ţări străine; iar poporul ungar trece la Calvinism.

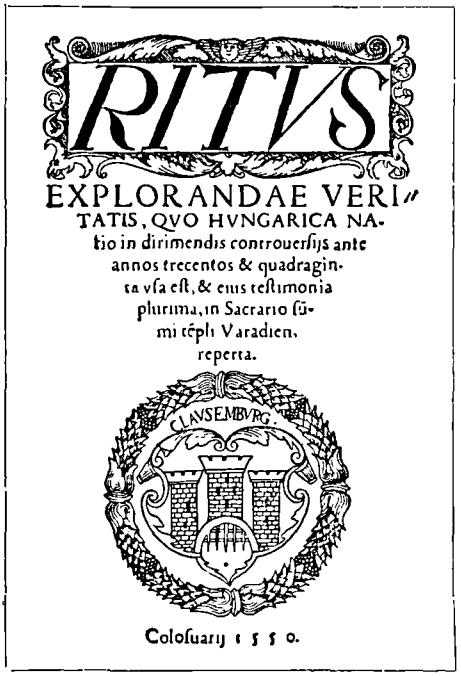
RITVS
EXPLORANDAE VERI-
TATIS, QVO HVNGARICA NA-
tio in dirimendis controuerſijs ante
annos trecentos & quadragin-
ta vſa eſt, & eius teſtimonia
plurima, in Sacrario ſũ-
mi tẽpli Varadien.
reperta.
CLAVSEMBVRG.
Coloſuarij 1550.

RITUL PROBEI CU FOC DIN ORADEA

In Catedrala episcopală din Oradea pe locul de înmormântare a regilor s'au găsit o lespede sepulcrală cu inscripţia:

OSSA LADISLAI, QUOD STRUXERAT IPSE LABORE
EXEQUIIS TEMPLUM VARADINENSE TEGIT

Românește: Oasele lui Ladislau sunt acoperite de Biserica Orădană, pe care el şi-a ridicat-o ca loc de înmormântare.

Tot aici s'a găsit şi următoarea inscripţie lapidară: a împăratului romano-german şi rege ungar Sigismund de Luxenburg:

CAESAR ET IMPERIUM, TUUS EN EGO, ROMA SACRATUM
REXI, NON ENSE SED PIETATIS OPE
PONTIFICEM SUMMUM FECI, SPRETIS TRIBUS, NOVUM
LUSTRAVI MUNDUM, SCHISMA NEGANDO MALUM.

www.dacoromanica.ro

Românește: »Romă, iată eu al tău Cesar, am stăpânit, al tău sacru imperiu, nu cu sabia, ci cu operă pioasă; nou pontifice suprem am creat destituind trei, am lămurit lumea înlăturând reaua schizmă«.

Această lespede de piatră vorbește dela sine. La aceste adaugăm numai atât că regele Sigismund împăratul romano-german, în a. 1412 aici la Oradea a ținut dieta cu principii imperiului său, pentru pregătirile Conciliului bisericesc dela Konstantz (1414—18). Tot ce s'a hotărît acolo, a fost pus la cale aici la Oradea. Pentru asigurarea reușitei dela Konstantz, impa-

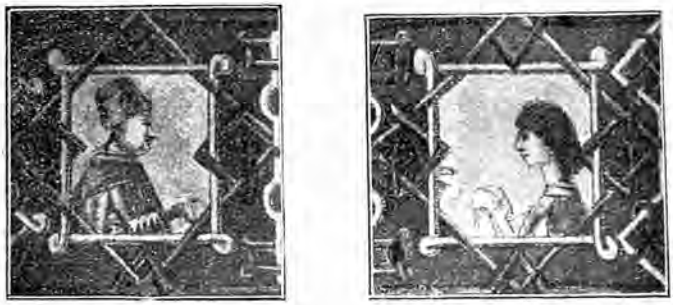

EPISCOP ION VITÉZ — Anno 1451 — CANONIC JANUS PANNONIUS

Apostolii Renașterii Clasicismului Medieval în Oradea. — Dupe un codice original din biblioteca episcopului Vitéz, azi la biblioteca imperială. — Viena

ratul Sigismund duce armată de banderii din județul Bihor ordonând că armatele principilor germani să se ataşeze acestora. Impăratul avea încredere oarbă numai în oameni săi din județul Bihor.

Din cele ce preced se constată că Oradea pe acele timpuri avea rolul unei capitale imperiale, ce se poate atribui numai Impăratului Sigismund de Luxenburg. Acesta, la început, era în dușmănie, dar mai apoi în pretinie cu domnul Munteniei. El fu bătut de Mircea-cel-Bătrân domn al Munteniei, dar în urmă se împăcară și Sigismund ajută, pe adversarul său de mai înainte, cu bani mulți în contra Turcilor, cari amenințău și Ungaria până la Viena. Aici, la Oradea, primește regele Sigismund al Ungariei pe solii Domnului Munteniei, Mircea cel Bătrân, cari îl pun la curent cu pericolul turcesc.

www.dacoromanica.ro

Præsulis effigiem quisquis depinxit OLAHI,
Vicit Apellæam sedulus arte manum.

Nicolae Oláh, Arhiepiscop şi Conte de Strigoniu, Celebru Prelat Catolic de Origine Română,

născut la Sibiu, în 10 Ianuarie 1493, din familia înrudită cu Dăneştii—Basarabi, domni ai Munteniei şi cu regele Matia Corvinul. Studiază la Şcoala Capitulară din Oradea, fiind întreţinut în curtea episcopului Thurzo. Ca tânăr devine canonic de Pécs, apoi cancelar regesc, spriginit fiind de episcopu George Szatmári. Ca secretar favorit al reginei Maria, merge în Belgia. In calitate de Arhiepiscop de Strigoniu, în anul 1561, aduce Iezuiţii din Viena la Tirnavia începând lupta contra Calvinismului; în a. 1564 el rosteşte discursul funebru la Viena, în catedrala Sf. Ştefan. asupra sicriului împăratului Ferdinand I. In anul 1566 intemeiază prima Academie teologică din Ungaria, în oraşul Tirnavia (Nagyszombat). Inainte erau numai şcoli mai mici, numite capitulare. El a protejat şi directivat în studii pe Francisc Forgách, episcopul de mai apoi al Oradiei. Moare în ziua de 14 Ianuarie 1568.

www.dacoromanica.ro

Francisc Forgách Conte de Ghymeș
Episcop de Oradea (1556—1566)

Născut în Buda-Pesta a. 1535, studiază la Padua, în a. 1556 episcop de Oradea, apoi cancelar al Transilvaniei și istoriograf celebru, mort în Padua — Italia, la 19 Ianuarie 1577.

www.dacoromanica.ro

5. Cultura, Şcoala şi Invăţământul sub Protestantismul Ungar din oraşul Oradea şi judeţul Bihor (1566—1660)

I. — Răspândirea şi urmările Protestantismului la Ungurii din oraşul Oradea şi judeţul Bihor.

Contra Protestantismului, pornit în ţările din apusul Europei de către Martin Luther, Ion Calvin şi Ulrich Zwingli, aici în judeţul Bihor au luat măsuri energice episcopii catolici. Inca la 24 Iulie 1524, episcopul Francisc Perényi ţine în Oradea

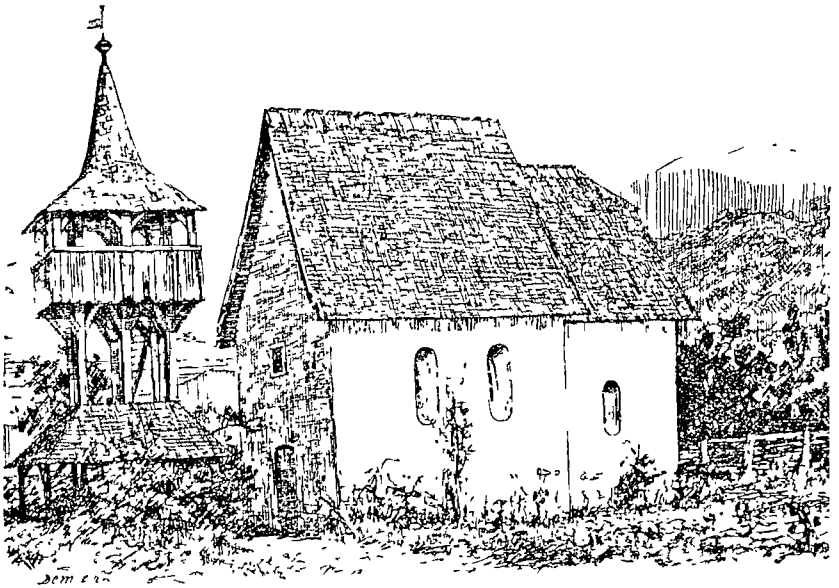

BISERICĂ ROMANO-CATOLICĂ DIN SECOLUL XIII. — CACUCIUL-NOU — ALEŞD — BIHOR
Calvinizată în secolul XVI. şi renovată. unind turnul cu corpul bisericii în a. 1893.

un sinod contra tulburărilor religioase eretice Totuşi curentul nou încetul cu încetul cucereşte mulţimea doritoare de o lume nouă.

Văduva lui Ion Zapolia regina Elisabeta, în 12 Martie 1556 la Sebişul-Săsesc întruneşte nobilimea Transilvaniei, luând jurământ de fidelitate dela ea şi hotăreşte că toate autorităţile să facă acest jurământ înaintea ei sau a generalului Toma Várkocs, concrezutul ei. Capitulul din Oradea — nerecunoscând alt rege decât pe cel catolic dela Viena, — nu face jurământul cerut. Dieta din Cluj în şedinţa dela 24 Noembrie 1556 hotăreşte ca ultim termin al depunerii jurământului

www.dacoromanica.ro

înaintea lui Toma Várkocs, ziua de 6 Ianuarie 1557, contrar toate bunurile renitenţilor să fie confişcate pe seama erariului. Capitulul din Oradea nu s'a supus, astfel bunurile episcopiei istorice şi a capitulului trecură în posesiunea reginei Elisabeta,

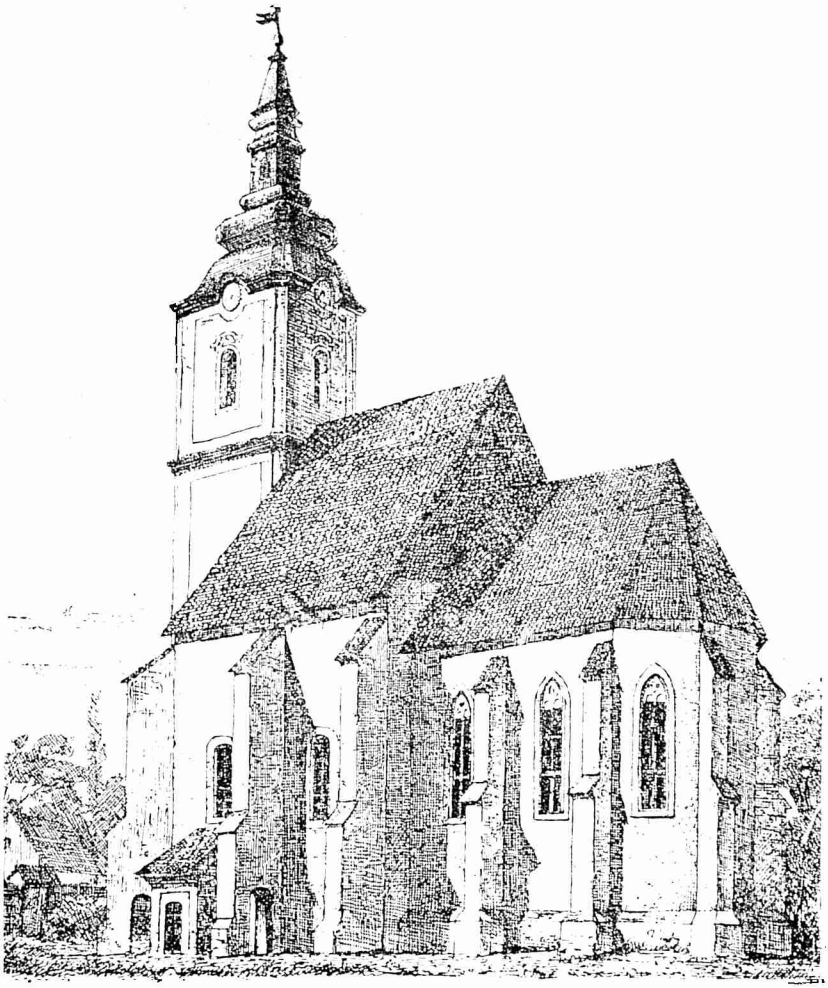

BISERICĂ ROMANO-CATOLICĂ DIN SECOLUL XV. — TILEAGD — BIHOR.
Cu cripta lui Nicolae Telegdi, episcop catolic de Pécs, născut în Tileagd. Calvinizată în secolul XVI. şi renovată în urma unui incediu în anul 1907.

care prin generalul Várkocs asediă şi cuceri cetatea, în ziua de 13 Iunie anul 1557, instalând în rezidenţa episcopală curtea regească. Clerul catolic totuşi rezistă în oraş crezând în viitor, deoarece regina Elisabeta era catolică. Dar fiul ei, Ion Sigis-

www.dacoromanica.ro

mund s'a calvinizat. Acesta devenind principe al Transilvaniei, pretinse ca toată lumea să treacă la Calvinism.

Dieta Transilvaniei, ţinută la Turda, în 10 Martie 1566 aduce următoarea deciziune: »... Toate persoanele din ordinele călugăreşti, cari se ţin de ştiinţele papistăşeşti şi acaparează oamenii, şi dela aceste nu vor să se abată; toate aceste persoane să fie gonite din ţara Majestăţei Sale regelui Ion Sigismund. Pentru Capitulul din Oradea ca ultim termen de hotărîre, Majestatea Sa a fixat Dumineca Rusaliilor ce urmează. Ceice se vor converti, rămân în ţară, stăpânind peste toate bunurile lor pe cari Majestatea Sa vrea să le aibă pentru sine; iar ceice nu vor să primească adevărul (adică legea protestantă) cu vitele lor să plece liber unde vor din această ţară «

In urma acestei deciziuni, toţi preoţii, călugării şi călugariţele au plecat în ţara împăratului de Austria.

Ca urmare, toţi Ungurii se fac calvinişti, unitariani şi luterani. In 10—20 Octombre 1569, sub prezidenţia principelui Transilvănean Ion Sigismund, aici în Oradea s'a ţinut »disputa« în care s'a hotărît că toate religiile sunt bune, numai cea catolică nu. Popii calvinişti au scos din biserici sfintele cruci şi icoane, şi altarele le-au zdrobit; iar pe turnul bisericilor au fixat cocoşul predilect al lui Calvin.

In baza hotărîrei dela Turda din a. 1557, în Oradea se înfiinţează o şcoală calvinistă de grad mai înalt, în a. 1558 numindu-se ca profesor Grigorie Sasvári. Ca local al şcolii s'a designat prin regina Elizabeta un claustru al călugărilor izgoniţi de aici. Această şcoală a funcţionat între a. 1558—a. 1660, total timp de 102 ani, având profesorii predicatori calvinişti, şi cu ea era în legătură o tipografie (1565) tipărind carţi religioase şi în a. 1660 Biblia din Oradea, care în urma invaziei Turcilor şi ocupării oraşului, a continuat să fie tipărită la Cluj. Din această veche biblie încă se găsesc exemplare.

II. — Inrâurirea Protestantismului Ungar la Românii din oraşul Oradea şi judeţul Bihor.

Sub influenţa predicatorilor protestanţi unguri şi mai ales a celor calvinişti, mulţi preoţi români au trecut la noua religie. Astfel comunele: Laz, Şarsâg, Tătărăşi, Szovárhegy, Ciutelec, Petreu, Fancica erau pur calvineşti. Mai erau multe

www.dacoromanica.ro

comune mixte sub* raport religios. In bisericile Românilor calvini se cântau psalmi români după traducere din textul ungar. Astfel s'a tipărit la Oradea o carte română de cântări calvine în a. 1570, din care avem numai un fragment de 8 (opt) pagini, ce urmează. Românii în judeţul Bihor au avut episcopi calvini pe:

Avram de Burdan alias ** Burdánfalvi Ávrám în a. 1641 numit de principele Gheorghe Rákóczy I. şi pe

Petre de Ciuciu alias Csucsy Péter în 15 Dec. 1648 numit de principele Gheorghe Rákóczy II.

„Fragmentul de Tipăritură din Oradea"

cea dintâi tipăritură cu litere latine la Românii de pretutindenea

apărută la Oradea în anul 1570

din presa lui Rudolf Hoffhalter.

Reproducere photolithographică după original:

conţine cântări române calvineşti, traduse de către preoţii români calvinizanţi, după cântările ungureşti din cartea lui Szegedi Gergely. Acest fragment s'a găsit sub pielea tablelor unei cărţi vechi la un anticar din Bnda-Pesta şi a fost cumpărat de către Dr. Juliu Todorescu. Fragmentul din chestiune a fost studiat, descris şi comentat de către profesorii universitari Hiador Sztripszki şi Gheorghe Alexici în lucrarea lor cu titlul:

Szegedi Gergely énekes könyve XVI. századabeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. Irták Dr. *Sztripszy Hiador* és Dr. *Alexics György.* Budapest M. D. CCCC. XI. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomda kiadása.

* *Fried Adolph Lampe:* Historia Ecclesiae Reformatae în Hungaria et Transilvania, *Traiecti ad Rhenum* M. D. CC. XXVIII. pag. 644. vezi şi ant.

** *Nic. Iorga:* Istoria Bisericii Româneşti, vol. II. pag. 350. *Vălenii de Munte* 1908.

www.dacoromanica.ro

La Eſaías prorokul: tutorora auſskrís laſſat: ke domnuluy ua odihny: kari mor en credintza luy.

Ku ſineyua radika ſuſ: kareu iel adeueraſe: kum morcy ſey eyuaen uía: Si ſuz en czer eyua ducze.

Aczaſtau facze ſell ferikem: binele luy ſenul vytem: cze may tare ſel laudem czinc aſteptē ſkulatura.

Aczeſtoy laſſe en odihna: tremete ſe uitze: Si laſ ſé acolo uiſſelind: kum ſe aybe tot bynele.

Creſucy miey entratz luntro: portzileua enkunacy: pucynellu en kiddecy, ſenu en tre mania me.

Cze numay en vreme ſkurta: enklipitul okilor.: pa namua trecze maniam: tot akolo odihnitz.

Ke manya lu domnezeu: tora taryme pureze kend: pre omeny deſpre pamant: pogoriua gczudekata.

Ku kare allenis ſey: pierde leua ſi tromberate: czeua cyne omeny ſey: ke zau en iel uſbaitu.

May mult pamentul ſenczele: nuyua azkunde trupul luy: cze domnezeu ulacza luy: redikaua pre ueczie.

Marey noua ueſelie: kendu neuom en grupare: ke iare uom ſy en truna: ku domnezeu uom lakuí.

Czeſt fratene czu muritu: Amuy fęrul lu domnezeu: cze planczem kend káſa luíy: ieſt en peretzía domnuluy.

Lukrul noſtruy dekaſtíga: lukrul luy de ueſelye: ſe rugem pre miloſte luy: ſie ku noy ſuenta troyeza.

Dene noua dubul ſuentu: dupa morteneen perecyas: ſe putem uede fatza luy: panæ en ueczia uakuluy.

Ember, emlekózzęl à ſomo. &c.

OMé pomeneſtete deſpre cza morte triſte: pomeneſtete deſpre ezaſul à morcicy tale: Pomeneſtete om chriſtinu keucy akmuſſu muri.

www.dacoromanica.ro

nom: muſſe ſkymbe kaſſi flore campuluy: Deminatza en floreſte iaræ ſiara ia ſaka: Pomeneſtete om chriſtinu keuey ak muſſu mury.

Deſpuyatai uenit den trupulu manita: den pament ieſt ſareen pament ákmuſu teuey ſkinba: pomeneſtete om: &c.

Nime aczeya nu ſti iundeyua ſti ſe more, nicze czaſul nitze timpul, nime nu pote ſti: pom:

En ſieua pre uegiatz kumau Chriſtus nouę ſyz: ke noy nuſtim ſe deminatza auſaraua ueny: Pomeneſtete:

Chriſtus ieſte uiatza, ieluy ſi ſkulatura: czine aſtepte den credentze iel nuſſeua ruſſina. Pome:

Deſ preaczeſte ome zeu kate pomeneſte: aſtepte ueſſel pre morte ta ſiul lu domnezeu: Pomeneſte om creſtinu ke ley akmuſſu mury.

Mindenec meg hallyak &c.

TOtz kriſtin aſkultatz ſi byne en uaczetz: kari adczu toru den domnul nu aſteptatz: Nuy fara domnezeu iſpaua ſi adczutor.

Vore cze oraſſu ſau omeny den kaſa: domnul nuyua paſi: crede ke uor perí. Nuy fara:

De fiete uz ſi ſkulatul denopte; uoe eze en domnezeu: tare nu credecy: Nuy fara.

Aſſaſeua templa tuturora uoue: en munka ſien grisa parſe cze mankacy: Nuy fara.

Pre leſne de domnezeu de tot aczelora: kari lui uſbaieſk: ſi luy eſe roge. Nuy fara.

Kumuſ ſaezecyle en mane de puternik: aſſatz kretzucy tari en domnezeu: Nuy fara.

Ferikatuy ſuffletul an tarit ku kredentza: ke tot allenſigul leſnylua en vingſe: nuy far:

Szkriaſe

www.dacoromanica.ro

Szkriaſe ſſuent Dauid en karte Soltaruluy: Oſſute douoſ ecz ſaſe dekæntecze: Nuy fara domnazeu iſſpauaſi adczutor.

Haycz meg Vriſten &c.

PLakeiz domnezeu urckile tale: pre rugaczune creſtinilor tey: Iale latine rugaczune loru: ſſluczilor tale.

Dennaltul czelruluy kalre pre noy domne kuuentelor tale dele luminare: Si departaſe den trinima noſtra: ratacytura.

Den mezerere ta iarta ne peccatele: deſſlage pre noy den greſele grele: miluyeſtene ſi tokmeſte: ſupt ſer tureſk.

Ke fare tyne pekuraney lokul: Si fara tine en neu m pagubi: rugē ſi ku noy: kū noy ſi ene purtē en pereczeſk.

Tu Ieſus Chriſtus lumina derapte: uiatza noſtra ue ſielie mare: czine den morte ku ſenczele ſſuentu noy deſkomparas,

Den trinyma rugem dragoſteta: en trinimile noſtre credintza derapte: en mareſteen noy affracylor noſtri: dragoſte ſſuente.

A Duhuluy ſſuentu dene darurire pre uluita dene hraboria: polliceyey noſtre tu ſa greſalele: ku kuuente ſſuente.

Drakul hitlanul de partaſſel de noy: akuy puterē tota ay zdrobitu: dennaltul czeruluy ſy lenge noy: adczutorul tew.

Ferika czune ſi rateluy de uaku: ferika czunefye eye ſiuluy luy: cze ku duhul ſſuent ere en pereczeſk, panaen ueczie.

A ki akar iduōzulni &c.

KVy voya ayſſpaſi uiacza ſa zeu en bune: Creomtza ſſuenta zeu en uetze: ſi pomeliſſele arate.

www.dacoromanica.ro

Fara doua eua pery czine uiatza nus en buna: Si credinıza nuua cyne: ſie pomeley nuyuaarata.

En bunatul uſeciey ſuente kuuẽte ſie auſkultem: Si pre iele ſiele cynem en trinimine ſie ramane.

Czine en uatze pre credinze ſi pre cza buna nedeſde; Si pre pacze ſufletuluy: bukurie en domnezeu.

Vſbaymu trun domnezeu: ka rille el credem en trey obraze: tatel fiu, Si duhul ſuent: ſuenta troytza deplina.

Tatel domnul zeu noy credem key noua roditoru: Sinkeen tote adczutoru: mezerereniku griſitor.

Ieſus Chriſtus iſpazitor ſi de pagba ſlobozitor: Si mezererniku ferítor: la tatel ſuentu graytor.

Duhul ſuentuy en ueczetor pre iſpauaen dereptat, r: triſtilor ueſelitor, en ſufletе hraboritor.

Kuya uoya ayſpazi aſſa ſtie deſ pre domnul: iel en une czune ieſte: trey en obraze ſel czeſtymu.

Credintza facze pre noy frumoſi, ſie placzemu lu domnezeu: Sien ſufletе ſie auem pacze: Si en perecia czereluy.

Czaſte credintza en czine ieſte: pre peccate nu pur czede: pre tot binele neuoieſte: lukrury ſuẽte iel lucratze.

Kari ramanu en peccate de duhul ſuent ieyſe rupp: fara doua ſey pieru ke ſluzeſiku drakuluy.

Tot omul en uiacza ſa ramania en credintza bona: en dragoſte cza fratzaſka kumſe plake lu domnezeu.

Kuy ſie czinſte mare ferikat panen ueczie: de la iel noua pacze puna, ſi mezerere tateluy ſuent.

Onſol minket Dauid Propheta &c.

DOſeneſte pre noy Dauid czel ſuentu prorok: en kár ſ : Sóltáruluy, ennaczeſte kipu.

Ferikatzi dom domnezeu uoy omen pagany: ferikatzi pre iel totzy omeni ſi ſementze. Ke

www.dacoromanica.ro

Ke pre noy ße ádéuéraße mezerere luy: Si ramane en ueczíæ, dereptate luy.

Dereptuy si uerniku domnul domnezeu: en kuuentes ielui ßtatut: ezeu iel fagaduit.

Dereptenße noy uzbaym en domnul noßtru· ke nouom peri ße uom crede: mezerere luy.

Entretzeua tot lukrullu mezerere luy: tote peccate leuaentrecze: bogata te luy.

De ayczauom en czelecze iartaczune luy: derept Iesus katrę noy: cza mare dragoßte.

Ke nau en har ßlobozitu den darulu zeu: Sine alleße ße fecy zey: pren miloßte ßa.

Sine pre noy ßlobozi den czel reu mare: den tunerek pre pagany: rugator de idoli.

Radika ßuß kuuentul ßuent ueßelitorul, derept Christus iel ß trigare, nouæ iarta czune.

Kum czineua credeen Christus ku dereptate, iel ua aue uiatzare cza neßsuersita.

Buem noy ßlobozia den peccate de morte: derept Ie iartaczune den pagubitura.

Alem feriken pre domnezeu ku bukurie: ßel ennaltzem ueßelindu den credintza ßuenta.

Alduit si tate domne dulcze roditor: en dereptaße uiaczane: domne miloßtywnik.

Ferikaßete Iesus Christus mesterul noßtru: tatel ßuentu enoakaße dulcze ßkomparator.

O duhul ßuent ferikaßete, entruna czune, ueßeleste hraboreste ßuffletele noß tre.

Veddel Wristen rólunc. &c.

IA de pre noy tu domne maniata: Si czele grele pedepße à tale: nu grebi pre noy tu ßene noy gtzudetz: pren gresala noßtra.

www.dacoromanica.ro

Ste ueyſy platnik dupe uiña noßtre: numa remane nymeennaynteta: nuua ſufferi necze czaſte lume pe. depßi turata.

Kecze domne noy kaneſte uierms: aſſa ne tare pe depßes en ime: kend noy kum tu uetz ſiemteka o umbra: Si prali ieprepament.

Spurkatunam en uina parincylor: en alam ießte trupul ſuffletuluy: dereptaczaya en neuoya noßtre: kaute de ßuß domne.

Tote pedapßa tremete tu pre noy: Si grozauia morciei noßtre: Nnmay tu tinde ku mile ketre noy: ſuente mana ta.

Kum ſenu piara tokmala lu Chriſtus: Si kinul luy noe ſe feloßaßke: Si ſene ſpele peccatele noßtre: ku ſuent ſenczele luy.

Czaßta fe tarel fiul ſi duhul ſuent: domnezeu derept cze trey en obraße: tu ieſt uoditor lumiei atote: pennen ueczie.

Ier emlekőzzűnk kereßtien. &c.

Nyßße pomenym noy totz kreſtini: deßprebinele lu mare domnezeu: ke numay en ſus iel bine facze: en czer prepament iel en dereptator.

Ieu oki miey ßußi redika pre czey muncy mar ſi pre czele uey mar: kum adczutorul deunde ſie aſtept: cze iew nam afflat alt fere domnezeu.

Ke numay en ſus iel noe adczutor: Si ſlobozitor den peccat den morte: mentuinceua den pagubitura: ke iel au rodit czerul ſipamentul.

Nu te ua laſa en re ißpite: Si piczorile pre rew ßete dukel: ke porte griſe domnul pretine: ke au kunoßkut: numele luy czel ſuent.

Iaka

www.dacoromanica.ro

Iaka kreſtine cze mane auem ueßelia noy en r domnezeu: ke iel dormi czene preuegie: Si en ßus ua ſel pre noy ße peßaßke.

Doñ Ieſus Chriſtus paßiua tyne: Si ku mena ßa ogor nyua tyne: Si tot tarul tew ielulua purta: ſina kopori peccatele tale.

En aczeye czi ßorele tyne: Si necze luna nuteua do ßedi: kete peßeſte domnezeul tew: Si ßuffletul tew: de rew ß obozeſte.

En tot lukrul tew peßaske ſyne: czel mare domnul ſi te alduyaßke: unde uey æmbla en numele luy: Si te feraßke akmu ſin uecziæ.

Suent Daud ßkria: en ſoltaruluy: en neuoya luy kunoßkend pre domnul: ſi aſſa dede mar har dōnuluy: en ueczend pre noy ße dem har domnuluy.

Moſtan Wriſten. &c.

AKmu domnezeu katra tyne ßtrigam en amarul noß tru: Aßkulta pre noy milkuindune: en nyſtota noßtra.

Tu ieſt domnezeu pretyneczinßtym ka czel tate dul cze: domnul czeruluy ſiapamentuluy: kraiul omenylor.

En ßuenta mana ta tota tarime ſi putere ießte: Nime nuua ßta: cye de allan: kum ießte deßkizu.

Tu ne porenczis noua domnezeu ße mergczem latine: en niſtotane tyne ße czerem cye ßene mulkuym.

Sau de arme, ßau de fomete: ßau de morte grabita: eneuom kalka fagaduitay: noue kene vey ßlobotzy.

Derepraczea domnezeu: ak mu pre noy, mul cyßßau redikat: pra de pußtineßk omor ſine prind, ku totum raßi peßk.

Nu ießte en noy atare taryme, kum ßele ßtem de allā; aczeßtey mulcyy: cze ßau redikat: en allanul noßtru.

Czye

www.dacoromanica.ro

Czye dake noauem nicze un ßfatu, pre czaßte mulcya: Numay pretyne arunkam oki: miloßtywnyk domnezeu.

Assaße miskui Iosaphat kray pre allensigul zew: kend ielw iare tara: en amar mare, en Ieerusulem.

Ferikaczune cye, tatel domnezew: ku fiul tew czel ßuent: lu Christus Iesus, si duhuluy ßuent: vnuy domnezeu derept.

Diczériétec az Wrat. &c.

NYßße laudatz pre domnul: tote nemzeturile: veßtitz pre iel tot fel de omeny: ke ßám en tharit ketre noy: Mezerere ßamare: Domnuluy dereptate: temaneua en uak.

Ferikaczune putere: czinßte sy tharisæ: Laudetz fye tateluy domnezeu: Si fiuluy alduit· domnuluy Iesus Christus: Duhuluy ßuent domnezeu: Panen ueczie Amen.

Aceste cântări sunt traduse din ungureşte în limba română depe acele timpuri medievale. Se observă mult influenţa limbii eclesiastice calvino-ungare; tocmai aşa cum în liturghia română ortodoxă de azi, cuvânt de cuvânt, simţim înrâurirea limbii bulgare. Academia Română ar trebui să purifice limba eclesiastică română de toate grecismele şi slavonismele, din al căror pricină poporul românesc este considerat de acelaşi neam cu popoarele slave din Balcani.

La începutul fiecărei cântări titlul este dat ungureşte: arătând textul ungar, după care s'a tradus cel românesc şi reamintind melodia ungară, după care s'a cântat. Literile latine atunci au fost potrivite pentru întâiadată la un text românesc: deaici se explică ici-colo forma greoaie, în care este scris unul sau altul din sunete.

www.dacoromanica.ro

III. — Reacţia Catolicilor în contra Calvinismului din Oradea. Şcoala Catolică a Iezuiţilor Orădeni.

Catolicismul, sub presiunea calvinistă, nu s'a stins cu desăvârşire în Oradea. Câte un preot şi învăţător catolic era susţinut de enoriaşi după cum vedem din raportul lui Toma Piazza, secretarul celebrului diplomat Antonius Possevino de Mantua, părintele iezuit, cu care a cercetat Oradea în luna Martie a. 1583. P. Possevino era prietin * cu regele catolic Ştefan Báthory al Poloniei, prin care interveni la forurile îndrept pentru a se trimite călugări iezuiţi la Oradea.

Petru Pazmány.

Cardinal al S. Biserici Romane şi Arhiepiscop de Strigoniu.

Născut în Oradea la 4 Octombre a. 1570. din părinţi calvinizaţi Petru Pázmány se catolicizează sub influenţa iezuiţilor din Oradea P. George Tőrösy şi P. Ştefan Arator. In vârstă de 13 ani se face călugăr iezuit la mănăstirea din Cluj. Studiază la Cracovia, Viena, şi Roma. Devine cardinal şi arhiepiscop de Strigoniu. El este celebru scriitor şi cel mai aprig luptător contra Ungurilor calvinişti din epoca antireformaţiei ungare. Mort in Bratislava la 19 Martie a. 1637.

Astfel vine la Oradea călugărul iezuit P. Ştefan Arator (Szántó), P. George Tőrösy şi P. Martin Valora, cari convertesc pe Calvini la Catolicism. Intre cei convertiţi** a fost şi Petru Pázmány, care devine cardinal şi archiep. de Strigoniu. Iezuiţii în Oradea intemeiază rezidenţa, biserica şi o şcoala catolică mai înaltă din fundaţia regelui polon Ştefan Báthory şi principele transilvănean Cristophor Báthory, la care în a. 1702. se adauge *** fundaţia palatinului Paul Eszterházy de Galántha. Această şcoala a func-

* *Fraknói Vilmos:* Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban. Külön lenyomat a „Tiszántul 81 számából. *Nagyvárad*, Szent-László nyomda 1901 év

** *Zsák I. Adolf:* Ki téritette Pázmány Pétert a katholikus vallásra? *Nagyvárad* 1901, în care arată, că celebrul cardinal Pázmány, la vârsta de 13 ani. a fost convertit la Catolicism prin Tőrösy György în a. 1583,

*** *Krausz Godefréd László:* A nagyváradi tanintézetekre vonatkozó történelmi és statisztikai adatok *Nagyvárad* 1867. Tichy Ákos betüivel.

www.dacoromanica.ro

ţionat (1584—1598) timp de 14 ani. După pauză de 120 ani, reînvie în a. 1717 prin fundaţia episcopului Benkovich.

Ungurii calvinişti pun foc în casa Iezuiţilor şi în urma disputelor confesionale şi predicilor avute contra predicatorilor dela şcoala calvină, Ungurii laici infuriaţi bat pe Iezuiţi în mijlocul străzii. Călugării iezuiţi sunt goniţi din Oradea în a. 1598. Şcoala lor se desfiinţează şi nu se mai reorganizează nici în a. 1659—1660, când princepe al Transilvaniei era Francisc De Rhédey, omul pacinic şi blând, care ţinea şi la Catolicism.

FRANCISC DE RHÉDEY
Principele Transilvaniei (1659—1660)

Luptele aceste religioase au avut şi urmări bune: deoparte s'a desvoltat spiritul critic al preoţilor catolici, dealtăparte predicatorii calvinişti au tradus părţi din S. Scriptură latină în limba naţională, făcând astfel posibil poporului alfabet cetirea învăţăturii lui Cristos.

In anul 1660 s'a pus sub tipar la Orade marea Biblie cuprinzând întreg testamentul vechiu şi nou ungureşte, dupe traducerea lui Károlyi Gáspár. Cartea s'a tipărit în 10 mii exemplare cu ajutorul bănesc al principelui transilvănean George Rákóczi, Francisc de Rhédey, Susana Lórántffy, etc. în tipografia lui Szenczi Kertész Ábrahám. Din aceasta Biblie, precum şi din cărţile anterior tipărite la Oradea, se vede ce primitivă era limba ungară pe acele timpuri.

Tuturor străduinţelor de mai bine le pune capăt ocupaţia Turcilor, cari iau sub stăpânire cetatea Oradiei şi judeţele din jurul ei. In condiţiile de predare a cetăţii, Ungurii au cerut transportarea bibliei încă neterminate la Cluj, unde* apăru în a 1661.

* *Nánényi Lajos:* A nagyváradi nyomdászat története, cikk a Magyar Könyvszemle 1901 évi III. füzetben. *Budapest* Magy. Nemzeti Könyvtár kiad.

www.dacoromanica.ro

6. Stăpânirea şi Cultura Izlamilor în medievala cetate a Oradiei-Mari şi în judeţul Bihor. (28 August 1660 — 5 Iunie 1692)

I. — Organizaţia Paşalîcului de Oradea.

Sentimentele religioase, ce împreună pe Izlami (slugile plecate ale lui Allah) prin farmecul adoratei pietri negre şi sanctuarului Caaba dela Meca, au făcut: că expansiunea vizio-

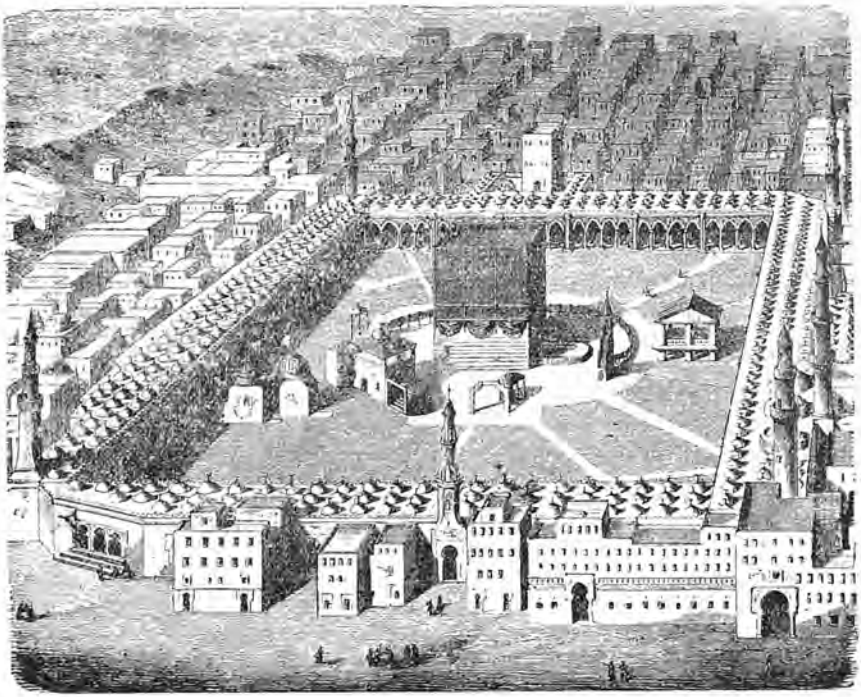

SANCTUARUL CAABA CU PEATRA NEAGRĂ IN MECA DIN ARABIA.

naristă a profetului Mahomet să cucerească în imperiul său şi cetatea Oradiei catolice medievale. Ali Paşa, îndată dupe cucerirea cetăţii, organizează PaşalîculOradiei. înglobând aici judeţele: Bihor, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul Interior, Dobâca, Chiouarul, şi o parte din Cojocna. Scopul principal al acestei organizaţii a fost să exploateze tot ce este bogăţie şi să o transporte la Istambul. Intreg paşalîcul era cutrierat de spahii (călăreţi) şi ianiceri şi perceptori turci, cari aveau sub administraţia lor mai multe comune, pe cari le jefuiaiu

www.dacoromanica.ro

şi exploatau. Judecătorii turci, Mufti şi Cadi făceau dreptate celui ce plătea mai mulţi bani, adică erau şperţari. Apelurile se făceau la Istambul, unde rezida Mufti-şef, adică Seikh-ül-izlam. Se poate închipui ce însămna pe acele vremuri o deplasare cu apel la Istambul! Ce cheltuieli enorme avea câte un păgubaş!

PROFETUL MAHOMET † 632.

Turcii nu avea de scop propagarea vreunei culturi şi civilizaţii, nici chear a celei otomane, fără voiau să se îmbogăţească şi să-şi facă lor de servitori pe toţi cei subjugaţi, din a căror sudoare să trăiască fără nici o grije: idealul tuturor popoarelor orientale.

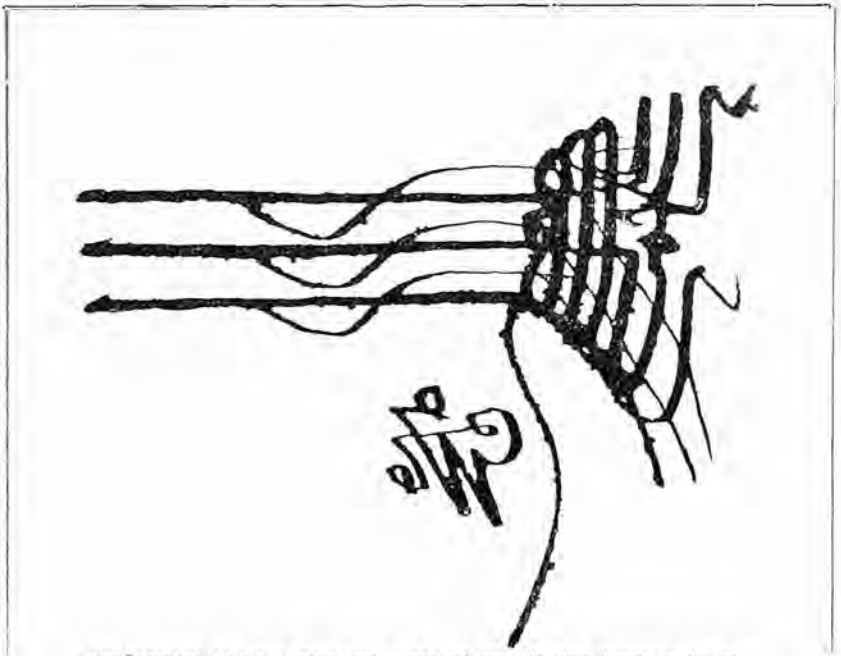

ISCĂLITURA LUI ALI PAŞA DIN ORADEA PE UN ACT OFICIAL. A. 1661.

www.dacoromanica.ro

II. — Cultul Izlamitic şi influenţa lui la Bihoreni.

Cultul Izlamitic se bazează pe datinile străbune ale Arabilor. Ele au fost regulamentate prin cartea sfântă numită »Coran« alcătuită de profetul Mahomet întru preamărirea lui Allah, care este singurul Dumnezeu al Izlamilor, adică a slugilor lui plecate. Invăţătura Coranulului, închinăciunile şi rugăciunile mahometane şi mai ales moravurile lor au lăsat urme şi la populaţia din Bihor.

Turcii, pe teritoriul cetăţii şi oraşului Oradiei, nu au

INCHINĂCIUNILE MAHOMETANILOR IN CETATEA ORADIEI

admis nici un alt fel de închinăciune decât cea mahometană. Populaţia era invitată să treacă la legea islamitică. Mulţi cetăţeni au primit noua lege, ca astfel să fie ajutaţi de Turci în greutăţile traiului de toate zilele. In acele timpuri Creştinii aveau biserici numai în satele din jurul Oradiei şi în depărtări mai mari. In anul 1664 Oradea deveni atât de turcizată, că nimeni n'ar mai fi recunoscut-o. Şcoala calvină se * mută încă în a. 1660 la Debreţin.

* *Dr. Töth Szabó Pál:* Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában *Nagyvárad* 1904. Sebő Imre nyomása.

Bunyitay Vince: Nagyvárad a Török foglalás korában. *Budapest* 1892. Franklin Társulat nyomása.

www.dacoromanica.ro

In cetatea Oradiei se zidi o moschee, al cărei minaret se vede bine la pag. 37. Aici se făceau inchinăciunile mahometane. Istoriografia ne-a păstrat chear şi numele ultimului preot mahometan din Oradea, cu numele Mehemet effendi, care împreună cu Kádi Sei Fullach, Abdullatif Paşa şi Ozman Aga şi Ibrahim Paşa al Agriei la 20 Ramazán anul 1103. al Hegirei (5 Iunie 1692) au semnat manu propria şi iscălit actul de invoială la predarea cetăţii Oradiei.

Acest act cuprinde 15 puncte, din cari se constată, că mulţi Creştini au trecut la Izlami şi acestora li-se asigură

INCHINĂCIUNILE MAHOMETANILOR ÎN CETATEA ORADIEI

dreptul de a rămânea ne conturbaţi în legea lor, chiar şi dacă vor rămânea între Creştinii din Oradea.

Joia verde, 5 Iunie 1692, este ziua, în care Turcii, 2000 (două mii) ostaşi, femeile şi copiii lor, asigurându-li-se liberă eşire, părăsesc pentru totdeaună cetate Oradiei şi pleacă spre Timişoara, care era încă tot sub ocupaţie otomană. Această scenă este eternizată pe păretele foyerului din palatul comunal al Oradiei prin un fresc făcut* de Udvary Géza, pro-

* *Rimler Károly:* Ünnepi Beszéd felolvastatott Nagyvárad város uj székházának felavatási ünnepélyén. *Nagyvárad*, 1904 Boros Jenő könyvnyomdája.

www.dacoromanica.ro

fesor al Şcolii de bele-arte Lótz din Buda-Pesta şi este reprodus în prezenta carte la pagina 39.

Vestea eliberării Oradiei de sub Turci a produs mare bucurie în toată lumea creştină.

In amintirea acestui fericit eveniment, Papa Innocenţius XII. la Roma a celebrat o S. liturghie cu »Te Deum«, la care au asistat** toţi cardinalii din Roma şi a grăbit a trimite

O PAGINĂ DIN CORAN ÎN FACSIMILE DUPĂ UN MANUSCRIPT ANTIC,
Copie dupe original din Biblioteca Regească din Berlin.

ajutoare în bani pentru restaurarea cetăţii distruse de tunuri. Oraşul din jurul cetăţii asemenea era praf şi cenuşe, lucru

** *Fraknói Vilmos:* Várad felszabaditása 1692-ben és XII Incze Pápa *Róma*, 1892 nyomatott a vatikáni pápai nyomdában.

www.dacoromanica.ro

ce se vede clar din harta repredusă în această carte la pagina 37. Deci putem afirma categoric, că Oradea medievală îşi sfârşeşte istoria cu izgonirea Turcilor şi că din acel faimos oraş catolic nu ne-a rămas pentru posteritate nici o singură clădire sau altă construcţie, decât murii crepaţi ai cetăţii şi păreţii mutilaţi ai vreounui claustru medieval, pe teritoriul Pieţei Mihai Viteazul de azi.

CETATEA ORADIEI CU MOSCHEE — ANNO 1692. — MEDALIE CONTIMPORANĂ

In amintirea eşirii Turcilor din cetatea Oradiei s'a făcut medalia comemorativă de sus, care ne dă o schiţă a cetăţii, având moscheea înainte. Sculptorul medieval a fost mult impresionat de istoria cetăţii, pentrucă el pe medalie fixează, ca un simbol, contururile Bisericii Catedrale Catolice cu două turnuri, dărîmată în a. 1618 de principele calvin Gavril Bethlen. Dar această catedrală în a. 1692 nu mai exista în realitate.

www.dacoromanica.ro

7. Reorganizarea Culturii Creştine în Oradea şi în judeţul Bihor (1692—1920).

I — Restaurarea Episcopiei Romano-Catolice de Oradea şi instituţiunile culturale create de ea.

Principii Transilvăneni calvinizaţi desfiinţară Episcopia Catolică de Oradea in a. 1566. Insă Papa numeşte episcopi titulari de Oradea câte pe un abate ori prepozit din imperiul Habsburgilor. Aceia însa nu rezidau pe teritoriul Eparhiei de Oradea. Insă prin ei s'a susţinut neîntrerupt şirul episcopilor. La propunerea împăratului Leopold I. în anul 1688. episcop catolic al Oradiei este numit Augustin Benkovich. Izgoniţi fiind Turcii din cetate, el întră pe teritoriul diecezei sale în a 1692. Imparatul Leopold I, prin decret restaurează vechea Episcopie Catolică de Oradea în a. 1693. reîntegrându-o în toate posesiunile, drepturile şi privilegiile avute.* Episcopului îi da bani, să edifice rezidenţă noua.

Armata cuceritoare se aşează cu familiile în jurul cetăţii, în căsuţe mici construite de azi pe mâne. Tot ostaşii zidesc, în toamna a 1692, cea dintâie biserică creştina, care există şi azi pe malul drept al Crişului, servind noului episcop catolic Augustin Benkovich de catedrală şi biserică parohială. Episcopul tot în acest an (1692) pune fundamentul rezidenţei episcopeşti vis-a-vis de biserică. El începe a-şi reorganiza dieceza sa calvinizată între anii 1566—1692. Pe Români i-a cerut sa între în cadrele episcopiei catolice, la care aparţineau în tot evul mediu. Pentru fondarea unui gimnaziu iezuit în Oradea, face o fundaţie de Fl. de Rin 6000 (şese mii) încă în a. 1699. Generosul fondator moare la 28 Octombre 1702, când gimnaziul încă nu se putu deschide.

Episcopul Emeric Csáky şi succesorii săi în scaunul episcopesc de Oradea, stăruesc pentru organizarea diecezei calvinizată complect. Mult ar fi dorit ei pe Românii de sub conducerea lor să-i facă romano-catolici de rit latin, deoarece Ungurii toţi se calvinizară şi pe ei numai puteau sa-i readucă la Catolicism, pentruca erau fanatizaţi de predicatori.

Pe Români însă la aparinţa îi putea câştiga mai uşor, pentru Biserica Romei, deoarece erau rasă latina ca sânge,

* *Josephus Aloys Kereszturi*: Compendiaria Descriptio Fundationis ac Vicissitudinum Episcopatus et Capituli M. Varadinensis. Pars secunda pag. 260. et seg *Magno-Varadini* 1806. Tip. Ant Gottlieb.

www.dacoromanica.ro

INNOCENTIUS XII. PONTIFEX MAXIMUS ROMANUS
(1691—1700)

Prea Fericitul Părinte al Creştinismului Catolic — şi-a eternizat numele în istoria cetăţii Oradiei sau Gran-Varadino, dupăcum Sanctitatea Sa în limba italiană numeşte cetatea noastră, prin ajutorul pecuniar de Fl. de Rin 60.000 (şesezeci de mii), cu destinaţia* de a servi la restaurarea cetăţii. Ea s'a restaurat încă în acelaşi an, ceea ce se constată din raportul căpitanului cetăţii adresat Nunţiului Papal din Viena, care imediat** îl transmise Papei la Roma. Cardinalul Secretar de Stat la 25 Oct. 1692 confirmă primirea vestei înbucurătoare, ce s'a comunicat*** Sanctităţii Sale.

* *Arhiva Vaticana:* Secţia Nunziatura di Germania Vol. 219. cu data de *Roma*, 2 August 1692.

** *Arhiva Vaticana:* Secţia Nunziatura di Germania Vol. 224.

*** Vol. 39 cu d ta de *Roma*, 25 Octombre 1692 expediat din Vindobona la 4 Octombre 1692.

www.dacoromanica.ro

limbă şi datini strămoşeşti. Acest lucru era ceva ideal pentru Români, dar nu s'au putut realiza din motivul ca preoţii români nu aveau nici un fel de învăţătură şi nu se deosebeau de ţăranii dela sate prin nimica. Ei aveau oroare de Liturghia latină, fiindcă unii nici ceti nu ştiau. Şi cea mai mare piedică era că nu voiau celibatul preoţesc. Ei nu îşi închipuiau lucru bun, ca fiii lor să fie preoţi fără femei şi copii. Aceşti preoţi calvino-ortodoxi nu ştiau ce este apostolatul. Preoţia era conziderata o slujbă, care lor să le asigure cinstire şi un traiu lipsit de grijile pământeşti. Poporul român deci nu a avut buni conducători spirituali în preoţii calvino-ortodoxi fără şcoli, ci mai mult nişte trântori, cari au înpedecat înaintarea poporului ţinându-l în grozavul întunerec al boboanelor şi credinţelor deşarte ale duhurilor necurate

Cu aceşti preoţi nu s'a putut face rit latin, deşi ei vorbeau limba română, care era ca şi cea latină. Ei însă bolboroseau în limba slavă liturghia întreagă, chear fără carte şi le placea legea calvino-orientală, care nu le impune o alta disciplină, decât aceea de a nu se supune nimănui.

Aşa erau atunci timpurile, aşa erau oamenii! Deşi se facu o linişte prin curăţirea Turcilor din Bihor şi susţinerea la Oradea a unei armate disciplinate: totuşi nu s'a putut începe o adevarată viaţă culturală, decât în anul 1711, pentrucă hoardele turco-tatăreşti ameninţau încontinu oraşul. O fracţie a Ungurilor, alaturi de principele Francisc Rákóczy II, luptau contra armatei austriace, care eliberă Oradea

Principele Rákóczy nu voia să se supună Habsburgilor, ci voia să fie el rege independent al Ungariei. In felul acesta nu prea să putea face pace. Austriecii bătură grav pe Rákóczy Francisc în a. 1711 pe câmpia dela Moftinul Sătmarurului, când apoi sc restabili o pace durabilă.

Se începe deci în acest an (1711) în Oradea un avânt pe toate terenele agriculturii, industriei şi comerţului şi tot ce este în legătură cu aceşti factori de promovare a binelui public. In Oradea inceputurile noui de cultură le promovează calugarii franciscani şi iezuiţi, cari în jurul episcopului lor dicezan depun o adeverată muncă de apostol. Ceea ce îi stângeneşte în opera lor fecundă, era săracia mare, ce urmează după orice războiu. Bogata episcopie catolică depe vremuri, de astă dată se luptă pentru a recuceri latifundiile sale, pe cari au pus mâna Calvinii. Episcopia Catolică de

www.dacoromanica.ro

Oradea, reînfiinţata acum dupe izgonirea Turcilor, era atât de săracă, încât nu putea face faţă nici cheltuelilor celor mai mici. Dar toate s'au îndreptat spre bine şi cu ajutorul lui Dumnezeu această episcopie înfiinţează şi susţine urmatoarele instituţiuni culturale:

1. — Şcoala Primară Catolică din Oradea-Mare sub conducerea Iezuiţilor (1717—1773) apoi ca Şcoală Naţională şi Capitală (1773—1934).

Incă sub durata asedierii Oradiei de către ostaşii austrieci, în anul 1692, Iezuitul P. Francisc Xav. Mazoll era între ostaşi, însufleţindu-i la lupta. El întra cu ei în cetate şi ia în primire clădirea ruinată, în care între anii 1584 1598 era adapostita şcoala lor. El aduce această ruină în stare locuibilă. Aici au rezidat Jezuiţii in anii 1692—1722, având capelă pe vatra bisericii de azi din cetate. Ei se ocupau cu pastoraţie, servind armata şi enoriaşii ca şi misionari. La începutul a. 1716 erau numai doi: P. Cristofor Kalchschmidt predicator german, P. Ion Kretschmayer predicatorul Ungurilor.

Episcopul Augustin Benkovich, cu data de 2 Decemvrie 1699, face o fundaţie de Floreni de Rin 6 000 (şase mii Floreni) pentru infiinţarea unei şcoli primare şi gimnaziale în Oradea sub conducerea Iezuiţilor. Din cauza vremurilor tulburate de razboiu şi a marei mizerii, la început încă nu s'a putut deschide şcoala. Nici nu sa ştia, unde se poate edifica şcoala, deoarece oraşul ruinat abia a fost conmasat de inginerii militari în a. 1715, când sau croit noile strazi şi Piaţa Unirii de azi. Capitulul Catolic urgita Prepozitura Iezuiţilor din Viena, sa trimită un profesor pentru deschiderea şcolilor în Oradea. La aceasta urgitare soseşte* scrisoarea dela pag. 130.

In urma acestei scrisori aflăm, că în anul şcolar 1717—18 magistrul Adam Schmernitz, călugăr iezuit absolvent de teo-

* *Dr. Karácsonyi János:* Három adat a Váradi Egyházmegye Történetéhez. *Nagyvárad* Szent László Nyomda 1910 évi kiadás.

Notă: Toate datele acestui articol se razimă pe cercetările minuţioase făcute din izvoarele ce urmează:

Iezuitae Varadienses A. 1717—1773 ce se păstrează la Biblioteca Universităţii din Buda-Pesta, Arhiva completă.

Dr. Krausz Godefréd László: A nagyváradi tanintézetekre vonatkozó adatok *Nagyvárad* 1867. Tichy Ákos nyomása.

Cséplő Péter: A nagyváradi r. kath főgymnasium története. *Nagyvárad* 1896. Láng József könyvnyomdája.

Bibliografia generală ce mai dă ceva date referitor la această chestiune.

www.dacoromanica.ro

Ilustrisimilor şi Reverendisimilor Mei Domni, Mult Stimaţilor Mei Părtinitori,

Am primit dela poştaş scrisoarea Venerabilului Capitul, prin care mi se cere, că şi până la repartizarea călugărilor, să trimit barem un magistru secular, pentruca să deschidem şcolile din Oradea-Mare.

Eu credeam că şcolile deja s'au deschis şi tineretul se împărtăşeşte de educaţie şi învăţătură, deoarece după scrisoarea cea dintâi a Venerabilului Capitul am dat ordin în acest sens părintelui şef. Dar, dupăce aflu că acolo nici acum nu sunt şcoli, azi îi voiu scrie din nou, să deschidă şcolile. Am credinţă că o va face.

Astfel rezidenţa din Oradea o recomand în bunăvoinţa şi graţia Venerabilului Capitul şi în mod special cer să Vă îngrijiţi de ceva loc potrivit, ca în Noemvrie ce urmează călugărul nostru să poată preda acolo.

Oferindu-mi serviciile monahale Venerabilului Capitul sunt

Wien, la 8 Mai 1717.

devotat şi plecat serv:
Stefan Dinarich
Prepozitul Iezuiţilor din Austro-Ungaria

Către
Ilustrisimii şi Reverendisimii Mei Domni, Mult Stimaţii Mei Părtinitori, Intreg Capitulul Venerabil din
Oradea-Mare.

www.dacoromanica.ro

logie, dar încă neconsacrat de preot, predă şcolarilor cunoştinţele necesare (docet scholas). In anul şcolar următor 1718—19 magistrul şcoalelor este Francisc Ribich, iar în anii şcolari următori Ambro Miklányi, un bun pedagog secular, deci nu era călugăr. Acestuia îi urmează, la şcolile primare, cantorul Iezuiţilor. El prepară elevii pentru a putea fi primiţi la gimnaziu. In forma aceasta funcţionează şcoala primără a Iezuiţilor până în a. 1773, când ordinul se desfiinţează.

Episcopul Adam Patachich ia sub protectoratul său şcoala aceasta primară şi o susţine mai departe sub conducerea unui preot tot aici în acest local. Astfel şcoala funcţionează fără a fi sistată şi ea dă elevi pentru gimnaziu, care asemenea funcţionează aici. Modificându-se programa şcolilor primare, pe viitor ea cere o aprofundare mai temeinică a materiilor de învăţământ, după sistemul saganian al lui Ion Felbiger. Astfel

www.dacoromanica.ro

se fac »Clasele Capitale Normale«, conform ordinului împărătesei Maria Terezia. In Oradea Şcolile Capitale Normale se deschid în felul următor:

EMERIC IV. CSÁKY Conte de Keres-Szegh
Cardinal al Sfintei Biserici Romane şi Episcop Rezidenţial de Oradea-Mare (1702—1732.)

Născut la 28 Oct. 1672. Tatăl său Ştefan era judecător la Curia Regală. Tinărul Emeric studiază la Viena şi Roma, unde face Doctoratul în S. Teologie. După multe alte demnităţi în a. 1702 este ales şi consacrat episcop de Oradea, iar în a. 1717 este creat de Cardinal al S. B. R. El a fost bun păstor sufletesc al Românilor din Bihor, pe cari îl ajută cu bani pentru biserici şi preoţilor le dădea chiar şi pânea de toate zilele. Din acest motiv toţi Românii din Bihor s'au unit cu Biserica Romei sub păstorirea acestui Episcop-Cardinal. Dar episcopul sârbesc ortodox din Arad a pus la cale o campanie, ademenind o parte a Românilor la Ortodoxia pravoslavă. Episcopul Emeric Csáky donează intravilan Iezuiţilor, care în a. 1777 trecu moştenire Românilor Greco-catolici, zidind pe el seminarul grandios de azi, cu cepacitate de primire pentru 500 de studenţi.

Elevii şcoalei primare dimineaţa la ora 8 din 27 Noemvrie 1777 se adunară în salele şcoalei Iezuiţilor, unde erau strâmtoriţi până acum. Sub conducerea învăţătorilor şi dire-

www.dacoromanica.ro

ctorului lor Iacob Werner, de aici elevii pleacă la Biserica Sfântului Ladislau, unde se oficiază un »Veni Sancte Spiritus« solemn, obicinuit la şcolile catolice. Din biserică întreg tineretul şi părinţii trec în sala mare a localului nou, care este în rezidenţa veche a episcopului catolic, vis-a-vis de biserică, pe vatra Primăriei de azi. Aici se deschide noul an şcolar în cadrele celei mai frumoase serbări. Carol Luby, inspectorul şcolar regional al Oradiei şi Ungvarului, a vorbit publicului în limba ungară şi germană, arătând importanţa acestei şcoli

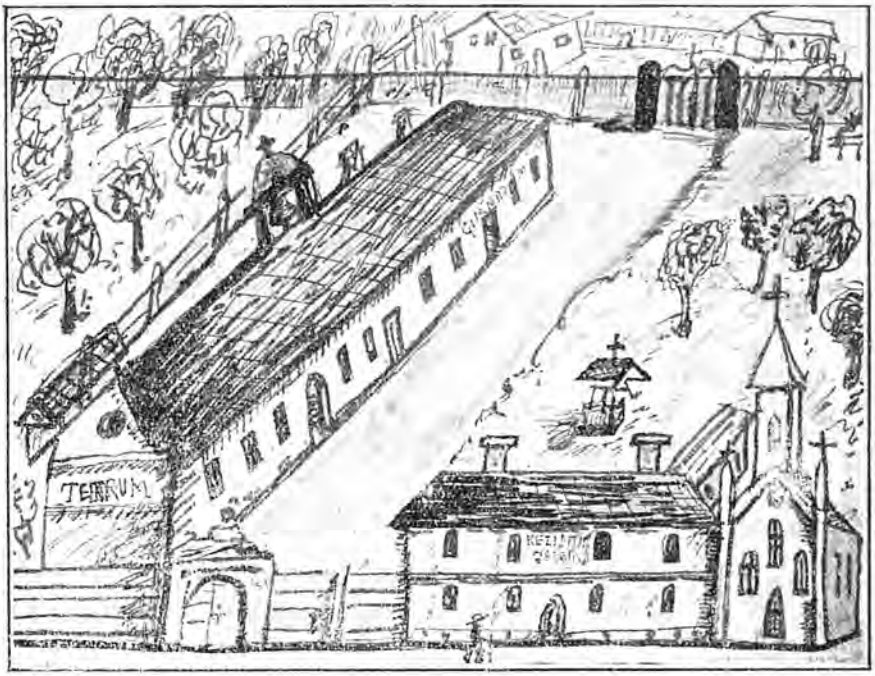

REZIDENŢA, ŞCOALA PRIMARĂ ŞI GIMNAZIUL IEZUIŢILOR ÎN A. 1773 — ORADEA.

primare capitale. In anul şcolar 1777—78 director al şcolii a fost numit Iacob Werner. Invăţătorul cl. III. Ion Flekl, al clasei II. Frideric Hoffbauer, al clasei I. Ion Şatră, iar catechet era P. Paul Koczin. In anul şcolar 1778—79 s'a deschis şi clasa a IV. cu învăţătorul Nicolae Révay, care totodată predă şi desemnul în toate clasele, pregătind astfel elevii pentru carierele industriilor şi comerţului.

Şcoala aceasta a rămas numai trei ani aici, mutându-se în casă cu chirie la văduva lui Mitlinger, până s'a construit clădirea impozantă cu 2 etaje, în care această şcoală primară

www.dacoromanica.ro

catolică funcţionează şi acum în anul 1934, deci este cea mai veche şcoală primară din Oradea, având (1717—1934) total 217 ani de funcţiune.

Din şcoala aceasta primară capitală normală elevii puteau trece la gimnaziu sau eşeau în viaţă înbrăţişând vreo industrie sau comerţul. Unii din ei învăţau pedagogia şi practicau pe lângă învăţătorul unei clase şi se făceau învăţători.

PROFESORUL ROMÂN IEZUIT VASILE DOBRA LA MASA DE SCRIS

Astfel s'a desvoltat în legătură cu această şcoală primară capitală »Şcoala Normală Catolică de Învăţători« despre care mai pe larg la articolul 4 al acestui tratat.

2. — **Gimnaziul Catolic de Băieţi din Oradea-Mare (5 Octomvrie 1722—18 Ianuarie 1923).**

I. SUB CONDUCEREA IEZUIŢILOR (1722—1773.)

In legătură cu Şcoalele Primare, din fundaţia lui Benkovich (a. 1699.), se desvoltă Gimnaziul Catolic din Oradea. Acest institut de învăţătură mai înaltă, având 4 clase, se deschide în toamna a. 1722, în local propriu, edificat pe vatra Seminarului Român Greco-Catolic de azi Acest teren a fost donat Iezuiţilor din intravilanul rezidenţiei episcopeşti de către episcopul Emeric Csáky. Clădirea nouă fu consacrată la 5

www.dacoromanica.ro

Octomvrie 1722, când se deschid deodată patru clase, în două sale de invăţământ. Deci doi magistri conduc patru clase gimnaziale.

In anul 1724/25 directorul Gimnaziului este P. Marcu Zombory; profesorul cl. III.—IV. este P. Francisc Kamocsay; iar magistrul cl. II.—I. este Ambro Miklányi, profesor secular. Şcoala are total în patru (I.—IV.) clase: 180 de elevi.

Episcopul Ioan Okolicsányi la 9 Noembrie, anul 173› face o fundaţie de Floreni de Rin 3000 (trei mii) pentru complectarea gimnaziului la şase clase, conform organizaţiei învaţamântului de atunci. Acest eveniment fericit fu eternizat în cronostichon, reliefat în marmora deasupra întrarii în gimnaziu:

LITTERARVM PALAESTRITIS BENEFICENTIA IOANNIS XII. VARADINENSIS ANTISTITIS ERIGEBAT

Deja în anul şcolar 1735 36 se deschide, în sala a treia de învaţamânt, clasa V. — VI. Deci acum trei profesori conduc cele şase clase gimnaziale. Ele aveau următoarea numire:

Clasa I — Parva Minor, sau Infima sau Parva classis
« II. — Parva Maior, sau Principia sau Elementaris classis
« III. — Gramatica, sau Media classis
« IV. — Syntaxis, sau Suprema classis
« V. — Rethorica classis
« VI. — Poetica classis

Director al Gimnaziului cu şase clase este: P. Francisc Xav. Ribich; iar magistri la cl. I.—II.: Ambro Miklányi, cl. III.—IV.: P. Paul Szöllősy, cl. V.—VI: P. George Juvarszky. Numărul elevilor este de 200 în toate clasele. Elevii învaţau cu multa sârguinţă studiile prescrise şi la finea anului dau reprezentaţie teatrală. Limba de predare era cea latină, adica limba oficială a Monarchiei Austro-Ungare depe vremuri. La această şcoală secundară învaţă oarte mulţi fii de nobili şi magnaţi, cari devin conducători ai Statului lor. Profesorii iezuiţi erau excelenţi bărbaţi de ştiinţe. La acest gimnaziu a predat celebrul istoriograf P. George Pray, apoi teologul iezuit al episcopului gr. cat. Meletie Covaci, cu numele P. Vasile Dobra (1764—1767), P. Iosif Dobra (1767—1771) şi P. Iosif Vinkler, cari totodată erau şi misionari greco-catolici români.

www.dacoromanica.ro

FRANCISCO DE SOLIS FOLCH. DE CARDONA S.R.E.
Basilicæ SS XII Apostolorum Presbytero Cardinali Archiep Hispalen Viro magnifico optime que de Romanis bonis que artibus merito hanc EJUSDEM PONTIFICIS EFFIGIEM summo studio a se depictam Joh Dominicus Porta pictor immaginarius Pontificius animo libens
D. D. D

Papa Clemens XIV. desființând pe Iezuiți, a făcut posibil, că Românii în Oradea să primească rezidența acelora de Seminar al Tinerimii Române Unite, în care s'au crescut multe mii de intelectuali. Acest Seminar azi este evaluat la suma de 25 Milioane Lei și are capacitate de primire pentru 500 studenți normaliști, licealiști și teologi și locuințe pentru Superiorii Seminarului.

www.dacoromanica.ro

Acest gimnaziu stă sub conducerea Iezuiţilor până la 21 Iulie 1773, când Papa Clemens XIV. prin Bula »Dominus ac Redemptor noster« ... desfiinţează pe toate ţările acest ordin, din cauza intrigilor puse la cale de potentaţii infernului politic din Europa. Dar Papa Pius VII. în a. 1814 i-a reînfiinţat, însă rezidenţa din Oradea a rămas pe seama Românilor Gr. Cat. Uniţi până în zilele de azi

II. GIMNAZIUL SUB CONDUCEREA PROFESORILOR SECULARI DE STAT (1773—1808)

In Noemvrie 1773 procurorul regesc preia dela Iezuiţii din Oradea toate bunurile şi clădirile mănăstireşti, făcându-le

ŞCOALA PRIMARĂ ŞI ARCHI-GYMNAZIUL CATOLIC în a. 1788 — ORADEA

drept averi ale »Fondului Şcolar«. Din acest fond de Fl. 133 302 şi 34 cruceri, salariile profesorilor erau anual în total 2900 Fl. ce se adunau din dobânzile capitalului de sus. S'a întreţinut gimnaziul şi s'au dat salariile profesorilor seculari, numiţi de guvernul împărătesc. In anii 1773—76 avem o epocă de transiţie cu profesori-preoţi, şi civili sub protectoratul episcopului Adam Patachich; iar în a. 1776/7—1808 epoca profesorilor seculari civili, cari aplică în gimnaziu legea şcolară »Ratio educationis« apărută atunci pentru toate şcolile din Monarhia Austro-Ungară. Prin această nouă lege numărul claselor se reduce la cinci (I.—V.) şcoala numindu-se »Archi-Gymnazium«. Dar în anul 1806 iarăşi se ridică numărul claselor la şase (I.—VI.).

Iată corpul profesoral şi numărul elevilor în ultimul an şcolar (1807/8) al acestei perioade :

www.dacoromanica.ro

Mihail Tertina	prof.	clasei	VI.	cu 39	elevi
Iosif Eőszy	«	«	V.	« 55	«
Nicolae Heranus	«	«	IV.	« 62	«
Mihail David	«	«	III.	« 44	«
Iosif Szöllősy	«	«	II.	« 56	«
Antoniu Radványi	«	«	I.	« 71	«
			Total:	327	elevi

III. GIMNAZIUL SUB CONDUCEREA PROFESORILOR DIN ORDINUL PRÉMONTRÉI (1808 9—1923)

Incepând cu data de 1 Noemvrie 1808 Gimnaziul este preluat de profesorii Ordinului Prémontréilor, în urma diplomei împăratului Francisc I. de Habsburg. care în a 1802 reîntregra acest ordin canonical în drepturile sale vechi din Oradea. Totdeodată îl concrede cu susţinerea şi conducerea gimnaziului Catolic din Oradea.

Profesorii seculari au fost numiţi la alte gimnazii, sau din oficiu, sunt puşi în disponibilitate. Gimnaziul Catolic din Oradea, sub conducerea Prémontréilor în primul an şcolar 1808/9 are următoarea situaţie: Director: Gilbert Strochomer.

P. Gavril Portesz	prof	cl.	VI.	cu 39	elevi
P. Antoniu Turóczy	«		V.	« 58	«
P. Bernadin Martini	«	«	IV.	« 30	«
P. Nicolae Ormo	«	«	III.	« 58	«
P. Ignaţie Musinszky	«	«	II.	« 63	«
P. Armin Vadász	«	«	I.	« 59	«

Directorul cu 6 profesori şi Total 307 elevi

In baza ordinelor superioare »Entwurf der Organisation der Gymnasien etc«, la 5 Decembrie 1850 această şcoală se desvoltă la 8 (opt) clase numindu-se Archigymnaziu. Prin conferinţa profesorilor pentru viitor, ca limbă de predare se designează cea ungara Dar şi pentru maideparte se predă în latitudinea cuvenită limba latina şi elină. In acest an s'a introdus »Bacalaureatul« sau Examenul de maturitate, situaţia archigymnaziului este următoarea:

Consilier Regional Ces şi Reg.: Dr Ion Madarassy şi Dr. Francisc Oszwald este inspectorul şcolar regional.

Director: Dr. Ladislau Godefréd Krausz.

Dr Rudolf Kádas prof. de philosophie, latină, elină, dirigintele cl. VIII. cu 69 elevi de variate naţionalităţi şi confesiuni.

www.dacoromanica.ro

Dr Marcu Kovács profesor de matematică şi latină, dirig. cl. VII. cu 46 elevi, de variate naţionalităţi şi confesiuni. Gavril Fekete profesor de ştiinţe naturale, geografie, dirig. cl. VI. cu 35 elevi de variate nationalităţi şi confesiuni.

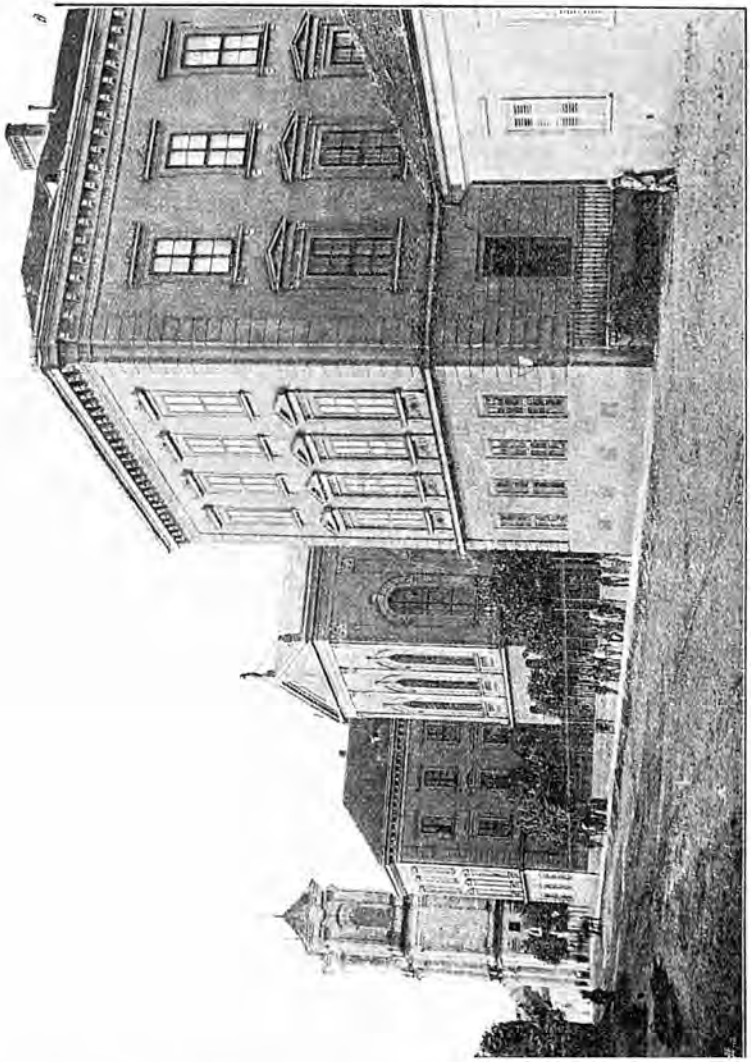

BISERICA, REZIDENŢA ŞI ARCHI-GYMNAZIUL CATOLIC PRÉM. ACADEMIA 1874—1923 — ORADEA

Eugen Fabó profesor de latină şi ungară, dirig. clasei V. cu 30 elevi de variate naţionalităţi şi confesiuni. Carol T. Szentpètery profesor de elină şi matem., dirigintele clasei IV. cu 33 elevi. de variate naţionalităţi şi confesiuni.

www.dacoromanica.ro

Mihail Varró prof. latină, istorie, geografie, dirigintele cl. III. cu 44 elevi.

Gerard Viraszló prof. religie, germană, dirigintele cl. II cu 42 elevi.

Ion Vasile Roman prof. latină, istorie, geografie, dirigintele cl. I. cu 76 elevi.

Gilbert Soltész prof. de limba ungară şi latină.

Dr Ion Mikusay prof. de ştiinţe fizico chimice.

Alexandru Roman abs. de theolog, prof. de limba româna.

Vincenţiu Turchányi profesor suplinitor.

Directorul +9 prof. premontréi +3 prof. seculari în 8 clase cu 376 elevi (Rom. Cat. 251, Gr. Cat 69. Gr. Ort. 26, Calvinişti 10, Luteran 1, Mozaici 19.)

Invăţământul gimnazial trece peste multe schimbări, pânâce se organiză pe bază modernă în anul 1873 prin Art. XXX. de lege a învăţământului secundar.

Situaţia statistică în a. şcol. 1907 8 este urmatoarea: 16 profesori preoţi şi membri ai Ordinului Prémontréilor + 5 profesori seculari; elevi în cl I.—VIII. total: 665 elevi anume:

Prof.	Bartolomeu Leèb	dirig.	cl.	VIII.	cu 28	elevi
«	Baltazar Beke	«	«	VII.	« 46	«
«	Leonard Vizy	«	«	VI.	« 45	«
«	Gilbert Ernyi		«	V.	« 58	
«	Albin Tóth	«	«	IV.	« 95	«
«	Dr. Alexandru Pácz	«	«	III-B.	« 59	«
«	Bruno Bertram	«	«	III-A	« 56	»
«	Eugen Kolos Kiss			II-B.	« 63	
«	George Labancz		«	II-A.	« 63	«
«	Radu Ujlaki	«	«	I-B.	« 76	«
«	Iosif Hill	«	«	I-A.	« 76	«

Dupa naţionalitate: Unguri 508, Români 143, Germani 14. Dupa religie: romano-catolici 281, greco-catolici 149, greco-ortodoxi 28, Luterani 22, calvinişti 54, mozaici 131.

Gimnaziul Catolic al Prémontréilor din Oradea funcţioneaza regulat pâna la 18 Ianuarie 1923. Ministerul Instrucţiunii din Bucureşti cu această dată, suspendă funcţionarea acestei şcoli secundare din motive de ordin politic-şcolar. Aci se termină un istoric de 201 ani (1722—1923) al Gimnaziului Catolic din Oradea.

www.dacoromanica.ro

In ultimul an şcolar complect: 1921/22 gimnaziul a avut 20 profesori preoţi ai Ordinului Prémontréi, 3 prof. seculari civili cu 322 elevi rom. cat., 6 gr. cat, 4 gr. ort., 15 luterani, 95 calvinişti, 3 baptişti, 265 mozaici. Total: 710 elevi.

Gimnaziul catolic din Oradea, dela 5 Octomvrie 1722 până la Octomvrie 1788, avea localul lângă mănăstirea şi rezidenţa Iezuiţilor; în intervalul dela Octomvrie 1788—1874 el funcţionează în clădirea episcopiei rom. cat., pe vatra palatului comunal de azi; iar începând cu Sept. 1874, până la

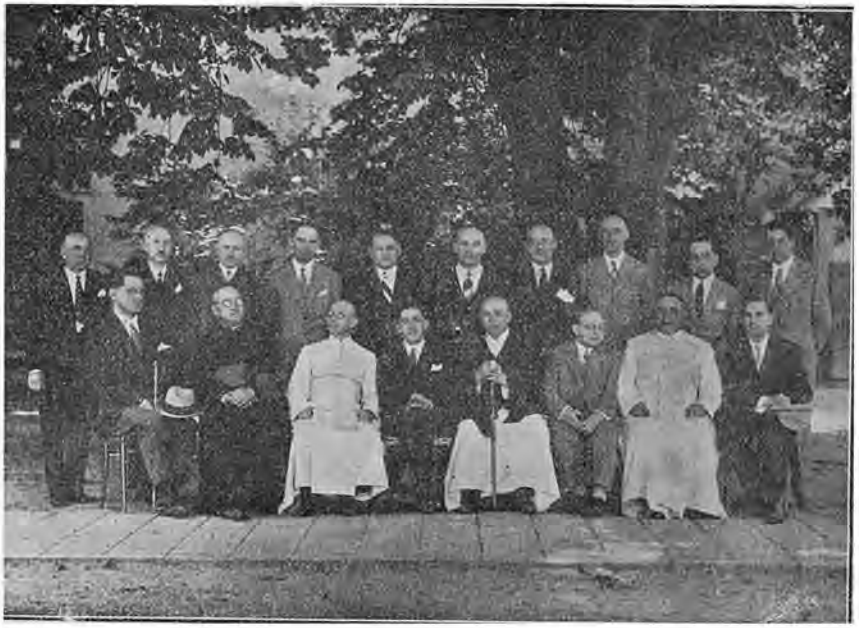

PROFESORII PRÉMONTRÉI IN MIJLOCUL UNUI GRUP DE FOŞTI ELEVI A. 1934 — ORADEA

18 Ianuarie 1923, este plasat în clădirea modernă nouă, construită lângă Biserica şi mănăstirea Prémontréilor. Cheltuielile de construcţie au fost plătite din »Fondul Şcoalelor«, dar au fost restituite acestui fond de prepozitura Prémontréilor, care a susţinut şi condus această şcoală secundară.

Episcopului romano-catolic din Oradea îi revine îndatorirea, să dea mână de ajutor Ordinul Prémontréilor pentru a pune în funcţionare continuativă Liceul Catolic din Oradea. Acest înstitut a fost înfiinţat de episcopul Benkovich în vremuri foarte sărace (a. 1699), când dieceza abia avea câteva parohii. Azi el va putea fi pus în funcţionare foarte uşor:

www.dacoromanica.ro

dacă susţinătorul şcolii se va conforma legilor în vigoare, mai ales că Vaticanul are Concordat cu România, care prevede toate drepturile de prosperare ale instituţiunilor Bisericii Romei Eterne. Noi Românii, ca element dominant al României Intregite, nu avem deloc sentimente duşmănoase pentru Catolicism, ci cu multă admiraţie privim la focarele lui de cultură latină, la care ne-am luminat şi încălzit sufletul şi pentru care şi noi vom aduce sacrificiul, ce îi datorăm. Episcopia catolică de Sătmar-Oradea, cu teritoriul său dela Maramureş până jos la Arad, cu sute parohii şi 153.311 enoriaşi, are nevoie de această singură şcoală secundară catolică cu un istoric atât de glorios. Episcopii viitorului, din pietate faţă de fondatori, sunt obligaţi în conştienţă să adune fondurile necesare, pentru reactivarea acestui vechiu liceu.

Prof. MIHAIL DOMINIC SZILÁGYI

Născut la 4 Aug. 1879 în Győr—Ungaria, la 25 Aug. 1897 intră în Ordinul Prémontréilor, se face profesor de istorie şi limba latină. In 6 Sept. 1902 este consacrat de preot şi devine celebru orator bisericesc în Oradea, de unde întreprinde misiuni între Catolicii din România şi America.

IV. CATEDRA DE LIMBĂ ŞI LITERATURĂ ROMÂNĂ DELA GIMNAZIUL CATOLIC DIN ORADEA-MARE.

Episcopul român greco-catolic unit Vasile Baron de Erdéli intervine în a. 1850 la prepozitura ordinului Prémontreilor pentru crearea unei catedre de limba şi literatura română la

www.dacoromanica.ro

Liceul Catolic Oradan, condus de ei. In urma acesteia se crează catedra cerută, care se aprobă prin Ord Min. Ung. No. 11.932 din 29 Ianuarie 1851. Conform înţelegerii dintre episcopul român şi prepozitul latin, profesorul acestei catedre va fi un preot român greco-catolic unit designat de episcopul român. Acest profesor va preda Religia Greco-Catolică Unita în toate opt clasele; Limba şi Literatura Româna în clasele III—VIII Iată şirul profesorilor dela aceasta catedră:

1. — ALEXANDRU ROMAN (1850 sept.—1853 Iulie) profesor şi publicist român, absolvent de teologie şi filozofie în Viena Austriei, fost profesor la gimnaziul din Beiuş. El în a. şcol. 1851—52, este organizatorul literar al tineretului român din Oradea în »Societatea de Leptura a Junimei Romane studioase la Academia de Drepturi şi Archi-Gymnaziul din Oradea-Mare«. La intervenţia lui şi străruinţele episcopului Vasile Baron de Erdeli, guvernul ungar creaza o Catedră de Limba Română la Universitatea din Budapesta, al càrei cel dintâi titular este numit Alexandru Roman. El a organizat în Budapesta »Societatea Academica Petru Maior«, care şi azi funcţioneaza, pe lânga Universitatea din Cluj. El este unul din fondatorii Academiei Române la Bucureşti. Ca deputat timp de 22 ani lupta pentru drepturile Românilor în parlamentul din Buda-Pesta. Alex. Roman a fost cel mai de seamă om de ştiinţă şi politic, ce a dat Bihorul până azi neamului românesc. Lucrările lui dela Academia Română se găsesc la arhiva a. 1867—1897; o altă parte a scrierilor lui în Bibliot. Asociaţiunii din Sibiu. O schiţă biografica a lui A. Roman a aparut de Ilie Dinurseni. Sibiu 1897. (Bibliot. Acad. Rom. — A. 18414). La 28. Nov. 1926 s'a comemorat centenarul naşterii sale în Auşeu — Bihor, în mijlocul unei entusiaste mulţimi. Academia Română a eternizat casa, unde s'a nascut el, cu o tablă de marmoră. Dosarul serbărilor centenare în biblioteca »Bibliographia Byhoriensis — Collectio Professoris Petri Dejeu — Magno-Varadini 1930«.

2. — DIONISIE PĂŞCUŢIU (Sept. 1853—Iulie 1861) absolvent al Universităţii din Târnavia şi distins profesor. Sub auspiciile lui tipăreşte Societatea de lectura din Oradea cartea: »Versuinţii Romani« şi »Diorile Bihorului , cari sunt cele dintâi lucrări literare româneşti la noi Profesorul D. Paşcuţiu a scris şi o carte de gramatică româna pentru Unguri, o broşură asupra originea Românilor şi latinitaţii limbii lor. El era un

www.dacoromanica.ro

Profesor ALEXANDRU ROMAN

Născut la 26 Nov. a. 1826 în Auşeu—Bihor. Ca scriitor, savant şi politic, a întemeiat în Buda-Pesta gazetele »Concordia« a. 1861 şi »Federaţiunea« 1868—76. Traduce din franţuzeşte »Julius Caesar« de Napoleon III tip. Buda-Pesta 1867. Scrie Epistola unui Romanu Transilvăneanu Sibiu, 1871, (Bibliot. Acad. Rom. A. 21.037), Cuvântare asupra învăţ. sec. edit. germ. (Bibl. Acad. Rom. A. 385) etc. Mort la 27 Sept. a. 1897 în Sebeşul-Săsesc.

www.dacoromanica.ro

profesor foarte erudit şi distins filolog. Dar se naşte o supărare detestabilă între el şi episcopul Vasile Baron De Erdeli, protectorul său de mainainte. Urmarea acesteia este, că D. Păşcuţiu părăseşte catedra şi preoţia. Din cauza acestei anomalii societatea de lectură a tineretului între anii 1858—1864 sistează de a mai funcţiona, mai ales că profesorul urmator nu avea iscusinţa şi ambiţia predecesorului său. Dionisie Păşcuţiu invaţă dreptul şi în urmă devine advocat în Butin şi în a. 1880 jurisconsultul Statului la judecatoria din Vaşcau.

3. — VASILE PAPP-SZILÁGYI (Sept. 1861—Febr. 1864) este un profesor puţin abil, sub a cărui conducere societatea de lectură nu activează pe drumul început. Nu face lucruri noui, dar consolideaza tineretul în jurul catedrei sale. Cum catedra aceasta nu prea era bine dotată, profesorul Vasile Papp-Szilágyi caută sa se plaseze la o parohie, ceea ce i-a succes la începutul a. 1864.

4. — IUSTIN POPFIU (Febr. 1864—Pebr. 1880.) Profesorul şi scriitorul român Iustin Popfiu s'a născut în 23 Octomvrie 1841 în comuna Dijir — Bihor. Cursurile gimnaziale le-a urmat în Oradea-Mare; cursurile de Teologie le-a terminat la Viena. In anul 1864 fu numit profesor de limba română la Gimnaziul Prèmontrèilor din Oradea. Aici a lucrat cu mare zel pentru deşteptarea sentimentului naţional în elevii săi, fiind şi prezidentul societăţii academice de lectura din Oradea, pe care el o reînvie din letargie, reconstituindu-o, în ziua de 16 Octomvrie 1864. Sub activitatea lui societatea de lectură a ajuns la ascensiune. In timpul acesta s'a redactat şi tipărit almanahul »Fenice« cu un cuprins preţios şi foarte bogat. Acesta este al treilea operat al societaţii. Dar în urma intrigilor puse la cale de oameni, cari voiră a compromite pe profesorul conducător, societatea aceasta, în 16 Nov. 1875., încetează pentru totdeauna. Intrigantul cel mai feroce în acest dezastru a fost studentul Traian Meţianu, nepotul vicarului ortodox de Oradea, care făcând confesionalism îşi batu joc de greco-catolici acasă la ei, în Seminar amenințând cu bastoane chiar şi pe episcopul Olteanu, care era prezent la serbare. Aceasta marturisire o deţin dela martorii oculari: Dr Demetriu Kiss, decanul Baroului Advocaţilor din Oradea, Iuliu Nistor protopop de Mediaş şi Veturia Roman mărit. Dr. Neagoe. Popfiu a funcţionat şi ca spiritualul Semin. gr. cat. din Oradea până la anul 1879. când s'a retras în parohia

www.dacoromanica.ro

Leta-Mare. El candidase deputat, dar n'a fost ales. Popfiu a desvoltat o activitate literară însămnată; a publicat mai multe scrieri prin ziare şi a avut succese pe terenul oratoriei sacre. A fost cel mai mare orator a Românilor depe vremuri în toată Ungaria şi Transilvania.

IUSTIN POPFIU

Lucrări mai însemnate: »Amvonul«, foaie oratorică bisericească, Oradea 1868. »Ceremoniile la înmormântarea Creştinilor celor dintâi« »Cuvântare funebrală la moartea Baronului V. Papp«. Poezia şi Proza Oradea 1870. A mai redactat »Fenice«, almanahul societăţii academice de lectura. A murit în anul 1882 în Leta-Mare şi fu înmormântat în cintirim în stânga la întrarea în biserică.

Azi mormântul lui la căpătâi are un salcâm zdravăn şi pe mormânt crucea de lemn este putrezită. Pagubă că acest mormânt este înafară de graniţele ţării noastre.

5. — NICOLAE MĂRCUŞ (Febr. 1880—Iul. 1881). In a. 1867—1879 era cooperator la parohia română unită delângă catedrală, iar în anii 1879—1883 este paroh în Oradea-Olosîg. Devenind vacantă catedra de limbă şi literatură română dela liceu — până la numirea unui titular, — preotul Nicolae Mărcuş fu concrezut cu provederea acestei catedre timp de un an şi jumătate. † 19 Oct. 1895 în Oradea.

6. — IULIU PAPFALVAI (1881 Sept.—1894 Iul.) a stat ca profesor şi a intrebuinţat următoarele cărţi: Tim. Cipariu: Compendiu de Gramatica Limbei Române III.—IV. Ioane V. Rusu: Carte de lectură cl. III.—IV. Iosif Tempea: Stilul şi Poetica Limbei Române. Manliu: Retorica. In anul şcolar 1884/85 intreb. Legendarul Roman de Viciu şi Ist. Literaturii Române de Lazariciu, la anul şcolar 1886/87: Manualu de Oratoria şi Dramaturgia limbei Române de Lazariciu, iar pentru ceice nu ştiau româneşte de loc întroduce: Moldovan Gergely: A román nyelv kézikönyve.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

7. — Dr FELICIAN BRAN (Sept. 1894.—Iul. 1896.) este originar din Satu-Mare, unde îşi absolvi studiile secundare şi făcu Bacalaureatul. Studiile universitare le face la Buda-Pesta, luând diploma de doctor în a. 1889. De aici reîntors la Oradea, devine actuar şi notar consistorial la episcopia unită. In Sept. 1894 este numit prof. de religie şi limba română la gimnaziul catolic, unde servi până în Iul. 1896. De aici trece la parohia din Careii-Mari. Actualmente (a. 1934) este arhivarul-şef al jud. Caraş-Severin în Lugoj.

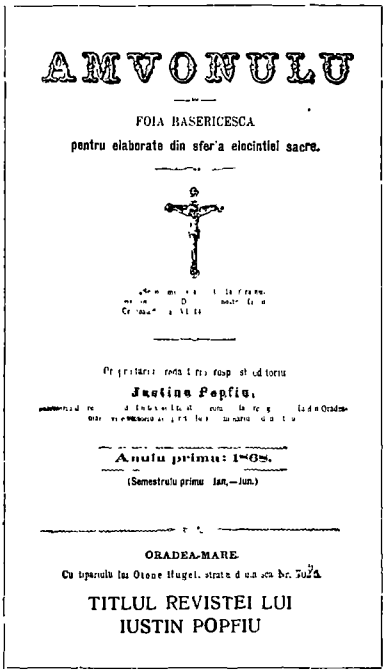

AMVONULU

FOIA BASERICESCA

pentru elaborate din sfer'a elocintiei sacre.

Justinu Popfiu.

Anulu primu: 1868.

(Semestrulu primu Ian.—Iun.)

ORADEA-MARE

TITLUL REVISTEI LUI IUSTIN POPFIU

8. — PETRU POPESCU (Sept. 1866—Febr. 1904.) S'a născut la 1 Ianuarie 1866 în comuna Şuncuiuş lângă Beiuş, unde tatăl său era preot român unit. Studiile liceale le face la Beiuş, obţinând Bacalaureatul în anul 1885, iar în a. 1889 ia licenta în Sf. Theologie la Academia din Oradea. La 11 Iulie 1890 este ordinat intru preot şi este numit cooperator la parohia din Leta-Mare.

Cu începerea de 1 Sept. 1896 este numit profesor la catedra de limbă şi literatura română dela liceul prèmontrèilor din Oradea, fiind însărcinat totodată şi cu catechizarea. Cărţile utilizate în clasele: III.—IV. Tim. Cipariu: Compendiu de Gramat Limbii Române. V.—VI. Joane Rusu: »Legendar« şi Frenţiu Negruţi: Stilistica. VII.—VIII. E. Hodoş: Istoria Literaturii Române † 1 Oct. 1924.

9. Dr CONSTANTIN PAVEL (Febr. 1904—Julie—1904.) Născut în Beliu-Bihor la 11 Nov. 1876, studiază la Beiuş şi Budapesta şi Cluj, unde în anul 1904 a luat Doctoratul în litere, iar în anul 1905 a dat examenul de capacitate din limba şi literatura română şi filologia clasică (elină şi latină) La 1 Febr. 1904 a fost numit prof. supl. de limba română şi religia gr. cat. unită la Liceul Catolic din Oradea, unde serveşte numai până la 1 Julie 1904, fiind apoi transferat ca

www.dacoromanica.ro

prof. tit. la Beiuş. In acest interval de timp şi-a scris teza de doctor cu titlul:

I. »Pavel Const: Haşdeu-Petriceicu Bogdan mint nyelvész, Nagyvárad, 1904« form 8^0 cu 108 pag. Aceasta este cea dintâi lucrare a tânărului profesor Dr. Pavel, dupa care au urmat o serie intreagă de opere foarte preţioase, ca:

II. »Amintiri din Scandinavia« Beiuş, schiţă 1911;

III. »Gr. Alexandrescu« conferinţă şcolară Beiuş, 1913;

IV. »Zile traite 1916—1919« Beiuş, 1926;

V. »Oameni şi locuri din munţii Biharii« conf. Beiuş 1927;

VI. »Alexandru Roman«, pagini din istorie Beiuş, 1927;

VII. »Şcoalele din Beiuş şi Românii din Bihor« Beiuş, 1928;

VIII. »Miron Pompiliu, viaţa şi opera lui« Beiuş, 1930;

IX. »Contribuţiuni la istoria linquisticei« Beiuş 1931;

X. »Episcopul Dimitrie Radu« Beiuş, 1932

La aceste lucrări am putea adauge un catalog întreg de articole publicate în diferite reviste şi ziare din ţară, precum şi în anuarele Gimnaziului Superior din Beiuş. El moare în ziua de 19 Martie 1934 într'un spital din Oradea, de unde fu transportat la Beiuş şi înhumat în ziua de 21 Martie.

Dr. C. Pavel

Contribuţii la istoria Bihorului

ALEXANDRU ROMAN

1826—1897.

Discurs comemorativ
rostit la 28 Nov. 1926, în comuna AUŞEU — Bihor, din prilejul serbărilor centenare dela naşterea marelui luptător naţional

„DOINA" TIPOGRAFIE ŞI LIBRĂRIE S. p. A. BEIUŞ 1927.

10. — ŞTEFAN TĂŞIEDAN (Sept. 1904—Iul. 1909), născut la 8 Martie 1879 în Şimand—Arad. El studiază la Beiuş şi Budapesta unde luă licenţa în Teologie cu distincţie. Cu începere de la 1 Sept. 1904 este numit profesor de limba română la liceul Catolic al Prémontreilor. La 7 Ianuarie 1905 este hirotonit întru preot, având de a face liturghiile de

www.dacoromanica.ro

Dumineca la penitenţiarul din Oradea. Ca profesor serveşte până la Iul. 1909, când trece la parohie în Ciumeşti-Sătmar. A scris: »Icoane din viaţa poporului român din Bihor« în revista »Cultura Creştină« Blaj, 1913—1916. † 30 Oct. 1924.

11. — AUGUSTIN MAGHIAR (Sept. 1909—Iul. 1919.) născut la 23 Ianuarie 1880 în Sanislău—Sălaj, studiază la Beiuş, Oradea şi Budapesta. Numit de profesor la Catedra de limba română din Oradea, această funcţiune o îndeplineşte până la 1 Iulie 1919, când este transferat în aceiaşi calitate la liceul »Samuil Vulcan« din Beiuş. Actualmente este canonic în Capitulul Bisericii Catedrale Greco-Catolice unite din Oradea.

Dr CONST. PAVEL

12. — ALEXANDRU MIHUŢIU (Sept. 1919 — Iul. 1920) s'a născut la 5 August 1897 în Santăul-Mare, jud. Bihor. Studiază la Beiuş şi Oradea, unde ia licenţa în Teologie. In 19 Ianuarie 1904 este hirotonit întru preot şi numit administrator parohial în Sîtitelec, iar în 1917 vicerector al Semin. Gr. Cat. din Oradea. La 1 Sept. 1919 fu concrezut cu provederea agendelor la Catedra de limba română şi religia gr. cat. la gimnaziul catolic premonstratens. Aici funcţionează până la 1 Iulie 1920. El este ultimul profesor-preot gr. cat. român, care provede această catedră. Trebuie să recunoaştem că această Catedră de limbă română dela liceul prèmontrèilor, dotată de acest ordin canonical, a contribuit în largă măsură la cultivarea graiului românesc şi a sentimentelor naţionale româneşti. Recunoştinţă

www.dacoromanica.ro

i-se cuvine — din partea Românilor — deci acestui ordin canonical susţinător al unui liceu, la care au învăţat carte multe mii de Români.

* * *

In urma preluării imperiului de către Români, la liceul catolic ungar se inscriu an de an tot mai puţini elevi români, deoarece în Oradea s'a înfiinţat »Liceul Emanuil Gojdu« cu limbă de predare română. Astfel fiii de Români trec la acest

AUGUSTIN MAGHIAR

ALEX. MIHUŢIU

nou liceu român. Totuşi catedra română dela liceul catolic s'a susţinut şi mai departe, devenind acuma cea mai importantă, având profesorii urmatori:

In anul şcolar 1920 21 George Labancz, Béla Şuhajda şi Béla Gajda. In a. şcolar 1921/22 profesorii de limbă româna erau: George Labancz O. P Rafain Barna O. P. Evermod Şuta O. P. Iosif Karácsony prof. secular civil, Béla Suhajda prof. secular civil.

3. — Şcoala Primară Română Greco-Catolică Unită din Oradea-Mare (1733—1933).

Şcoala Primară Română Greco-Catolică Unită din Oradea-Mare s'a înfiinţat de către Ep. Paul Forgách între următoarele împrejurări: Românii din judeţul Bihor, după expulzarea Turcilor din

www.dacoromanica.ro

cetatea Oradiei (1692), se reorganizară în cadrele Bisericii Catolice, aşa dupăcum au fost ei odinioară, unii ca romano-catolici, iar alţii cu ritul lor gr. cat. Episcopii romano-catolici sprijiniră mult pe Românii greco-catolici, pentru ca astfel să-i scape din ghiarelor Grecilor şi Sârbilor ortodoxi schizmatici, cari se organizară şi ei în Oradea, înglobând în Biserica lor mulţi Români.

Episcopul romano-catolic de Oradea, cu organizarea Românilor greco-catolici îl concrezu pe arhidiaconul Paul László, care vorbea la perfecţie limba română. Acesta înaintă episcopului său un memoriu, prin care — între altele — ceru pentru Românii din Oradea înfiinţarea unei şcoli primare greco-catolice. Acest memoriu este datat din 13 Februarie 1724. Şcoala însă nu luă fiinţă decât în anul 1733, când Românii

www.dacoromanica.ro

CATEDRALA ROMANO-CATOLICĂ — ORADEA

FUNDAMENTUL S'A PUS IN ZIUA DE LUNI, 1 MAI 1752.
PRIN EPISCOPUL PAULUS FORGÁCH CONTE DE GHYMEȘ
S'A CONSACRAT IN VI. DUMINECĂ DUPĂ RUSALII, 25 IUNIE 1780.
PRIN EPISCOPUL LADISLAU IV. KOLLONITZ, CONTE DE KOLLEGRAD

www.dacoromanica.ro

greco-catolici avura de arhidiacon pe Paul Forgách, Conte de Chymeş, care în acest an (1733) cedă casa părinţilor săi de biserică şi şcoală pentru greco-catolicii din Oradea (V. Bunyitay: Biharmegye oláhjai s a vallás-unio — Budapest, 1892 pag. 49). * De această faptă nobilă fondatorul generos era mândru şi când a ajuns în scaunul episcopesc ca titular al diecezei de Oradea (1743), spunând preoţilor români, cari îl omagiară: »Inainte de ce am fost numit episcop, anume aici în Oradea am înfiinţat şcoală pentru educaţia tineretului român« (loc. cit. pag. 64). Ca episcop el a fondat Catedrala latină cu două turnuri, şi la punerea pietrii fundamentale participară în procesiune şi Românii greco-catolici sub conducerea protopopului lor Moise Dragoş, care acolo a rostit o cuvântare în limba româna.

In această şcoală primară română, fondată de arhidiaconul Paul Forgách, copiii, sub conducerea unui preot, învăţau cântarile şi rugăciunile bisericeşti, precum şi buchile vechi, de cari aveau nevoie la cetitul cântărilor. Ocupându-şi scaunul episcopesc Meletie Covaci (1748—1775), ca sufragan al episcopului latin de Oradea, el desvoltă mult aceasta şcoală, făcând din ea o şcoală model pentru comunele mai mari, cari începură a-şi înfiinţa şi ele şcoli (Vadul Crişului, Beiuş, Beliu, Leta-Mare etc.)

In anul 1760, Şcoala Primară Unită din Oradea-Mare, — la intervenţia episcopului Meletie Covaci, — primeşte ajutor dela împărăţie, pentru plata învăţătorului în sumă de 50 fl. anual, ceea ce era o plată frumoasă pe acele vremuri; iară începând din anul 1776 »prefectul şcolilor naţionale (după-cum se numeau aceste şcoale pe acele vremuri) în Oradea-Mare avea ca plată 70 fl. pentru direcţie şi 90 fl. pentrucă administra parohia Haieu.

In feriile Rusaliilor din a. 1778, la ordinul comitatului Bihor şi pe spesele comunelor respective, aici în Şcoala Naţională Unită din Oradea-Mare se adunară toţi învăţătorii români

* „penes suam apothecam, in fundo a se empto, penes forum Varadini, domum suam pro oratorio cessit valachis graeci ritus, ut vel sic praecipue Varadienses ad unionem *redeant*" 1733. Vita et acta Pauli Stephani Comitis Forgách per seipsum connotata potissimum. *Arhiva familiei Conte de Forgách* din Ghimes 9. I. Manuscript.

Deodată cu şcoala din Oradea a înfiinţat total 13 şcoli în diferite alte localităţi, al căror nume nu-l menţionează în actul original.

www.dacoromanica.ro

bihoreni: atât cei uniţi cât şi ortodocşii, pentru a fi introduşi în tainele metodului Sagan. Acest metod elementar a fost inventat şi aplicat cu mult succes în şcolile din Austria deja din anul 1774. * prin Ion Felbiger. Şcoala Naţională Unită, începând cu a. 1778, devine deci Şcoala Normala Capitala.

In anul 1777 se întemeiază la Oradea Episcopia Româna Greco-Catolică independentă, care preluă şcoala aceasta sub grijea sa Insă vechea şcoală română unită ameninţa cu ruină. Episcopul Moise Dragoş în anul 1783, pe cheltuelile sale proprii, repară vechiul edificiu şcolar, care era lângă catedrala şi această şcoală o provede cu uneltele necesare învăţamântului, desvoltându-o conform vremurilor noui. Canonicul Ion Filimon Şimon la 30 Aprilie 1785 face o fundaţie de Fl. 300, ca din % anual să fie ajutaţi elevii săraci dela această şcoală gr.-cat. In legătura cu şcoala primară Episcopul Moise Dragoş în anul 1784 înfiinţează »Şcoala Normală de Invăţători« propunând pentru numire de »profesor praeparandorum« pe Simion Magyar. Şcoala normala de învăţători deja în anul 1784 funcţionează regulat şi Simion Magyar în acest an primi numirea dela Consiliul Locţiilor din Buda ** ca profesor preaparandorum şi director al şcoalelor naţionale. El era un eminent barbat de şcoală, cum puţini erau pe acele vremuri. Acest »profesor preaparandorum« a scris *întâiul catehism* elementar, aprobat de Consiliul Locţiitor din Buda (1787), pentru şcolile româneşti unite din ţară. Mai înainte Simion Magyar fusese aplicat la inspectoratul şcolilor naţionale, ca traducător al carţilor valahice (în a. 1781); iară la a. 1789 fu numit profesor de limba franceză la liceul catolic din localitate; de unde în a 1791 este ridicat prin episcopul Ignatie Dărăbant într'un stal canonical, cu plata anuală de 800 fl.

Şcoalele române naţionale din Dieceza de Oradea în a. 1792 primesc un nou director in persoana lui Ioan Corneli, care

* Pachomie Knezevici, episcopul sârb din Arad. care avea sub conducerea sa şi pe Românii ortodoxi din Bihor, energic protestează la comitatul Bihor contra ţinerii acestui curs în şcoala unită, fiindcă învăţătorii ortodoxi nu pot călca dispoziţiunile sinodale participând la instrucţie alături de catolici. Protestul însă nu avu efect, deoarece pentru ortodoxi nu era o altă şcoală normală (Ortodoxii aveau numai şcoală simplă naţională.) potrivită, în care ar fi putut urma acest curs.

** Decretul de numire în original la arhiva episc. gr. cat. Oradea. Acte Vechi Şcolare a. 1785.

www.dacoromanica.ro

era totodată şi tovarăş de muncă a lui Samoilă Micu-Klein şi Gheorghe Şincai în alcătuirea dicţionarului dela Buda. Tot în acest an 1792 se deschide Seminarul Român Unit din Oradea, în care se adăpostesc şi viitorii învăţători români.

Şcoala Primară Română Unită de Oradea era socotită ca un preţios mărgăritar al diecezei, mai ales de episcopii Moise Dragoş, Ignatie Dărabant şi Samoilă Vulcan. Aceşti episcopi în fiecare an asistau la examele dela finele anului şcolar distribuind numeroase premii elevilor sârguitori şi cu purtare buna. Cu aceasta ocaziune se selecţionau cei mai meritoşi pentru a fi primiţi în Seminarul Diecezan, din care urmau la liceul din localitate, pentru ca sa termine la institul teologic »Sfânta Barbara« din Viena, Seminarul Central din Lemberg, Seminarul Arhiepiscopesc din Agria, sau la Propaganda Fide din Roma etc. ori sa absolve vreo facultate ca sa devina profesori, medici, avocaţi, funcţionari înalţi etc etc.

Sporindu-se numărul elevilor la şcoala primara unita an de an, episcopul Vasile L. Baron de Erdeli în a. 1850 raorganizeaza aceasta şcoală după cele mai noui cerinţe, întocmind planul de învăţământ al celor 4 clase (I—IV) primare pentru trei învaţători. El cumpară o casă frumoasă în strada Peţe (pe vatra edificiilor din Strada General Moşoiu No. 6 de azi), în care instalează cele trei sale de învăţământ având ca învaţători: clasa I pe Georgiu Genci, clase II III pe Grigorie Görög şi clasa IV pe George Cioara.

In cursul anilor ce urmară în corpul didactic se fac fel şi fel de schimbări. Astfel la această şcoala aflăm muncind ca învăţători pe: Ioan Zaica (1865), Paul Gimianu (1869), Teodor Selegeanu (1872), Georgiu Costin (1881). In anul şcolar 1871—72 şcoala este organizată în felul următor: cl. I—II cu învăţătorul Teodor Selegeanu, clasa III cu Gavril Pall, şi clasa IV cu Grigorie Görög.

Dupa ce edificiul şcolar se învechise şi nu mai putea fi corespunzător, el este vândut de episcopie şi în Septembrie a. 1884 Şcoala Primara Unită se muta din localul vechiu de lângă strada Peţe în vechile case canonicale, unde după 4 ani, în Septembrie 1890, se aşează în edificiul cu un etaj de lângă catedrala. Acest edificiu a fost adus în bună stare şi reperat din temelii prin episcopul de pie memorie Mihail Pavel († 1903).

Cu vremea, sporindu-se în Oradea numărul şcoalelor

www.dacoromanica.ro

comunale, elevii ce locuiau la periferii nu se mai înscriau la şcoala aceasta din centrul oraşului, ci urmara la şcolile primare comunale. Astfel la şcoala primară unita din Oradea în anul şcolar 1892 93 se suprimă un post de învăţator, numit fiind pentru clasa I—II Grigore Torsan şi pentru clasa III—IV Gavril Páll. In anul 1907 această şcoală se organizează cu 6 clase, după cel mai nou plan de învăţământ, cu clasele I—III şi clasele IV—VI, deci tot cu doi învaţatori. Iar în Septemvrie a. 1911, întrând în vigoare noul plan de învăţământ pentru şcolile primare, ea devine şcoala de aplicaţie cu 6 clase, condusă de un singur profesor; de Mihail Sălagianu, care preda şi cântul bisericesc la Şcoala Normală gr. cat. de Invăţători, ca profesor auxiliar.

Introducându-se programa analitica din România în Sept. annl 1920 şi această şcoală se reorganizează cu 4 clase primare (I—IV), servind şi pemaideparte tot ca şcoala de aplicaţie pe lângă Şcoala Normală Unita.

In anul 1926 episcopul dr Valeriu Traian Frenţiu aduce la această şcoală pe Fraţii Şcoalelor Creştine (din Bucureşti) concrezând clasele primare ¦harnicului institutor: Fr Matia Gaşpar, iar în anul 1929 deschide paralel şi o secţie pentru fetiţe sub conducerea unei sore din Congregaţia Oblatelor Asumpţioniste, a Sorei Sabina.

Şcoala aceasta istorică-Iubilară azi sta sub direcţia Reverendisimului Părinte Cornel Sabo, care totodată este şi directorul Şcolii Normale gr. cat. Jubileul de 200 ani de funcţionare s'a ţinut la 28 Mai 1934 in prezenţa ministr. instr.

4 — **Şcoala Normală Romano-Catolică de Invăţători din Oradea-Mare (1781—1924).**

Invăţamântul primar sau poporal la început nu are o reglementară organizaţie. Şcoala triviala şi cuadriviala medievală avea de scop pregatirea elevilor pentru şcolile secundare conduse de profesori călugări. Invăţători profesionişti nu erau. Oricine putea sa fie învăţator. Dar cei mai mulţi învăţatori erau absolvenţi de şcoală teologică, erau candidaţi de preoţi fară parohie sau călugări Din astfel de învaţători s'a ridicat Ion Felbiger, care în Sagan-Silezia întroduce în şcoala sa primară o temeinică aprofundare a materii de învaţamânt, un metod nou. Toată Austro-Ungaria împăratesei Maria Terezia primeşte noul metod elementar şi împarateasa dispune ca la

www.dacoromanica.ro

oraşe să se facă şcoli normale capitale, în cari să se predea toate cunoştinţele elementare necesare ca şi la şcoala lui Ion Felbiger din Sagan-Silezia.

Pentru învăţarea sistematică a acestui metod şi pentru crearea unei tagme de învăţători profesionişti conştii de chemare lor, în legătură cu şcoala normală capitală, în centrele culturale mai însemnate, se deschide clasa specială pentru pregătirea învăţătorilor dela şcolile naţionale, adică se deschide Şcoala Normală de Învăţători sau Preparandia.

Şcoala Normală Romano-Catolică de învăţători din Oradea îşi începe activitatea în Noemvrie a. 1781, având o singură clasă şi ca »profesor praeparandorum »pe Iacob Werner, care totodată era directorul Şcolii Normale Capitale, in legatură cu care funcţionă aceasta Şcoala Normală de Invăţători.

ŞCOALA NORMALĂ CATOLICĂ — ORADEA

Şcoala Normală Capitală Romaoo-Catolică în acest an şcolar 1781 2 avu următorul corp profesoral: Iacob Werner director şi profesorul preparanzilor; P. Antoniu Lajos, calugăr franciscan-capucin era catechet; învăţatori în cl. IV. Ion Flekl, în cl. III. Fridric Hoffbauer, în cl. II. Iosif Perger, în cl. I. Matia Györgyènyi, iar Iosif Siegwarth era maistru de desen. Iacob Werner era un bun pedagog, care învăţase »metodul saganian« la şcolile din Viena Austriei. El organiză Şcoala Primară Catolica şi tot el organiza Şcoala de Invăţatori. Pentru eminenta sa activitate pedagogică fu numit inspector şcolar regional. Postul de profesor preparandorum şi director al Şcolii Normale îl ocupa Iosif Perger (1786—+25 Febr. 1801), Iosif Janka (1801—+7 Apr. 1836), Jon Tarsowszky (1836—1847). In a 1836 direcţiunea acestei şcolii normale, se uneşte sub conducerea directorului gimnazial, care devine şi directorul şcolilor evreieşti capitale normale.

La sfârşitul anului şcolar 1846 7 profesorul preparandial

www.dacoromanica.ro

Ion Tarsowszky se retrage din învăţământ şi preparandia nu primeşte un nou profesor. Ea se sistează.

După pauză de zece ani, în ziua de 1 Octomvrie 1856 Şcoala Normală Romano-Catolică de învaţători se redeschide

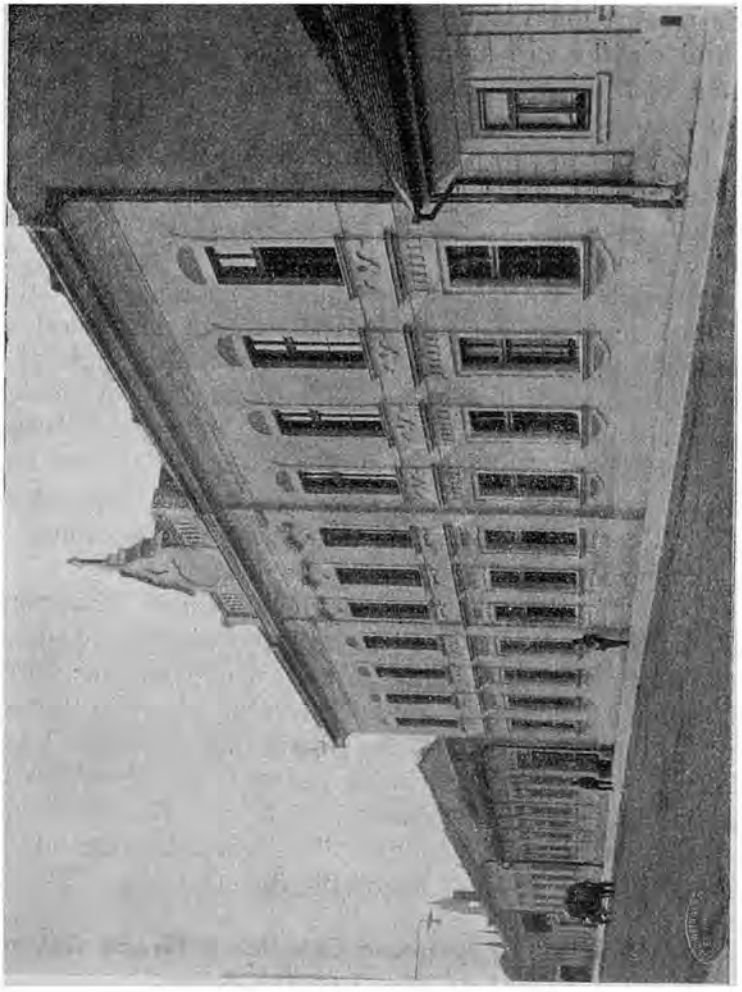

ŞCOALA NORMALĂ ROMANO-CATOLICĂ DE INVĂŢĂTORI IN A 1924. — ORADEA

şi se reorganiza pe temeiu nou, având doua cursuri de preparaţie. Profesor preparandorum a fost numit Radu Podhraczky cu plată anuală de 200 Fl. (Ordin Min. Instr. No. 15012 din 27 Sept. 1856). Corpul profesoral în acest an şcolar 1856 7 este următorul. Director George Bayer, parohul Bisericii Sf. Ladislau. — Profesorul preparanzilor Radu Podhraczky, preot

www.dacoromanica.ro

catolic-catehet: P. Augusztin Krizsán călugăr franciscan-capucin. Invăţători în cl. IV. Carol Vallner, totodata profesor auxiliar preparandial, în cl. III. Francisc Dick, totodată profesor auxiliar preparandial, în cl. II. Ion Pülöp, în cl. I. Ignatie Missuray; măiestru de desen Francisc Mager, maiestru de muzică Ion Vizner, măiestru de cântări Antoniu Solya. Numărul elevilor preparanzi 6; a celor de şcoală primară normală 395. Episcopul catolic Francisc Szaniszló sacrifică pentru reînfiinţarea şcolii preparandiale 3150 Floreni austrieci şi pentru burse anuale stabile preparanzilor săraci 3.150 Fl. austr., şi 266 Fl. austr. pentru cheltuieli diverse. La aceste s au adaus bursele canonicilor Franc Haller, Ladislau Győrffy şi Ion Szilassy.

In anul şcolar 1874 Şcoala Normala Rom. Cat. de învăţatori are 3 clase (I.—II—III.) şi corpul profesoral era: P. Ştefan Nogely director totodată profesor de religie şi pedagogie. George Ember, Mihail Oó, Alexiu Somosy maiestru de desen, Augustin Pozorszky maiestru de muzică, cant şi orgă, Georghe Kóvalik măiestru de gimnastică In timpul episcopului-cardinal Schlauch ajunge la apogeu această şcoala, când s'a tiparit schematismul istoric diecezan cu tabloul şcolilor din toata dieceza, în a. 1896.

Şcoala funcţioneaza regulat pâna în Iunie 1924, când se desfiinţează, din cauza lipsei de mijloace pentru a o susţinea. In acest ultim an corpul profesoral se compune din: Director Iosif Heilinger, profesorii Ştefan Horváth, Ernestin Laszczik, Bela Lestyán, Francisc Straub, Mihail Glacz, Zoltan Vadász, Ştefan Neworall, Mihail Resch, Ion Bărbulescu şi Desider Varga. In patru clase (I.—IV.) şcoala avu 4+12+18+17 Total 51 elevi.

Cladirea şcolii fu vândută de Internat Liceului de Fete »Oltea Doamna« susţinut de Statul Român.

5. — Şcoli Primare Romano-Catolice şi Greco Catolice în Satele din Judeţul Bihor.

Pe masura ce se infiinţara parohiile şi bisericile catolice în jud. Bihor, în acelaş raport în societatea acestora se organizeaza şi câte o şcoala, în care învaţatorul preda cunoştinţele generale şi cele bisericeşti, învăţând elevii la frumoasele cântari catolice şi la ministraţia latina. Astfel în a 1900 în judeţul Bihor avem 52 şcoli romano-catolice cu 57 învaţatori şi 18.523 elevi de ambele sexe.

www.dacoromanica.ro

Episcopii romano catolici de Oradea, în timpul, cât aveau sub pastoraţia lor pe Românii greco-catolici uniţi, înfiinţează şcoli pentru ei şi an de an ajutau cu bani pe învaţatorii români. Cele dintâi şcoli greco-catolice unite se înfiinţeaza în anul 1733 de arhidiaconul Românilor gr. cat. Paul Forgách, care devine episcop în anul 1747. Meletie Covaci episcopul

EPISCOPUS ADAMUS L. B. PATACHICH DE ZAJEZDA (1759 1770)

tit. de Tegèa şi sufragan al episcopului latin de Oradea, în rapoartele sale luate din vizitaţiile canonice, scrie despre şcolile ce funcţionau atunci (1748—1775)* la Oradea, Beiuş etc.

* *Vincenţiu Bunyitay:* Biharvármegye Oláhjai s a vallas unio: apud pag 78. Pro scholis gr. rit. unitorum anno 1765: 1810 rf. 61 kr. Arhiva din Buda Canc. 5607 anno 1770 Pro clero gr. rit. et rectoribus a. 1760—1768 et ad pias causas gr. ritus. an de an sunt indicate sumele cheltuite: pentru învăţători, cantori şi şcoli 2000 (două mii) fl. anual iar pentru cler şi biserici 10 000 (zece mii) floreni anual.

www.dacoromanica.ro

Episcopul Adam Patachich a sacrificat mai mulţi bani pentru Greco-Catolici, dupăcum se poate vedea din registrele de atunci ale episcopiei. Şcolile greco-catolice în a. 1777 trec sub administraţia episcopiei independente, creată de Papa Pius VI. pentru Românii greco-catolici uniţi din Bihor şi împrejurime.

6. — **Academia de Teologie Catolică din Oradea.**

După restaurarea episcopiei catolice de Oradea, pentru educaţia unui cler diecezan, s'a luat dispoziţiunea, ca din fundaţiunea facută în a. 1702 de episcopul Augustin Benkovich, în valoare de Fl. 17.500, sa se trimită doi alumni la Colegiul Iezuiţilor din Caşovia. Episcopul Nicolae Csáky infiinţează Seminar şi Academie teologică aici în Oradea, din suma de 13.000 Fl. testaţi de fratele său, fostul episcop Emeric Csáky. Ea s'a deschis în ziua de 17 Febr. 1741 pentru 12 clerici.

www.dacoromanica.ro

Laurenţiu Cardinal Schlauch

Episcop Ramano-Catolic de Oradea (1887—1902): Născut la 27 Martie 1824 în Aradul-Nou. A studiat la Arad, Segedin, Buda-Pesta. In a. 1867 doctor în Sf. Canoane, 1885 doctor Sf. Teologie; în a. 1873 episcop de Sătmar. 8 Aprile 1887 numit de episcop al Oradiei; iar la 12 Iunie 1893 este creat de Cardinal al Sfintei Biserici Romane. Sub guvernarea lui şi-a ajuns Dieceza Oradiei splendoarea sa materială şi spirituală. Cardinalul Schlauch era omul providenţial, care avea multă simpatie pentru preoţii români uniţi, pe cari îi considera adevăraţi fii de Romani. El regreta că Românii toţi nu sunt romano-catolici, deoarece originea lor dela Roma îi predestinează a fi membrii ai Bisericii romane latine. El moare în a. 1962.

www.dacoromanica.ro

Aceasta înaltă şcoala teologica, este dedicată »Prea Curatei Fecioare Maria vizitând pe S. Elisabeta« Ştiinţele teologice sunt predate de către doi profesori călugări ai Ordinului Sf. Pavel Eremitul. Fundaţiuni multe facute de episcopi şi canonici au asigurat viitorul acestei instituţiuni, înzestrându-o cu tipografie, bibliotecă etc.

Incepând cu a. 1749 Academia de Teologie are rectori membri ai capitulului latin: Ioan Alapy, Iosif Salamon, Antoniu Jedlicska, Alexiu Bimbó, Ioan Bercik, Nicolae Edelsbacher, Antoniu Zolnay, etc. Profesorii asemenea se recrutau din membrii capitulului catedralei latine deci erau canonici. Numarul total al clericilor variaza între 18—30. Românii greco-catolici, aparţinatori Episcopiei latine de Oradea, aveau şi ei clericii tot la aceasta academie teologica.

CANONIC VINCENŢIU BUNYITAY

7. — Alte instituţiuni, Arta, Ştiinţa, Literatura sub protectoratul episcopilor romano-catolici de Oradea Mare.

Tot despre gloria Episcopiei Romano-Catolice de Oradea graiesc multele alte instituţiuni culturale infiinţate sau ajutorate pe teritoriul eparhiei sale: ordinele calugareşti ale Prèmontrèilor, Franciscanilor, Capucinilor, Misericordienilor, Piaristilor, Vincentinelor, Ursulinelor etc. Liceul dela Şimleul-Silvaniei, Debreţin etc. In cursul timpului s'au zidit o mulţime de biserici noui, al caror pictare a dat de lucru multor artişti, pictori şi sculptori etc. Invaţatorii, preoţii şi profesorii susţinuţi de biserica au propagat şi desvoltat ştiinţa, Istoria bisericeasca, literatura frumoasa şi mai ales cea religioasă a fost cultivată de celebrii purtatori de condeie ca episcopul Arnold Ipolyi, Laurenţiu Schlauch şi canonicii Francisc Principe de Hohenlohe, Antoniu Gánóczy, George Pray, Vincenţiu Bunyitay, Vilhelm Fraknói, şi Ion Karácsonyi.

www.dacoromanica.ro

Toţi aceşti celebri scriitori, — în ori ce limba ar fi scris ei — au contribuit în largă măsură la propagarea civilizaţiei latine, pe care o răspândeşte Biserica Romei Cea Catolica pentru întreagă omenirea globului terestru.

Românii Greco-Catolici Uniţi din Bihor de mult doriau să aibă o episcopie independentă de cea latină. Deci ei cer Impăratesei Maria Therezia sa intervină la Papa din Roma pentru crearea unei episcopii greco-catolice unite cu rezidenţa în Oradea-Mare.

Această cerere era justificata pe motivul că Românii greco-catolici uniţi erau mulţi la număr şi organizarea lor culturală reclama o eparhie condusă de un episcop român, care să dispună şi de mijloace materiale pentru crearea de instituţii catolice.

Arhidiaconii latini jertfeau totul pentru greco-catolicii administraţi de ei, însă Românul se instrăinează de preoţii de alt neam. Episcopii latini însă ar fi dorit mult pe Români să-i reţina în dieceza lor, pentruca astfel să aiba enoriaşi cât de mulţi.

II. Intemeierea Episcopiei Române Greco-Catolice Unite de Oradea şi Instituţiunile Culturale create de ea. Inceputul Culturii Româneşti în Judeţul Bihor.

Episcopul Augustin Benkovich a dat toate favorurile cerute de preoţimea română. Urmaşul său, episcopul Emeric Csáky şi vicarul acestuia, Mihail Kébel ajutau preoţimea română chiar şi cu haine şi bani. Atât era de agreabila Românilor pastoraţia acestora, ca toţi s'au făcut uniţi cu Biserica Romei. Canonicul şi arhidiaconul Românilor uniţi Paul László şi Paul Forgách între anii 1713—1738 deja promiteau Românilor un episcop titular însă sufragan celui latin din Oradea.

Acest episcop era designat în persoana lui Vasile Hátaş care era arhidiacon român unit (1738—1748); dar murind încurând, episcop greco-catolic unit a fost numit Meletie Covaci (1748—1775) fiind episcop titular de Tegèa şi sufragan al episcopului latin din Oradea.

Românii din nou fac intervenţie la impărăteasa Maria Therezia cerând episcop cu dieceză independentă greco-catolică unita, având rezidenţa în Oradea-Mare. De episcop au stăruit să fie numit Moise Dragoş, protopopul Oradiei-

www.dacoromanica.ro

Mari depe acele timpuri. Acest prelat român era fiul protopopului din Turda şi era foarte învăţat. Chiar şi episcopul latin îl agrea mult pentru ştiinţa lui vastă în cele teologice. In mod provizor deja în a. 1775 Moise Dragoş este ales vicar pentru Românii uniţi, promiţându-se că se vor face formele necesare pentru a-l numi episcop român greco-catolic independent cu rezidenţa în Oradea-Mare.

Stăruinţele Românilor din Bihor, după luptă de un secol şi jumătate, în anul 1777, au fost încoronate de succes. Episcopia dorită s'a întemeiat prin »Bulla Indefessum«.... Această bulă este izvorul culturii naţionale româneşti aici în parţile Crişianei, pentrucă noua episcopie este o mamă dulce promovatoare de cultură pentru Românii de aici.

SIGILUL IMPĂRĂTESEI MARIA THEREZIA. — 12, 13 după măr. orig.

Circumscrierea: Maria Theresia D(ei) G(ratia) Rom (anorum) Hung(ariae) Boh(emiae) et Arch(idux) A(ustriae) Dux Burg (undiae) Brab (antiae) et Com(es) Fland(riae).

www.dacoromanica.ro

PIUS VI. PONT. MAX. ROM.

1775—1799

FONDATOR AL EPISCOPATULUI GRECO-CATOLIC UNIT DE ORADEA—MARE

PRIN BULLA „INDEFESSUM"... FĂCUTA IN ROMA LA XV. KAL JULI MDCCLXXVII = 17 IUNIE 1777

din izvorul nesăcat al civilizației romane și culturii creștine, dela Roma Eternă, ne dă un focar abundent pentru luminarea Românilor din aceste ținuturi ale Bihorului. Într'adevăr Episcopatul Greco-Catolic Unit de Oradea n'a fost *o simplă organizație religioasă* sau oracol grecesc: el a fost un așezământ cultural, care a întemeiat instituțiuni culturale seculare, directivând poporul românesc pe drumurile eterne ale culturii și civilizației romane *creștine*. El *a scos poporul românesc* din rătăcirile puse la cale de popii greci și bulgari schismatici și din întunerecul superstițiilor bisericii „ortodoxe" orientale shizmatice; el ne-a redat alfabetul latin, scoțind din Biserica Română bucoavnele *cirilice* și *limba* slavă liturgică, care ne înfățișa înaintea lumii ca pe un popor slav, iar nu latin, după cum este întreg geniul și ingeniul poporului românesc.

Numele Pontificelui Roman Pius VI. este glorificat de Dumnezeu și va fi lăudat de toți fiii Romei împământeniți pe văile frumoasei Crișiane și Banatului, cari au primit episcopat prin Bulla Indefessum.. care i-a întărit pe Românii din aceste ținuturi în credința creștină catolică a Romei, separându-i de schizmaticii rătăciți în întunerecul păcatelor ucigătoare de suflete.

www.dacoromanica.ro

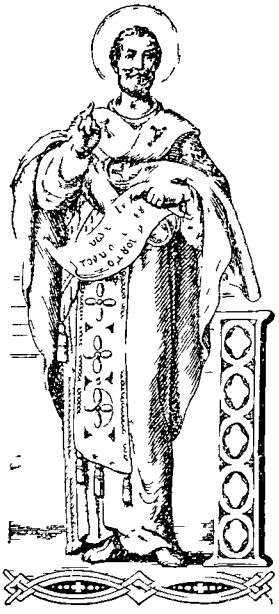

BULLA „INDEFESSUM...“

PIUS EPISCOPUL SERVUL SERVILOR LUI DUMNEZEU, INTRU AMINTIRE PERPETUĂ!

nsistența cea neobosită insuficent recomandabilă persoanelor împodobite cu demnitate regească, pentru sporirea religiunii catolice, pentru a o promova și ajuta cu ajutorul bunei voințe apostolice, ceea ce Scaunul Apostolic mereu a ținut de lucru glorios, și Noi, cari nu întrelăsăm a vărsa rugăciuni în fața Celui Preaînalt pentru ca Adunarea Credincioșilor să crească din zi în zi, văzând cerându-se aceasta chiar d n partea inimilor regești, și primind cu veselie și bucurie o dorință atât de sfântă și evlavioasă, găsită de bună în Domnul, pentru răspândirea credinței ortodoxe, chiar și de către aceste persoane, Noi, cu autoritatea dată Nouă de Cristcs, Ne grăbim a o duce la doritul sfârșit.

Deoarece am aflat prin mult iubita noastră în Christos fiică, Maria Therezia, Impărăteasă văduvă, și a Ungariei și Boiemiei Regină Apostolică, că în toate teritoriile și provinciile ereditare ale Ungariei, sunt multe popoare apărținătoare ritului Bisericii orientale, și că între acelea, deși nu puțini sunt cari mai persistă în sânul sfintei Maice Biserici, cu toate acestea cu mult mai mare este numărul acelora, cari rătăcind dela adevărata credință, și aparținători ritului numitei Biserici orientale schismatice, au episcopi provăzuți cu jurisdicțiune independentă de Episcpii latini, ba au și pe Arhiepiscopul lor metropolitan, și de aceea însăși Regina Maria Therezia însufletită mereu de râvna răspândirei religiunii ortodoxe din ce în ce mai mult, cu scopul ca sfânta Unire a acelora să se poată sprijini în modul cel mai potrivit, Ne-a prezentat Nouă rugăminți insistente, ca în locul Vicariatului Apostolic de rit grec să înființăm un Episcopat catolic, și încă chiar în orașul Oradea-Mare, unde asemenea nu este mic numărul locuitorilor greco-catolici, care să păstorească sufletele tuturor dreptcredincioșilor aparținători ritului Bisericii orientale, adică a Greco-catolicilor, după cum dânsa în epistola sa regească adresată Nouă Ne-a expus mai pe larg.

Noi la referatul iubitului Nostru fiu și magistru, Petru Maria Nigroni-referent în ambele Noastre Signaturi, și secretarul mai jos numitei Congregațiuni; ascultând Noi despre aceasta cerere și sfatul Venerabililor Noștri Frați Cardinali ai Sfintei Biserici Romane din Congregația pentru afacerile Consistoriale, precum și informațiunea și părerea iubitului Nostru fiu și al Scaunului Apostolic Nunțiu în orașul Viena, de a împlini cererea aceleiași Regine Apostolice Maria Terezia, și voind Noi, întrucât e permis în Domnul,

www.dacoromanica.ro

ă arătăm speciale graţii şi favoruri către întreagă naţiunea de rit grec, şi a ne îngriji de binele spiritual al ei, din îndemn propriu, şi cu ştiinţă sigură, cu autoritatea Noastră Apostolică, suprimăm pentru totdeauna şi stingem slujba acelui Vicariat, Apostolic, precum şi titlul şi numirea lui; iar Vicariatul astfel prin Noi suprimat şi stins, din plenitudinea puterii Apostolice, îl ridicăm întru Episcopie, ce se va numi „Greco-catolică Unită de Oradea-Mare", precum şi biserica aşezată în acelaşi oraş, ce se va designa de susnumitul Nunţiu, a o ridica întru catedrală greco-catolică unită de Oradea-Mare, pentru un viitor episcop de Oradea-Mare, de acelaşi rit greco catolic unit, în acelaşi mod şi formă, şi bucurându-se de aceleaşi insignii, privilegii şi prerogative, de cari se bucură celelalte Episcopii şi respective Episcopii de ritul grec unit, cu deplină jurisdicţiune episcopală asupra tuturor celora de rit grec unit, din numitul oraş Oradea-Mare, şi din alte locuri şi ţinuturi ca mai jos, cari se vor designa pentru viitorul Episcop de rit grec unit din Oradea-Mare, şi pentru Dieceza lui de mai jos, ceace prin aceasta cu prezisa Noastră autoritate Apostolică şi ridicăm pentru totdeauna şi instituim.

Iar ca dotaţiune aceleiaşi biserici catedrale din Oradea-Mare, ridicate de Noi ca mai sus, şi pentru păstrarea cuviincioasă a demnităţii episcopeşti, cu aceiaşi autoritate apostolică concedem şi asemnăm suma de 6000 floreni, moneda ţinuturilor acelora, dată în atâtea bunuri imobile de către Maria Therezia Regina Apostolică, precum şi Consistorului instituit acolo şi Seminarului teologic necesar hotărînd ca în numitul oraş Oradea-Mare pentru viitorul Episcop de rit greco-catolic unit din Oradea-Mare, să se destineze casă episcopală întru locuinţă decentă, iar în susnumita biserică catedrală din Oradea-Mare, ridicată de Noi ca mai sus, trebuie neapărat să se instituiască preoţi de mir ori monahi să săvârşească în aceiaşi biserică catedrală din Oradea-Mare, instituită de Noi ca mai sus, rostul Capitulului şi al canonicilor şi al altor slujbaşi din funcţiunile divine şi să plinească slujba fieştecăruia.

Afară de aceea pentru Dieceza fiitorului Episcop de rit grec unit din Oradea-Mare cu aceiaşi autoritate apostolică atribuim, asemenea pentru totdeauna, şi aplicăm, următoarele limite, în tot ce priveşte parohiile şi sufletele greco-catolice, Comitatul Bihor, Békés şi celelalte districte ale Diecezei de rit latin de Oradea-Mare, precum şi Comitatele Arad, Csanád şi aşa zisul Banat-Timişan din Dieceza Csanádului, asemenea de rit latin, Comitatul Csongrád din Dieceza Váczului.

Şi afară de aceea, cu prezisa Noastră autoritate apostolică numitei Regine Apostolice Maria Therezia, precum şi Regilor succesori ei în numitul Regat al Ungariei, admitem graţios pentru totdeauna, în cadrele dreptului stabilit după timp, de a numi ori a prezentă dreptul de a Ne propune nouă şi Pontificelui Roman, după vremuri, o persoană potrivită pentru Biserica episcopală de rit grec unit de Oradea-Mare, întemeiată de Noi ca mai sus, atât întâiaoară în vacanţa ei originală dela întemeiere, cât şi în viitor, în viitoarele ei vacanţe, în acelaşi mod precum e datina Sfântului Scaun Apostolic de a pune episcopi în frutea biseircilor din numitul Regat al Ungariei, cu prilejul numirii sau a prezentării; astfel însă ca atât episcopul care va fi instituit pentru primaoară în biserica catedrală de rit grec unit din Oradea-Mare, întemeiată de Noi ca mai sus, cu ocaziunea vacanţei ei originale dela întemeiere, precum şi toţi succesorii lui, să nu prejudece nici

www.dacoromanica.ro

decât jurisdicţiunii ordinare a Episcopului latin din Oradea-Mare, ci jurisdicţiunea sa ordinară să o deprindă numai asupra clerului şi a poporului rutean (?) grec unit, şi asupra celorlalţi, cari urmează acelaşi rit şi unirea, şi petrec, fie în oraşul Oradea-Mare, fie în Dieceza ca mai sus limitată, observând cu exactitate şi îndeplinind toate decretele edate până aci, şi cari le va mai edà, cu privire la Grecii, cari trăiesc amestecaţi cu Latinii, şi cari nu se opun acestei noui orânduieli apostolice, de către Congregaţia Venerabililor Noştrii Fraţi Cardinali ai aceleiaşi sfinte Biserici Romane pentru afacerile Propagării Credinţei (De Propaganda Fide).

Şi venerabilului Nostru frate Arhiepiscop de Strigon, de azi şi de pe vremuri, cu îndemnul şi ştiinţa în asemenea cazuri prin prezenta îi poruncim, ca toată jurisdicţiunea ce îi compete în virtutea dreptului metropolitan asupra bisericilor sufragane din acea Provincie, să o deprindă pe deplin şi asupra viitoru'ui Episcop de rit grec din Oradea-Mare; şi de aceea actualului, precum şi viitorilor arhiepiscopi de Strigon, cu susnumita autoritate apostolică îi dăm şi împărţim dreptul, că decâteori îi va plăcea, să cerceteze şi să cunoască liber şi licit, celee ce va crede că se ţin de curăţenia credinţii şi de binele spiritual al sufletelor.

Şi hotărând ca acelea de faţă să fie pentru prezent şi viitor mereu valide şi efi.cace, şi să aibă şi să obţină efectul lor întreg şi plin, şi să se observe tare şi inviolabil de către toţi aceia pe cari îi priveşte în prezent şi îi va privi oricând în viitor, şi nicicând, din nici un motiv, sau cauză oricât de juridică, ori legitimă, sau pentrucă cauzele pentru cari s'au dat prezentul document nu s'au verificat, sau n'ar fi juste din viţiul subrepţiunei sau obrepţiunei, al nulităţii sau al invalidităţii, sau din cauza intenţiunei Noastre rău înţelese, sau din cauza ori şi cărui alt defect, fie cât de mare, cât de substanţial, cât de neprecugetat, şi neprecugetabil, şi care ar recere o menţiune şi expresiune specială şi individuală, sau pentrucă în celea expuse, sau în ceva ale lor, nu s'au observat solemnităţile, ori că altceva ce era de observat şi de împlinit nu s'a observat şi nu s'a împlinit, sau din oricare alt motiv, de drept sau de fapt, sau de statut, sau eşit din vre-un obiceiu, sau din (motivul) lesiunei mari, foarte mari, sau totale, sau sub oricare alt colorit, pretext, alt motiv, sau cauză, oricât de justă, raţionabilă, juridică, legimă, pie, privilegiată, chiar şi de aceea care trebuie necesarmente axprimată pentru efectul validităţi'or celor prezente, sau pentrucă voinţa Noastră sau celea expuse mai sus nu ar apărea nicăiri, sau pentrucă s'ar putea dovedi contrariul — nici să se cenzureze, combată invalideze, retracteze, să se chieme în judecată ori controversă, sau să se reducă la cale şi la termeni juridici, sau împotriva acelora să ceară remediul restituirei în starea de mai înainte, a deschiderii gurii, a reducerii la cale şi la termeni de drept, sau orice alt remediu de drept sau de fapt, sau al graţiei, al justiţiei, sau să se folosească cineva prin orice intenţiune ştiinţă, sau plenitudine de putere, concese, cerute, sau emanate în asemenea cazuri, sau să se poată folosi în judecată, sau afara de aceea şi prezenta să nu se cuprindă sub revocările, suspendările, limi ările, modifii cările, derogările, sau sub alte dispoziţiuni contrare ale graţiilor asemenea sau neasemenea, prin orice fel de scrisori şi constituţiuni apostolice, orregule ale Cancelariei Apostolice de ori şi când, să fie date, sau se vor fi dând în viitor, acelea nici după dispariţia Noastră, nici după venirea suc-

www.dacoromanica.ro

cesorilor Noştrii Pontifici Romani la vârful apostolatului suprem, nici sub celea asemenea cu privire la intenţiune şi ştiinţă şi plenitudine a puterii, chiar în mod consistorial să fie date, şi din oricari motive, şi sub orcari cuvinte, tenoare şi forme, cu orice fel de clauzule, prin orice decrete, chiar şi dacă s'ar tratâ în ele despre prezentele dispoziţiuni, chir şi după întreaga tenoare a lor, şi chiar făcânduse-se specială amintire de ele, ci să formeze totdeauna excepţie totală sub toate acelea, şi de câte ori se vor fi dând de acelea, să fie tot de atâtea ori restituite, reaşezate şi pe deplin reintegrate în starea de mai înainte şi validă.

Astfel şi nu altfel trebuie să judece şi să defineaseă toţi judecătorii ordinari sau delegaţi şi auditorii cauzelor palatului apostolic, Cardinalii aceleiaşi sfinte Biserici Romane, legaţii a latere, vicelegaţii, Nunţii sf. Scaun, şi toţi ceilalţi orice autoritate, putere, facultate, prerogativă şi priviliegiu ar avea, în orice cinste şi demnitate s'ar afla substrăgându-se lor şi ori căruia dintre ei facultatea sau autoritatea de a judeca şi interpreta altfel, în orice judecată şi în orice instanţă; nul şi neavenit să fie orice s'ar întâmpla să se judece altfel de către oricine şi altă autoritate, ştiind şi voind.

Fără să se opună celor de faţă, întrucât e de lipsă, regula dreptului căutat şi neînlăturat a Noastră şi a prezisei cancelarii apostolice, sau altele contrare celor prezente, date chiar şi în decrete sinodale, provinciale, generale sau ale conciliilor universale, ori cari se vor da prin constituţiuni şi ordinaţiuni apostolice speciale sau generale; fără să se opună priviliegiile şi indultele concese şi ce se vor concede prin litere apostolice oricât de înalte, ori căror persoone sub orice tenoare şi forme şi cu orice fel de clauzule derogatorii a derogatoriilor, oricât de eficace şi foarte eficace şi neîndatinate şi iritante, ori. decrete concese pentru timp şi ce se vor concede în asemenea cazuri prin decrete în general, în special, din îndemn, din ştiinţă şi din plenitudinea puterii.

Derogăm tuiuror şi singuraticelor acestora chiar dacă pentru suficienta lor derogare s'ar fi hotărît altfel. chiar şi dacă după întreaga lor tenoare s'ar face amintire specială, specifică, expresă şi individuală, şi din cuvânt în cuvânt, nu însă prin clauzele genele aceeaşi însemnând, ţinând de deplin şi în deajuns exprimat şi intercalat orice altă expresie s'ar înţelege sau orice altă formă trebuia să se observe, ca şi când ar fi din cuvânt în cuvânt, nimic omis cu desăvârşire, ca şi cum s'ar fi observat în ele forma tradiţională, chiar şi dacă ar fi ceva intercalat prezentelor, celor ce de altfel ar rămânea în tăria lor pentru efectul desăvârşit a celor de faţă — derogăm în modul cel mai larg şi deplin, seriei lor şi celor asemenea, numai în cazul de faţă în mod special, expres, oportun şi valid, precum şi tuturor celor împotrivă.

Voim însă ca biserica catedrală de rit grec unit din Oradea-Mare să fie taxată, cum e datina, după venitele ei, şi aceasta taxă să se treacă în cărţile Camerii Apostolice, iar cu executarea celor de faţă să însărcinează prezisul nunţiu din Viene cu facultatea de a şi subdelega.

Nimeni dintre oameni să nu cuteze a înfrânge sau a se opune cu îndrăsneală temerară acestei pagini a Noastre de suprimare, stingere, întemeiare, instituire, concesiune, asemnare, atribuire, aplicare, admitere, de poruncă, de facultate, împărţire, decret, de derogare şi de voinţă; dacă cineva ar îndrăsni însă a atenta aceasta să ştie că va cădea sub mânia Atotputernicului Dzeu şi a fericiţilor Apostoli Petru şi Pavel.

Dată din Roma, dela Sfântul Petru, în anul întrupării Domnului 1777, ziua 15, înaintea Kalendei lui Julie, al III-lea al potificatului Nostru.

www.dacoromanica.ro

Aceasta bula se află în arhivul secret al auditoriatului P. S. Părinte, între consistorialele Papei Pius VI., anul III. pag. 139—142 Copiata prin I. P. Sfinţia sa Iosif Schiro, arhiepiscop italo-grèc de Neocesarea. Un duplicat, exact identic cu originalul, este în arhiva episcopiei gr. cat. de Oradea, după-care s'a reprodus în latineşte în »Aşezămintele Culturale din Oradea« la pag. 200, iar prezenta traducere este făcută de Reverendisimul Păr. Dr. Aloisiu Ludovic Tăutu şi a fost publicata în »Vestitorul« Anul 1927 Martie 15. — Anul III. Nr. 6.

Episcopia creată prin acest act providenţial a dat neamului românesc din Crişiana instituţiunile*, cari au creat aici cultura naţională românească. Iată-le în ordinea infiinţarii lor:

EPISCOP MOISE DRAGOŞ (1777—1787)

1. — Şcoala Normală Greco-Catolică Unită de Învăţători din Oradea-Mare (1784—1934).

Infiinţându-se Şcoala Primară Greco-Catolică Unita, pentru fiii Românilor din Oradea, în a. 1733, prin arhidiaconul Paulus Forgách conte de Ghymes, aceasta servi de model pentru şcolile din provincie. Învăţătorii români gr. cat. şi grocoortodoxi a acelor şcoli învăţau aici la şcoala primară gr. cat din Oradea metodul de a conduce o şcoală. Deci şcoala românească gr. cat. din Oradea avea şi rolul de a pregăti pe învăţătorii şcolilor săteşti. Ei erau pregatiţi de către »prefecţii« şcoalelor ca Silvăşi, Paul Bereghi, Gergelyfi şi Ion Ciontoş între anii 1733—1784.

* *Dr. Josephus Papp-Szilágyi:* Brevis Historia Episcopatus Graeci Ritus Catholicorum Magno-Varadineusis In Schematismul Gr cat Oradea 1845.
Dr. Ioan Ardeleanu: Istoria Diecezei Gr. Cat. de Oradea Vol. I. *Gherla* 1883. Vol II. *Blasiu* 1888.
Dr. Augustin Lauran: Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Dioecesis Gr. Rit Cath. Magno-Varadinensis. Pro Anno Jubilari 1900
Dr. Ion Georgescu: Istoria Bisericii Universale Creştine. *Blaj* 1931. ed. III.
Dr. Iacob Radu: Istoria Diecezei Române-Unite A Orăzii-Mari 1930.

www.dacoromanica.ro

Şcoala aceasta primară devine Şcoala Normală Capitala, când se introduce metodul saganian şi în legătura cu ea, în Noemvrie a. 1784, se deschide o clasă specială a preparanzilor. Consiliul Locţiitor — în urma stăruinţelor episcopului Moise Dragoş — numeşte »profesor praeparandorum« şi director al şcolilor naţionale* pe Simeon Magyar cu Decretul Consil Locţiitor din Buda No. 14796 din 30 Mai 1785. Prin acest decret, profesorului preparanzilor i-se fixează plata anuală 300 Fl. şi 100 Fl. pentru inspecţiile şcolare. Deja cu datul 31 Oct. 1785 Simion Magyar reporteaza inspectorului

ŞCOALA NORMALĂ GR. CAT. UNITA DE INVĂŢĂTORI — ORADEA

şcolar numele elevilor preparandiali, cari frecventara cursul anului 1784—85 semnând: Simeon Magyar Sch. G. R. C. Praefectus et Praeparandorum Valachicorum Professor.

Dela anul şcolar 1784—85 incepe deci funcţionarea sistematică, recunoscută de guvern, a Şcolii Normale Române Greco-Catolice Unite de Invăţători din Oradea-Mare. Această instituţiune culturala funcţionează de atunci şi până azi (1784—1934), total de 150 de ani. Ea a trecut, în cursul vremurilor peste multe vicisitudini. Ca un far luminos a trimis razele sale de cultură asupra Crişianei, Banatului şi Marmmureşului prin cei peste 4000 (patru mii) învăţători crescuţi de ea.

* Actul original în arhiva Diecezei Gr. Cat de Oradea, anul 1785 Fasc. II. No 90.

www.dacoromanica.ro

Directorii: Simion Magyar (1784 - 1791), Ion Corneli (1791—1806), Ion Molnar (1806—1808), Mihai Benei (1808—1814), Nicolae Borbola (1814—1816), Canonicul Ion Corneli (1816—1847). Iosif Pop-Sălageanul (1848—1856), Teodor Aron (1856—1857, Ioan Pop (1857—1871), Dr Ion Sabo (1871—1879), Dr Augustin Lauran (1879 1906), Moise Neş (1906—1907), Ion Buteanu (1907—1914). Dr Gheorghe Miculaş (1914—1919), Petru Tămăian (1919—1923). Cornel Sabo (1923—)

SEMINARUL TINERIMEI ROMÂNE UNITE — ORADEA

Şi profesorii ca Dr Ion Vancea (mai apoi arhiepiscop şi mitropolit de Alba-Iulia şi Fagaraş), Mihail Şorban, Paul Vela, Dimitrie Sfura poetul, Dr Ion Ciceronescu, Dr Corneliu Bulcu, Gavril Mureşanu, Dr Leontin Pallady, Petru Cupcea, Dr Vasile Chirvaiu etc. toţi erau foarte distinşi bărbaţi de carte, despre cari s'a scris* elogios în cărţile istorice ale acestei şcoli normale de învaţatori

* *Petre Dejeu*: Aşezămintele Culturale din Municipiul Oradea şi Judeţul Bihor *Oradea*, 1926. la pag 256 şi urm.

Vasile Bolca: Şcoala Normală Română Unită din Oradea 1784—1934 tipărită în *Oradea*, 1934. la „tipografia Scrisul Românesc."

www.dacoromanica.ro

2. — Seminarul şi Academia de Teologie Greco-Catolică din Oradea. (1792—1934).

Episcopul Ignatie Dărăbant, dorind a avea un Seminar pentru creşterea intelectualilor români şi preoţilor, stăruieşte la împăratul Leopold II. să cedeze clădirea veche a iezuiţilor — care deja din a. 1777 este sub administraţia episcopiei greco-catolice — de Seminar al acestei episcopii unite. Impă-

SEMINARUL TINERIMEI ROMANE UNITE ŞI BISERICA — ORADEA

ratul aproba aceasta cerere a episcopului prin Decretul Cons. Locot Nr. 3230 din 21 Febr. 1792.

Asupra istoricului Seminarului s'a scris* mult şi s'a arătat, că a îndeplinit un rol cultural şi naţional românesc de extraordinara valoare. Dela întemeiere şi până azi (1792—1934)

* *Ioan Georgescu:* Istoria Seminarului Român-Unit din Oradea-Mare cu 6 ilustraţiuni *Bucureşti*, 1923. form 8⁰ pag. 93.

Petre Dejeu: Aşezămintele Culturale din municipiul Oradea şi judeţul Bihor. *Oradea*, 1926. pag. 258—268.

Petru Tamaian: Istoria Seminarului şi a educaţiei Clerului Diecezei Române-Unite de Oradea Tip *Oradea*, 1930 form 8⁰ pag. 105.

www.dacoromanica.ro

el a crescut peste 15.000 (cincisprezece mii) de elevi, din cari unii îndeplinesc funcţii în Sfatul român de azi. In clădirea seminarului se adăpostesc elevi internişti liceali, normalişti, studenţii în teologie şi tot aici sunt aşezaţi Fraţii Şcoalelor Creştine, având internat pentru novicii societăţii lor, cari deaici urmează la Şcoala Normală Gr. Cat. Unită.

Elevii Seminarului, unii sunt solvenţi, alţii bursieri. Intreţinerea lor se face din solve şi din fondurile vechi şi din veniturile gradinei mari, ce încunjură Seminarul şi acele ale fermei dela Ioşia, care sub directivarea rectorului seminarial

INTERNATUL DE BAIEŢI ŞI LICEUL „SAVUL VULCAN" — BEIUŞ

Dr Gheorghe Miculaş a devenit o adevarata fermă de model, exploatata în modul cel mai raţional.

Tot în legatură cu acest Seminar este Academia de Teologie Gr. Cat. Unita, cladita de episcopul Dr Dimitrie Radu în a 1913 şi terminată de episcopul Dr Valeriu Traian Frenţiu în a. 1925. Anterior acestei date teologii noştrii urmau studiile în Roma la Colegiul De Propaganda Fide ori la Colegiul Sf. Athanasie; în Viena la Sf. Barbara, ori la Augustineu; în Lemberg, Budapesta Strigoniu, Agria, Oradea, Blaj, Munkács, Ungvár la academiile teogice episcopeşti. La toate aceste instituţiuni se învaţau studiile teologice în limba latina, la fel cu celelalte şcoli similare catolice din toata lumea. Pagubă ca azi se învaţă studiile teologice numai în limba română; astfel studenţii în teologie

www.dacoromanica.ro

se abat dela izvorul puternic latin, care a creat imensa literatura teologică universală.

Clădirea Seminarului la început a fost aceea ce se vede la pag. 133 a prezentei cărţi. In anul 1846 s'a construit clădirea modernă cu un etaj, iar în a. 1928 s'a reconstruit întreg edificiul frontal cu doua etaje în stil românesc. Arhitectul Antoniu Szallerbek merită toată lauda pentru frumoasele planuri realizate. Acest edificiu într'adevăr este cea mai splendidă şi cea mai grandioasă podoabă arhitectonica a municipiului Oradea. El are capacitate de primire pentru 500 (cinci

INTERNATUL LICEULUI „SAMUIL VULCAN" — BEIUŞ

sute) elevi şi personalul administrativ necesar. Valoarea clădirilor şi grădinei Seminarului este evaluată la 25 milioane Lei.

3. — **Liceul „Samuil Vulcan" din Beiuş (1828—1934).**

Fondatorul Liceului din Beiuş este episcopul unit »Samuil Vulcan« care, prin literile fundaţionale din 6 Octomvrie 1828, infiinţează această şcoală mai înalta pentru cultivarea tineretului românesc din această provincie. In literile fundaţionale între altele cetim :

... „deoarece acest institut s'a întemeiat cu preferinţă pentru Naţiunea Română, să se pună pond special pe ortografia reducândă în literile latine avitice, pe Gramatica

www.dacoromanica.ro

şi literatura română, asemenea şi pe istoria naturală şi pe Caligrafie"...

Pentru realizarea acestui ideal generosul fondator face o fundaţie de 35.000 Fl. m. conv. din care să se poată da anual — în urma dobânzilor — plata corpului profesoral. Acest liceu era organizat ca şi cel dela Oradea, la început cu 4 clase, dela a. 1835 începând cu 6 clase, iar dela a. 1851 până azi cu 8 clase.

Liceul a avut următorii directori: Ion Erdeli (1828—1838) Theodor Aaron (1838—1842), Grigore Kővàry (1843—1851), Gheorghe Vlaş (1851—1861), Theodor Kővàry (1861—1877), Petru Mihuţiu (1877—1889), Ion Butean (1889—1907), Vasile Dumbrava (1907—1911), Vasile Ştefanică (1911—1924), Camil Selăgianu (1924—1930), Nicolae Flueraş (1930—) şi în total până la anul jubileului centenar 132 profesori, instruind 22.732 de elevi, din cari în anii 1856—1928 au luat bacalaureatul 2268 elevi. Aceşti elevi au cucerit locurile intelectualilor străini din aceste ţinuturi şi au facut posibilă viaţa unui Stat român pe teritoriul Crişianei şi până la Câmpia Tisei. Este de notat că la acest institut român de educaţie, — unic în felul său îm mijlocul Ungariei depe vremuri, — elevii de confesiune greco-ortodoxă română, aveau aceleaşi favoruri ca şi cei români greco-catolici uniţi.

In cadrele unor memorabile festivităţi s'a serbat, în ziua de 30 şi 31 Mai, anul 1928, cenentenarul acestui liceu, la care au participat: Prof. Dr Const. Angelescu, ministrul instrucţiunii cu suita-sa de înalţi funcţionari ai ministerului;

* *Georgius Vlas:* Brevis Historia Gymnasii Belényesiensis în anuarul gimnaziului pe a. 1853/4.

Teodor Kővàry: Notiţia Fundaţionis m. gr. cath. gymnasii Belényesiensis exhibens litteras fundationales item catalogum localium Directorum et Pr fessorum in eodem gymnasio secundum seriem annorum scholasticorum — în anuarul de pe anul 1870 71.

Ion Butean: O privire fugitivă asupra trecutului Gimn. Sup. din Beiuş — In Anuarul Gimn. pe a. 1889 90.

Traian Farcaşiu: Istoria Gimnaziului Gr. Cat. din Beiuş. Tip. în *Gherla* 1896. form 8⁰, pag. 139+XXXV.

Dr. Alex Pteancu: Reprivire peste trecutul Gimn. Beiuş — Anuar 1914.

Petre Dejeu: Aşezămintele Culturale din municipiul Oradea şi judeţul Bihor — *Oradea* — 1926.

Dr. Const Pavel: Şcoalele din Beiuş 1828—1928 tip. Doina *Beiuş* 1928 form 8⁰, pag. 311 cu multe ilustraţiuni.

www.dacoromanica.ro

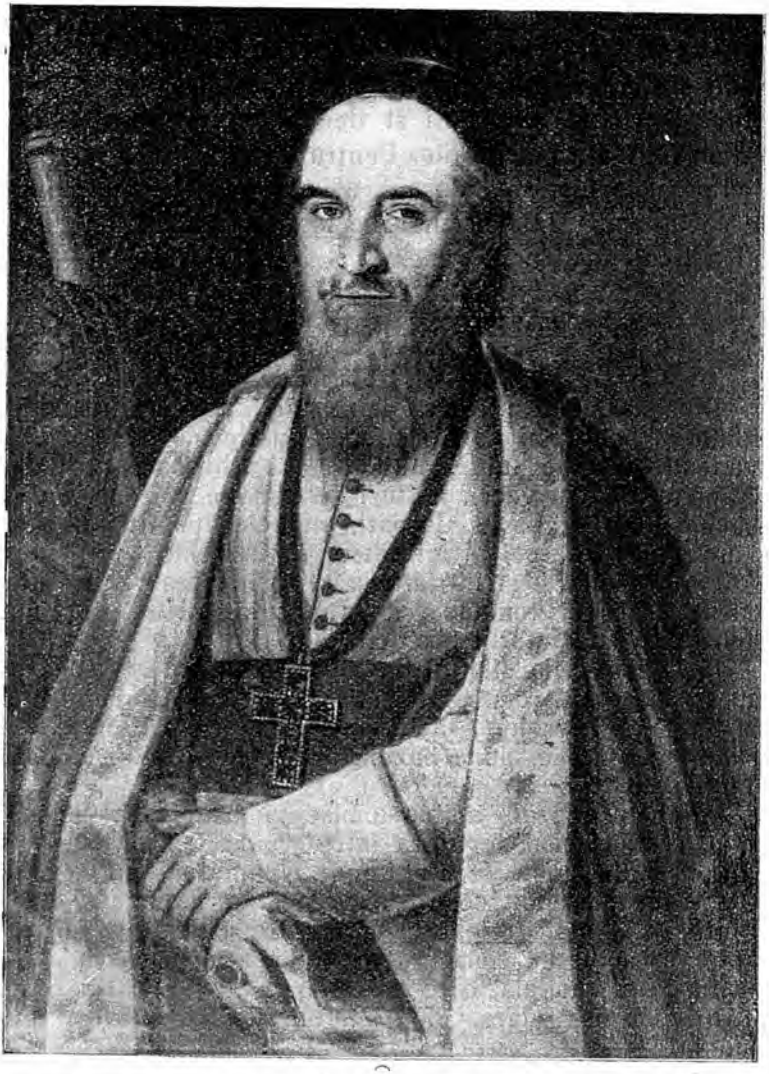

Episcop Samuil Vulcan (1806—1839).

Fondatorul Gimnaziului Gr. Cat. Unit din Beiuș a fost cel mai providențial bărbat de cultură al neamului românesc din Crișiana, Banat și Maramureș, dând cultură românească, prin întemeierea acestui institut, la care s'a adăpat întreg Românismul depe aceste plaiuri.

www.dacoromanica.ro

Prof. Alex. Lapedatu, ministrul culte'or şi artelor; marele organizator al armatei române, Generalul Henri-Mathias Berthelot al Franţei; G-ral Traian Moşoiu; Episcopii Dr Valeriu Traian Frenţiu, Dr Juliu Hossu, Dr Alex. Nicolescu, Roman Ciorogariu; înalţi funţionari şi demnitari de Stat şi mii de cetăţeni de toate categoriile. Pentru a ilustra felul de a judeca activitatea de una sută de ani al acestui istitut jubilar, în cele ce urmează dau discursurile festive alor doi miniştri, al unui episcop şi al unui general:

CUVÂNTAREA D-LUI PROF. Dr. CONST. ANGELESCU MINISTRUL INSTRUCŢIUNII PUBLICE:

Din strălucita pleiadă de patrioţi, pe cari Dumnezeu i-a hărăzit neamului nostru şi cari ilustrează istoria culturei româneşti, numele lui Samuil Vulcan, dincoace de Carpaţi, va rămâne pentru vecie, alături de numele marelui Şaguna; dupăcum dincolo, peste Carpaţi, numele lui Gh. Lazăr va străluci alături de cel al lui Gheorghe Asachi.

Şi într'o parte şi într'alta a ţării, în aceste vremuri îndepărtate, şcoala românească ia naştere şi se desvoltă la adapostul şi cu ajutorul bisericii.

In chiliile dela sfântul Sava, dascălul din Avrig întemeiază prima şcoală românească din Muntenia; în chiliile dela Trei Erarhi, Gheorghe Asachi, sprijinit de un alt mare ierarh, Veniamin Costache, pune bazele primei şcoale din Moldova, acum 100 de ani.

Aici în Ardeal, acţiunea bisericii asupra şcoalei a fost şi mai pronunţată şi legătura între şcoală şi biserică şi mai strânsă ca dincolo în Vechiul Regat. Neamul nostru va rămâne în veci recunoscător celor două biserici naţionale, căci în timpurile cele mai grele, prin care a trecut sufletul românesc, nu numai că ele au conservat credinţa strămoşească, dar au ţinut nestinsă candela, care a luminat poporul şi l-a pregătit pentru ziua cea mare, ziua mântuirei, ziua unirii a tuturor Românilor.

Alături de liceul din Braşov, din Năsăud şi din Blaj, liceul din Beiuş, întemeiat acum 100 de ani, a format multe, multe generaţii de suflete alese, de îndrumători, de apostoli ai neamului, carl au lucrat şi au depus toată munca, toată energia şi tot devotamentul lor în serviciul şcoalei şi pentru indeplinirea idealului şi aspiraţiunilor neamului românesc.

Mare a fost, de sigur, însemnătatea culturală a acestor focare, a acestor altare de credinţă românească, care au luminat sufletele, au deşteptat conştiinţele, au mărit forţele de rezistenţă ale neamului şi adâncă trebue să ne fie recunoştinţa pentru acei, cari le-au întemeiat, le-au îndrumat.

www.dacoromanica.ro

Dela aceste umile făclii, s'au aprins focurile nestinse, cari luminează astăzi întreaga suflare românească: din aceste câteva şcoale de acum de 100 de ani, au răsărit zecile de mii de şcoale de astăzi, cari vor luminà şi vor menţine treaz conştiinţa naţională.

In măreţia zilei de astăzi, să nu uitam nici greutăţile şi

Cenzurat

Anul I. 1 Ianuarie 1925. No. 1.

VESTITORUL

Organ al Eparhiei române unite de Oradea-Mare şi revistă de cultură religioasă.

Redacţia şi Administraţia Oradea-Mare Piaţa Ştefan Cel Mare No 8	Apare la 1 şi la 15 a fiecărei luni.	Abonament: Pe un an . . . 120 Lei Exemplarul . . 5 Lei.

PARTEA OFICIALĂ

VALERIU TRAIAN FRENTIU

din îndurarea preabunului Dumnezeu şi graţia Sfântului Scaun Apostolic al Romei. Episcop român unit de Oradea-Mare, Asistent al Tronului Pontificiu. Doctor în Sf Teologie, etc

Cititorilor dar şi binecuvântare!

Iubiţilor Fraţi şi Fii!

Ajunsam, cu ajutorul bunului Dumnezeu, la începutul anului 1925, declarat de Sfântul Părinte Piu XI, Papa dela Roma, de an iubilar şi sfânt.

Serbarea anilor iubilari s'a început încă în vechime, cu 1391 ani înainte de naşterea Mântuitorului nostru Isus Cristos. In aceşti ani iubilari îşi câştigeu libertatea toţi sclavii şi proprietăţile risipite se dădeau înapoi foştilor proprietari.

In era creştină, abia la anul 1300 s a proclamat în mod solemn anul iubilar prin Papa Bonifaţiu VIII, până atunci creştinii în anii iubilari se sileau numai să deprindă mai multă p...ste, fără să se facă serbări oficiale

In anul acesta sfânt şi nou, iubiţilor, trebue să ne curăţim sufletele de toate păcatele, făcând o mărturisire generală bună şi dându-ne silinţa de a nu mai păcătui, silindu-ne de a ţinea toate poruncile lui Dumnezeu şi ale Sf. Biserici cât se poate de bine.

Dar nu ajunge numai atâta. „Şi iată unul, apropiindu-se, a zis lui: „Învăţătorule bune, ce voiu face, ca să am viaţa de veci?" Iară el a zis lui: „Ce-mi zici bun? Nimeni nu este bun, numai unul Dumnezeu. Iară de vrei să intri în viaţă, ţine poruncile," Zis-a lui: „Cari?" Iară Isus i-a zis: „Să nu ucizi, să nu curveşti, să nu furi, să nu mărturiseşti strâmb. Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta şi să iubeşti pe deaproapele tău ca pe tine însuţi" Zis-a lui tânărul „Toate acestea le-am păzit din tinereţele mele, ce-mi mai lipseşte încă?" Zis-a Isus lui: „De vrei să fi desăvârşit mergi, vinde averea ta şi o dă săracilor şi vei avea comoară în ceriu, şi vino după mine" (Mat. 19, 16-21)

Trebue aşadară în acest an sfânt să ne silim a fi desăvârşiţi, deprinzând toate virtuţile în măsura cea mai mare şi făcând cât mai multe fapte bune ca să ne putem apropia de Isus şi săi urmăm lui.

Nu e deajuns că, după ce am scăpat de robia deavolului, al cărui sclavi ne-am făcut prin păcate, nici recâştigându-ne darul sfinţilor, proprietatea noastră câştigată prin sf. botez, pe care am pierdut-o prin păcat, să ne îndestulim cu atât şi să ne aşezăm la marginea prăpastiei, că poate veni un vifor care să ne arunce înapoi, ci trebue să ne înălţăm, urmând lui Isus, la munte, unde a ţinut sfinţilor săi învăţăcei cuvântarea despre adevărata fericire din lume, zicând: „Fericiţi cei săraci cu spiritul, căci acelora este împărăţia cerurilor.

Fericiţi cei ce plâng, căci aceia se vor mângâia.

Fericiţi cei blânzi, căci aceia vor moşteni pământul.

Fericiţi cei ce flămânzesc şi însetoşează de dreptate, căci aceia se vor sătura.

Fericiţi cei milostivi, căci aceia se vor milui.

Fericiţi cei curaţi cu inima, căci aceia vor vedea pre Dumnezeu.

Fericiţi făcătorii de pace, căci aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema.

www.dacoromanica.ro

amărăciunile de tot felul, ce au avut de îndurat aceşti primi întemeietori de cultură românească, nici datoria sfântă ce noi, cei de astăzi, avem de îndeplinit către această ţară: datoria de a menţine, de a dezvoltà aceea ce s'a câştigat cu atâta jertfă.

Să ne unim deci cu toţii, cei cari simţim româneşte şi, uitând patimile, să ne dăm mâna pentru a întări, a consolidà această ţară şi acest neam.

CUVÂNTAREA P. S. S. ROMAN R. CIOROGARIU EPISCOPUL ORTODOX ROMÂN AL ORADIEI:

Mântuitorul Hristos a dat oamenilor felurite daruri: »El a dat — ne spune divinul apostol al limbilor — pe unii ca să fie apostoli, pe alţii prooroci, pe alţii binevestitori, pe alţii păstori şi învăţători«.

La începutul secolului al XIX-lea mila lui Dumnezeu a revărsat din belşug acest dar al revelaţiei asupra Ardealului. Dela Avrig până la Vârseţ se aprind luminile şcolilor româneşti, stelele cerului, ce s'au deschis pentru iobagii legaţi de glie.

Aradul şi Biharea, aceşti fraţi de cruce în lupta existenţei naţionale, sunt cheia Ardealului. Aici s'au ridicat cele două faruri ale culturei româneşti. Voinţa de fer a giulanului Moise Nicoară dă viaţă în anul 1812, Preperandiei române din Arad. Dupa ea în anul 1822, răsare Şcoala teologică, iar în 1829 se introneaza în scaunul episcopal din Arad, episcop de neam român în locul episcopilor de neam sârb, cari să înstăpâniră asupra Românilor ortodocşi. Aşa s'a intemeiat Centrul Cultural român din Arad, de unde străluceşte numele lui Ţichindeal asupra intregului Românism.

Acolo unde s'a înfăptuit acea mare operă culturală a fost şi binecuvântata mână a episcopului de pie memorie Samuil Vulcan din Oradea. El încurajează şi tinde mână de ajutor lui Moise Nicoară şi Dimitrie Ţichindeal la deschiderea porţilor Burgului pentru deputaţii din Arad. E un gest de om care nu-şi precupeţeşte marea sa autoritate pentru interesele superioare româneşti.

Dela acest nobil gest trece la infăptuirea idealului său de a ridica pentru tinerimea română un gimnaziu în centrul dominiului său episcopal din Beiuş. Aşa s'a înfiinţat primul şi unicul gimnaziu român din propria Ungarie şi Banat.

Marii dascăli din Arad, unde bihoreanul Alexandru Gavra multiplica în manuscrise făcute preparanzilor săi, cronica lui Şincai, pe care în acest chip primitiv o răspândeşte în raza şcoalelor arădane, dintre Biharia şi Caraş Severin, fac legătură între noul gimnaziu din Beiuş şi Banatul cărturăresc, care deşteptat la conştiinţa naţională, îşi trimite fiii aici, unde se înfrăţesc cu fiii acestei provincii.

Fii de iobagi aduşi în straiele lor după îndrumările epis-

www.dacoromanica.ro

GHEORGHE ŞINCAI 1754—1816
Portret în Biblioteca Mitropolitană din Blaj

PETRE MAIOR † 14 FEBR. 1821.
Portret în Muzeul Asociaţiunii din Sibiu

SAMUIL MICU-KLEIN (1745—1806)
Desen după descrierea biografică de canonicul T. Cipariu.

Cei Trei Luceferi ai Culturii Naţionale Române

www.dacoromanica.ro

copului Vulcan, dau un aspect rustic acestei instituţiuni. Sub acest aspect rustic s'a păstrat vîrginitatea sufletului românesc. Această virginitate a dat caracterul gimnaziului istoric din Beiuş A fost mai atractivă vraja sumanului din Beiuş decât Attila din somptuoasele şcoli dela Oradea şi Seghedin.

Eu n'am avut fericirea să fiu elevul acestei şcoli, dar în calitatea mea de episcop ţin să depun prinosul recunoştinţei bisericii mele pentru generaţiile crescute în această românească şcoală. Să cinstesc memoria arhitectului ei Samuil Vulcan şi a urmaşilor lui, cari o desvoltară. Să evoc memoria eroilor anonimi, pilduitori ai zilelor de astăzi, cari au fost profesorii acestei şcoli. Să cimentez legătura misiunii culturale cu fratele meu întru Hristos Episcop Valeriu şi cu îndrumatorii de astăzi ai acestui liceu pe urmele tradiţiilor mari ale înaintaşilor noştri.

EPISCOP IGNATIE DĂRĂBANT † 1805.

Sinteza acestor tradiţii este educaţia naţională religioasă. In aceasta ipostaza şi-a păstrat Ardealul caracterul etnic, tot prin ea îşi va păstra acuma România viaţa de veci.

In mireasma sărbătoarei de astazi să învălue şi solia domnului Ministru Angelescu cu aprofundarea caracterului religios în şcoala nouă română. Sunt fericit că-i pot aduce omagiul recunoştinţei la acest praznic a tradiţiilor noastre culturale, care pe toţi ne unesc în cultul patriei.

Din samânţa semănată de apostolii, proorocii, binevestitorii, păstorii şi dascalii veacului încheiat a răsarit România Mare. In casa Tatălui nostru mai multe daruri sunt. Urez veacului al doilea a acestei şcoli un seceriş mănos, cum l-a avut primul veac al existenţei sale, spre marirea lui Dumnezeu şi fericirea scumpei noastre patrii.

CUVÂNTAREA D-LUI GENERAL TRAIAN MOŞOIU:

Acum o suta de ani marele român, episcopul Samuil Vulcan, prin înfiinţarea liceului din Beiuş a pus temeiul zonei culturale şi naţionale dela Apus; iar în 1919. Marele Rege Ferdinand, cu sabia în mână, a tras hotarul de Vest al României întregite.

Graţie acestei şcoli înfiinţată de marele ierarh, conş-

www.dacoromanica.ro

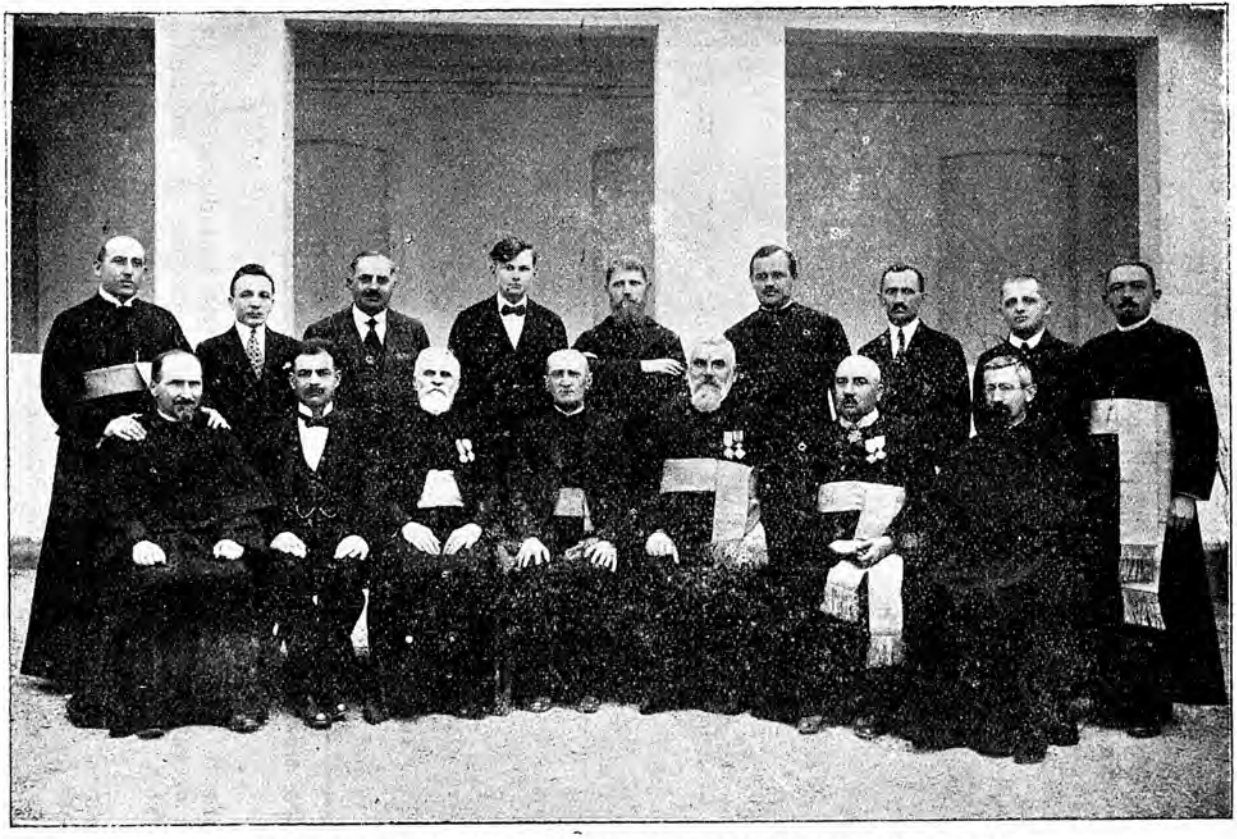

CORPUL PROFESORAL AL LICEULUI „SAMUIL VULCAN" ÎN ANUL 1928. — BEIUȘ

www.dacoromanica.ro

tiinţa naţională a fost aici, la graniţă, totdeauna trează şi în ceasul hotăritor, când primul dorobanţ a pus piciorul pe plaiurile Bihorului, această conştiinţă a străbătut ca un fior toate inimele româneşti, al căror suflet s'a contopit într'unul: în sufletul neamului.

Istoricul acestei şcoale e o îndelungată şi perzistentă repetare a simbolicului joc al goanei forţelor.

Nicăeri invizibilul fir, care leagă generaţiile şi prelungeşte sforţările individuale într'o continuitate, în care timpul nu uzează, ci primeneşte cu tinereşti entusiasmuri, forţa creia-

PAPA LEO XIII. CU EPISCOPII Dr. IOAN VANCEA, MIH IL PAVEL, Dr. VICTOR MIHALI ŞI Dr. IOAN SABO

toare a unei idei unice, nu se vădeşte mai desăvârşit, ca din cercetarea activităţei atât de strălucitoare şi totdeauna rodnică, a acestui aşezământ de cultură românească.

Aci se săvârşeşte, în lungile ore de cursuri, cel mai minunat proces de alhimie sufletească. Aci se altoesc în sufletele proaspete, îndemnurile rosturilor viitoare, ale tuturor celor ce vor alcătui mâine lumea, vor înfrunta viaţa şi vor apăra hotarele României.

In mintea tânară a şcolarului sârguitor şi în elanurile lui, profesorul va deosebi pe creiatorul, ce îşi va da mai târziu, măsura puterii sale. Şi în puţina melancolie îşi va aminti

www.dacoromanica.ro

IUBILEUL LICEULUI „SAMUIL VULCAN" ÎN SEPTE 1928 — BEIUȘ

www.dacoromanica.ro

poate, că aceleaşi elanuri l'au însufleţit şi pe el altă dată.

De acest liceu, care devine prin viaţa naţională ce pulsează puternic în el, un organism viu, leagă pe toţi elevii în mod indisolubil o intuiţie mai puternică decât o judecată, care îi face să simtă întens: căci aici li s'a hotărît, fără putinţă de întoarcere, drumul pe care mai apoi îl vor urma. Această şcoală solidarizează oarecum destinul elevilor cu acela al liceului, în care au învăţat să privească lumea, viaţa şi destinele neamului.

De aceea sărbătoarea ei e şi sărbătoarea tuturor acelora, cari au stat pe băncile acestei şcoale.

De triumfurile ei, sunt mândri ca de ale lor şi aniversările, popasuri de reculegere şi de împrospătare de puteri, în drumul ascendent, străbătut în trudă şi cu tenacitate, sunt prilejuri de înviorătoare bucurie.

Un veac de necurmată existenţă întru slujirea idealului cultural românesc, pe care acum le împlineşte liceul lui *Samuil Vulcan*, cuprinde în el povestea unei eroice lupte şi apoteoza splendidului triumf al unei credinţe biruitoare.

Celor căzuţi în luptă: cinstire. Iar celor ce şi acum poartă pe braţe voinice steagul, niciodată plecat în ţărână: un îndenm. Din sufletul lor entuziasmul să treacă mereu în suflete tinere şi fiecare dintre ei, revăzându-se în cei care urmează, să poat spune împăcat: Non omnis moriar.

CUVÂNTAREA D-LUI PROF. ALEX LAPEDATU, MINISTRUL CULTELOR şi ARTELOR:

Azi mai mult ca oricând mă gândesc la adevărul cuvintelor cuprinse într'un raport al meu către Academie, prezentat acum 25 ani, pe când Dimitrie Sturza era încă în viaţă: raport, în care, relatând părţi ale luptei tragice a neamului românesc, arătam cum unirea cu Roma s'a făcut din interese naţionale şi culturale româneşti.

Intr'adevăr, dacă unirea cu Roma s'a înfăptuit pentru scopuri politice, nu mai puţin adevarat este, că ea a fost întrebuinţată pentru promovarea celor mai iminente interese naţionale: întărirea noastră culturală.

Iar printre bunurile culturale, pe care unirea le-a adus figurează TREZIREA CONŞTIINŢEI NAŢIONALE, care a dus la realizare idealul neamalui nostru.

Acum 25 ani, când faceam afirmaţiunea arătată, eram tânar, aşa încât cuvintele mele puteau fi considerate prea avântate. De atunci a trecut însa un sfert de veac, timp în care cercetările mele istorice mi-au confirmat că nu spuneam decât cel mai incontestat adevăr. Şi astfel constatând că nu m'am înşelat pot face astăzi aceleaşi afirmaţiuni.

Căci dacă trăim în plină tradiţie culturală, dacă se pot serba centenare de acestea culturale la Blaj, Beiuş, Bucureşti

www.dacoromanica.ro

şi Iaşi, se datoreşte urmărilor pe care Unirea cu Roma le-a avut pentru viaţa noastră culturală. Din aceste urmăriri s'au împărtăşit zecile de mii de pregătitori ai luptei mari pentru

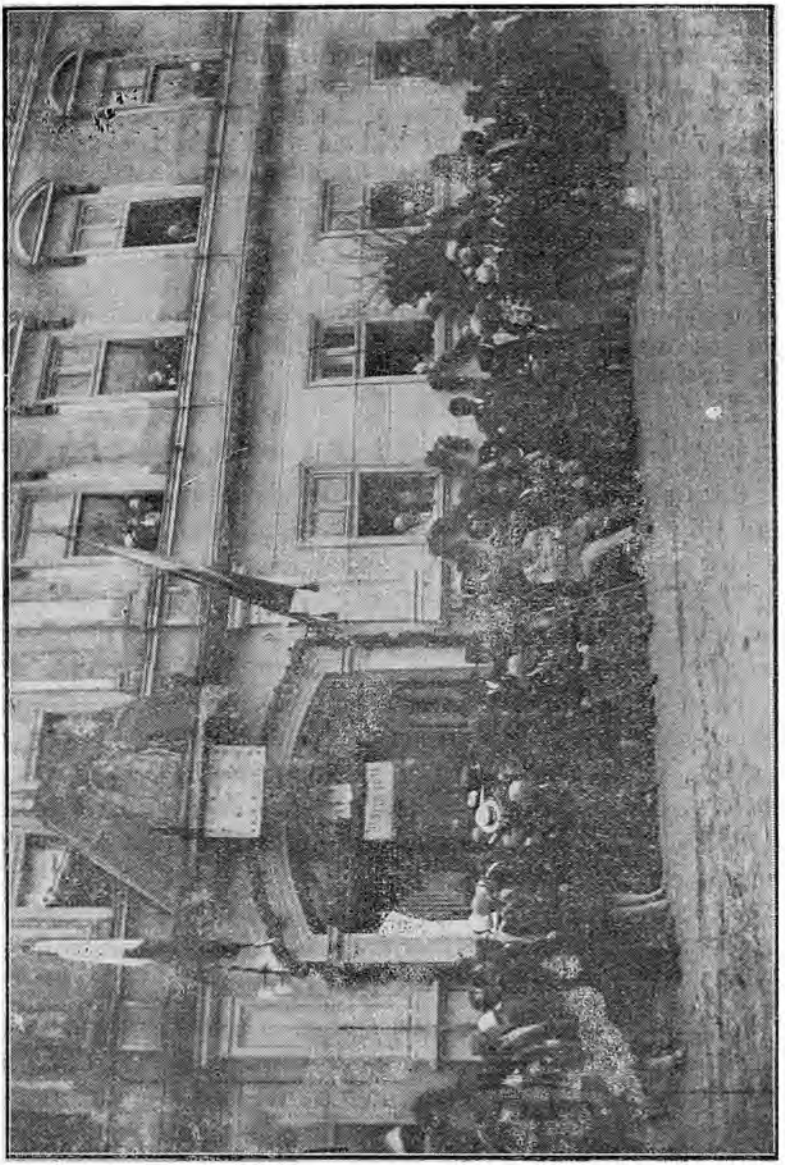

GENERAL BERTHELOT ŞI MINIŞTRII PRIMESC DEFILAREA ELEVILOR LICEULUI JUBILAR — BEIUŞ

desrobire. Cei trei luceferi — Şincai, Klein şi Maior —, adăpaţi dela izvoarele culture noastre străbune, dela Roma, au putut produce acea trezire a conştiinţei naţionale, care ne dă nouă azi posibilitatea de-a serba jubilee culturale.

www.dacoromanica.ro

Dar, binefacerile unirei cu Roma nu au fost numai de ordin cultural, căci chiar şi întreaga noastră organizare politica până la 1848 se datoreşte deasemeni rezultatelor Unirii.

Astăzi numai este riscat a afirma, că Biserica Unită cu Roma a stat totdeauna şi sub toate raporturile în serviciul neamului românesc. In cea mai deplină solidaritate, cele doua biserici naţionale şi-au dat preţioasa lor contribuţie pentru ducerea înainte a destinelor neamului. La 1812 Preparandia ortodoxă din Arad şi mai apoi şi Episcopia de acolo, s'au înfiinţat cu sprijinul lui Samuil Vulcan dela Oradea şi Moise Nicoară. Iată un amănunt, care demonstrează în ce solidaritate se aflau conducătorii bisericii şi eu ca istoric şi Ministru al Cultelor sunt dator s'o afirm.

Dacă azi la aceste serbări, de către toţi oratorii a fost recunoscut rolul Bisericii Unite, mă simt dator a-l afirma odată mai mult. Constat că dela naşterea sa încoace Biserica Unita cu Roma a stat neclinită la altarul revendicării câştigate, de-a servi întreg neamul.

4. — Liceul de Fete „Mihail Pavel" din Beiuş.

Ctitorul acestei şcoli secundare de fete este episcopul Mihail Pavel. Prin aceasta fundaţie el a vrut, ca fiitoarele soţii de preoţi şi învăţători şi funcţionari români sa nu fie nişte femei analfabete, ci să aibă educaţie aleasă înţelegând rostul muncii intelectuale ale consoţilor. Această şcoală, la început, (1896 –1919), era şcoală medie de fete şi numai din anul 1919 se transformă în liceu. Directorii: Vasile Ştefanică (1896—1914), Camil Selăgianu (1914—1924), Elisa Dr Pavel Ştefanică (1924—) precum şi cele 28 profesoare erau foarte abile şi bine la postul lor. Liceul acesta, dela fondare până azi (1896—1919), a avut 3910 eleve, din cari 89 au prestat şi examenul de bacalaureat.

5. — Şcoli Primare Greco-Catolice în Satele din Judeţul Bihor (1733—1933).

Episcopia Română Greco-Catolică Unita de Oradea, la anul infiinţarii sale 1777 avea deja o mulţime de şcoli primare greco-catolice (Oradea, Beiuş, Vadu-Crişului, Beliu, Léta-Mare, etc.) infiinţate de episcopul romano-catolic, care pastori pe Românii greco-catolici din Bihor. Episcopul Moise Dragoş continua opera de înfiinţare de şcoli primare în toate satele unde poporul era în stare buna materiala.

Moise Dragoş ca Vicar general al Episcopului latin, pen-

www.dacoromanica.ro

tru parohiile greco-catolice unite, cu data de 30 Noemvrie 1776 prezinta nu budget împărătesei Maria Therezia, în care cere pentru şcolile greco-catolice ajutoare băneşti: pentru doi învăţători ai Şcolii Normale Primare Gr. Cat. din Oradea câte 30 şi 50 Fl. adaus la salariul vechiu; pentru învăţătorii din Beiuş, Beliu, Léta, Vadu câte 50 floreni, pentru cei din Cordău, Pocei, Aciad, Cocod, Şilendru, Tarcia, Vaşad,

LICEUL DE FETE „MIHAIL PAVEL" — BEIUŞ

Virtis, Paleu, Petreu, Bogomir, Adoni câte 30 Fl. aur. Vicarul general Moise Dragoş în expunerea de motive arata, că în anii precedenţi aceste sume erau plătite prin episcopul Adamus Baron Patachich, care acum este transferat de Arhiepiscop la Colocea.

Mai ales episcopul Samuil Vulcan, şi Vasile Baron de Erdeli staruesc mult pentru înfiinţare de şcoli poporale la sate. Rezultatul acestor staruinţe a fost, că în anul 1900 Episcopia Românilor Uniţi de Oradea avea deja 71 (şeptezeci şi unu) de şcoli bineorganizate în comunele judeţului Bihor, cu 78 învaţatori.

www.dacoromanica.ro

6. — Începuturile Culturii şi a Unei Vieţi Politice Româneşti în Oradea şi judeţul Bihor, Alfabetul Latin în Şcolile Române din Crişiana, Literatura, Ştiinţa, Arta sub Protectoratul Episcopilor Români Greco-catolici Uniţi de Oradea.

Episcopatul Român Greco-catolic Unit deja dela început a fost un izvor de cultură naţională românească. Cel dintâi episcop eparhiot Moise Dragoş, întemeiază la Oradea o Şcoală Normală Română Gr. Cat. Unită de Învăţători, care îşi începe activitatea în toamna a 1784 şi care funcţionează până în zilele noastre. Mulţimea de învăţători, eşiţi din această şcoală, duc începuturile de cultură românească la poporul dela sate şi oraşele din Crişiana, Banat şi Maramureş.

Episcopul Moise Dragoş este cel ce a făcut la 12 Mart. 1777. o dare de seamă asupra neamului nostru Romei Eterne, care se interesează de noi prin S. Congregaţie de Propaganda Fide; titlul acestei dari de seamă este: »De Ortu, Progressu, Conversione, Episcopis, item Archi-Episcopis et Metropolitis Valachorum« sau pe româneşte »Despre originea, evolutia, religia, episcopii precum archiepiscopii şi mitropoliţii Românilor«. Textul acestei lucrări se află la Prapaganda Fide în Roma şi s'a tipă it şi la T. Cipariu în »Acte şi Fragmente«.

Al doilea episcop eparhiot de Oradea, călugărul bazilit Ignatie Dărăbant, în a. 1792 infiinţează Seminar de preoţi români la Oradea. Concentrează în jurul său oamenii politici transilvăneni români şi împreună cu ei întocmeşte: »Supplex Libellus Valachorum«, un memoriu, prin care cere drepturi dela împărat pentru neamul românesc. Acest memoriu îl prezintă personal înparatului în Viena şi susţine cele cuprinse în el cu atâta energie, ca împăratul este gata a satisface toate deleanţele juste ale Românilor. Luceferii ratăcitori ai culturii româneşti: Gheorghe Şincai, Petre Maior şi Samuil Micu-Klein erau adapostiţi aici în Oradea, în curtea episcopului Ignatie Darăbant, care îi ajuta cu bani şi sfaturi în opera lor mare pentru deşteptarea Românilor din Slavonismul ucigător al Bisericii Orientale Slavono-Ortodoxe. Cu aurii episcopului Darăbant au făcut drumuri la Viena şi Roma aceşti călugări săraci, cari visau despre o renaştere a »Daciei Felix« a Cezarilor Romani prin catolicizarea Românilor trecuţi la Biserica Pravoslavă Ortodoxă.

www.dacoromanica.ro

ORADEA LA SFÂRSITUL SECOLUI AL XVIII-LEA VĂZUTĂ DEPE MUNTELE CALVARULUI.

www.dacoromanica.ro

Episcopul Samuil Vulcan dă ordin că la toate şcoalele sale să se scrie cu litere latine şi cu mulţi bani sprijineşte tipărirea cărţilor cu astfel de litere. Liceul dela Beiuş îl creaza anume pentru această propagandă a culturii latine. El tipăreşte în Bihor cel dintâi calendar cu litere latine pe a. 1824 Biserica Ortodoxa română se acomodează celei unite, pentruca preoţii crescuţi la Gimnaziul din Beiuş, aveau aceiaşi iubire pentru latinitatea neamului nostru românesc ca şi uniţii.

Episcopul diplomat Vasile Baron de Erdeli pune la cale infiinţarea Metropoliei Gr. Cat. de Alba Iulia şi Fagăraş, canoni-

REZIDENŢA EPISCOPIEI ROMANE UNITE GR. CAT. — ORADEA

zata de Papa Pius IX. Indupleca Prepozitura Ordinului Prémontréilor pentru a crea o catedra de limba româna la Liceul Catolic din Oradea şi face ca guvernul să organizeze o catedra de limba româna la Universitatea din Budapesta. Aici la Oradea se înfiinţează o societate de lectură a tinerimei române, având şedinţele în Seminarul Unit. Acest tineret tipăreşte almanachuri cu frumoase poezii româneşti ca şi cele ce urmeaza şi organizeaza petreceri româneşti pentru marele public. Din acest tineret al secolului XIX. a eşit gloriosul Iosif Vulcan, redactorul revistei literare »Familia« poeţi ca Iosif Roman, Demetriu Sfura, Carol Grama, Georgiu Delianu etc. cari şi-au publicat lucrările în »Versuinţii Romani«, »Diorile Bihorului« şi în «Fenice«

www.dacoromanica.ro

CATEDRALA ROMANĂ UNITĂ — ORADEA

I — Biserica Română Unită Gr. Cat a fost infiinţată în A. 1733. In casa familiară a Archidiaconului Paul Forgach Conte de Ghymeş. Pe vatra de azi a Şcolii Normale Unite de Invăţători.

II. — Vechea Catrdrală a fost zidită în A. 1739. Prin Episcopul Nicolae Cardinal Csáky Conte de Keresszegh.

III. – Fundamentul Catedralei de sus, pe acelaş loc s'a pus în A. 1800. Prin Episcopul Ignatie Dărăbant, Sa consacrat în Dumineca I. din Mai 1806 Prin Episcopul de pie memorie Samuil Vulcan.

www.dacoromanica.ro

DR. DEMETRIU KISS AVOCAT, COMANDOR AL ORDINULUI SFÂNTUL GRIGORIE-CEL-MARE, PREŞEDINTE al AGRU-lui DICEZAN DE ORADEA

Invăţătorii noştrii bisericeşti, preoţii, profesorii, cononicii şi episcopii următori, toţi au contribuit la promovarea culturii româneşti prin răspândirea scrierilor de literatură, ştiinţă şi artă românească. Şcoli, Biserici frumoase erau zidite şi zugrăvite de arhitecţi ai episcopilor uniţi din Oradea. Intr'adevăr episcopii români greco-catolici uniţi de Oradea erau protectorii a tot ce a fost începutul culturii naţionale româneşti pe teritoriul Crişianei de pe vremuri. Pentru acest motiv neamul românesc plin de recunoştinţă pleacă stindardul admiraţiei sale înaintea Bisericii Române Unite cu Roma, care a fost deşteptătoarea Românilor în tot ce priveşte originea şi idealul lor pentru un viitor de aur, ce trebuie să vie.

DIN VERSURILE LUI DEMETRIU SFURA.

„Grînele vara se coc,
Zis-a badea să nu joc,
Pân la storsul vinului,
Când voiu fi mireasa tui".

Fată de Român sum, ah ce nume bravu,
Cum se'nalţă peptul, la resunu-i suav;
Şi inima cum sboară, sus la Dumnezeu,
Zeimea o adoară, că-s Română eu!

www.dacoromanica.ro

Mai tornați-mi înc'odată
Vin să beau, căci sum setos:
Insă nu-mi umpleți pocalul,
Numai dela miez mai jos.
Ca să-l umplu eu cu apă,
Cu apă rece dela râu,
Dela râu ce izvorește,
Prin ochii triști din pieptul meu.

Și-oiu șiușca să sforească,
Pân va fi din vin venin,
Așa-l voiu bea eu mai cu dulce
Să-mi omor durerea'n sân.
S'au de n'a peri durerea,
Peară-mi sânul, per și eu:
Că a trăi jelind națiunea,
Nu-mi ajute Dumnezeu.

Oradea, anul 1854.

Versurile aceste din urmă au inpresionat atât de mult pe Mihai Eminescu, încât a plâns și el jelind națiunea sa dedincoace de munți.

Actualmente Episcopia Română Unită de Oradea, sub conducerea Excelenței Sale I. P. S. Dr. Veleriu Traian Frențiu muncește cu multă sârguință pentru o adâncire a vieții religioase organizând Asociația Generală a Românilor Uniți »AGRU« Cel dintâiu președinte al acestei organizațiuni a fost Dr Demetriu Kiss, Comandor al Ordinului Sfântul Grigore-cel-Mare, iar cel de al doilea Dr. Gelu Egry, iar președinte al organizațiuni AGRU-lui dela Catedrala Sfântului Nicolae, care totodată este și vicepreședinte al organizațiunii diecezane, a fost ales Dr. Savu Marta, distinsul advocat și curator al Bisericii Catedrale Greco—Catolice din Oradea.

Mulți Români trecură la legea Grecilor și organizara comunitatea religioasă ortodoxă schizmatică. Aceștia nu voiau a recunoaște pe Papa de cap al Bisericii; ei se lasă conduși de patriarhul grèc dela Constantinopol, care era considerat cap al Bisericii drept măritoare a răsăritului

www.dacoromanica.ro

DR. SAVA MARTA Vice-Preşed. AGRU-lui

DR. GELU EGRY Preşedintele AGRU-lui

III. — Biserica Creştină Ortodoxă a Grecilor, Sârbilor şi Românilor Bihoreni şi Instituţiunile ei culturale (1692—1934).

In timpul, cât Turcii au stăpânit cetatea Oradiei (1660—1692) având aici chiar Paşalicul din Oradea, care administra şepte judeţe, mulţi Greci s'au aşezat în aceste ţinuturi, făcând comerţ până departe pe Câmpia Tisei. Ei aveau Credeul Niceo—Constantinopolitan în limba greacă. Centrele cele mai însemnate comerciale greceşti au fost Oradea Beiuş, Tileagd, Diosig, Carţag, Mişcolţ, Senteş etc. Aceşti comercianţi pretutindenea duceau cu ei preoţi grèci, cari în limba lor administrau ceremonille cultului bizantin.

In prea vasta ţară şi armată cuceritoare a împăratului dela Viena, care desrobi cetatea Orediei de Turci, pe lângă Germani, Români. Unguri etc erau şi mulţi ostaşi sârbi, fugiţi sub conducerea patriarhului Arsenie Cernoevici, din Rascia sau Serbia de azi. Aceşti Sârbi au stăruit, că episcopii patriarhului Cernoevici să fie repartizaţi cu funcţia între centrele mari cu miliţie sârbă. Astfel în diploma Leopoldiană din anul 1695 aflăm ca pentru cetatea Oradea şi Agria, pe seama Sârbilor Ortodoxi este numit episcop Ephrem Bannyanin. Dar, că el întru adevăr şi-a ocupat postul ori nu, adevarul îl putem constata din următorul document contimporan, reprodus în traducere după originalul latinesc, ce a apărut în:

www.dacoromanica.ro

„Documente privitoare la Istoria Românilor Vol. XV. al Colecţiei Hurmuzaki, Partea II. pag. 1826—1835 Tip. Bucureşti 1913.

Documentul IV.

Traducere de Dr. Leontin Pallady
Şef-Arhivar pensionar al Judeţului Bihor

Note ale unor capelani către Comisiunea Împărătească despre starea religioasă a Românilor din părţile Orădene şi zădărnicia pretenţiilor episcopului de Arad asupra lor. *(Din Anul 1753)*

Inaltă Comisie Cesareo-Regească,
Domnilor, Domnilor Noauă Binevoitori!

Daca consideram, ca vreau sa distruga şi în chip aproape dur sa sfaşie starea începuta a diecezei Oradene, mai degraba am vrea sa plângem decât sa scriem: caci am ajuns vremuri, în cari daca nizuinţele adversarilor ar reuşi să desfaca jurisdicţiunea stramoşeasca de mai multe veacuri paşnic exercitata, darimând fortificaţiile Bisericii lui Dumnezeu, ar trebui sa plângem cu Ieremia şi şezând pe gramăzile de ruini sa ne vaietam necontenit. Dumnezau inse, a caruia cauză o dam în vileag, sa departeze dela noi preaindurat această calamitate, aşa cum ne punem nadejdea în opera eficace a Inaltei Comisiunii Regeşti Caci ştim, ca a Bisericii cauza este a se desbate în faţa Principesei Preasfinţite a Ţarii, împodobită cu darul apostolatului, care, cercetând momentele legale ale motivelor, considerând drepturile diecezei şi ca aceasta afacere a uniunei intenţionate, de multe greutaţi împletecita, întunecând în mulţi darul, este tulburata; prin darul propriu şi cel al apostolatului va avea un sfârşit favorabil astfel, ca Biserica lui Dumnezeu sa nu sufere nici o pagubă

Deci pentruca aceasta cauză învăluita de multe enigme, s'o punem în lumina mai clară ca soarele meridian, să împartim anii în serii:

1. Oradea a fost recucerită în anul 1692.
2 Şi-au luat început tulburările Racoţiene în anul 1703.
3. A fost emanat privilegiu naţiunii Rasciane şi Sârbeşti acordat preagraţios de Împăratul Carol Sextul şi tot pe acele vremuri Ioanichie Martinovics a obţinut Episcopatul Aradan în anul 1713.
4 Vichentie Ioannovics e mutat de vladică la Arad, pe la anul 1726.

www.dacoromanica.ro

5. La cererea lui Isaia Antonovics s'a ţinut Comisia Regească în anul 1737.

6. S'a făcut întrarea lui Sinesie episcopul din Arad, în dieceza Oradeană la anul 1753.

Stabilind astfel anii mai apropiaţi pentru cunoaşterea cauzei, trecând cu vedere repetarea începuturilor dintâi ale episcopatului Oradean fondat de S. Ladislau, Regele Ungariei, venerat în toată lumea; pentru precizitate mai mare mai adaogăm acel fapt deobşte cunoscut, că acest popor valah nu este înrudit prin nici o afinitate cu poporul Rascian şi Serbian, ba mai degrabă se deosebeşte de ele ca cerul de pământ prin limbă, moravuri şi ocupaţiuni; de unde apoi Valahii, zişi şi Rumony sau Romani, vorbesc limba (latină) »vernacula«. Se recunoaşte anume în limba lor limba latină stricată. In afară de aceasta, Valahii, cei mai mulţi sunt agricultori, pastori şi sunt legaţi de glia de ei locuită prin supuşenie atavică şi nu sunt amovibili ori când ar vrea placul stăpânilor lor. Partea cea mai mare a Rascianilor şi a Serbianilor, care nu face militărie, face pe speculanţii şi putându-o face, se fereşte mai bucuros de agricultură, se afişeaza de naţiune liberă şi se găseşte la graniţele Ţării, mai înadins in bunurile domeniale şi aceasta parte precum reiese din privilegiul al treilea Leopoldian (din voia Consiliului Aulic de războiu) s'a stabilit şi aşezat în regiunile ei designate, cu armele strinse din privilegiul principilor de glorioasă amintire şi îşi schimbă domiciliul după plac; despre Valachi înse nu se citeşte nicairi să li-se fi acordat privilegii, ba mai vârtos orice ar fi fost, a fost imaginar; prin articolele de lege 40 din anul 1635; art 90 din anul 1659. şi art 64 din 1681 privilegiile au fost casate, ba chiar în articolele 14 din anul 1604. şi 9 din anul 1608, după încoronare s'au luat măsuri bine determinate ca ei sa fie supuşi stăpânilor de pământ şi să le presteze bir după pământ, sau a noua parte din recoltă, iar bisericilor dijme. Din cari reiese, că Valahii nu sunt a se confunda nicicum cu naţiunea Rasciană şi Serbiană nici privilegiile acordate poporului Rascian şi Serbian nu se pot extinde la Valahi; căci în privilegiile acelea despre Rasciani şi Serbiani se face menţiune de cincizeci şi una ori, de Valahi înse nici că se face amintire.

Iar acum, ca să ne reintoarcem la seria anilor înainte însemnaţi, deoarece Oradea, între scrijnirea dinţilor a fost rapită dela Turci, deoarece milostivul privilegiu cel dintâiu Leopoldian fusese emanat în 11 Decemvrie 1690. cel de al doilea în 20 August 1691. privilegiul nu se putea extinde la judeţul Bihor, care pe atunci era supus tiraniei Turcilor. Al treilea privilegiu tot Leopoldian, acordat în 4 Martie 1695. Rascianilor şi Serbianilor nu face vre-o altă menţiune de Oradea, numai cât că, Csernovics Arsenie, archiepiscop de rit grec al Serbianilor, poate să-l înfiinţeze de episcop Oradean şi Agrian (Eger) pe însul Ephrem Bannyanin, pe care, cum şi pe

www.dacoromanica.ro

ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

α΄ Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα, παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων

β΄ Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν Μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, Φῶς ἐκ φωτός. Θεὸν ἀληθινόν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο.

γ΄ Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα.

δ΄. Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα καὶ ταφέντα

ε΄. Καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς.

στ΄. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός.

ζ΄. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.

η΄. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον· τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν.

θ΄. Εἰς μίαν Ἁγίαν Καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν.

ι΄. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

ια΄. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν.

ιβ΄. Καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος Ἀμήν.

www.dacoromanica.ro

alţii, Meiestatea Sa Preasfinţită socoteşte cu bunătate a-i admite şi tolera, cu aceste cuvinte bine precizate: »Să poată săvârşi nedisturbaţi datoriile lor spirituale în circumscripţiile loruşi designate, în cari adeca cu îngăduinţa Consiliului nostru aulic de razboiu s'au aşezat şi stabilit familii în numar legal din poporul Rascian sau Serbian, cum s'a zis. din sclăvia turceasca trecuţi sub ascultarea noastră, şcl. iar numai decât adaogă: »fără înse vre-un prejudiciu al Prelaţilor noştri şi al Bisericii Romano-Catolice Cum însă Ephrem Bannyanin n'a fost văzut niciodată în Oradea, cu atât mai puţin s'a auzit să fi exercitat vre-o jurisdicţiune: este clar, că în Oradea n'a existat în numar legal popoare Rasciane şi Serbiane scăpate din sclăvia turceasca, nici că au şezut din îngăduinţa Consiliului Aulic de razboiu sau (precum în diplomă se face o escepţie în cuvinte clare) şi daca au şezut din motivul pregiudiţiului Prelatului şi al Bisericii Romano-Catolică, care prejudiciu din cauza pluralităţii de juridicţiune ar fi împedecat-o, n'a exercitat nici o jurisdicţiune. Aceasta şi nu alta a fost întenţiunea vestitului, piosului de Dumenezeu inbitului şi preanorocosului Imparat Leopold, atât în pace cât şi în razboiu, ca îndatace cu mâni tari şi puternice a gonit din Oradea neînpacatul vrajmaş al numelui de creştin, în virtutea fagaduinţei facute în acest sens: sa reîntegreze numai decât prin darnincia sa regeasca episcopatul şi sa-i prepuna de episcop rom. cat. pe Augustin Benkovics, carele, câtă vreme fortăreaţa era împresurata de asediu aprig, prezent fiind în taberele cezaree. neputând activa altcum, se lupta rogându-se, iar dupa cucerirea fortareţei începu a se îngriji de diecesa sa în cele spirituale, şi neputând îngriji în persoana de locuitorii de rit grecesc, chema din când în când pe episcopul din Muncaciu, Ion Iosif de Camellis, altădata din Transilvania pe Atanasie, asemenia episcop unit, s'a îngrijit cu osârdie cât a putut ca ss. Taine sa li-se administreze după ritul lor, să se târnoseasca biserici să li-se chirotonească preoţi şcl., ceeace reiese din vizitaţiunile canonice din 1724 şi 1725 în cari se zice ca cea mai mare parte a popilor au fost chirotoniţi prin susnumiţii, neexistând pe atunci nici o jurisdicţiune pe seama celui (episcop) Aradan. Aceasta s'ar putea constata şi dacă s'ar consulta ordinul din 30 Maiu 1699 al Impăratului Leopold de glorioasă amintire, după îndrumarea actelor diecezane, aflător în Arhivul Regesc şi adresat cererilor importune ale lui Isaia Diakovics, pe atunci episcop în Arad, în care se înşiră mai multe locuri concesionate lui spre vizitaţie: anume judeţul Zărand, Békés şcl., dar despre Bihor se tace cu desăvârşire, cu atât mai puţină menţiunea se face de Oradea. Şi nu fară cauză, fiindcă aceasta era intenţiunea lămurită a Impăratului Leopo'd, preaiubit de Dumnezău, de Biserică şi de oameni, care precum în privilegiul anului 1695 a adaogat această clauză restrictivă prin puterea-i regească: »până la

www.dacoromanica.ro

CATEDRALA ROMÂNĂ ORTODOXĂ — ORADEA

Peatra fundamentală s'a pus la 9 Nov 1784.
Prin Protoereul George Ranisavlevici.
Târnosirea s'a făcut în 11 Iunie 1832
Prin Episcopul sârb al Vârşeţu'ui Maxim Manuilovici.

www.dacoromanica.ro

ulterioare dispoziţiuni şi ordine binevoitoare ale noastre, ce se vor da amăsurat vremurilor«, către privilegiile date şi acordate de bunavoinţa sa poporului Rascian şi Serbian (şi cum e firesc el e cel mai bun înterpret al privilegillor sale) întrucât a voit să le extindă acele privilegii la toate părţile, a exprimat-o cu toata claritatea în al zecelea punct al instrucţiunilor date din tabăra Ebersdorf în ziua de 17 Septemvrie anul 1700 către Episcopul Oradean Augustin Benkovics, delegat de El pentru a regula fruntariile şi pentru a le întări cu oaste de pază naţionala şi Rasciană-serviană, a dat ordin prin aceste precize cuvinte: »ca adeca atât uniţii cât şi scismaticii dela episcopul lor diecezan romano-catolic să-şi cunoască atârnarea« şi ce este şi mai lamurit, într'un alt ordin care declara pe cel precedent, dat tot din tabăra Ebersdorf în ziua de 18 Octomvrie 1701 către episcopul Oradean menţioat, acelaşi preamilostiv imparat a poruncit: ca schizmaticii totuşi să nu fie de fel conturbaţi în religiunea lor«. Cu toate acestea a poruncit ca: »ei să aibă atârnare dela episcopii diecesani rom. catolici«, ba chiar a stabilit clar »ca schismaticul pe care îl chiama Patriarh să se ţină între limitele lui şi designate, nici (sunt îndenticele cuvinte ale decretului) să se repezească sau să se amestece în jurisdicţiunea altor episcopi, să nu mai între nici într'o biserică de rit grecesc schizmatic din diecesele episcopilor romano—catolici, sau să le viziteze prin ai săi, cu atât mai puţin să le taxeze şi să impună cu dări.« Iar ordinele anterioare repetate cu aceste cuvinte identice: »ace luiaşi« (va se zică scismaticului zis Patriarh) »nu i-se dă voie a vizita locurile afară de cele acordate jurisdicţiunii lor. nici cele supuse jurisdicţiunii altor episcopi, nici prin sine, nici prin subordonaţii lui«, carele pretotindeni este cel Aradan. Din cari se constată, că nu numai vizitaţia activă este pozitiv oprită cu desavârşire, ci şi libertatea până aci uzurpată, nicăiri inse nici explicit nici implicit acordată, de a propaga greşala inpotriva sfintei uniri, e cu totul neadmisă şi încă în măsura că însaşi incercarea oprită, conzistând în actul extrem, sa tragă după sine retorsiunea Căci precum oricine uzând de dreptul său, după norma obştească de lege, nu e considerat de a fi făcut nedreptate altuia, tot astfel cine se ingerează în dreptul strein, anume in al episcopului rom.—cat fără un drept preexistent şi de notorietate publică, trebue privit ca şi care a facut nedreptate posesorului legitim; întrucât prin diploma privilegială Iosefină, dreptul strein nevătămat, prin infracţie, ar suferi o violare. De altfel, că nu s'ar putea trage la îndoiala că cele pronunţate prin gura regească binevoitoare se afla aşa, dovedesc îndeajuns, că A. Benkovics episcopul Oradean de pe vremuri şi Comisarul Maiestăţii Sale Preaslinţită, provăzut cu asemenea instrucţiuni regeşti nu putea admite şi cu atât mai puţin în realitate a admis episcopului Aradan vizitaţie, cu atât mai puţin activă, nici în dieceza

www.dacoromanica.ro

celoralalţi episcopi rom.—cat. necum în dieceza sa, nici astfel de exerciţiu de jurisdicţie cuvenită episcopilor diecezani, căci aceasta admitere ar fi fost contrară binevoitoarelor porunci regale şi rectitudinei conştiinţei sale

Iar ca să ne reîntoarcem la începuturile mişcărilor Racoţiene, la anul adeca 1703 şi la vremurile ce i-au succedat, Benkovics şi cel care i-a succedat, Cardinalul Csáky, sprijinindu-se cu picior ferm pe cele două porunci binevoitoare Leopoldiane şi-au exercitat de nimeni contrariaţi jurisdicţiunea pe întregul judeţ Bihor, în cât pe acele vremuri tulburi s'a putut; nici că se putea concepe ca Aradanul să fi putut face ceva în judeţ, pe acele vremuri, caci dela Arad până la Ienovia şi apoi Oradea, de aici pâna la judeţul Crasna, locurile îndeobşte locuite de Valahi, aproape toate au devenit total pustii; însuşi oraşelul Oradea consta numai din oameni, cari spre a evita năvălirile violente ale răsvrâtiţilor s'au refugiat în garnizoană, sau afară de pereţii fortăreţei, şi stăteau ascunşi în căsuţe construite din noroiu comprimat. Valahii iară, alţii resfiraţi prin Transilvania, alţii ocrotiţi de azilul pădurilor, locuiau în locuri ascunse şi greu accesibile, aşa ca precum reiese din protocoalele vestitului judeţ, însuşi judeţul trebuia să-i perchiziţioneze, doritor a-i afla prin paduri. Dar însuşi Augustul Impărat Iosif, confirmând binevoitoarele privilegii Leopoldiane, n'a acordat noui concesiuni, ci şi-a rezervat a-şi desfăşura puterea potrivit cerinţelor timpurilor, lăsând nevătămat dreptul strein Aceasta n'a violat-o nici Carol Sextul de bună aducere aminte, sau Majestatea Sa actual domnitoare, dacă s'ar conzulta continuitatea textelor. In acele vremuri tulburi s'a întâmplat, că deoarace nici drumurile nu erau sigure, nici venirea episcopilor de rtt grecesc uşoară, unii au fost chirotonisiţi întru preoţi în Transilvania, alţii în Valahia, alţii iar în Moldova, alţii în Maramureş sau Arad, potrivit comodităţi timpurilor şi locurilor. Din toate aceste reiese clar că până la potolirea tulburărilor Racoţiene, Episcopul din Arad n'a putut exercita de fel vre-o jurisdicţiune în judeţul Bihor, dacă nu s'ar lua drept jurisdicţiune exercitată faptul, ca Patriarhul a chirotonisit pe câţiva în Karlovice: dar cu acelaşi drept s'ar putea zice că şi episcopii din Valahia şi Moldova să fi avut în acest judeţ jurisdicţiune, deoarece mulţi dintre cei chirotonisiţi de ei, şi azi trăiesc.

Acuma să cercetăm vremurile ce au urmat după potolirea mişcărilor Racoţiene şi ales anul 1713 din seria anilor prenotaţi, în care prin Carol de pioasă aducere aminte Impărat s'a eliberat confirmarea privilegiilor date poporului Rascian şi Servian, carele însе, precum se vede n'a acordat nici un privilegiu naţionii prezise, ci a întărit şi confirmat cele avute dela Impăraţii Leopold şi Iosif. Cum aceste privilegii au fost precizate, precum sa zis anterior, între limitele fixate de Decretul Leopoldian emanat în anul 1701, nici că-şi puteau

www.dacoromanica.ro

statornici piciorul episcopii din Arad în judeţul Bihor; prin o întâmplare neaşteptata şi spre cea mai mare pagubă a Bisericii Catolice a survenit, că Ioanichie Martinovics (numit încă Ioanica) episcop din Arad şi Ienopole, fiind de altcum oprit sa între în judeţul Bihor, făcând profesiunea credinţei, s'a unit şi astfel Kebel Mihaiu vicarul episcopesc şi Cardinalul Csáky i-au acordat autorizaţia ca să poată vizita bisericile, sa chirotonisească popi, să târnosească biserici, şcl Li s'ar parea unora lucru ciudat şi mai mult fantastic decât un lucru aievea întâmplat, dacă nu s'ar dovedi la vedere cu dovezi puternice, între altele, că se află o semnătura care certifica ca obişnuita profesiune de credinţă s'a enunţat în capela garnizoanei. Cum înse era impus la cenzură canonică în urma intervenţiei făcute de Cardinalii prepuşi afacerilor de Propaganda Fide, prin Bulla Pontifului Suprem Clemente al XI-le emanata în 29 Maiu 1715 (adnexata aici sub 15 în copie, se acoarda facultatee ca Cardinalul de Saxonia să-l deslege pe Ioannichie Martinovics din Arad de orice censura, sentinţe şi pedepse bisericeşti în ambele foruri, să-l ierte şi sa-i stearga graţios pedepsele, în per-oana proprie sau prin alta persoana bisericeasca delegata de el: care bulla amintitul Cardinal de Saxonia, în doua exemplare, dimpreuna cu scrisoarea proprie emanata, în Viena la 24 Iulie 1715, i-a trimis lui Kebel Mihaiu, ca ceea ce el nu putea s'o facă în persoana din cauza distanţei locurilor, sa se presteze prin Vicarul Mihaiu Kebel La aceasta cauza se refere şi o dovedeşte, scrisoarea lui Iuracek Gavrila plenipotenţiarul naţiunei Ilirice timp de 16 ani, carele afirmă a fi auzit dela Domnul General Szolczer, ca Ioanichie Martinovics a depus profesiunea de credinţa în capela garnizoanei de Oradea. Daca aceste nu ajung spre a dovedi că într'adevar a fost unit, exista scrisorile lui proprii, manuscrise de el şi înarite cu sigilii, datate din 26 Decemvrie 1714. din Arad, în cari pe calugari îi numeşte stricaţi, vicleni, pui de năpârca« şi »învoacă drept martori pe Preasfânta şi Nedespărţita Treime şi toate puterile cereşti, că dacă i-ar sta în putinţa, ar voi în spaţiul unei zile să readucă în sânul sfintei noastre biserici pe toţi schizmaticii«, căror cuvinte mai adaogă: »Şi mă voiu strădui din toate puterile să-i readuc, şi foarte mult m'am bucurat aflând că câţiva din poporul Valah sunt uniţi cu Biserica romano catolică«. Apoi îl roagă pe vicarul Kebel »ca sa nu înceteze în viitor, lucrând in via Domnului, să scape din ghiarele diavolului sufletele seduse de diavol«. Se mai ofere »ca prin ajutorul lui Dumnezeu nu va dormi, ci cu Parintele Guardian Antonie (adeca superiorul Franciscanilor din Arad, nu va întrălăsa sa le aduca la staul oiţele ratăcite ale lui Cristos, şi ca tot mai tare să sporească credinţa catolică«; în aceleaşi scrisori află necesar, ca »calugărul schizmatic, care hoinareste prin Oradea, să fie legat de picior ca şi

www.dacoromanica.ro

un jefuitor«. In sfârşit adaogă formal: »Departe de mine, ca eu să le dau ceva ajutor sau sprijin, ca aşi fi de o miie de ori mai rău ca Iuda, trădatorul lui Cristos, şi n'aşi minţi

ICONOSTASUL CATEDRALEI ROMANE ORTODOXE — ORADEA

oamenilor ci lui Dumnezau, carele este cercetatorul inimilor«. Pe lângă aceasta întreaba: ce sumă ar vrea Vic rul Kebel să-i acorde lui dela biserici şi preoţi? Din cari înafară de

www.dacoromanica.ro

orice dubiu este dovedit, că Ioanichie Martinovics în județul Bihor multa vreme a exercitat ca episcop unit jurisdicțiunea provizorie acordată lui de către Vicar, după adeca tulburările Racoțiene pâna aproape la anul 1725

Iar aici conjurăm și rugăm cu stăruință Inalta Comisie Cesareo-Regească, să binevoiasca a predispune pe Maiestatea Sa Cesareo-Regeasca Preasfințită să se învredniceasca a privi aceasta afacere cu acei ochi materni, cu cari privește împrejur toata lumea, cu ce credința s'a tratat cu prelatul diecezei și prin ce maniere ale uneltirilor grecești fiind Vicarul înșelat, au fost târâți în marea și fără îndoiala primejdioasa prăpastie, deoarece Ioanichie Martinovics episcopul unit din Arad ajutat de opera Cardinalului Emeric Csáky, pe acele vremuri administratorul Episcopatului Oradean și a Vicarului sau Mihaiu Kebel, aproape 11 ani a obținut autoritatea și sufletele Valahilor aflatori în acest județ și-le-a unit șieși. Oh durere! ar fi fost mai bine doara ca acela să nu se fi unit nicicând: acuma Biserica lui Dumnezau din Oradea n'ar suferi ruina atâtor suflete rascumpărate prin Sângele lui Cristos: aici e haosul, aici e inceputul pănzei rău țesute aici e începutul acestei cauze religioase foarte grave. Căci, dupace Vichenție Ioanovics episcop neunit i-a urmat episcopului Aradan precedent, făcând petiție la Inaltul Consiliu Aulic de război, aratând că Ioanichie Martinovics avusese jurisdicțiune în acest județ, neamintind că cealalt fusese unit, a obținut astfel mandat la o solicitare nesinceră dar supăratoare. emanat la 11 Sepiemvrie 1726, conform cărui mandat, în anul nemijlocit următor a cerut prin mijlocirea comandantului actual al Garnizoanei Oradeane, Baronul Szolczer, sa fie inscăunat și instalat. Iar aici trebue să notăm, ca episcopii nu se obișnuesc a se înscauna și instala în drepturile avute înaite ca băștinașii, ci funcționarii Prințului care numește, de obiceiu dau în primire imediat drepturile de catre antecesori pașnic biruite și nu uzurpate cu forța și brachiul armat; iar dacă cineva impotriva protestului înaintat de cel ce se află în drept, ar întra și ocupa drepturi vremelnice, ar fi pasibil de predepsele art. 8 al Regelui Matia, ale decretelor 4, 24 al lui Mateiu 659 al lui Vladislau 1.91 din anul 1647 și art. 59 din anul 1649. Vichentie, episcopul din Arad înse în anul 1728, deoarece nu putea să-și exerciteze pretinsa jurisdicțiune în jud. Bihor, cugetă să aplice forța, căci nu însoțit cu apostoli, ci înconjurat de ceată militară și de săbii scoase, sprijinindu-se pe obiceiul lui Ioanichie episcopul unit din Arad, și-a făcut vizitația, împotriva cărei vizitațiuni (nefiind consult a respinge forța prin forță, ca să nu fie tulburată pacea și liniștea de obște), în 22 Martie 1726 din congregațiunea județeană ținută în orășelul Salard ridicându-se protest de către Eminența Sa Cardinalul Emeric conte Csáky și Mihaiu Kebel vicarul său, și-a făcut împotrivire, cum reiese din adnexa notată cu No 255.

www.dacoromanica.ro

Ba chiar, dacă trebue să spunem adevărul, nu era de ajuns a se împotrivi vizitaţiunii, ci indată ce s'a observat, că vizitaţiunea se practică cu oprimarea poporului mizer şi cu stoarcere violenta de bani, Beiuşenii (a căror cerere şi azi e în mânile noastre) s'au refugiat cu mare umilinţă la Eminenţa-Sa Cardinalul, rugându-l respectuos, ca să nu-l admită pe episcopul din Arad la jurisdicţiune, căci din bătrâni au fost supuşi jurisdicţiunii episcopului Oradean, de unde apoi abia încerca prezisul Aradan să între în districtul Beiuşan. In gurile strimte ale drumurilor inguste înşişi Valahii au ocupat pădurile şi străpungându-i calul, l'au constrâns să

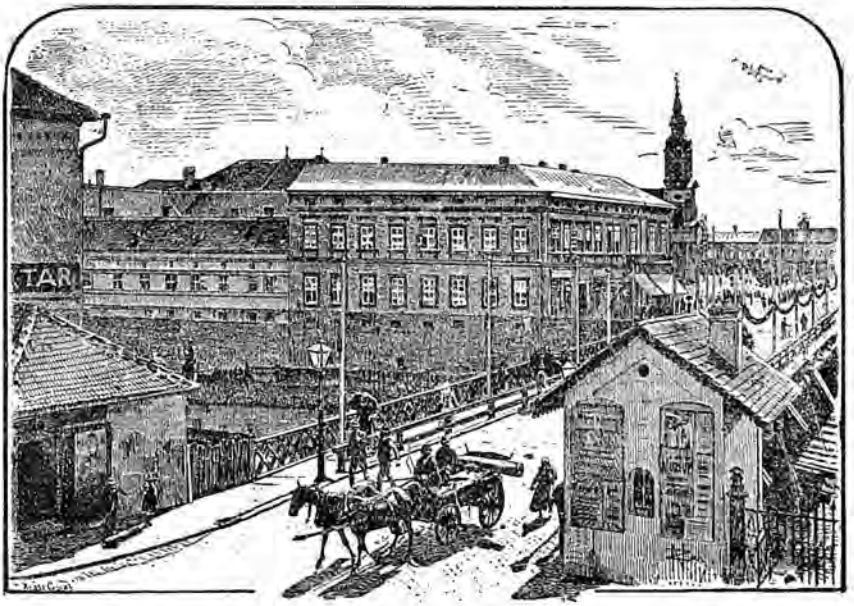

PODUL DE LEMN PESTE CRIŞUL REPEDE ŞI PIAŢA UNIRII — ORADEA
BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ IN SECOLUL AL XVIII-lea

se reintoarcă. A încercat Vichentie cu scrisori provăzute cu sigilii mai mari în 24 August 1730 ca să fie admis la vizitaţii şi în acele scrisori se obliga la plata sumei de 100 floreni, făgăduind că nu vrea să încaseze dela fiecare biserică o taxă mai mare decât 3 Mariani, însă n'a obţinut nimic.

Dar ca să revenim la cele dintâi: cum Maiestatea-Sa Preasfinţită Cesaree nu voia să potolească altcum atâtea disensiuni inamice ale părţilor, decât ca ambele părţi in litigiu să simţească dulceaţa imperiului, a instituit în anul 1737 o comisie cu scopul, ca prin ea uniţii să fie despărţiţi de neuniţi, cu prilejul cărei comisii s'a întâmplat, că nu s'a găsit nici unul din locuitorii satelor sorocite, care să fie vrut a adera

www.dacoromanica.ro

de partea Aradanului, care apoi neașteptând sfârșitul comisiei, fără a-și fi luat rămas bun dela comisari, a plecat. Și acesta e acel an pe care l-am notat la începutul acestei cereri: dela acest an și până la anul 1753 in care s'a întâmplat intrarea lui Sinesie Aradanul, noi, șezând la umbra smochinului și viței de vie ale noastre, beneficiând de mare pace și liniștită, ne-am odihnit, bucurându-ne și de jurisdicția acestui episcopat extinsă la toate părțile; iar ce s'a întâmplat dela acea vreme, nu e nevoie s'o repetăm: căci din rapoartele până acuma înaintate reiese evident.

Dar, ca să ne reîntoarcem de unde am început și să

TABLELE COMEMORATIVE DIN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ — ORADEA

expunem chestia în compendiu și să arătăm, că dela reocuparea Oradiei din anul 1692 până în anul prezent, Aradanul n'a avut uzul pașnic, netulburat și absolut al privilegiilor sale: se vor discuta punct de punct paragrafii privilegiilor acordate poporului Rascian și Serbian, și *întâiu* punctele diplomei de a doua a Impăratului Leopold de pioasă amintire, în care poporului Rascian sau Serbian »se acoardă ca prin facultate proprie să-și constituie archiepiscop din nația de limbă Rasciană, care să fie ales prin statul bisericesc și mirean, între ei.« Că cine dintre Valahii acestui județ a asistat la acea alegere, nu e ușor a afla nici cu lumânare.

Al doilea punct de considerat al aceluiași decret, este »ca archiepiscopul să aibă facultatea proprie de a putea

www.dacoromanica.ro

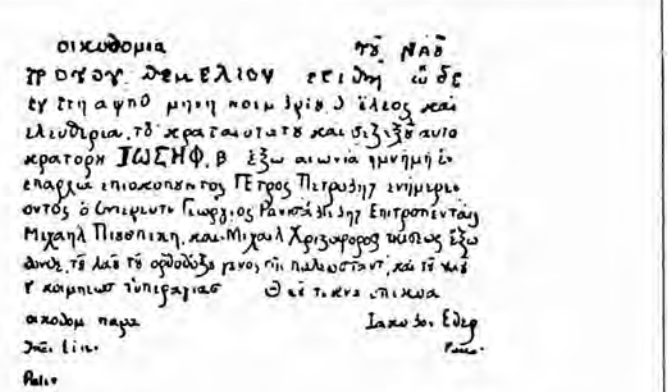

COZИAANIE
ХРАМА СЕРѠ ПЕРКОV
ѠСИОВАNIЕ ПОМЕЖИЛОСА
ЗАКЛКТА 1784. МUА NОЕМВРЕ
О, МКГINО ДОСКОЛЕNЕВА ВСЕСКЕВ
САТИЩДГО И ДЕЕЖАВNТИ
ЩАГЩ IМПЕРАТОРА РIМСКАРU
IѠСIФА ВТѠРАГѠ
ЕМѸЧЕ ВUДИ ВЕСИNАПА
МАТЧ ВUВРЕМА ЕПАРХIАL
NАГО ЕПКА ДРАДСКАГО
ПЕТРА ПЕТРОWICIА ПРОТО
ПРЕСВУТЕРАЖЕ ВЕЛИКО
ВАРАДКАГѠ ГЕОРГIА
РАNIСЛАВЛЕВIСА И ТѸТОРОВЪ МIХАИ
ЛА ПѸЩПОКИ МIХАIЛА КРIЩТОФЪ КОЗI
ДОА САЖЕ ХРАМЪ СЕИ ИЖДИ
ВЕNIЕМЪ NАРОДА ПРАВО
СЛВNАГѠ РЕINITЕ РРЕ
ЧЕСКАГѠ NITСКАГѠ ВАЛА-
ХIИСКАГѠ И СЕРВСКАГѠ
ПЛЕМЕNЕ ЖИТЕЛЕИ БАРО
ЩИ, СЕА ПВЕСТВА ЧЛАЗ ЧРЕ
МАЩРМАСТЕРА IАСОВА
ЕДЕРА И IОАNNI ЛИNС ПАЛIВА

ЗIДIРЕ Л
Бiсерiчii ачестiа.—
ТЕМЕIѸЛ СЕЛ ДIN ѦNСЕ
ПѸТ СА ПѸС ѦN АNѸЛ
1784 ѦN 9 ЗI NОЕМВРIЕ КѸ ВОIА
ШI КѸ СЛОБОЗЕNIА ПРЕА ѦNЪЛ
ЧАТѸЛѸI ѦМПЪРАТ АЛ РОМА
NIЛОР IОСIФ АЛ II-ЛЕА КЪ
РѸIА ФIЕ ПОМЕNIРЕ ВЕЧINI
КЪ СТЪПѦNIND ѦN ЕПАРХIА
ПРАДѸЛѸI ПЕТРѸ
ПЕТРОВIЧI ФIIND ПРОТО
ПРЕЗВIТЕР ОРАДIЕI-МАРI
ГЕОРГЕ РАNIСЛАВЛЕВIЧI IАРЪ
МIХАI ПѸЩПОКI ШI
МIХАI КРIЩТОФФ ТIТОРI.
САЗIДIТ КѸ КЕЛТѸIАЛА
NОРОДѸЛѸI ДРЕПТ КРЕДINЧОС
NЕѸNIТ ДЕ NЕАМ ГРЕЧЕСК
РОМѦNЕСК ШI СѦРВЕСК ЛОКѸIТОРI
АI ОРАШѸЛѸI АЧЕСТѸIА ШI А ХРАМѸ
ЛѸI АДОРМIРЕI NЪСКЪТОЛ
РЕ ДЕ ДѸМNЕЗЕѸ ФII АСКѸЛТЪ
ТОРI ПРIN ХIѸМЕШ МАIЕСТЕР
IАКОВ ЕДЕР ШI IОАN ЛINЧ ПАЛЕР

TEXTUL GRÉC—SÂRB—ROMÂN DEPE TABLELE COMEMORATIVE
DIN BISERICA ORTODŐXĂ — ŐRADEA

www.dacoromanica.ro

construi biserici unde ar fi nevoie«. Dar nici vre-o ruină nici vre-o urmă nu există după astfel de biserici, construirea cărora i-a fost acordată. Ba cei mai mult, cum însuşi Isaia Antonovics Aradanul dela Maiestatea Sa Preasfinţită în luna Aprile 1733. a obţinut concesiunea de a construi în Oradea o biserică, în acelaşi an la 10. Aprile cu ordinul Consiliului Regal Locţiitor a fost oprit. *A treia.* Acest privilegiu a fost acordat naţiunii zise Serbiană cu această condiţiune, că: întrucât şi cătăvreme se vor găsi credincioşi şi devoţi în general sau singurateci«; puteau s'o piardă la mişcarea proximă Serviană, sau poate la cea recentă croatică, dacă nu intervenea îndurarea Maiestăţii-Sale Preasfinţită. Dar asta s'o trecem cu vedere şi *a patra* să amintim clauza privilegiului, în virtutea căruia »se lasă în beneficiul imunităţii străveche în dijme, contribuţiuni şi încărtiruiri.« Cine azi în întregul judeţ Bihor, cu escepţiunea nobililor, dela recăştigarea Oradiei până azi cine dintre Valahi a fost scutit de dijme şi încărtiruiri? Nimeni de sigur, iar aceasta nu poate fi fără scăderea mare a erarului regal şi dându-se astfel de exemplu aici. Valahii din domeniile erariale ale judeţelor Crasna şi Solnocul de mijloc îndată ar solicita egală imunitate; dar nici Rutenii din Satu-Mare n'ar rămâne în linişte: căci ostentaţia privilegiilor, dacă în acele judeţe ar fi la fel cum s'a făcut aici, fără îndoială popoarele acele înfiinţate sub servitute, în speranţa imunităţilor defectând dela Unire, ar fi fost momiţi în părţile Episcopului Aradan. *A cincia.* La sfârşitul diplomei se mai află: »Dacă dintre cei de rit grecesc cineva ar deceda fără mângăiere de copii şi neamuri, din clipa aceea toată averea aceluia se va trece la Arhiepiscop şi Biserică« Chiar şi din aceasta apare, că înseşi privilegiile n'au fost aplicate în judeţul Bihor, nici se puteau aplica fără violarea legilor cardinale şi fără marea tulburare a acestui judeţ. Căci acest privilegiu ar absoarbe domeniile atât erariale cât şi cele particulare. Să fie deci Aradanul în pace între limitele determinate prin M S. Psf. Leopold, iar metropolitul naţiunii Rasciane să înceteze odată a încomoda şi molesta Episcopatul Oradean. Pentru a înfirma acest privilegiu nu vom mai adaoga alte multe, cari ar putea veni în consideraţie de mare împortanţă. Acuma pe scurt vom adaoga acele lucruri, prin cari se dovedeşte jurisdicţiunea din acest judeţ, care jurisdicţiune nu este altceva decât puterea publică de a obliga în voinţa sa pe altul spre a face sau a omite ceva spre binele obştei sau a particularilor, acţiunile cărei jurisdicţiuni sunt a împune, a opri, a pedepsi, a legifera, a dispensa dela legi, a enunţa sentinţe şi a determina tot ce cere dreptul, cari toate pentru o demonstrare mai clară le vom împărţi astfel ca cele ce dovedesc evident jurisdicţiunea preavută să le expunem Inaltei Comisiunii punct de punct. Or, jurisdicţiunea diecezei Oradeană, după părerea noastră se dovedeşte prin următoarele dovezi: 1. sub guver-

www.dacoromanica.ro

nul cui au existat şi dela cine au atârnat; 2. parohii parohiilor lor dela cine au obţinut administrarea şi prin cine au fost întroduşi în ele? 3. de cine au fost vizitaţi? 4. parohii sau popii, cum şi parohiile unde şi-au depus plânsorile în afaceri controverse ale ambilor? Unde au fost soluţionate procesele lor? 5. Prin cine au fost pedepsiţi vinovaţii, sau dela cine şi-au primit premiile muncii lor cei benemeritaţi?

Deci să începem a expune pe scurt aceste puncte şi anume, la *primul punct* nu e nevoie de dovezi. Căci din actele Inaltei Comisiunii reiese evident aceasta, deoarece acele acte la tot pasul mărturisesc, că până la venirea Episcopului Aradan Sinesie, clerul şi poporul Valah a stat sub guvernarea şi sub atârnarea Episcopului Oradean şi al Vicarului episcopal Meletie, ceea ce se demonstrează clar şi prin scrisorile lor administrative, deci ca să nu zăbovim degeaba, aceasta se constată.

Al doilea. Nu e nevoie a sprijini sensul afirmaţiunilor noastre de al doilea rând cu argumente şi probe luate de departe (cu pierdere de vreme), căci actele nesuspecte, nedubioase, ci pregătite cu toată grija şi sirguinţă ale Inaltei Comisii îndeajuns documentează şi din ele se poate vedea, că şi aceia, cari acum cu prilegiul Inaltei Comisii s'au declarat de neuniţi, cu toate acestea, dacă exceptăm pe puţini, mărturisesc că au atârnat şi şi-au căpătat parohiile sau dela episcop, sau dela Vicarul său Meletie, sau dela protopopii subordonaţi şi înfiinţaţi de episcop. La punctul

Al treilea. Se constată că vizitaţiunile s'au făcut prin diecesani, atât prin numele locurilor vizitate de Domnul Episcop Meletie, atât prin cele săvârşite mai de mult în anii 1724 şi 1725 prin prepozitul român Paul Laszló, în cari vizitaţiuni s'au înregistrat numele alor 74 de comune; dar ce priveşte pe episcopul Aradan nu ştim să fi făcut vre-o altă vizitaţie decât aceea, despre care am menţionat mai sus şi care mai de grabă ar trebui numită siluire decât vizitaţie, căci a fost practicată cu mâini înarmate şi cu cea mai mare violare, cu toată rezistenţa şi contrazicerea Eminenţei-Sale Cardinalului şi a Vicarului Său; şi cum la protestul lor nu voia să înceteze şi calul i-a fost străpuns, cum am amintit mai sus. Mai departe trecând la punctul

Al patrulea. Se constată, că chestiunile controverse ale parohilor şi credincioşilor Valahi au fost soluţionate de consistorul episcopului diecezan, în cauze dubioase adresându-se protopopilor legali, iar în cele de mai mare importanţă consistorului episcopal. Dacă aceasta s'ar trage la îndoială, se poate dovedi din multele lor plânsori, cereri, deciziuni de cauze aflătoare la diecezâ; episcopul Aradan însă astfel de judecată a practicat-o în judeţul Bihor în persoană. Nu negăm însă că câţiva popi, cari nu îmbrăţişaseră încă Unirea, despărţiseră soţi de soţii înverş şi-i admiteau să treccă la a doua

www.dacoromanica.ro

căsătorie, ceea ce reiese din literele lor de divorţ şi din cercetările existente la dieceză; de aceştia fuseră aspru pedepsiţi de dieceză şi tocmai pentru violarea drepturilor de legătură matrimonială. De unde reiese

Al cincilea. Vinovaţii şi-au ispăşit pedepsele recunoscute în faţa diecezei, nevinovaţii şi binemeritaţii şi-au primit resplata pentru munca şi străduinţa lor, precum însişi au recunoscut în faţa Inaltei Comisii; oricâţi după profesiunea credinţei s'au aflat a fi uniţi, au fost ajutaţi cu bani şi cu grâne, nici au fost siliţi de fel la plata dijmelor, au beneficiat de

REZIDENŢA EPISCOPIEI ROMANO-CATOLICE IN SEC. XVIII-lea — ORADEA

privilegiul justiţiei şi a canoanelor, fusese scutiţi de toate dările şi erau aparaţi de prepotenţi.

S'ar putea adaoga, că Maiestatea-Sa Preasfinţită azi preamărit domnitoare, în virtutea binevoitoarelor dispoziţii circulare emanate în 20 Iulie 1743 n'ar fi altceva poruncit, decât »că acolo anume unde ar locui aşa zisul popor Rascian (nici o menţiune de Valahi) cei băştinaşi să se îngrijească şi să nu întrelese a publica, pentru cunoştinţa lor«. Aşadară e evident, că deoarece popor de Rasciani sau Serbiani (cu escepţia Oradiei, care adăposteşte puţini Rasciani) nu locuieşte în acest judeţ Bihor, nu s'ar fi cerut să se publice pentru cunoştinţa Valahilor, cari nici că sunt cuprinşi în Comisia Regală bunăvoitoare. Şi cu toate că dieceza trebue să mărturisească şi să recunoască; că Valahii sunt neculţi, e cert, că

www.dacoromanica.ro

BISERICA CATEDRALĂ ROMANO-CATOLICĂ DIN ORADEA-MARE IN SECOLUL XVIII-lea in intervalul de timp, dela intemeiere până la fondarea Episcopiei Române Unite (1752—1777) a fost Biserică episcopală şi pentru Românii Uniţi din Judeţul Bihor.

www.dacoromanica.ro

aceasta urmează pe de-a întregul din opera Aradanului, deoarece între atâtea tulburări, împrăştiaţi prin munţi şi păduri nu se puteau instrua; prin Prelatul nou înse s'au luat măsuri ca poporul Valah să fie provăzut cu indivizi abili, aşa precum unii se înstruiază în Roma, alţii în Caşovia, alţii iar aici în Oradea: prin cari şi ceíce din neştiinţa elementelor credinţei sunt consideraţi indiferenţi, să fie cuvenit instruaţi cel puţin în cele ce sunt necesare ca mijloace cerute la mântuire şi să fie liberaţi de ignoranţa actuală; ignoranţa aceasta a fost întrodusă şi prin lucrarea misionarului Aradanului, deoarece când Clerul Valahilor a fost dispus la disciplina bisericească, fusese reţinut dela observarea legilor prin oferirea nepedepsirii, iar când ar fi prezistat între hotarele ascultării a fost revocat clandestin dela credinţa către dieceză prin terminarea pedepsei.

Va obiecta poate Aradanul, că dacă se va confrunta examenul anului precedent cu cel din anul prezent, Valahii vor apărea a se fi plecat mulţi din aceea vreme începând spre credinţa lui; ceea ce înse nu provine din doctrina evangelică a lor, ci din silinţa perfidă a oamenilor episcopului Aradan, cari cu tâlcuiri născocite a ajutat stradania lui, trăgând în partea lui poporul. Inafară de aceea, este vrednic de consideraţie faptul, că sunt mulţi cari ceea ce priveşte articolele diferenţiale: la unele răspund după credinţa unită, la altele după credinţa neunită, sau mărturisesc a nu şti de fel. Deoarece înse condiţia Bisericii Catolice n'ar putea să fie mai rea decât condiţia Episcopului Aradan, prin urmare dacă numai aceia ar trebui ţinuţi de uniţi, cari la toate artIcolele diferenţiale ar răspunde în chip unit, şi pentru cazul neadmis, că Aradanul ar fi provăzut cu facultatea de a-şi propaga religia, ar urma, că nu s'ar îmbunătăţi din acest motiv condiţia lui mai mult ca condiţia diecezei de lungă vreme constituită în uzul jurisdicţiunii: tot astfel numai aceia ar putea fi trecuţi de neuniţi, cari la toate articolele diferenţiale ar răspunde în chip neunit; în lipsa înse a precizei facultăţi de a propaga religiunea, pentru înţelegerea dogmelor credinţei mântuitoare s'ar putea trece şi uni la păstorul legitim mai curând decât mercenarului Aradan cu toţi aceia, cari la câteva articole ar răspunde în chip unit, iar la altele în chip neunit şi deci ar fi consideraţi de ignoranţi.

Acestea sunt, Inaltă Comisie Cesareo-Regească, cele ce am socotit să le expunem pentru apărarea jurisdicţiunei diecezane fără motiv atacată; care jurisdicţiune prin întrarea Episcopului Aradan pe teritor diecezan ar părea a fi tulburată nu în mod legitim, ci perfid şi prin uzurpaţiune; această întrare înse a episcopilor diecezani neavând jurisdicţiune clară, aplacidată numai în cadrele mandatului de vizitaţie, ostentarea repetată de pe amvon şi exaltarea exagerată prin oratori a privilegiilor: în plebea simplă a produs nelinişte, încât pe

www.dacoromanica.ro

preoţii sau mai bine zis duhovnicii lor i-au izgonit din sediul lor pe o iarnă aspră, pe câţiva chiar cu femeile lor lehuze şi cu copii fragezi cu marea pagubă a lucrurilor şi averilor lor, oprind ca să fie primiţi în satele vecine, dând o pildă nemai auzită nici văzută vreodată în aceste părţi (căci această pedeapsă este ce-i înfricoşează; deoarece neuniţii nu slăbesc a-i înfrica cu pedeapsa şi vociferează des, că cassarea pedepsei numai în acel scop li-se împune ca să-i înşele pe Valahi) Căci dacă episcopul Orădean, mişcat de milă, pentruca să-i scape din mânile prigonitorilor lor, nu i-ar fi primit în bunurile sale, şi în nevoile lor nu i-ar fi ajutat, ar fi trebuit să sucombe unii de frig, alţii de foame şi dacă pe măsura crimelor lor n'ar fi pedepsiţi azi, mâne ei sau alţii ar cuteza să facă mai mari delicte, şi ar trage după sine şi înfrânarea lor molestă şi pentru Principesa Psf. a Ţării. Dar aceasta stare agitată a lucrurilor se va linişti cu un leac mic, dacă Aradanul restrâns între hotarele prescrise naţiunií Rasciane sau Serbiane, de Divul Impărat Leopold, nu va cuteza să alerge în locurile neacordate lui, mulţumindu-se cu vizitaţia sa pasivă şi va renunţa la cea activă care nu-i compete de drept. Dacă se va face aceasta, dieceza Oradeană cutează a promite Maiestăţii-Sale Regele Preasfinţit, că împlinindu-şi datoria, va obţinea mântuirea miilor de suflete readuse la staulul lui Cristos. Dacă înse se va acorda facultatea Aradanului de a se plimba liber în diecesa aceasta până acuma oprită lui, va urma fără îndoială primejdia pentru multe suflete: cum mulţi sunt târâţi în apostasie; înafară de acea prin Escelenţa-Sa Episcopul treisprezece şcoli sunt ridicate, şcoli frecuentate de aproape 600 tineri cari sunt înstruaţi în elementele credinţei, întreţinuţi fiind de Escelenţa-Sa; această recoltă s'ar suprima în începutul ei de iarbă, dacă Episcopului din Arad, i-ar fi liberă întrarea. Ca înse aceasta să nu fie, ataşându-ne anterioarelor cereri şi deziderate umilite, nu atât pentru noi înşine cât pentru însaşi casa lui Dumnezeu, prin mijlocirea Inaltei Comisii Regeşti, îngenuchiaţi în faţa Principesei Preasfinţită a Ţării, insistăm, mult încredinţaţi de bunătatea-i maternă şi apostolicească.

Traducere de Dr. Leontin Pallady.

* * *

Din acest document se vede clar, că Românii ortodoxi schismatici au întrat în alianţă bisericească cu Sârbii ortodoxi. Insă episcopul sârb Ephrem Bannyanin n'a venit niciodată la Oradea şi deci aici nu a existat episcopie sârbească, pentrucă numărul Sârbilor era foarte mic şi în astfel de centre nu s'a admis înfiinţarea episcopiei. Dar episcopul sârbesc dela Arad voia să aibă jurisdicţie şi asupra Românilor ortodoxi din Bihor, lucru ce a reuşit mai târziu numai după o luptă dârză.

www.dacoromanica.ro

Sârbii, Grecii şi Românii ortodoxi din Oradea aveau biserica împreună şi slujbele se făceau în toate trei limbile. Când preotul umbla cu »Jordanul la Bobotează« se cânta:

Тропа́рь. Гла́съ, а҃.

Во Іорда́нѣ креща́ющꙋся тебѣ Гдⷭи, тро́йческое яви́ся поклоне́ніе: Роди́телевъ бо гла́съ свидѣтельствоваше тебѣ, возлю́бленнаго тя Сы́на имену́я, и Ду́хъ въ ви́дѣ голꙋби́нѣ извѣствоваше словесѐ оутвержде́ніе. Яви́йся Хрїстѐ Бо́же и мі́ръ просвѣщей, сла́ва тебѣ.

Ἦχος Α'

Ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζομένου σου, Κύριε, ἡ τῆς Τριάδος ἐφανερώθη προσκύνησις· τοῦ γὰρ Γεννήτορος ἡ φωνὴ προσεμαρτύρει σοι, ἀγαπητόν σε Υἱὸν ὀνομάζουσα· καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν εἴδει περιστερᾶς ἐβεβαίου τοῦ λόγου τὸ ἀσφαλές. Ὁ ἐπιφανεὶς, Χριστὲ ὁ Θεὸς, καὶ τὸν κόσμον φωτίσας, δόξα σοι.

TROPAR GLAS 1.

In Jordan botezându-te tu Doamne, închinarea Treimei s'a arătat, că glasul Părintelui a mărturisit ţie, Fiu iubit pe tine numindu-te şi Duchul în chip de porumb a adeverit întărirea cuvântului, Cel ce te-ai arătat. Hristoase Dumnezeule, şi lumea ai luminat, mărire ţie.

Lucrurile mergeau cam aşa, cum am auzit în ziua Crucii din a. 1934 la Bucureşti, în Biserica Domniţa Balaşa, când s'a cântat:

»Crucii Tale ne închinăm, Stăpâne, şi sfântă învierea ta o lăudăm şi o mărim.« . . . . . . cântăreţii continuară:

Τὸν Σταυρόν σου προσκυνοῦμεν, Δέσποτα, καὶ τὴν ἁγίαν σου ἀνάστασιν δοξάζομεν.

www.dacoromanica.ro

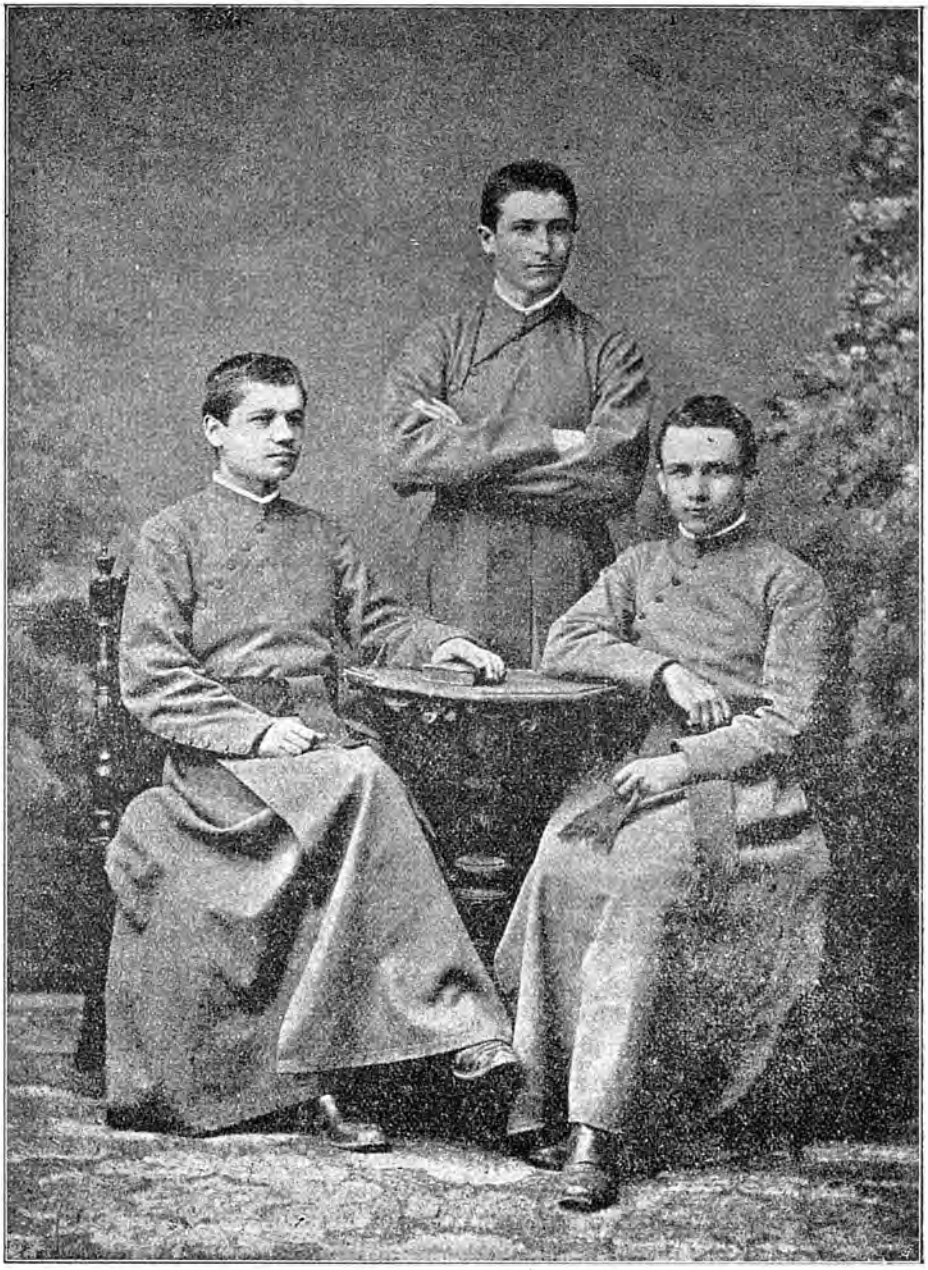

DR. DEMETRIU RADU, episcopul Unit de mai târziu al Oradiei și colegii săi AUGUSTIN BUNEA și IOAN GĂVRILAȘ în a. 1879 ca studenți în Filosofie și Sfânta Teologie la Colegiul „De Propaganda Fide" în Roma.

www.dacoromanica.ro

Dar pela mijlocul veacului XIX-lea Românii ortodoxi se despart de Sârbi şi îşi organizează hierarhie românească având în Oradea un Consistor român ortodox. Dupăce se înfiinţă România Mare, Regele Ferdinand în palatul episcopului român gr. cat. unit Dr. Demetriu Radu la Oradea promite să se întemeieze o episcopie română ortodoxă, ceea ce s'a realizat prin legea, ce urmează.

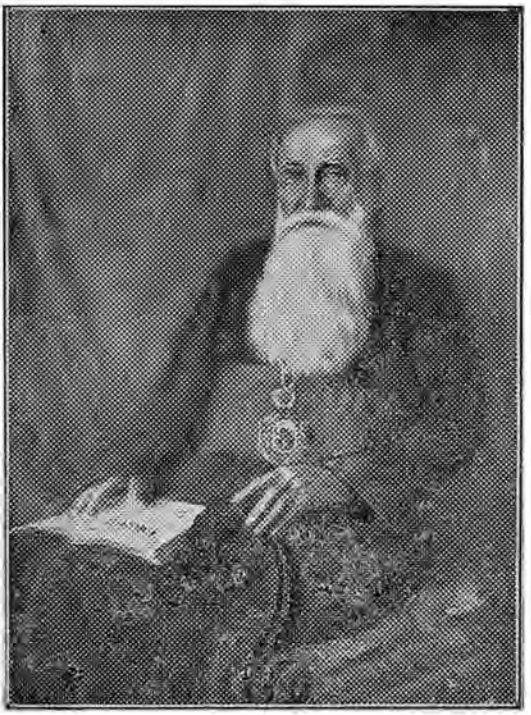

ROMAN R. CIOROGARIU (1920—)
Intâiul Episcop Ortodox Român Eparhiot de Oradea.

In baza acestei legi episcop român ortodox de Oradea a fost ales şi confirmat Roman Ciorogariu. Sub păstorirea acestuia s'a organizat eparhia şi s'au înfiinţat instituţiile necesare. Noua episcopie românească are mult de făcut mai ales întru romanizarea limbii liturghice, care este tixită de cuvinte slave şi greceşti, precum şi întru stârpirea sectelor de anabaptişti şi adventişti, cari o copleşesc. Din acest motiv s'a organizat pe întreg teritoriul eparhiei »Oastea Domnului« care lucrează în acelaşi sens ca şi A. G. R. U. adică Asociaţia Generală a Românilor Uniţi.

Teritoriul noauei aparhii se intinde peste judeţele Bihor şi Sătmar până la Someş. Dar cele mai multe parohii sunt în Bihor spre judeţul Arad, care era centrul ortodoxiei pravoslave. La Arad a fost şi episcopia sârbească de care atârnau în urmă Românii ortodoxi bihoreni. Legea ce urmează însă Bihorului îi dă o organizaţie bisericească potrivită timpurilor noui. România Mare prin Biserică poate mult să promoveze naţionalizarea populaţiei, care se înstrăină de neamul său. Dar Biserica din Bihor prin legea următoare curmă acest rău.

www.dacoromanica.ro

No. 129 UN EXEMPLAR: 1 LEU Marți, 14 Septemvrie 1920

REGATUL ROMÂNIEI

MONITORUL OFICIAL

PREȚUL ABONAMENTULUI:

In țară: 360 lei anual; 180 lei pe șase luni, 90 lei pe trei luni.
Pentru autorități județene și comune urbane, 400 lei anual
Pentru comune rurale, 120 lei anual
In străinătate, 1000 anual
Abonamentele încep la 1 Aprilie, 1 Iulie, 1 Octomvrie și 1 Ianuarie
Orice abonament la particulari se plătește înainte.
Abonamentul la *Dezbaterile Parlamentare* costă 20 lei lunar, cel vechi de acela la *Monitorul Oficial*
Costul unui exemplar *Monitorul Oficial* este 1 leu
Costul unui exemplar *Dezbaterile Parlamentare* este 50 bani.

DIRECȚIA GENERALĂ A MONITORULUI OFICIAL ȘI IMPRIMERIILOR STATULUI: BUCUREȘTI, BULEVARDUL ELISABETA.

MINISTERUL CULTELOR ȘI ARTELOR

FERDINAND I.

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională Rege al României,

La toți de față și viitori, sănătate:

Corpurile legiuitoare au adoptat și votat iar Noi sancționăm ce urmează:

Lege

pentru restatornicirea în Ardeal a vechei episcopii din Oradea-Mare.

Articol unic. — Vechea episcopie ortodoxă română din Oradea-Mare, în ținutul Bihorului, se restatorniceşte în drepturile sale de odinioară.

Această lege s'a votat de Senat în ședința dela 23 Iunie 1929 și s'a adoptat cu unanimitate de șasezeci și șapte voturi.

Președinte, General C. Coandă.

Secretar, E. Melidon.

(L. S. S.)

Această lege s'a votat de Adunarea deputaților în ședința dela 13 August anul 1920 și s'a adoptat cu majoritate de unasută treizeci și două voturi, contra trei.

Vice-președinte, A. Imbroane.

Secretar, Lazăr Iacob.

(L. S. A. D.)

Promulgăm această lege și ordonăm că ea să fie învestită cu sigilul Statului și publicată în Monitorul Oficial.

Dat în București. la 30 August 1920.

FERDINAND.

(L. S. St.)

Ministrul cultelor și artelor,
Octavian Goga.

Ministrul justiției ad-interim,
D. A. Grecianu.

Nr. 3655.

www.dacoromanica.ro

In această lege se prevede »restatornicirea în Ardeal a vechei episcopii din Oradea-Mare« deşi în această localitate şi în judeţul Bihor nu a existat niciodată episcopie ortodoxă schismatică sau slavo-bizantină catolică.

Eu, autorul monografiei municipiului Oradea şi judeţului Bihor, aprofundând această chestiune, reproduc în cele ce urmează datele din lucrarea mea anterioară, dela pag. 105 şi următoare, care ne arată adevărul în toată lumina sa.

Referitor la episcopia din Oradea învăţatul canonic Dr. Augustin Bunea (membru al Academiei Române) scrie[1]) următoarele:

— »Este minunată stăruinţa cu care unii scriitori români repeţesc greşala că »Românii din ţinutul Orăzii-mari în timpul domniei lui Ştefan-cel-Sfânt au avut episcopia lor, care se numeră între 7 episcopii despre cari scrie episcopul Pilgrim către Papa Benedict al VII-lea, că au existat înainte de venirea Ungurilor în Panonia«.

In toată corespondenţa dintre episcopul de Passau, Pilgrim şi Scaunul Apostolic al Romei nu se face nici cea mai mică amintire despre Români şi despre episcopia lor din Oradea.

Pe timpul principelui unguresc Geiza (992 – 995) trăia în Passau episcopul Pilgrim (971—991), ca sufragan al mitropolitului-arhiepiscop de Salzburg, care avea iurisdicţiune, şi asupra aceleia părţi din Avaria, ce fusese cucerită de împărăţia franco-germană. Pilgrim doria să scoată Ungaria de sub jurisdişţiunea episcopului din Salzburg şi să o supună sub jurisdicţiunea sa, pe motivul, că Hunia sau Ungaria este identică cu ţara Avarilor, de odinioară, care fusese sub jurisdicţiunea »arhiepiscopiei« de Passau încă îşi avuse odinioară reşedinţa arhiepiscopească în Lorch, pe care a trebuit să o părăsească din cauza reutăţită a vremurilor, de sine urmează, că Ungaria încă trebuie să fie supusă episcopului de Passau şi acesta să fie înălţat la demnitatea de arhiepiscop şi astfel făcut neatârnător de arhiepiscopul de Salzburg. Ca să dovedească, că Avaria aevea a stat sub jurisdicţiunea arhiepiscopiei de Lorch, Pilgrim a fabricat neşte bulle false în cari se afirmă, că aevea a existat odinioară »arhiepiscopia« născocită de Lorch.[2])

[1]) *Dr. Augustin Bunea:* Incercare de Istoria Românilor Bucureşti, Ediţ. Academiei Române 1912 pag 173.

[2]) Falsitatea acestor bulle a dovedit-o Dümmler în scrierea sa: „Pilgrim von Passau und Erzbistum Lorch" şi Dr. Balics Lajos: „A kereszténység története" p. 132—145.

www.dacoromanica.ro

Intemeindu-se pe aceste dovezi false, Episcopul scrie Papei Benedict VII, în anul 974, o scrisoare în care se numeşte pe sine »smerita slugă a bisericii din Laureacum« (Lorch) se arată ce progrese mari a făcut Creştinismul în Ungaria şi fiindcă el singur nu poate îngriji de aceşti creştini, cere ca Papa să-i sfinţească câţiva episcopi ca ajutor, deoarece pe timpul Romanilor şi Gepizilor şapte episcopi au fost subordonaţi bisericii din Lorch. [1])

Este deci evident, că în corespondenţa dintre Pilgrim şi Scaunul Papal nu este vorba de şapte episcopate depe timpul Sft. Ştefan, deoarece Pilgrim a fost episcop pe timpul principelui Geiza, tatăl Sft. Ştefan. Apoi aici nu este vorba despre nişte episcopii, cari ar fi existat înainte de venirea Ungurilor în Panonia, ci de nişte episcopi, cari au existat în Panonia şi nu în Dacia Traiana cu mai multe sute de ani înainte de venirea Ungurilor. In fine episcopiile depe timpul Romanilor în Panonia nu pot avea nici o legătură cu născocita episcopie românească a Orăzii-Mari depe timpul Sft. Ştefan, episcopie, care nu este amintită nici într'un act.[2])

Dr. Ilarion Puşcariu în lucrarea sa[3]) aminteşte de 16 episcopii sufragane mitropoliei ardelene de Alba-Iulia. Aceste episcopii ar fi avut reşedinţa în : Beiuş, Bistra, Făgăraş, Feleac, Galaţ, Mureşana, Oradea-Mare, Sătmar, Timişoara, Caranşebeş, Ienopolea, Cumania, Maramureş, Vad, Silvaş şi Geoajiu. Ele ar fi exista chiar din veacul al X-lea formând o veche mitropolie românească şi ar fi subsistat până în veacul al XVII.

Aceste afirmaţiuni nu corespund adevărului. Românii din Transilvania erau subordonaţi episcopiilor latine din Alba-Iulia, Cenad şi Oradea-Mare până la a. 1556, iar dela acest an se începe calvinizarea Românilor. Alba-Iulia era reşedinţa unui simplu episcop, care în mod abusiv se intitula de »mitropolit«.

Intre aceste 16 episcopii născocite de Ilarion Puşcariu vedem amintite şi pe acelea din Oradea-Mare şi Beiuş. Referitor la aceste episcopii dr Augustin Bunea (membru al Academiei Române) în lucrarea sa: Jerarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria[4]) scrie următoarele:

[1]) *Endlicher:* Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana pag. 131—133.
[2]) *Dr A Bunea:* Jerarchia Românilor pag. 98—99.
[3]) *Dr. Ilárion Puşcariu:* „Metropolia Românilor Ortodocşi din Ungaria şi Transilvania" Sibiu. a. 1900 form. 8 pag I+VII † 434 la pag. 4
[4]) Apărută în Blaş, 1904, la pag. 196.

www.dacoromanica.ro

»A şeptea episcopie (sufragană mitropoliei de Alba-Iulia născocită de fraţii Puşcariu [1]) este cea de Oradea-Mare. Aici însă n'a existat nici nu a putut exista — în sensul canonului IX al Conciliului Lateran IV din a. 1251 un episcop schismatic alături cu episcopul latin de Oradea-Mare.«

Nici în Beiuş ori Şeghişte — dupăcum afirmă unii şi azi — n'a fost vre-odată episcopie românească. Nici o urmă pentru adeverirea acestei afirmaţiuni nu s'a găsit nici în Beiuş, nici în alt loc, ba chiar nici în amintirea poporului din aceste părţi, fără numai în fantazia unor răspânditori de minciuni bisericeşti. Referitor la episcopia din Beiuş Dr Bunea scrie următoarele: [2])

»Tot aşa de interesant este ce ni-se spune în zilele noastre, că episcopul românesc din Oradea-Mare, care, pe cum am văzut, nu a existat nici în timpul Sfântului Ştefan, nici după el, — s'a aşezat apoi în Beiuş unde însă n'a existat niciodată episcopie românească.

Este adevărat că Papa Innocenţius III scrie la 1205 arhiepiscopului latin de Calocea că, după informaţiunea primită dela acesta »există un episcopat în ţara fiilor lui Beleknese« şi îl împuterniceşte pe archiepiscop să aducă acel episcopat la uniune cu Biserica Romei şi să-l supună Bisericii din Calocea, de cumva nu era supus patriarhiei constantinopolitane [3])

Dar sub ţara fiilor lui Beleknese nu se poate nicidecum înţelege Beiuşul, căci acesta în toate documentele vechi este numit: Belenus, Belenis, Belenys, Belènyes, Belenes şi Belenies [4]) şi niciodată Beleknese. Unde este deci a se căuta »ţara fiilor lui Beleknese«? Răspunsul la aceasta întrebare numai după cercetări minuţioase l-am putut da într'o scriere a mea mai dinainte. [5])

Este cunoscut, că archidieceza de Calocea cuprindea odinioară şi pe ţărmul drept al Dunărei o mică parte din provincia Sirmiului şi anume aceea parte, care spre răsărit dela vechiul val roman numit »Kőárok« (şanţ de piatră) se întinde dela Banostor (Bánmonoştor) până la gura Tisei la Salankamen. [6])

[1]) Fraţii Puşcariu sunt: N Popea, Puşcariu şi Păcăţeanu.
[2]) Incercări de Istoria Românilor pag. 176
[3]) Pray, Specimen hierarchiae eccl. hung. II pag. 40.
[4]) *Hurmuzaki*: 1, 2, pag. 75 an. 1363 Bulenusetc. Bunyitay. A váradi püspökség története II pag 300—303.
[5]) Ierarhia Românilor pag. 191—4
[6]) Ibidem, pag. 238.

www.dacoromanica.ro

De altă parte ştim, că regele din Ungaria Bela II. Orbul (1131 - 1141) a fost căsătorit cu o sârboaică cu Elena, fiica lui Uroş, mare jupan al Sârbilor, cu capitala în Raşa (Novipazar). Căsătoria[1]) s'a încheiat la începutul anului 1130. Regina avea un frate cu numele Boleş sau ungureşte Bel (Bele), care s'a înălţat la mare însămnătate politică sub regele ungar Geiza II, fiul lui Bela II.

Fiind Geiza minor, frânele guvernării le-a luat în mâna sa Boleş, fratele reginei Elena, în calitate de ban dincolo de Drava şi palatin al regatului între anii 1144—1157. El a întemeiat mănăstirea benedictină Bánmonostor (Banostor), adică mănăstirea Banului. Sârbul Boleş şi-a gâştigat frumoase posesiuni în Sirmiu între Sava şi Dunăre, va-să-zică lângă dieceza Calocei.[2])

Cuvântul »Bele Knese« nu poate deci să indice decât pe fiul marelui jupan Uroş, pe Cneazul (Knese) Boleş Bele), fratele reginei ungare Elena. El fiind fecior de domnitor, cu drept cuvânt a purtat numele de cnez (principe). Iar sub ţara fiilor lui Bele Knese, nu putem înţelege decât posesiunea lor dintre Sava şi Dunăre, primite dela tatăl lor, cneazul Beloş (Bel). Cneazul Beloş a avut o fata, care în 1150 s'a măritat după principele rusesc Vladimir, şi mai mu ţi feciori. Urmaşii lui încă purtau adeseori numele de Beloş.[3])

Pe moşiile părinteşti, fiii lui Beloş, cari nu s'au lăpadat de ritul lor slavo-bizantin, au întemeiat un episcopat oriental, despre care ne vorbeşte Papa Inocenţiu III în 1205 Episcopia aceasta s'a desfiinţat aevea în 1229, când pe teritoriul ei arhiepiscopul de Calocea Ugrinus a înfiinţat episcopia latină de Sirmiu, aşezându-i reşedinţa în manastirea Ku (Kő=Cucher); identică cu mănăstirea Bánmonostor, înfiinţată de banul. cneazul Beloş.[4])

In vechea Ungarie, pe timpul dintre anii 1000—1526, deci până la cuceririle Turcilor, Românii din judeţul Bihor parte erau romano-catolici, parte greco-catolici. Ei toţi erau administraţi de episcopul catolic al Oradiei. Românii greco-catolici aveau ca superiori intermediari pe arhidiaconii dela Şeghişte. Despre aceştia am scris la pagina 87—92. Este ade-

[1]) Pauler · A magy. nem. tört. I pag 42.
[2]) Ibidem. Pag. 230 şi pag 480. n. 447
[3]) Századok, 1909 fasc. 5 p. 380.
[4]) Pauler I. c. II. 104, şi Bulics, A róm. kath. egyh. története Magyarországon II p 29

www.dacoromanica.ro

vărat însa că existau şi Români schismatici. Dar aceştia nu aveau nici o organizaţie. Ei erau perzecutaţi. Nici o amintire nu există, că aceştia în Bihor să fi fost avut episcop sau protoprezb ter.

După desfiinţarea Episcopiei Catolice de Oradea, este adevărat, că sub influinţa Calvinismului, în judeţul Bihor principele Gheorghe Rákóczy I. numeşte cu data de 30 Sept. 1641 pe Avram de Burdan episcop calvinesc*) al Românilor din judeţul Bihor. Acestuia îi urmează tot ca episcop calvinesc-român Petre de Ciuciu, numit fiind prin decretul principelui Gheorghe Rákóczy II. cu data de 15 Dec. 1648. Dar aceşti episcopi calvineşti nu au nimic de a face cu »drept măritoarea Biserică a răsăritului«.

Turcii cucerind Bihorul şi jurul îl administrează ca un paşalîc în tot timpul din a. 1660 până la 1692. In acest interval, în anul 1664, se abate pe aici un episcop sârbesc, cerând dijmă dela popor, pe motivul ca el este trimis de patriarhul dela Constantinopol. Poporul dela Aleşd şi Beiuş l-a gonit pe acest episcop nevoind al recunoaşte, pe motivul că era sârb şi pe motivul, ca ei deja se lapadasera de sfintele icoane şi se făcura Calvinişti.

Este adevarat, ca sub stapânirea Turcilor, în Bihor veneau mulţi comercianţi greci din Balcani. Aceştia aduceau cu ei şi popa ortodox grec, care le facea slujbă. Dupa izgonirea Turcilor din cetatea Oradiei, deodata cu armatele cuceritoare se aşează aici şi familii sârbeşti, care veniră depela Ipek cu patriarhul Arsenie Cernoevitz. La pagina 198 am menţionat şi uumeie unui episcop sârb Ephrem Bannyanin, care a fost repartizat cu funcţia pentru cetatea Oradea şi Agria. Dar din documentul dela pag. 199-217 vedem clar ca şi lumina soarelui că acest episcop al Sârbilor nu şi-a pus piciorul în Oradea niciodata. Cei mai mult se poate constata, că el a plecat**) la Roma şi a primit unirea cu Biserica Romei cea Catolica.

Se mai aminteşte ca episcop ortodox, de Oradea numele unui pseudo-episcop Petre Cristofor***) sau Affatim. Acesta

*) *Dr Jacob Radu:* Istoria Diecezei Române-Unite a Oradii-Mari. Tipogr. Ateneul *Orade* 1930 pag. 8.

„Vestitorul revista de cultura religioasa *Oradea* numărul de Noemvrie 1934 pag 6. şi Stat st ca delle chieze Orientali". Tip. poliglotta Vaticana Rom 19 2 la st ricul Bisericii Romaneşti.

) *Dr Jacob Radu* · Istoria Diecezei Române Unite a Oradii-Mari tip. 1930 la pag. 23.

www.dacoromanica.ro

însă nu ştim ca cine este, cine l-a numit episcop, cine i-a dat cârja şi blagoslovenia de episcop. Numele lui nu este menţionat în şirul episcopilor români din cartea lui Nicolae Iorga*).

Despre el glăsueşte numai un singur popă depela Beliu, care răspunzând episcopului greco-catolic Meletie Covaci, despre consacrarea sa, spune că este sfinţit de către Petre Cristofor, vlădica Oradiei pela a. 1712. Acest răspuns este cuprins în »Catalogul visitaţiunilor canonice«, făcut de episcopul greco-catolic Meletie Covaci în anul 1752 şi este redat de V. Bunyitay în »A Bihari Oláhok vallás-uniója« la pag. 62.

Se poate că popa dela Beliu a spus acest nume, să scape cu o minciună de vizitaţia canonică a episcopului Meletie ; dar se poate că într'adevăr a fost blagoslovit de acest »pseudo-episcop«, care va fi fost în trecere la Oradea timp de câteva săptămâni, ceea ce însă nu înseamnă că el ar fi fost episcop ortodox de Oradea. Un lucru însă este sigur! Tot ce s'a petrecut la Oradea, dela stăpânirea Turcilor încoace (1692) este cunoscut clar din documentele dela municipiul Oradea şi a judeţului Bihor. Dar numele obscur al lui Petre Cristofor »ca episcop român ortodox de Oradea« nu există nicăiri : nici în acte, nici în bibliografia Bihorului : decât în catalogul de vizitaţii canonice, menţionat între împrejurările deja enarate.

* * *

Asupra acestor date am staruit mai mult pentruca sa scot din rătăciri pe unii scriitori, cari au dus în eroare opinia publică arâtând, că Românii ortodoxi ar fi fost avut episcopi ortodoxi orientali aici la Oradea, ceea ce este întru adevar o afirmaţie greşită şi lipsită de orice temeiu istoric.

Românii greco-ortodoxi au întrat în relaţii religioase cu Grecii şi cu Sârbii pentrucă voiau să aiba drepturile Bisericii orientale ortodoxe, ce li-s'a dat Sârbilor veniţi cu patriarhul Arsenie Cernoevitz de catre împaraţii dela Viena şi care erau cuprinse în diplome şi în Regulamentul popoarelor illirice, ceea ce este**) amalizat temeinic în enciclopedii şi în scrieri

*) *N. Iorga :* Istoria Bisericii Româneşti Vol. II. pag. 321—374. Tip *Valenii de Munte* 1909.

) *Dr C. Diaconovich :* Enciclopedia Română Vol. I. pag. 382-387 et *Sibiu* 1898.

At. Marienescu : Viaţa şi operele lui Petru Maior, discurs de recepţie la Academia Română *Bucureşti* 1881.

www.dacoromanica.ro

istorice. Dar Românii au fost copleşiţi de Sârbi, cari în Biserică aveau preponderanţă. Astfel Românii scârbiţi de hierarhia pravoslavă sârbă, se desbină de aceasta şi după multe stăruinţe primesc episcopi români şi se crează episcopie română ortodoxă a Transilvaniei prin episcopul Moga în anul 1811 apoi la Arad în anul 1829 şi la Caranşebeş în anul 1865.

In Bihor episcopie română ortodoxă se înfiinţează în anul 1920 prin Legea menţionată în fruntea acestui articol. Noua episcopie înfiinţează aici o Academie de teologie şi o şcoală de cântăreţi bisericeşti; asupra acestora vom reveni în capitolul ce urmează. In Oradea Biserica Ortodoxă Creştină a susţinut o şcoală primară în centrul oraşului şi una în Oradea-Veneţia. Aceste acum în România nu mai funcţionează. Elevii au trecut la şcolile Statului.

Ilustrisimul Domn ŞTEFAN SULYOK
Episcop Reformat în Oradea

Deasemenea s'au trecut în grija statului toate şcolile primare ortodoxe române ce erau susţinute de parohiile dela sate. Românii ortodoxi din Bihor îşi creşteau fiii la Liceul unit din Beiuş, unde aveau şi un internat fondat de Nicolae Jiga şi ajutorat de alte fundaţii. Tot asemenea aveau un internat la Oradea. Elevii urmau la Liceul Catolic din această localitate.

IV. — Reorganizarea Bisericilor Protestante în Judeţul Bihor

1. **Biserica Reformată** în judeţul Bihor funcţioneaza fără întrerupere începând dela anul 1556. Insă pe teritoriul Oradiei ea îşi sista activitatea pe vremea paşalîcului de Oradea (1660—1692) şi în toţi anii ce urmează (1692—1784) sub restaurata episcopie latină a Oradiei. In urma legilor, ce existau

www.dacoromanica.ro

MINISTERUL
CULTELOR ŞI ARTELOR
Direcţiunea Cultelor Minoritare

Bucureşti, 26 Martie 1926.

No. 14625.

DOMNULE PREŞEDINTE,

In legătura cu adresa D-V. No. 1243/1925 avem onoare a Vă aduce la cunoştinţă, că Ministerul ia act şi aprobă alegerea D-lui ŞTEFAN SULYOK de Episcop al protopopiilor reformate rămase fără Episcop.

Depunerea jurământului va urma numai dupa ce noua eparhie va fi confirmată prin legea specială.

p. Ministru
Z. PÂCLIŞAN

p. Director General
ANTON PEPE

D-lui

Csernák Béla
Preşedintele Protopopiatelor Reformate ramase fară episcop
ORADEA

Prezentul ordin ministerial prevede necesitatea legiferarii nouei eparhii reformate de Peatra-Craiului cu rezidenţa la Oradea prin o lege specială. Insă aceasta legiferare inca nu s'a produs. După multe trăgănări, Ministerul Cultelor, prin reprezentatul său: D-l Z. Păclişan, director General ministerial a luat jurământul dela episcopul Ştefan Sulyok, in Oradea, la 16 Mai 1927, in catedrala reformată. Astfel noul episcop a intrat in drepturile sale şi până la votarea legii speciale.

www.dacoromanica.ro

atunci, Calvinismul fu suprimat în oraşul cu sediu al episcopiei catolice de Oradea. Dar împăratul Iosif II. le dădu dreptul a-se reinfiinţa şi la Oradea. Astfel se reorganizează Biserica Reformată în a. 1784 prin preotul Keresztesy József şi în cursul anilor se ridică la o desvoltare foarte considerabilă. Ea aici la Oradea şi în satele din judeţ înfiinţează şcoli şi grădini de copii. Episcopul ei avea sediul la Debreţin.

Dar, constituindu-se România Mare, populaţia ungară calvină dela frontiera de Vest al noului Stat ceru un episcopat cu reşedinţa la Oradea, pentru protopopiile rămase fără episcop, la 1 Oct. 1921. Episcop a nouei eparhii a fost ales Ştefan Sulyok. Acest lucru s'a confirmat în anul 1926 prin Decretul depe pagina anterioară.

2. **Biserica Luterană** are parohie în judeţul Bihor numai în municipiul Oradea. Aici în centru ea susţine şcoală bună primară pentru băieţi şi fete. Asupra istoricului acestei biserici am dat câteva date în volumul anterior al prezentei monografii.

3. **Bisericile sectanţilor:** Baptişti, Adventişti, Nazarineni, nu întreţin şcoli, ci numai se constituesc în adunări, în cari se ţin predici din sfânta scriptură, se cântă psalmi şi imnuri religioase. Ceremonii se fac numai la botezul noilor adepţi, cari sunt scufundaţi în valurile râurilor din Bihor, reamintindu-ne botezul primilor creştini în râul Jordan.

V. — Invăţământul Rural din Judeţul Bihor.

Până la mijlocul secolului XVIII. învăţământul se făcea în şcolile susţinute de Biserică. Învăţătorii erau preoţi sau dieci (cântăreţii de strană). Aceştia învăţau copii români la cetitul şi scrisul literilor cirilice, la comput şi la cântările bisericeşti. Învăţători conştii de chemarea lor avem numai începând din anii 1784, când se înfiinţă Şcoala Normală Gr. Cat. Unită de Învăţători din Oradea şi cea ortodoxă dela Arad în a. 1821. care era frecventată şi de fii ai Bihorului. Iar Romano catolicii, avură şcoală normală la Oradea din a. 1781. Învăţătorii calvini aveau pregătirile din şcoala normală din Debreţin.

Invăţământul popular devine obligatoriu din a. 1868. când prin articolul XXXVIII. de lege el fu întrodus în toate satele cu stare materială mai bunişoară. Şcolile primare dela

www.dacoromanica.ro

PREDICATORUL ADVENTIST IOSIF GASPAR VORBIND IN LIBER, IN ANUL 1925. — ORADEA

www.dacoromanica.ro

sate erau susţinute, conform legii, sau de Biserica vreo unei confesiuni religioase, sau de Stat sau de comuna politică prin budgetul comunal. Este de notat, că în tot judeţul avem o mulţime de comune române fără şcoală, mai ales în plasa Ceica, Beiuş şi Vaşcău, unde sărăcia era mai mare.

Constituindu-se România Mare, învăţământul primar rural luă un avânt şi mai mare. Sute şi sute de şcoli noui frumoase se construesc în satele fără edificii şcolare suficiente şi potrivite, sau lipsite de clădire şcolară. Situaţia reală a şcolilor şi învăţătorilor rurali din judeţul Bihor ne-o reprezintă următoarea statistică oficială;

Situaţia Învăţământului Primar din Judeţul Bihor la 10 Iunie 1933.

Onor. Minister al Instrucţiei a ordonat o anchetă, prin inspectorii învăţământului, pentru a raporta asupra învăţământului din jud. Bihor. Iată rezultatele constatate:

Elevi Recensaţi în vârstă de 5—16 ani . . .	97 527
« Inscrişi la şcoala primară de Stat . . .	91.965
« Inscrişi la şcoala de Copii mici de Stat . .	3.149
« Inscrişi la şcoalele primare confesionale .	11.284
« Inscrişi la şcoalele de Copii mici confesionale	2.783
Totalul general al înscrişilor	60.181
Totalul general al neînscrişilor	37.346

Corpul didactic se prezintă în felul următor:

Invaţători primari de Stat	784
Invăţătoare la şcoale de copii mici de Stat	55
Invăţători primari confesionali	206
Invăţatoare de copii mici confesionale . . .	53
Totalul general al corpului didactic	1.098

Din aceste date se poate constata, că numărul băeţilor neinscrişi la şcoală este foarte mare şi că avem nevoie înca de un mare număr de învăţători, pentru a putea răspândi lumina ce o dă scrisul şi cetitul şi învăţământul primar în genere. Numărul şcolilor primare în judeţul Bihor în cele 416 comune este 503 (cinci sute trei) din cari 418 sunt şcoli de Stat; iar 85 sunt şcoli confesionale Pentru copii mici avem 39 de şcoale şi 8 şcoale tip complimentar nou infiinţate: în Salonta, Beiuş, Ceica, Bratca, Marghita, Apateu, Ho'od şi Spinuş.

www.dacoromanica.ro

BOTEZUL BAPTIŞTILOR DIN COMUNA RÂPA IN CRIŞUL NEGRU — TINCA IN A. 1930
Predicătorul botezător Ion Ţirban botezând nouii adepţi.

Şcoale de ucenici sunt în Beiuş cu 60 elevi, în Tinca cu 30 elevi, în Salonta cu 203 elevi, în Aleşd în prezent stagnează din lipsă de elevi. In Diosîg este o şcoală de viticultură având 29 elevi, cea din Uileacul-de-Munte s'a închis din pricina lipsei de mijloace băneşti.

Tot aici menţionăm că în Beiuş este un liceu gr cat. de băeţi, un liceu gr. cat. de fete, o şcoală normală de învăţătoare; în Salonta funcţionează un gimnaziu de băieţi şi un gimnaziu de fete, şi o şcoală de agricultură.

Şcoala primară de Stat „Alexandru Roman" din Auşeu.

Această şcoală fu înfiinţata în anul 1782 de Moise Dragoş, episcopul gr. cat. de Oradea. Ea a fost o clădire*) simplă cu pereţii din pământ bătut şi era acoperită cu paie. Geamurile ei erau mici şi abia se deosebeau de acele ale căsuţelor ordinare din sat Invăţători, la început, erau preoţii din comuna cărora le stăteau întru ajutor diecii bisericii. După 70 ani de funcţionare, vechea clădire era să se surpe.

La 5 Iulie 1852 autorităţile în drept: protopopul districtual Nicolae Pallady, parohul Ion Christian, notarul cercual Aron Major; curatorii bisericeşti: Ion Dejeu, Teodor Opre Petre Gitaş, Costan Bodiuţ, şi primarul George Lontiş cu consilierii comunali: Simion Botto, Ion Mermeze, Gavril Lontiş, adunaţi în faţa poporului decid reconstruirea clădirii

www.dacoromanica.ro

conform cerinţelor noui. Cheltuelile se vor suporta de sateni şi vor fi repartizate prin autorităţile sus menţionate. Şcoala s'a reconstruit conform acestei deciziuni. Plata învăţătorului s'a fixat în 120 floreni anual.

După preluarea imperiului român, comuna dărâmă clădirea veche şi în locul ei zideşte. în anul 1924, una nouă din cărămidă arsă, cu fundament de stâncă. Insuşi ministerul instrucţiei ajută construcţia cu 60.000 Lei. In această şcoală s'a dat masa festivă dela serbările comemorative ale cente-

RUGĂCIUNEA NOUILOR ADEPŢI BAPTIŞTI INAINTE DE BOTEZUL IN CRIŞUL REPEDE LA ORADEA. Predicatori Botezători Mihail Vecaş din Husasăul de Criş şi Ion Ţirban din Teuf.

narului naşterii lui Alexandru Roman, când primarul Nicolae Dejeu fu decorat cu medalia »Raspla'a Muncii pentru Construcţii Şcolare« conferită de Minist Instr.

Dintre învăţătorii vechi abia ni-s'au păstrat numele lui Ion Miscu, Ludovic Condroviciu, George Mureşanu, Augustin Maior, la cari mai putem adăuge nume mai noui ca acele ale lui Petre Cepleu, Teodor Ille, Aurel Olariu etc.

In legătură cu aceste date ţin sa notez urmnătoarele:

Comuna Auşeu este foarte veche. Iată ce scrie o revistă editată de Universitatea din Cluj!

*) *Vasile Bolca:* Şcoala Normală Română Unită din Oradea partea I. tip. Scrisul Românesc Oradea 1934.

**) Arhiva Parohiei gr. cat. Auşeu.

www.dacoromanica.ro

Dacoromania

Buletinul »Muzeului Limbei Române« compus de Secstil Puşcariu profesor la Universitatea din Cluj. Membru al Academiei Române. Anul I. 1920—1921.

Prof. Nicolae Drăganu la pag. 109—146 publică un art. Din vechea noastră toponimie, în care scrie despre Auşeu.

Am amintit că multe cuvinte îşi perd în limba funcţiunea de nume comun dar rămân în ac.asta încă mult timp, legându-se de un loc ori o persoană, ca numele propriu al acesteia (Tâmpa, Chicera, Măgura etc)

Aşa e şi cuvântul Auşeu o comună din judeţul Bihor, pl. Aleşd.

El ne păstrează un derivat al substantivului a u ş (avus + suf. u ş, care

SCOALA PRIMARĂ DE STAT „ALEXANDRU ROMAN" — AUŞEU

după Haşdeu, Etym. Magn 2139 se mai întrebuinţează la Oleni, apoi îl găsim în a u ş e l şi, cum crede Weigand Jahresbericht XIII, 108) în d e a o ş şi n e a o ş. A u ş e la Aromâni, cuvântul obicinuit pentru „moş". Traducerea ungurească Össi ne dovedeşte, că avem de a face în numele satului Auşeu cu un nume care însemnă „străvechiu", însemnare care se potriveşte foarte bine unui derivat al lui a u ş, care s'a întrebuinţat odinioară şi în Bihor.

In Schematismus Historicus Venerabilis cleri Diocezis Magno-Varadinensis Latinorum pro Anno 1896 cetim la parohii că preotul de Auşeu cu numele Ioan în anul 1336 a plătit pentru decimele papale 10 grosos. Parohia era romano-catolică şi aparţinea protopopiatului de Aleşd (Arhiv. Vaticana).

In conscripţia din anul 1552 (Dicalis Conscriptio) comuna Auşeu plătia contribuţie dupe 4 porţi (fumuri) pânacând comu-

www.dacoromanica.ro

nele vecinaşe (Vad 10, Aleşd 7, Groşi 4, Luncşoara 5) plateau mai mult

Biserica era din lemn. Preoţii la început erau romanocatolici (1000—1550 d. cr.) Apoi reorganizaţi trecură la Biserica Română Unită cu Roma. Preoţii erau fară multă învăţătura. In anul 1756 aflăm numele preotului Simion Pop. Numele celorlalţi nu-l mai aflam menţionat până la a. 1806 când începe şirul preoţilor cu şcoli de teologie, deci parohia se organiză conform legilor în vigoare în anul 1778.

IN ACEASTA CASĂ DE PREOT ROMÂN

S'A NĂSCUT

ALEXANDRU ROMAN

(1826–1897)

DASCAL şi INDRUMĂTOR al NEAMULUI

DEŞTEPTĂTOR NAŢIONAL al BIHORULUI

Georgius Illyeş (1806—1814) primus parochus litteratus, Abraham Dobra (1814—1819). Philippus Maga 1819—1821), Nicolaus Szüts (1821—1825), Johannes Popp (1825—1830) pater Alexandri Roman, Moises Noac de Vajda Hunyad (1830—1832) literat celebru, Bazilius Zsurka (1832—1836), Nicolaus Szeöcs (1836—46), Bukur Mihail (1846—48), sub al carui administraţie registrele se scriu cu ortografie ungară, la ordin de sus. Szikszay Mihail (1848—49) Paulus Papp (1849—52), Ion Christian (1852—65) erudit teolog de Viena, în timpul pastoraţiei lui parohia fu vizitată canonic de episcopul Vasile Baron de Erdélyi, Ştefan Gergely (1865—71), Petru Fejér (1871—1905) sub el se edifică biserica nouă din piatră în a. 1888, Corneliu Abrudan (1900—1912) care luptă mult pentru drepturile şcolii

www.dacoromanica.ro

române, ce era să fie desființată de Unguri. El organiză și multe serbări poporale cu piese teatrale române; Coriolan Man (1912—1914); Vasile Terdic (1914—23) Teodor Stanca adm. (1923—25); Petru Herțegh (1925—31) sub al carui pastorație s'au organizat serbarile comemorative ale centenarului nașterii lui Alex. Roman, în ziua de 28 Noemvrie 1926 sub prezidența episcopului Dr. Valer Traian Frențiu și notabilităților eclesiastice și civile din întreg jud. Bihor, asistând imens public din satele din jur. Vasile Boroș (1931—) adm. par. actual, care cu multă sârguință organiza A. G. R. U. și re-

INTERNATUL LICEAL ROMÂN UNIT „MIHAIL PAVEL" — BEIUȘ

construi edificiul parohial modern de azi, pe vatra celui vechiu, în care s'a nascut academicianul Prof. Alexandru Roman și pe care Academia Română a onorat-o, cu ocaziunea centenarului, cu lespedea de marmoră, dela pag. 236.

VI. — Învățământul secundar și superior din Județul Bihor.

Gimnaziul de Băieți »Regele Carol II.« — Salonta.

Comuna Salonta, întemeiată în a. 1606 de principele Bocskay, s'a bucurat încă dela începutul existenței sale de o deosebita solicitudine din partea cercurilor calviniste din Deb-

www.dacoromanica.ro

reţin şi Oradea. Datorită acestei fericite împrejurări, ea avea deja la începutul secolului al XVIII-lea o şcoală superioara celei primare din zilele noastre şi echivalenta cu cea secundara. In una din condicele, aflată în arhiva sa, dă un tablou al directorilor şcolii începând cu anul de fondare 1711. Conducătorii şcolii numiţi »rectores« erau recrutaţi dintre preoţii sau absolvenţii teologiei din Debreţin. Avem în arhivă un regulament, redactat în latineşte din prima jumătate a sec. XVIII-lea, din care se poate deduce, că materia de învaţământ consta din cunoştinţe de scriere şi citire la limba latina greacă şi ebraică, cântari bisericeşti, puţina aritmetică. O preponderenţa, cum era şi firesc, avea studiul religiei, iar în

GIMNAZIUL DE BAIETI „REGELE CAROL II" SALONTA

conduita elevilor trebuia sa se observe o oarbă supunere faţă de autoritatea bisericeasca şi practicile religioase, şcoala fiind susţinuta de biserica calvinista.

La început şcoala funcţiona cu 4 clase, iar din a. 1727 pana la 1886 cu 6 clase. Pâna la anul 1883 ea avea ca limbă de propunere pe cea latina, iar dela aceasta data s'a întrodus limba maghiara. Biblioteca şcolii poseda numeroare şi interesante manuale din aceste timpuri (sec XVIII.) Pâna la 1875 coala este susţinuta de biserica reformata. Printr'o lege dela 1 68 statul obligă fiecare comuna cu mai mult de 5000 locuitor sa aiba o şcoala medie. In urma acestuia între comuna Santa şi biserica re ormata se stabileşte o transacţie în virtutea ca e'a pe l ng şcoala existenta se mai infiinţeaz' o coală medie su 6 lase. Prin dispoziţia ministeriala cu No.

www.dacoromanica.ro

38.101-886, liceul care avea 6 clase este redus la gimnaziu desfiinţându-i-se clasele V şi VI. Aceiaş soarta este împărtăşita şi de şcoala medie. Aceasta nouă situaţie dăinueşte până la a. 1906, când, la intervenţia autorităţilor comunale şi a Comitetului şcolar, Ministerul de resort aprobă reinfiinţarea liceului. Realizarea desideratului întârzie din lipsa unui edificiu corespunzător, care este clădit în a. 1909. Cu aceasta clasele V şi VI se redeschid în vechea cladire în a. 1907 şi 1908, celelalte clase în anii următori, astfel ca din toamna a. 1910 liceul este complet, având toate 8 clasele.

După ce în timpul războiului mai adăposteşte un spital militar, precum şi diferite comandamente ale unităţilor ce trec, sau se stabilesc în Sslonta, este preluat la 1919 de Statul Român, funcţionând la început numai cu secţie maghiara, mai apoi cu ambele secţii, maghiară şi română, sub direcţia D-lui Prof. Alex. Nuţiu iar începând cu a. 1922 numai cu secţia română, având 16 prof. şi 321 elevi. După alţi 8 ani de existenţă, prin decizia ministerială No. 94697 din 1931 liceul întreg este desfiinţat. Un an mai trăeşte ca liceu extrabugetar, pentrucă în toamna a. 1932 să rămâie fără profesori titulari, fără fonduri şi fără nici un sprijin. La intervenţia stăruitoare a publicului din loc, care trimite o delegaţie 4 membrii, la Minister, se decide comprimarea liceului la gimnaziu, care este reluat în bugetul statului cu 1 Aprilie 1933. Şcoala din Salonta deşi înfeudata politicii de maghiarizare a statului maghiar, a fost în totdeauna frecventata de elementul românesc.

Director: **C. Safta**

Gimnaziul de Stat pentru Fete — Salonta.

S'a înfiinţat în anul 1906 ca şi şcoala particulara, însa în anul 1912, ea fu preluata de comună. In anul 1921 Statul Român o preia şi o trece în budgetul său. Şcoala nu are un local propriu corespunzător, dar comuna Salonta este în căutarea fondurilor pentru a zidi o cladire potrivita întereselor culturale. ce reprezinta aceasta şcoala, mai cu seamă sub

Rozvany György: Nagy-Szalonta történelme I—III. Rész tekintettel Arany János koszorus kö'tonk Vözsegi jegyzősegére. *Nagy-Szalotán* 1892

Dr. Móczár Jozsef: Nagy-Szalonta 1606 1906. Kiadja Székely I. Jenő *Nagy-Szalonta* 1906.

Alexandru Nuţiu: Anuarele Liceului de Stat din Salonta. Tipogr „Doina" *Beiuş*, 1926 etc

www.dacoromanica.ro

raport național românesc. Școala cu 5 prof tit. 4 clase și total 150 eleve, actualmente este sub direcția D-nei Vilma Chinez, o profesoară foarte distinsa și cu cea mai bună reputație de directoară.

Școala Normală de Invățătoare din Beiuș.

»Pentru a slăbi înfluența școalei civile (medii) de fete românească greco-catolică din Beiuș, au înființat și Ungurii una la fel. iar prin 1913 au complectat-o cu un curs complimentar industrial cu durata de 3 ani, un fel de școală profe-

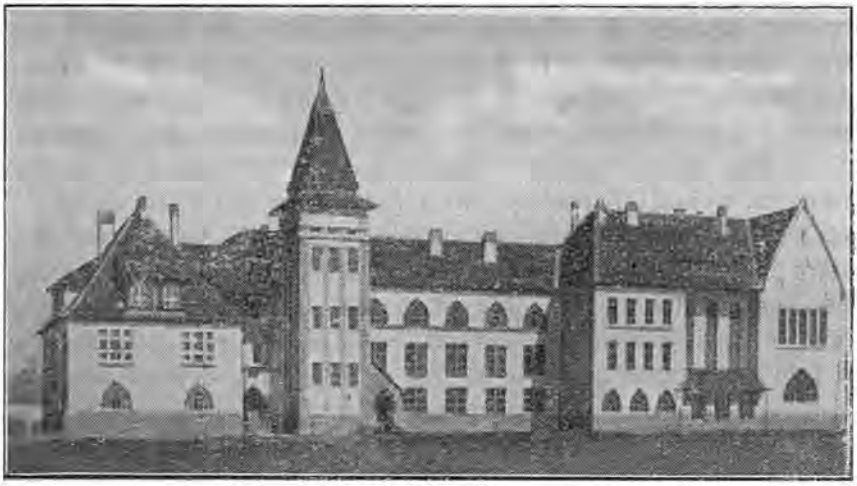

ȘCOALA NORMALĂ DE INVĂȚĂTOARE DIN BEIUȘ

sională, cu tendința de a crește bune gospodine, dar mai ales mame patriote. Elementul românesc nu cerceta aceasta școală. de aceea Ungurii s'au gândit că în internatul din Beiuș sa se plaseze fetele funcționarilor români și croați din regatul ungar, care apoi sub controlul directoarei Dittler Ida o să-și uite limba și o sa devină bune unguroaice. Sus numita directoare, având sprijinul resortului instrucției din Budapesta, a obținut clădirea în care se adapostește școala normală în prezent. Școala veche avea material didactic abundent, o bibliotecă bogata, 5 piane etc. Războiul însă a distrus acest material și mobilier, iar directoarea Dittler Ida a depus jurământul de fidelitate către Statul Român. Cu sfârșitul anului 1918—1919, ea plecă la Budapesta.

Tot aranjamentul școalei civile de stat, apoi al internatului

www.dacoromanica.ro

a fost ridicat de actualul director al Liceului de Fete »Oltea Doamna« din Oradea şi dus pentru a aranja liceul şi internatul atunci înfiinţate în Oradea.

Clădirea veche a şcoalei ungureşti a fost transformată în şcoală primară şi grădină de copii. Clădirea nouă însă, al cărei temelii au fost puse în a. 1912 şi terminată în a. 1922, a rămas părăsită până în toamna anului 1922, când a luat fiinţă şcoala normală de învăţătoare sub direcţia D-nei Victoria St. Constantinescu, care a organizat această şcoală, provăzând-o cu mobilier, material didactic, etc. Şcoala nefiind trecută în buget, s'a folosit de bugetul şcoalei normale de băeţi din Tg.-Mureş, înfiinţată dar nedeschisă în acel an. Cursurile regulate ale şcoalei normale de fete din Beiuş s'au inceput la 1 Noemvrie 1922, având 61 eleve în cl. I-a, 40 în cl II-a, 41 cl III-a, 32 cl IV-a, 44 cl. V-a, şi 3 în cl. VI; iar şcoala de aplicaţie deschisă tot atunci avea 5 elevi (cl. I), 10 (cl. II), 6 (cl. III) şi 6 (cl. IV). La direcţia şcoalei intervine o schimbare prin numirea D-nei El. Costamagna, care funcţionează ca directoare până la 1 Septemvrie 1925, când a fost numită în locu-i D-na* Liliana Rösler«.

Această şcoală în a. 1928 se transformă în şcoa'ă normală de conducătoare pentru grădi iţe de copii In anul şcolar 1935—36 şcoala are 246 de eleve în cele 8 clase.

Examenul de capacitate îl prestează 24 de c'eve. In anul şcolar 1936-37 numărul elevelor este de 254. Directoarea actuală a acestei şcoli este D şoara Maria Grigorescu, o excelentă organizatoare de şcoală şi distinsă profesoară. Toate elevele acestei şco i sunt interniste. Acest institut transformat în

Şcoală Normală de Conducătoare de Grădini de Copii în Beiuş

îndeplineşte o misiune de naţionalizare românească, participând cu mult zel la toate serbările din această localitate dela frontiera de Vest al scumpei noastre patrii, întregită dupe multe şi grele suferinţe. Având în vedere că Şcoala Normală de Conducătoare pentru Grădini de Copii din Beiuş, are o clădire monumentală, foarte încăpătoare ca şcoală, ea pe viitor va putea adăposti şi mai multe eleve.

* *S. R. Formac* „Învăţământul Normal din Rom ânia" *Bucureşti* 1927

www.dacoromanica.ro

4. – Liceul Român Unit „Samuil Vulcan" din Beiuş.

(Clişeul la pagina 176.)

In mijlocul oraşului Beiuş se înalţă o clădire monumentală zidită în anul 1828, care avu vechea inscripţie în cronosticon indicându-ne numele fondatorului şi anul zidirei:

EDUCATIONI IUVENTUTIS HUJUS PROVINCIAE
PUSUIT SAMVEL VULCAN
EPISCOPVS G. R. C. MAGNOVARADINENSIS

Inscripţia aceasta fu preschimbată cu una românească: „Liceul Român Unit „Samuil Vulcan" 1928.

Datele monografice şi istorice asupra acestui institut le-am dat la pagina 177–190. In continuare este a-se nota, că acest liceu a fost înfiinţat şi susţinut de Episcopia Română Unită Greco-Catolică de Oradea-Mare. Episcopul-fondator Samuil Vulcan şi urmaşii săi în scaunul episcopesc: Baronul Vasile Erdélyi, Mihail Pavel, Dr, Demetriu Radu şi Dr. Valeriu Traian Frenţiu toţi au adus sacrificii considerabile pentru susţinerea acestui institut istoric. Ca fond de alimentare serveau fondaţiile generoşilor episcopi, precum şi veniturile domeniilor episcopeşti dela Beiuş-Vaşcău, cari în deceniile ultime ale secolului expirat, vărsau mulţi bani în casa episcopului diecezan din exploatările forestiere şi agricole.

Prof. Dr. IOAN ARDELEAN

Este adevărat, că în anii ultimi ai regimului dispărut, Statul ungar întregea salariile profesorilor la nivelul salariilor profesoriale ale Statului. Din acest motiv exercita un control sever asupra vieţii naţionale a institutului voind, al unguriza, ori al desfiinţa. Despre şicanele puse la cale în acest sens s'ar putea scrie carţi întregi. Sed tempora mutantur et nos in illis mutamur!

www.dacoromanica.ro

Dupăce s'au expropriat domeniile episcopești, aproape integral conform noui legi agrare, (1921) în România Mare toate salariile profesorilor sunt plătite de Statul român, conform convenției dintre Stat și Episcopia Greco-Catolică de Oradea, aceasta din urmă având a-se îngriji numai de întreținerea liceului.

Profesorii erau foarte activi în propagarea învățăturii în școală și afară de școală. Mai ales activitatea literară și științifică luă un mare avânt la acest liceu, al cărui profesori bine pregătiți erau cunoscuți în mijlocul Românimii întregi! In „Observatorul" revistă culturală din Beiuș la Anul I. No. 4. din Iunie 1928. la pagina 109–112 cetim titlul alor unei mulțimi de cărți literare și științifice, scrise și tipărite de profesorii dela liceul „Samuil Vulcan" din Beiuș. Unele din aceste opere, ca Ion Butean: Gramatica Limbii Române. Gherla 1887 (ediție 8⁰ pentru curs superior scrisă absolut științific ca și gramatica Limbii Germane ediție pentru studenții universitari de Dr. I. C. A. Heyse Hannover u. Leipzig Hahnsche Buchhandlung); Ioan Cheri: Legendar românesc, Gherla, 1897 (pentru curs superior asemenea lucrării lui: Prof. Dr. Hermann Kluge: Auswahl Deutscher Gedichte); Dr. Ioan Ardeleanu: Istoria Diecezei Gr. Cat. de Oradea-Mare 2 vol. 1883; Traian Farcașiu: Istoria Gimn. Gr. Cat. din Beiuș 1896 Gherla; Franc. Hubic: Vecernia pentru voci mixte și orchestră pe note muzicale arii orientale; etc. etc. toate sunt lucrari, cari ar face cinste și unor renumiți profesori universitari. Sigismund Papp de Șomcuta-Mare, tot un fost profesor al liceului din Beiuș, a întiințat la Budapesta „Concordia" prima foaie românească in Un-

Prof. CAMIL RELAGIAN

www.dacoromanica.ro

CĂLUGĂRII AUGUTTINIENI ASUMȚIONIȘTI DIN BEIUȘ ÎN A. 1924

garia, in a. 1861,, la care a colaborat multă vreme și prof. univ Alex, Roman, înainte de ce el înființa-se „Federațiunea" 1868.

Sârguinței profesorilor și sacrificiilor episcopilor patroni se poate atribui înzestrarea modernă a școlii acesteia cu aparate și material didactic fizico-chimic, de științe naturale și geografice; sală modernă de desen, gimnastică și serbări, bibliotecă etc.

Merite neperitoare și-a câștigat acest liceu pentru cultura neamului românesc și prin faptul, că la întemeierea României Mari a dat țării, din profesorii săi, harnici directori pentru liceele, unde se cerea naționalizarea momentană a învățământului. Din foștii elevi ai acestui liceu s'au recrutat funcționarii, cari au luat conducerea serviciilor publice ale României Mari pe teritoriul Transilvaniei, Banatului, Crișianei etc, fapt care a ajutat în mod incontestabil organizarea noului Stat mărit. Da, pentrucă deși acest liceu a fost de caracter confesional român unit greco-catolic. el a primit sub aripile sale cu adevărată iubire și căldură pe toți elevii români de orice confesiune religioasă ar fi fost ei, Aproape toți preoții și învățătorii și cărturarii români de religie ortodoxă creștină din Țara-Crișurilor, au studiat clasele secundare la liceul unit din Beiuș.

Iată pentru ce trebuie să glorifice și ei memoria Papei Pius VI.,

www.dacoromanica.ro

care a întemeiat Episcopia Unită Română de Oradea şi a episcopului Samoil Vulcan fondator al acestui liceu: izgonitorii bucoavnelor cirilice din bisericiile ortodoxe din Bihor, pe cari le-au romanizat.

La 1 Mai 1937 Liceul, sub direcţia D-lui prof. Dr. Nicolae Flueraş, are 16 profesori titulari şi în cele 8 clase (I–VIII) total 320 elevi. Valoarea totală a clădirilor liceului şi a materialului didactic se evaluează la 10 milioane Lei.

5. – Internatul de Băieţi „Mihail Pavel" din Beiuş.

Lângă Liceul Român Unit „Samuil Vulcan" din Beiuş se ridică un prea frumos edificiu cu un etaj, care adăposteşte o parte din elevii săraci ai liceului, dându-le hrană şi întreţinere. Acest internat a fost ridicat de episcopul Mihail Pavel în anul 1890 şi s'a deschis la 1 Sept. 1891. Director al internatului era câte un profesor de liceu. In urmă, luând şi acest institut o desvoltare mai mare, director fu numit canonicul Petre Tămăian, care conduse internatul pâna la anul 1924.

In acest an, conducerea internatului fu concrezut călugărilor din ordinul Augustinienilor Asumţionişti, cari totodată sunt şi profesori la liceu. Numărul elevilor interni este de 250, din cari unii sunt bursieri ori semibursieri, Taxa anuală la internat este de 8000 (opt mii) Lei.

6. – Liceul de Fete „Mihail Pavel" din Beiuş.

In anul 1896 episcopul Mihail Pavel infiinţează la Beiuş o şcoală medie de fete. Acest institut avea scopul a da o bună educaţie şi învăţătură fetelor române de preoţi, învăţători, intelectuali şi ţărani români, cari erau în stare a plăti cheltuelile moderate cerute de această şcoală. In anul 1919 Sept. 1. Şcoala medie se transformă în liceu de fete conform unui contract încheiat între Episcopia Unită a Oradiei şi Ministerul Instrucţiunii.

Şi această şcoală a indeplinit o misiune naţională românească, fiind ea pre vremuri singura şcoală românească de această categorie. Aproape toate învăţătoarele, preotesele, şi soţiile de funcţionari români din mândra noastră Crişiană au crescut in această şcoală. Actuala directoară D-na Prof. Elisa Dr. Pavel are sub conducerea sa 12 profesoare titulare. al căror salar il plăteşte Statul român. Numărul elevelor in a. scolar 1936-37 este de 220 eleve ordinare şi un mic număr de eleve particulare. Toate chel-

www.dacoromanica.ro

tuelile de întreţinere a liceului le plăteşte Episcopia Română Unită din Oradea din veniturile domeniilor sale.

7. – Internatul de Fete „Mihail Pavel" din Beiuş.

Acest institut de educaţie a fost la Beiuş întemeiat prin episcopul Mihail Pavel în anul 1896, deodată cu şcoala medie de fete. El este susţinut de Episcopia Unită de Oradea din „Fondul Subsidiar Pavel" depus de fericitul episcop fondator. La acest fond se mai adaugă beneficiile fondurilor mai noui, făcute de episcopii diecezani. Ministerul instrucţiunii sprijineşte acest institut cu o sumă anuală sub titlu de burse date elevelor mai sârguitoare şi cu subsidii, ca şi în anul 1923-24, când Ministerul instrucţiunii a dat 37.500 Lei, iar episcopul diecezan 453,545 Lei.

Prof. ELISA Dr. PAVEL n. ŞTEFANICA

Acest institut, la început era condus de profesoarele şcolii medii, însă începând cu 21 Sept. 1923 internatul trece sub conducerea surorilor şi maicelor din ordinul „Congregaţiei Asumţionistelor Oblate".

Elevele acestui internat şi orfanotrofiului urmează cu lecţiile la liceu, Numărul Internistelor este de 150–200 anual. Episcopia Română Unită din Oradea, pentru elevele sărace, a instituit 40 burse. Educaţia exemplară, ce se dă în acest internat, precum şi alimentarea bună şi sănătoasă, la ce se adauge aerul de munte plin de ozon, ce stăpâneşte asupra Beiuşului: au făcut că acest institut azi mâine să nu fie destul de încăpător pentru multele eleve, ce doresc a fi primite.

8. – Internatul Liceal Ortodox-Român din Beiuş.

In Beiuş liceul român-unit, fondat de episcopul Samoilă Vulcan, era cercetat de mulţi elevi români de confesiune greco-ortodoxă, în mare parte fii ai unor ţărani săraci, cari nu prea aveau

www.dacoromanica.ro

cu ce să-şi susţină fiii la şcoală. Mulţi elevi işi intrerupeau studiile chiar şi din lipsa alimentării. Dorind a veni intr'ajutorul acestor elevi săraci, Nicolae Zsiga în a. 1869 face o fundaţie de 3,000 fl. v. a. la comitetul parohial gr.-ort. din Beiuş, pentru a provedea elevii săraci liceali de „lege greco-ortodoxă" cu pâine.

CĂLUGĂRIŢELE OBLATE ASUMŢIONISTE – BEIUŞ

Dar nici acest ajutor nu putu acoperi lipsurile mari, ce le mai avea tineretul liceal. In special se simţea mult lipsa unui internat. Episcopia ortodoxă română din Arad la 21 Iunie 1898 cumpără un intravilan in Beiuş pe Str. Română pentru 2,900 fl. v. a. pe care cu o cheltuială de 18.000 fl. v. a. ridică prin arhitecţii Madarász şi Flonta un alumneu frumos şi igienic. Inaugu-

www.dacoromanica.ro

INTERNATUL GR. ORT. ROMÂN DIECEZAN - BEIUŞ

rarea acestui institut se făcu la 1 Nov. st. nou. 1899 prin episcopul Iosif Goldiş al Aradului. Internatul a adăpostit anual 60–70 de elevi. Azi acest institut stă sub conducerea episcopiei ortodoxe din Oradea-Mare.

Directori ai internatului şi totodată profesori de religie creştină ortodoxă la Liceul „Samuil Vulcan au fost în a. 1899–1937:

Nicolae Diamandi, Pompiliu Dan, Vasile Terebenţiu, Victor Fildan, Anton Balea, Victor Filip, Ioan Popu, Gheraşim Andru, Aurelian Maghier. Moise Popoviciu etc.

9. – Şcoala de Agricultură din Salonta.

Această şcoală a fost înfiinţată în anul 1901 de către Statul ungar. Oraşul Salonta a dat pentru scopurile acestei şcoli 20 jug. cad. pământ arabil, a clădit pe cheltuelile proprii toate edificiile necesare şcolii şi a plătit honorarele profesorilor de specialitate. Statul a plătit din budgetul său numai plata directorului, care era şi profesor totodată şi salariul unei profesoare, care instruia elevele dela această şcoală mixtă. Oraşul Salonta plănuise ridicarea acestei şcoli dela curs supraprimar la o adevărată şcoală de agricultură. Acest lucru nu s'a putut realiza definitiv din motivul că guver-

www.dacoromanica.ro

nele, ce au sucedat în vechiul regim, precum şi guvernele din România-Mare, nu s'au ocupat din adins de problemele şcoalelor dé agricultură. Politica sănătoasă a guvernelor, ce vor urma, trebuie să rezolve şi chestiunea acestei şcoli, fiind ea de folos prosperării agriculturii Ţării noastre.

Şcoala de Agricultură din Salonta, sub conducerea directorului Andrei Chinez a fost înproprietărită din nou în anul 1925 primind totodată un nou program de lucru pentru a i-se deschide calea de evoluare. Ea are un modest inventar, care momentan este sufieient necesităţilor unei şcoale de agricultură de curs supra primar. Numărul elevilor variază între 30—40 anual.

10. — Şcoala de Viticultură din Diosig.

In anul 1870 Ministerul de Agricultură ungar înfiinţă la Diosig un institut pentru educarea tineretului de curs supraprimar în cunoştinţele viticole şi ir. cele ale pomiculturii. In noua şcoală 20 elevi primeau burse dela Stat. Şcoala de viticultură dura doi ani şi avea un director în persoana lui Dr. Mişkolczy Mihály şi un profesor de specialitate.

In România Mare şcoala trece peste multe schimbări, pânăce i-se asigură o clădire bună, ca local, cumpărată de ministerul de agricultură şi pânăce şcoala primi profesori ingineri agronomi. Astfel şcoala se făcu o bună pepinieră de viticultori, cari în cele patru clase de studiu şi practică în grădinile şi viile de model dela Diosig. îşi pot însuşi toate cunoştinţele necesare referitoare la viticultură.

11. — Şcoala de Agricultură „Friedmann Benő" din Uileacul-de-Munte.

Această şcoală a luat fiinţă din lăsământul marelui proprietar, Friedmann Benő, care îşi testă o parte din moşia sa, de câteva sute jugh. cadastr., pentru scopurile unei şcoli inferioare de agricultură. Şcoala s'a deschis deja în anii de înainte de războiul mondial şi a funcţionat având un număr mic de elevi.

După constituirea României Mari, şcoala primi nou director în persoană lui J. Ţărău care o condusese până la anul 1923, când el trecu la pensie. In acest an se începe starea gravă financiară a Statului, în urma revalorizării valutei noastre de aur. Dar având şi şcoala elevi puţini, Statul român sistează funcţionarea ei, până la alte vremuri mai favorabile pentru învăţământul agricol

www.dacoromanica.ro

12. – ACADEMIA JURIDICĂ REGALĂ DIN ORADEA (3 Oct. 1777 – 13 August 1935)

Impărăteasa şi regina Maria Terezia a decis, eă – în Ungaria, – afară de universitatea din Buda şi Academia de Montanistică din Şemniţ – să se înfiinţeze încă patru academii. La intervenţia lui Anton Conte de Károlyi, inspector suprem de circonspripţie, una dintre aceste academii se înfiinţă la Oradea, prin ordinul Consiliului Locţiitor Regal No. 5482 din 3 Oct. 1777. Ca local de noua instituţie de înaltă învăţătură se designă vechea rezidenţă a episcopiei rom. cat. din Oradea. Această academie îşi începu activitatea, – după recrutarea profesorilor, – în luna Noemvrie 1780, având la început, în a. 1780–1788 numai facultatea de filosofie.

In urma intervenţiilor la forurile superioare, în toamna anului 1788 se deschide şi facultatea juridică, conform ordinului Cons. Locot. No. 608 din 27 Iunie 1788. Astfel a funcţionat această academie cu două facultăţi, până în anul şcolar 1848-49, când în urma revoluţiei ungare, clădirea şcoalei fu cedată de spital şi cursurile sistate.

Cu anul şcolar 1850–51 academia se redeschide însa conform noului plan, numai facultatea juridică, având 2 cursuri cu 26 studenţi. Planul de învăţământ a suferit multe schimbări. Profesorii erau oameni foarte învăţaţi, ceea ce se vede din multele lor lucrări juridice, istorice şi sociale, apărute la început în limba latină, apoi cea germană şi ungară. Numărul studenţilor în cele 4 clase era de 200, iar al profesorilor de 15.

Cu preluarea imperiului de către Statul Român, şi această academie se romanizează complet. Pagubă, că Guvernul Liberal, necunoscând trecutul şi rostul acestei instituţii – şi sub influenţa profesorilor, cari vroiră să ajungă titulari la Universitatea din Cluj. prin deciziunea Min. Instr. din 13 August 1935 – o desfiinţează. Intreagă averea şcolii trecu în proprietatea Universităţii din Cluj, în care se contopi. Această academie a educat circa 25.000 de intelectuali, din cari aproape majoritatea o formau fii de Români din Transilvania şi Ţara Ungurească. In anul desfiinţării, academia avu 800 de studenţi şi 13 profesori.

Intelectualii din Crişiana cred în organizarea la Oradea a unei Universităţi complete, când va veni la cârma ţării un guvern adevărat naţional şi românesc; iar nu cum era cel liberal, care desfiinţă şi aceasta simplă facultate juridică.

www.dacoromanica.ro

Oradea dela graniță trebue să fie un far luminos de cultura și pentru Românii depe Câmpia Ungară, cari remaseră pe acele plaiuri. Numai un guvern inconștient de ceeace face a putut să suprime o școală de grad academic la Oradea, mai ales având în vedere vechimea istorică al acestei înalte instituțiuni.

In România cu 20 milioane locuitori avem următoarele 4 universități: universitatea din București înființată în a. 1864; universitatea din Iași înființată în a. 1860; universitatea din Cluj înființată în a. 1873 și universitatea din Cernăuți înființată în a. 1875.

Facultatea Juridică din Oradea, pentru întreaga provincia Crișiana, înființată în a. 1777 a fost deci cea mai veche școală academică din mijlocul poporului românesc de pretutindenea.

Dacă vom lua în considerare evoluția culturala a Statelor europene constatând că:

Italia, pentru 40 millioane de locuitori, are 21 de universitați;
Franța, pentru 40 millioane locuitori, are 17 universități;
Anglia, pentru 45 milioane locuitori, are 15 universitați;
Germania, pentru 60 milioane locuitori, are 23 de universitați;
Cehoslovacia, pentru 14 milioane locuitori, are 4 universitați;
Iugoslavia, pentru 12 milioane locuitori, are 2 universitați;
Ungaria, pentru 8 milioane locuitori, are 4 universitați;

trebuie să avem firmă credință, că în U l p i a n u m – adică Oradea-Mare faimoasa antică și medievală și moderna numai s'a sistat Academia Juridică, care se va renaște ca și glorioasă a cincea Universitate din România Mare.

Creiarea acestei Universități este reclamată de populația mare a României, care cere cultură în ritmul celorlalte țări ale Europei.

BIBLIOGRAFIA

ce complectează datele prezentului capitol și care poate servi de izvor bun pentru autorii unor lucrări similare referitoare la municipiul Oradea și județul Bihor:

Nicolae Iorga: Vechimea și originea elementului românesc in părțile Bihariei (Bihorului), in revista de cultură „Cele Trei Crișuri" *Oradea-Mare* 1921 pag. 68 și următ.

Nicolae Iorga: Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor Vol. I. și II. *Vălenii-de-Munte* 1908 și 1909 Tipogr. Neamului Românesc.

Alexandru Lapedatu: Din zilele de cădere ale lui Mihai-Vodă Viteazul *București* edit. libr. Leon Alcalay 1909 la pag. 47.

www.dacoromanica.ro

Ion Lupaş: Istoria Bisericească a Românilor Ardeleni *Sibiu* 1918. Editura şi Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

Petre Dejeu: Aşezamintele Culturale din Municipiul Oradea şi Judeţul Bihor *Oradea* 1926 Tipografia Transilvania.

Atanasiu Marianu Marienescu: Viaţa şi operele lui Petru Maioru edit. Academiei Române *Bucureşti* 1881. Discurs de recepţie la Acad. Rom.

Iosif Vulcanu: Discurs de Recepţie la Academia Română despre Dimitrie Cichindeal *Bucureşti* 1892 Edit. Acad. Rom.

Vincenţius Bunyitay: Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Diocesis Magno-Varadinensis Latinorum Pro Anno 1896 *Nagyvárad* Szent László-Nyomda.

P. Pius Bonifacius Gams O. S. B.: Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae *Leipzig* Verl. Karl W. Hiersemann II. Aufl. 1931, XXIV + 963 + 148 Seiten Quartband in Halbleder.

Nicolaus Nilles S. I.: Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani, *Oeniponte* 1885 Pars. I. et II.

Dr. Augustinus Lauran: Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Diocesis Magno-Varadinensis Graeci Ritus Catholicorum Pro Anno Iubilari 1900. *Magno-Varadini* Typis Samuelis Berger Iun.

Bechet Ant. Chanoine d'Uzés: Histoire du cardinal Martinusius archeveque de Strigonie, Primat et régent du royaume de Hongrie. Avec l'origine des guerres de ce royaume et de celles de la Transilvanie. Dediè A. S. A. S. Monseigneur le prince Ragotski. Avec aprobation et privilege du Roy *Paris* 1715. Editeur: Jean Geoffroy Nyon.

Raymond Ianin A. A.: Les Eglises Orientales et les Rites orientaux *Paris* 1926. Deuxiem Edition Revue et Corrigèe avec 58 illustrations et 8 cartes. XII+655 pag. form 8^0.

E. Chardaine A. A.: Annuaire Pontifical Catholique XXXII. Année. *Paris* 1929 Tip. „La Croix" Rue Bayard 5. pag. 917 form 8^0.

Dr. A. Adolf Schmidl: Das Bihar Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen *Wien* 1863 Verlag von Förster u. Bartelmus.

Johan Hoffmann: Neue und Kurtze Beschreibung des Königreichs Ungarn *Nürnberg* 1664 an den 40–43 Seiten Beschreibung der Staat Waradein.

Otto Hügel: Gross-Wardein und seine Umgebung, Wegweiser, *Gross-Wardein* 1872 mit 8 litogr. Abbildungen.

Bunyitay Vince: Biharvármegye Oláhjai s a Vallás-Unió. *Budapest.* 1892 Kiadja a Magyar Tud. Akadémia.

Dr. Karácsonyi János: Magyarország Egyháztörténete főbb vonásaiban 870-től 1900 ig *Nagy-Várad* 1915. Szent-László-Nyomda Részv. Társ.

Petru E. Papp: Din trecutul Beiuşului – Pagini de glorie şi de jertfe. *Beiuş* 1928. Tipogr. Doina.

Bozóky Alajos: A nagyváradi királyi Akademia százados multja 1788–1888. *Budapesten* 1889. Magy. kir. Egyetemi nyomda.

Moise Popoviciu: Monografia Internatului de Băieţi Ort. Rom. din Beiuş. Tiparul Tipografiei Diecezane – *Oradea,* 1932, form. 8^0, pag. 172.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL III.

Şcolile din Oradea cu datele lor istorice şi statistice pe 1 Mai anul 1937.

1. Şcoli susţinute de Statul Român.

I. – Şcolile de Stat pentru Copii Mici. (Grădini de Copii.)

Pentruca pruncii mici, de 5–7 ani, mai ales la oraşe, să aibă peste zi un local de puţină educaţie, instrucţiune, joc şi distracţie prin recitare de poezii, cântece, etc. în ţarile din apus în sec. XIX. s'au înfiinţat şcoli de copii mici sau grădine de copii.

In Oradea cea dintâie şcoala pentru copiii mici s'a înfiinţat la 1 Oct. 1850, ca intreprindere particulară a D-lui Francisc Dikk, cu aprobarea consiliului comunal. Peste şase ani, deci în a. 1856–1863 Ion Stankovits conduce aceasta grădină de copii mici, – după cum aceste şcoli se numeau. Iar în anul 1863 ea este preluată de oraş în bugetul comunal

Bazat pe experienţa alor câţiva ani, Ministerul instrucţiunii, dă ordin general către toate comunele, cu o populaţie mai mare, sa înfiinţeze astfel de şcoli. Ca urmare al acestui ordin municipalitatea Oradiei infiinţa în anul 1896 şi 1900–1903 cu o cheltuiala de 294.900 cor. aur. noauă astfel de şcoli pentru copii mici, îngrijindu-se totodata prin budgetul comunal de întreţinerea, luminarea şi încalzirea acestor institute, precum şi de salariul învătatoarei şi a personalului de serviciu. Statul român a preluat în budgetul sau salariile învăţătoarelor, ramânând în cheltuiala municipiului întreţinerea cladirilor şi cheltuielile accesorii.

Aceste şcoli de copii mici azi sunt în funcţiune şi numărul lor s'a sporit. Iata şirul lor la 1 Mai 1937 cu toate datele culturale! In toate aceste institute de educaţie, limba de conversaţie este cea română. Astfel copii unguri, slovaci, germani, evrei dela copii români şi dela conducătoare pot învăţa uşor limba româna, de care au cea mai mare nevoie în scoala primară şi în viaţa.

www.dacoromanica.ro

1. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No I. — situată în str. Mărăşeşti, înfiinţată în a. 1934, stă sub conducerea D-nei Ana Fogaş, — are 40 de elevi.

2. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No II. — situată în str. A. D, Xenopol 1, înfiinţata în a. 1900, stă sub conducerea D-nei Cleopatra Chiribaşa, — are 50 de elevi.

3. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No III. — situată în str. Dănilă Pop 4, înfiinţată în a. 1900, stă sub conducerea D-nei Alexandrina Ioan, — are 41 de elevi.

4. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No IV. — situată în str. General Holban, înfiinţată în a. 1900, stă sub conducerea D-nei Maria Caşolţeanu, — are 45 de elevi.

5. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No V. — situată în str. Dimitrie Cantemir, înfiinţată în a. 1900, stă sub conducerea D-nei Cristina Givulescu, — are 30 de elevi.

6. — Scoala de Stat pentru Copii Mici No VI. — situată în str. Cazarmei 7, înfiinţată în a. 1900, stă sub conducerea D-nei Maria Negruţiu, — are 30 de elevi.

7, — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No VII. — situată în str. Decebal, înfiinţată în a. 1900, stă sub conducerea D-nei Livia Iluţiu, — are 80 de elevi.

8. — Şcoala de Stat pentru Çopii Mici No VIII. — situată în str. Griviţei, înfiinţată în a. 1896, stă sub conducerea D nei Ana Antonescu, — are 70 de elevi.

9. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No IX. — situată în str. Bisericii 37, înfiinţată în a. 1900, stă sub conducerea D-nei Ana Centea, — are 85 de elevi.

10. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No X. — situata în str. Centrală 13, înfiinţata în a. 1900 în casa pe chirie, sub conducerea D-nei Aneta Jovan, — are 80 de elevi.

11. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No XI. — situată în str. Dr. Iuliu Maniu 28, în casă pe chirie, înfiinţată în a. 1933, stă sub conducerea D nei Hortensia Buzuloiu, — are 20 de elevi.

12. — Şcoala de Stat pentru Copii Mici No. XII. — situată în colonia Ioşia, înfiinţată în a. 1934, în casa pe chirie, sta sub conducerea D-nei Olivia Purcaru, — are 40 de elevi.

II. — Şcolile Primare de Stat.

In ziua de 6 Iunie 1692 Ţurcii, dupa 32 de ani de stăpânire, sunt izgoniţi pe veci din cetatea Oradiei, de către oştirile împăratului austriac Leopold I. Harta oraşului Oradea, de pe acele

www.dacoromanica.ro

timpuri, se vede la pag. 37. Intreg orașul nostru faimos, medieval, e făcut în praf și cenușă de către tunurile și ostașii, ce se luptară cu mult foc pentru cucerirea cetății Oradiei. Nici o colibă sănătoasă nu a rămas pe vatra orașului nostru de azi. Dela această dată începe renașterea Oradiei. Cu încetul revine în jurul cetății populația veche a Oradiei, care nu a perit în războiu; la aceasta să mai adauge armata și familiile luptătorilor pentru desrobirea Oradiei. Populația crește zi cu zi. După ce se asigură liniștea perfectă a cetățenilor, se înființează în toamna anului 1717 întâia școala primară catolică a Iezuiților (vezi pag. 130), în care învățară carte și școlari de altă confesiune. Școala era în clădirea veche de pe vatra Seminarului român Unit de azi. Elevii ei după desființarea Iezuiților au format școala romano-catolică de lângă Biserica „Sfântului Ladislau", unde funcționează și azi. (vezi pag. 129 și urm.)

In anul 1733 Românii greco-catolici uniți primiră școală independentă în casa părinților lui Paulus Forgách conte de Ghimeș, care era arhidiaconul Românilor uniți greco-catolici. Școala aceasta era pe vatra Școlii Normale Unite de azi, lângă Catedrala Română Unită. Școala aceea funcționează și azi ca și școală de aplicație pelângă școala normală menționată.

In anul 1754 Grecii, Sârbii și Românii de religia creștină ortodoxă înființează o școală primară susținută de biserica lor. Asupra acestei școli am dat o descriere în monografia Bihorului. Vol. I. la pag. 174. Ea azi nu mai există, deoarece în România Mare s'a sistat, trecând elevii la școlile Statului român.

Pentru educatia fetelor, în claustrul Ursulinelor, in a. 1773 se deschide o școală romano-catolică cercetată și de românce.

In anul 1782 Evreii din Oradea își înființează școală sistematică (Jeșiva) lângă Sinagoga veche din apropierea cetății, în care elevii se instruiau în cele rituale și mai ales în cetirea textelor hebraice. Această școală există tot acolo și azi, dar la ea s'au mai adaugat școlile evreești din centrul orașului, despre cari voiu scrie mai multe la un articol, ce urmează,

In anul 1784 Calviniștii unguri își înființează biserică la Oradea și tot în acest an clădesc o școală, pe care o desvoltară mai târziu cu clase secundare, însă la mijlocul secolului trecut o sistară, elevi trecând la școlile comunale.

In anul 1804 Ungurii, Germanii și Slovacii luterani își înființează școală confesională, care funcționează și azi acolo lângă Biserica luterană.

Parohia Română Ortodoxă din Oradea—Veneția înființează

www.dacoromanica.ro

în anul 1740 o şcoală primară de băieţi şi fete, care funcţionează, până la România Mare, când ea se sistă, elevii trecând la şcolile Statului. In anul 1740 şi urm. şcoala primară de băieţi şi fete, având mulţi şcolari sârbi, era condusă de preoţii Tanc, Fluturovici şi Nicolici, predând în limba sârbă. Dar ea se romanizează pela anul 1808 şi devine şcoală română artodoxă, funcţionând ca atare până la constituirea României Mari, când elevii ei trec la şcolile Statului Român.

* * *

In genere trebuie să ne însemnăm că şcolile vechi primare se numeau şcoli triviale, pentrucă în ele se învăţau trei obiecte: cetitul, scrisul şi aritmetica; la aceste se mai adăugau cântarea bisericească, ceremonii religioase etc. Ele, fiind susţinute de parohii, se mai numeau şi şcoli parohiale. Incepând dela anul 1777 în urma regulamentului şcolar „Ratio Educationis", care organiză învăţământul, aceste şcoli triviale se numesc şcoli naţionale. Învăţământul, pe acele timpuri, nu era obligatoriu în sensul strict al cuvântului. Cei mai mulţi copii erau analfabeţi şi stăteau în ajutor părinţilor la munca câmpului.

Obligativitatea învăţământului, în Ungaria s'a întrudus numai în anul 1868 prin Art. XXXVIII. de lege. Incepând dela acest an toate satele şi oraşele sunt obligate a zidi şcoli şi copiii de 6—12 ani toţi sunt obligaţi a frecventa şcoala. Ea se numeşte şcoală poporală şi va fi susţinută sau de biserica vreunei confesiuni, sau de comuna politică sau de Statul care le înfiinţă.

In urma acestei legi şi la Oradea numărul şcoalelor se înmulţeşte an de an. In cele ce urmează dau datele istorice şi statistica şcoalelor primare de Stat din Oradea pe data de 1 Mai 1937.

1. — Şcoala Primară Urbană de Stat Nr. I. — este situată în strada General Hoîban 1., circumscripţia Olosig. Clădirea a fost zidită de către municipiul Oradea în a. 1908. Şcoala s'a deschis în Sept. 1908 în cadre festive. Această şcoală are clădirea cea mai monumentală şi mai frumoasă între toate şcolile din Oradea. Ea are 10 sale mari de învăţământ, care adapostesc cele şepte clase, (secţie româna şi maghiară) conduse de directorul Andrei Sorescu deleg. revizor şcolar al Jud. Bihor, subdirectorul Francisc Wallner şi 10 învaţători. Şcoala are 636 elevi. Statul de plată al corpului didactic însumează anual 886.000 de Lei.

www.dacoromanica.ro

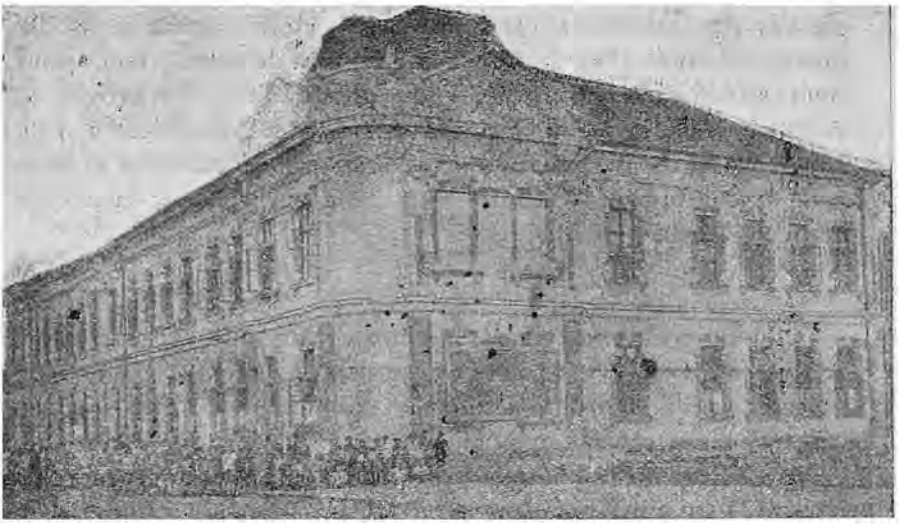

ŞCOALA PRIMARĂ URBANĂ DE STAT Nr. I. – ORADEA

2. – Şcoala Primară Urbană de Stat Nr. II. – este situată în strada Decebal 1. Circumscripţia Oraşul-Nou. Clădirea frumoasă cu un etaj a fost zidită de municipiul Oradea în anul 1908. Cursurile s'au început în Sept. 1908. Ea are 10 sale de învaţământ şi sub direcţia lui Vasile Vornicu 12 învăţători. Şcoala are 537 de elevi.

3. – Şcoala Primară Urbană de Stat Nr. III. – este situată în strada Beogradului, circumscripţia Olosig, în casa pe chirie, anuală de 40.000 Lei. Şcoala s'a înfiinţat în a. 1927. In prezent, sub direcţia lui Gheorghe Şerban şi al 1 învăţător are 80 elev.

4. – Şcoala Primara Urbană de Stat Nr. IV. – este situată în strada Delavrancea 23. Circumscripţia Olosig. Şcoala a fost zidită de către municipiul Oradea în a. 1869. Ea are 6 sale de învăţamânt adăpostind 12 clase mixte. Statul de plată a corpului didactic însumează anual 792.000 Lei. Directorul Anghel Nicu conduce şcoala, având sub ordinele sale 12 învăţători şi 470 de elevi.

5. – Şcoala Primara Urbană de Stat Nr. V. – este situata pe Calea Victoriei 100. Circumscripţia Veneţia. Clădirea a fost zidită de municipiul Oradea în a. 1901. Ea are 8 sale de învăţamânt, din cari 4 sale sunt ocupate de Gimnaziul „Alexandru Roman", care în mod provizor funcţionează aici. In cele 6 clase

www.dacoromanica.ro

A.) secţie româna şi B.) secţia minoritara. sub direcţia lui George Varna sunt 6 învaţatori. Şcoala are 275 de elevi.

6. — Şcoala Primară Urbana de Stat No. VI — este situata în strada Griviţei I. Circumscripţia Subcetate. Cladirea a fost zidita de municipiul Oradea în a 1869. Şcoala s'a deschis la 1 Sept. 1869. Ea are 12 sale de învaţamânt cuprinzând 15 clase (secţie romana şi maghiara) şi o cancelarie. Statul de plata însumeaza 960.000 Lei anual. Lecţiile se ţin cu diferitele clase înainte şi dupa miazazi. Sub direcţia lui Ambrozie Catana sunt 13 învaţatori. Şcoala are 678 de elevi.

7. — Şcoala Primara Urbana de Stat Nr. VII. — este situata in str. Centrala 16. circumscripţia Steluţa. Cladirea a fost zidita de catre municipiul Oradea în a 1870. Şcoala s'a deschis în Sept 1870. Ea are 3 sale de învaţamant. Sub direcţia lui Vasile Ciordaş sunt 4 învaţatori instruind 220 de elevi.

8. — Şcoala Primara Urbana de Stat Nr. VIII. — este situata în str. Stephenson 15, circumscr. Oraş-Gradina. Localul şcoalei este o casa închiriata de municipiul Oradea. Şcoala s'a deschis în a. 1930 Directorul şcolii: Alexandru Iancu are sub conducerea sa 3 învaţatori şi 206 elevi.

9. — Şcoala Primara Urbana de Stat Nr. IX. — este situata în strada 20 Aprilie, circumscripţia Veneţia, într'o casa închiriata d municipiul Oradea. Ea s'a înfiinţat în Sept. 1933. Sub direcţia lui Gavril Pop sunt 3 învaţatori. Numarul elevilor 150.

10. Şcoala Primara Urbana de Stat Nr. X. este situata în strada Maraşti 3, circumscripţia Oraşul Nou. Cladirea a fost zidita de municipiul Oradea în a. 1933. Şcoala s'a deschis în Sept. 1933 Ea are 2 sale de învaţamant şi o cancelarie şi în aparte locuinţa pentru director. Cele patru clase mixte de elevi funcţioneaza alternativ: cl. III. şi IV. înainte, iar cl. I. şi II. dupa amiazazi. Sub direcţia lui Vasile Valeanu sunt 3 învaţatori. Numarul elevilor 150.

11. Şcoala Primara Urbana de Sta Nr. XI. s'a deschis la 1 Septemvrie în 1923 in casa pe chirie. Acum este situata în Cartierul Ioşia, str. No. 42 Nr. 3. într'o cladire zidita de municipiul Oradea în anul 1935. Sub direcţia lui Gheorghe Popa sunt 7 învaţatori instruind 386 de elevi in cele 4 sale de învaţamant.

www.dacoromanica.ro

12. – Şcoala Primară Urbana de Stat Nr. XII. – este situată in Colonia Nilges str. Calimăneştilor 10, in casa luată pe chirie de municipiul Oradea. Şcoala s'a deschis in Sept. 1933. Sub direcţia lui Ion Popoviciu este un invăţător şi 80 de elevi.

III. – Cursurile Profesionale pentru Ucenicii Industriali şi Comerciali de Stat.

In anul 1777 prin Regulamentul Şcolar „Ratio Educationis" imparateasa Maria Therezia da o noua organizaţie invăţamântului. In baza acestuia la sate şi oraşe se susţin şi pe mai departe şcolile triviale, dar la oraşele mai mari, trebuie sa se infiinţeze şcoli organizate dupa cele mai noi principii pedagogice şi dupe metodul nou al lui Felbiger din Sagan-Silezia. Şcolile ce vor funcţiona dupe noul metod se vor numi şcoli capitale normale, in care se vor preda, in 4 clase şi cu 4 invaţatori, toate obiectele necesare culturii burghezimei, meseriaşilor, industriaşilor, comercianţilor etc. In legătură cu şcoala capitală normala se va organiza clasa speciala pentru preparandiştii, din cari se vor forma cantor invaţatori; iar cursurile serale şi cele de dumineca dupa amiazazi vor da instrucţie ucenicilor industriali şi comerciali etc.

In şcolile capitale normale puteau funcţiona numai invaţatori, cari cunoşteau metodul cel mai nou. In Oradea, Şcoala Capitala Normala Rom. Cat., in urma ordinului Cons. Locot. Reg. No. 5482 din 3 Oct. 1777 se deschide la 27 Noembrie 1777 intre formalitatile festive descrise la pag. 131–133 in cladirea vechei rezidenţe episcopeşti rom. cat. depe vatra primariei de azi. Şcoala aceasta Capitala Normala avea dreptul a elibera certificate valabile. Elevii ei puteau continua studii la gimnaziu fara a face examen de admitere.

Şcoala Capitala Normala, inafara de un director, 4 profesori de clase, avea separat profesor de desemn, şi separat profesor de muzica. Iata cum se desvolta in legatura cu aceasta şcoala capitala normala şi de care mai tarziu se separa: Şcoala Normala de Cantori invaţatori, şcoala de ucenici industriali şi şcoala de ucenici comerciali, şcoala de menaj şi industrie casnica pentru fete.

Cursurile aceste toate funcţioneaza şi azi, dar cu un program conform celor mai noi legi şi regulamente şcolare. In Oradea, la 1 Mai 1937 situaţia lor este dupacum urmeaza:

1. – **Cursul Profesional pentru Ucenici Industriali şi Comerciali de Stat.** – Localul in str. Episcopul Radu 7, circumscripţia

www.dacoromanica.ro

Olosig. El a fost organizat începând din toamna anului 1778 ca şi curs de desen în baza regulamentului şcolar: „Ratio Educationis" care obligă fiecare oraş, – între ele şi oraşul Oradea, ca unul din mai multe bresle, – ca sa organizeze cursuri de ucenici. Şcoala a fost înfiinţată, de Oradea, şi susţinuta de oraş şi subvenţionată de Stat începând din a. 1778, la început în formă de curs de repetiţie pentru ucenici şi adulţi, în legatura organica cu şcoala capitala normală. Deja în timpul acesta găsim urme despre predarea sistematică a desemnului. Profesori specialişti de desemn erau: Révay Nicolae (1778); Siegwart Josif (1780); Weisz Ion (1784), sub a cărui conducere se ordonă zilnic 1 ora desen, prin Ord. No. 9.570/646 din anul 1787, se face obligatoriu pentru toţi ucenicii cursul de duminică după masă. Se ordona că nu poate fi ucenic cel ce nu a făcut cel puţin 2 clase primare; Schröll Ion (1811); Schütz Josif (1816); Heldwein Carol (1830); Häusler Francisc (1839); Mager Francisc (1843–1866); Ezav Szücs († 1934) etc.

Cursurile aceste de desen au funcţionat aşa dupe sistemul lor simplu până în anul 1884, când prin art. XVII. de lege instrucţia ucenicilor este decretată obligatorie şi angajarea ucenicilor se impune prin contract. Şcoala de ucenici se impopuleaza zi cu zi, deoarece sistându-se breslele, meseriile viitoare sunt condiţionate de pregătire speciala. Astfel şcoala deja în a. 1885 are 599 de elevi şi 9 profesori. In anul 1916 ea are 1950 de elevi sub 68 profesori; iar în anul 1936 acest număr scade la 985 de elevi şi la 16 profesori.

Şcoala de ucenici industriali a funcţionat, până la anul 1921 în localul şcolii civile, fiind provăzută de oraş cu toate cele necesare. In anul 1921 municipiul a cumpărat local separat pentru, aceasta şcoala în str. Ep. Radu 7. Dela 1 Apr. anul 1922 până la 30 Iunie 1931 ea a fost preluata şi finanţată de Ministerul Instr. La data de 1 Iulie 1931 ea trece în administraţia Minist. Muncii, municipiul Oradiei provazându-o numai cu combustibil de încalzit şi cu iluminat.

* * *

Legea pentru Pregătirea Profesională şi Exercitarea Meseriilor din 30 Aprilie 1936 da o nouă organizare acestui tip de şcoala, transformând-o în Curs Profesional pentru Ucenicii Industriali şi Comerciali, sub ocrotirea Ministerului Muncii – Direcţ. Invaţ. Muncitoresc. In baza acestei legi şcoala are 3 clase, pentru ucenicii de lemnarie, metalurgie 4 clase. Elevii, cari au terminat cla-

www.dacoromanica.ro

sele cu succes, primesc carte de lucrători; ceilalţi primesc carte de lucrători dela Camera de Muncă, dupe prestarea unui examen de cualificare.

Conform nouii legi şcoala are muzeu tehnologic, care conţine totfelul de aparete, scule, maşini, modele tehnice, desenuri de specialitate etc. cari în mod intuitiv facilitează învăţământul profesional. Acest muzeu tehnologic serveşte drept model pentru alte şcoli similare, ce stau sub controlul inspectorului Iuliu Muth, care este totodată şi directorul acestei şcoli.

Salariul profesorilor pe un an întreg face 780.000 Lei plătit de Minist. Muncii. Cheltuielile materiale şi de cancelarie se plătesc din cei 200 Lei, taxă de inscriere a elevilor.

La 1 Mai 1937 şcoala — situată în str. Episcopul Radu 7, Circumscripţia Olosig, — are subdirecţia D-lui Iuliu Muth, 5 prof. tit. şi 9 profesori pentru specialităţi. Are 985 de elevi.

2. — **Căminul pentru Ucenici Industriali şi Comerciali.** In Oradea, Statul Român a cumpărat, în anul 1920, pe cheltuială de 500.000 Lei, o clădire situată pe strada Take Ionescu 42. Ea adăposteşte actualmente 90 de elevi, cari acolo primesc hrana şi întreţinere. Căminul se susţine din cei 400 Lei primiţi lunar dela patron, pentru fiecare ucenic. La aceasta se adauge subvenţia Minist. Muncii din fondul căminelor de ucenici. Actualul director al acestui cămin est Mihai Samarineanu.

3. — **Cursul Profesional pentru Ucenice Industriale şi Comerciale de Stat** — a fost organizat şi a funcţionat paralel cu cel de băieţi şi în acelaşi local, cu aceiaşi profesori. In anul şcolar 1922-23 şcoala avea 320 de ucenice. Insă în Sept. anul 1925 s'a separat de cursul de băieţi, mutându-se în localul Şcoalei Primare Urbane de Stat Nr. VI., din strada Griviţei 1, unde funcţionează în orele de după masă. Corpul dicactic se compune din directoara Elena Pop, profesoara Florica Vaşadi şi 5 catecheţi. Statul de plată, în contul Minist. Muncii însumează 137.952 Lei anual. Municipiul dă combustibilul şi lumină. Biroul se întreţine din taxa de înscriere de 200 Lei. Camin nu este. — In 3 clase sunt total 150 de eleve.

IV. — Şcolile Normale de Invăţători de Stat.

In Oradea, cea dintâiă şcoală normală de invăţători a fost înfiinţată în legătură cu Şcoala Normală Capitală Rom. Cat. în anul

www.dacoromanica.ro

1781. pentru Unguri. Istoricul acestei şcoli l-am scris la pag. 157–160 al prezentei cărţi. Directorul ei era Jacob Werner. Regimul de atunci voia să-oblige şi pe Români să cerceteze această şcoală.

Episcopul Unit Moise Dragoş însă intervine la Consiliul Locotenenţial din Buda să i-se aprobe numirea de profesor, pentru preparanzii români, a lui Simion Magyar şi să se aprobe deschiderea la Oradea a preparandiei române Unite în legătură cu Şcoala Capitală Normală Gr. Cat. Aceasta aprobare s'a făcut în a. 1784 şi de atunci până azi la Oradea există Şcoală Normală Unită Gr. Cat. al cărui istoric l-am scris la pag. 172–174 al prezentei cărţi. Asupra ei voiu da câteva date şi la un articol ce urmează. La aceste şcoli normale se adauge cele înfiinţate de Statul Român:

1. – **Şcoala Normală de Băieţi „Iosif Vulcan"** situata în str. Spiru Haret 4, circumscripţia Oraşul-Nou. Ea a fost înfiinţată în Sept. 1920 de Ministerul Instrucţiunii din Bucureşti. Şcoala, neavând clădire, s'a plasat, în mod provizor, în localul cu două etaje al vechei şcoli civile de băieţi. Astfel şcoala burgheziei Oradiei a trebuit să se mute, în localul Şcoalei Primare Urbane de Stat Nr, 1.

Şcoala Normală de Băieţi „Iosif Vulcan" a funcţionat regulat până în a. 1930, când Minist. Instr. o desfiinţează. Şcoala totuşi s'a menţinut mai departe ca extrabugetară. In urma a fost trecută din nou în budget şi astfel funcţionează cu toate clasele, având catedrele complectate cu profesori titulari.

In prezent şcoala subconducerea directorului Anastase Mavrodin are 11 prof. tit. şi 7 supl. Statul de plată însumează anual 1.700.000 Lei. Şcoala are internat, ce se susţine din taxele elevilor şi din bursele plătite de Stat, Ea are total 170 de elevi.

Şcoala Primară de Aplicaţie funcţionează în mod organic cu şcoala normală, având doi învăţători la 4 clase, ce adăpostesc 80 elevi ordin. şi 37 complimentari.

2. – **Şcoala Normală de Fete „Doamna Stanca"** – în str. Petru Major 3, circumscr. Oraşul-Nou. Ea s'a înfiinţat la 15 Noembrie 1920, de Minist. Instrucţiunii. Ne având local nou, ea a fost plasată în mod provizor în clădire construită de municipiul Oradea în a. 1869 pentru şcoală urbană de băieţi şi fete. In acest local funcţionează până azi, împreună cu internatul. Statul de plată însumează 1.688.628Lei. Subdirecţia D nei Adriana Ciorogariu şcoala are 8 clase cu 19 profesoare titulare instruind 222 eleve.

www.dacoromanica.ro

GIMNAZIUL DE BĂIEȚI „ALEXANDRU ROMAN" – ORADEA.

Școala de Aplicație funcționează în mod organic cu școala normală având 2 învățătoare și 86 eleve.

V. – Școli Secundare de Stat.

Cea dintâia școală secundară în Oradea a fost Gimnaziul Iezuiților înființată în a. 1717. Istoricul acestei școli l-am scris la pag. 134–151. Acest gimnaziu catolic desvoltat în liceu complect azi nu mai funcționează. Acestuia îi urmează școlile secundare, azi susținute de Statul Român.

1. – **Gimnaziul de Băieți „Alexandru Roman"** – este situat în mod provizor, în localul școli primare Nr. V. din Calea Victoriei No. 100., circumscripția Veneția. Gimnaziul a fost înființat în anul 1869 cu numirea de Școală Civilă Comunală și în mod provizor, a fost plasata în palatul vechei rezidențe episcopești rom. cat., depe vatra primarii de azi. Școala a fost înființată anume pentru fiii burghezimei de aici. Ea a prosperat în așa măsură, că deja i-se necesita un local mai mare, care s'a clădit în 1895–1896, o clădire monumentală cu 2 etaje, adăpostind aripa dreaptă gimnaziul de băieți, iar aripa stângă școala reala superioară, adică liceul de băieți de azi. Gimnaziul „Alexandru Roman", conform programelor și legilor mai noui s'a organizat din școala civilă, care în clădirea cea nouă, în anul 1913, avea 12

www.dacoromanica.ro

clase cu 14 profesori şi 627 de elevi. In urma schimbării împrejurărilor, gimnaziul a trebuit să cedeze în mod provizor, localul său zidit de municipiu, pentru Şcoala Normală de Băieţi „Iosif Vulcan". Gimnaziul s'a mutat: întâiu (1920) în şcoala primară Nr. 1., iar în anul 1925, in localul de azi.

Gimnaziul „Alexandru Roman" în prezent funcţionează cu patru clase, având director pe Alex. Ionel, 5 profesori titulari şi 3 profesori angajaţi cu ora. Statul de plată face 474.000 Lei anual. Numărul elevilor este 186 in cele 4 clase.

2. — **Gimnaziul de Stat pentru Fete** — este situat în strada Regele Carol II., circumscripţia Olosig. Şcoala a fost înfiinţată în anul 1872 sub denumirea de „Şcoala Superioara Urbană de Fete", având două clase cu eleve puţine, dar în anul 1884 şcoala are deja 300 de eleve cu 6 clase şi cu 8 profesoare. In anul 1890 şcoala ia titlul de Şcoala Civilă de fete, iar mai apoi acela de Şcoală Medie şi în urmă Gimnaziu de Fete.

Actualmente şcoala are clădirea sa proprie corăspunzătoare care adăposteşte cele 4 clase gimnaziale. Budgetul face total pe un an, 470.000 de Lei. Sub direcţia d-nei Elena Lungocea sunt 5 profesoare titulare, 4 angajate cu ora, instruind 195 de eleve.

3. — **Liceul de Băieţi „Emanuil Gojdu"** — este situat în Aleea Gojdu No. 9., circumscripţia Oraşul-Nou. El a fost înfiinţat în anul 1873 sub numirea de Şcoală Reală Superioară de Stat, având ca local o parte din vechea rezidenţă episcopală rom. cat. depe vatra primăriei de azi. De aici şcoala se mută, in anul 1896 în clădirea nouă cu două etaje construită de municipiul Oradea cu o cheltuială de 488.000 Cor. aur, unde funcţionează şi azi, Şcoala Reală Superioară Ungară a fost romanizată preluând direcţia Prof. Dr. Vasile Chirvaiu la 1 Sept. 1919. In aceasta se contopi la anul 1920, Liceul Emanuil Gojdu, care funcţionă de un an în clădirea Şcolii Normale Române unite ca liceu clasic, înfiinţat la 1 Sept. 1919 de Consiliul Diriginte.

Liceul Emanuil Gojdu, sub direcţia Prof. Ion Pop în anul 1922—23 a avut total 44 de profesori şi 1.102 elevi, grupaţi în secţie română şi maghiară. In anul financiar 1924 şcoala a avut un buget din taxele şcolare, la venituri şi cheltueli însumând 473.250 Lei, fără salariile profesorilor, cari erau plătite de Stat.

Liceul are total 45 de camere: sale de învăţământ, de colecţie, laborator, bibliotecă etc. Inzestrământul total este evaluat la 5.995.446

www.dacoromanica.ro

LICEUL DE BĂIEŢI „EMANUIL GOJDU" – ORADEA

Lei, în care sumă este cuprinsă şi fondul de construcţie şi rezervă 2.906.000 Lei.

In prezent acest liceu stă sub direcţia Prof. Teodor Neş, având 39 profesori titulari, pentru secţia română şi maghiară. Statul de plată al corpului didactic însumează 4.550.000 Lei. Total sunt în funcţiune 20 clase, având 860 de elevi.

4. – **Liceul de Fete „Oltea Doamna"** – este situată în Parcul Ştefan-cel-Mare 5., circumscriptia Olosig. El a fost înfiinţat la 1 Sept. 1918 şi preluat de Statul Român în 23 Iunie 1919. Are local propriu foarte bun cu grădină mare. Liceul stă sub conducerea lui Paul Voştinar, având 12 profesoare titulare. Budgetul şcolar pe anul 1936–37 însumează 1.440.000 Lei. In cele 8 clase are 332 de eleve.

Internatul liceului adăposteşte 94 eleve. Clădirea internatului este aceea a vechei şcoli normale rom. cat., ce se vede la pag. 54, care a fost cumpărată dela Episcopia rom. cat. prin Casa Şcoalelor din Bucureşti.

VI, – **Şcolile de Stat pentru învăţământul Practic.**

In ultimele decenii ale secolului prezent industria şi comerţul au luat un avânt foarte mare. In urma acestuia, viaţa şi şcoala, conformându-se situaţiei ce se face zi cu zi, şi-a schimbat formele vechi de învăţământ. Legile noui şcolare, transformând şcolile vechi industriale şi comerciale, au creat şcolile vieţii practice.

In Oradea, la 1 Mai 1937 avem următoarele şcoli de acest tip:

www.dacoromanica.ro

1. — **Liceul Comercial „Partenie Cosma"** — este situat în str. Episcopul Ciorogariu 14., circumscr. Olosig. El a fost înfiinţat în toamna anului 1927. Sub direcţia Prof. Iosif Silaghi, fiind plasat în edificiul de azi al institutului Notre Dame de Sion. De acolo s'a mutat în edificiul alăturea de Academia teologică şi de acolo în clădirea desfiinţatei academii juridice.

Acest liceu practic este în desvoltare continuă, mai ales acum în urma legii noui a învăţământului practic, care croieşte noui posibilităţi de prosperare acestui tip de şcoala In prezent şcoala sub direcţia Prof. Nicolae Mihulin are 7 prof. tit. şi 3 supl. Statul de plată însumează 926.892 Lei anual. In 5 clase, are 153 de elevi.

2. — **Liceul Comercial de Fete** — este situat în localul său propriu din str Alexandri 11, circumscripţia Oraşul-Nou, fosta clădire a Camerei de Comerţ şi Industrie. Şcoala a fost înfiinţată în anul 1928 ca şi Şcoală Comercială Superioară. Ea stă sub direcţia D-nei Elena Manea având 7 prof. tit. şi 5 supl. Statul de plata însumează 600.000 Lei anual. In 5 clase — are 120 de eleve.

3. — **Liceul Industrial de Băieţi** — Este situat în Parcul Carmen Sylva 10, circumscţia Olosig, El a fost înfiinţat în a. 1910 ca Şcoală de Arte şi Meserii. Prin noua lege primi numirea de liceu industrial şi o nouă programă de muncă. Clădirea este proprietatea municipiului Oradea. Ea nu corespunde total, dar poate fi amenejată cerinţelor acestui tip de şcoli. Are secţiile lemnărie, metalurgie şi scúlptură, Sub direcţia Insp. Vasile Dragomir, 5 prof. tit., 2 supl.; 9 măieştri tit. şi 4 supl. Statul de plată însumează 1.305.348 Lei anual. In 5 clase sunt 134 de elevi.

4. — **Liceul Industrial de Fete „Domniţa Ileana"** — este situat în str. G-ral Holban 2, Circumscripţia Olosig. Şcoala a fost înfiinţata sub titlul Şcoală Profesională de Fete, în anul 1922. Ea are internat în str. Regele Carol 16, Sub direcţia D-nei Elena Ştefanescu sunt 13 profesoare titulare şi 2 măiastre. Statul de plata însumează anual 885.072 Lei. Are 156 de eleve. Internatul are 78 eleve.

5. **Şcoala de Menaj „Francisc Boto"** — situată în str. Take Ionescu 27, circumscripţia Oraşul-Nou. Aceasta şcoală practică a fost înfiinţată în a. 1910 de avocatul Francisc Boto, care toată averea sa o testă pentru înfiinţarea unei şcoli de menaj la Oradea. Deci şcoala, sub controlul municipiului, a funcţionat ca instituţie particulară, dar în anul 1923 ea fu preluată de Stat, deoarece

www.dacoromanica.ro

veniturile fundației nu mai erau suficiente pentru a susține această instituție absolut necesară.

Sub direcția D nei Elena Macarie, școala în prezent are 4 prof. tit. și 6 supl. Statul de plată insumează 636.000 Lei anual. In 4 clase — are 100 de eleve.

VII. — Școli Superioare de Stat.

In prezent la Oradea nu avem școli superioare decât Academia Teologică Română Ortodoxa, Academia Teologică Româna Unită și Academia Teologică Romano-Catolica. Dar toate aceste școli stau sub conducerea celor trei episcopi, deci va fi vorba de ele la școlile susținute de Biserică. Academia Juridica, ce s'a sistat, este descrisa la pag. 239. Cât pentru viitor dorința tuturor Românilor de bine este, ca la Oradea să se înființeze o universitate completa, al carei lumini sa străbata întreaga granița de Vest a României Mari și până la întinsele țărmuri ale Tisei.

2. Școli susținute de Particulari, Biserici, Societăți, Ordine Călugărești, Comunități religioase etc.

I. — Școlile Bisericii Române Ortodoxe.

Biserica Româna Ortodoxă din Oradea, în Orașul rezidențial al episcopului romano-catolic, în vremurile dela anii 1692—1700, nu s'a putut organiza cu școli românești, pentrucă tendința episcopului romano catolic — care era atotputernic prefect de județ totodată, — era sa treacă toți Românii în cadrele Bisericii Catolice. Un motiv și mai puternic al împedecării organizării Românilor ortodoxi a fost navalirea Sârbilor pe aceste plaiuri. Ei își numira pe Efrem Banyanin episcop pentru cetatea Oradiei și Agriei, și au vrut sa subordone pe Românii Ortodoxi hierarhiei sârbești. Noroc insa ca el nu a fost admis aici din cauza intervenției episcopului romano-catolic de Oradea, adica de Augustin Benkovich, fapt care se vede clar din documentul dela pag. 199—217. Nici Sârbii, nici Românii ortodoxi pe acele timpuri nu au avut episcop la Oradea. Iata ce scrie referitor la aceasta chestiune articolul ce urmeaza.

www.dacoromanica.ro

Retip. din revista „CULTURA CREŞTINĂ"
BLAJ – Anul XVI. Nr. 10 din Octomvrie 1936.

EFREM BANYANIN, PRETINSUL EPISCOP ORT. AL ORĂZII – UNIT (1699).

De ALOISIE L. TĂUTU
canonic-cancelar Gr. Cat. – Oradea

Cu ocazia înfiinţării episcopiei ortodoxe române din Oradea (1920) şi a jubileului de 150 de ani a catedralei acesteia, sărbătorit în anul 1934, persoana episcopului sârb Efrem Banyanin, pomenit şi în diploma împăratului Leopold din 4 Martie 1695 (*Hurmuzaki:* Decumente, vol. V. p. 441), s'a bucurat de un interes, deosebit şi a jucat un rol aproape decisiv în afirmarea şi validarea unor pretinse drepturi istorice ale numitei episcopii. Nu spunea doar cu emfază reposatul episcop Ciorogariu în memoriul său din 15 Ianuarie 1920 înaintat regelui Ferdinand în cauza „restaurării" acelei episcopii: „La anul 1695 murind ultimul episcop ortodox român din Oradea-Mare, *Efrem Veniamin* (sic!), despre care aminteşte diploma împăratului Leopold din 4 Martie 1695, eparhia ortodoxă a Orăzii-Mari a rămas văduvită şi fără Archiereu până în ziua de astăzi" *Act. Sin. ort.* de Oradea, p. 107 urm)?! Nu vorbeşte însaşi legea pentru înfiinţarea acestei episcopii, publicată în *Monitorul Oficial* No. 129 din 14 Septemvrie 1920 şi semnată de Dl Octavian Goga, atunci Ministru al cultelor şi artelor, de „vechea episcopie ortodoxă română din Oradea Mare" care acum, prin această lege, se „restatorniceşte"?! Fără să mai amintim afirmaţiile unor istorici de ocazie, (ca d. *Nicolae Firu*, în Monografia bisericii sfintei adormiri din Oradea, Tip. Diec. pag. 18 şi d. Dr. *Şt. Lupşa:* Istoria Bisericească a Românilor Bihoreni, vol. I, Oradea 1935, pp. 32 şi 48), cari, referitor la acest episcop, sunt sau simple presupuneri şi ipoteze, sau desvoltări personale neîntemeiate pe niciun document serios.

Din documentul ce-l publicam aci, persoana controversatului episcop *Efrem Banyanin* este pusă în lumină aproape complectă. Este o scrisoare a lui, adresată Papii cu ocazia prezenţei sale în Roma în vara anului 1699, din care apar destule amanunte atât despre persoana şi vieaţa sa, cât şi despre împrejurările timpului de atunci.

Din acest document original, păstrat în archivul S. Congregaţii de Propaganda Fide din Roma (*Scritture originali*, vol. 534,

www.dacoromanica.ro

fol. 62–65) apare neîndoios că Efrem Banyanin n'a fost nici român, nici ortodox, nici n'a rezidat în Oradea, ci a fost sârb, episcop pentru Sârbii trecuți în Ungaria dinaintea Turcilor și așezați prin regiunile acestea, și a rezidat la Corvin, lângă Pesta, (ca și Archiepiscopul său care rezida lângă Buda, în comuna Sf. Andrei) și că nu de mult, după hirotonirea să întru episcop, a trecut la Unire, facând de douăori mărturisirea credinței catolice, odată înaintea cardinalului Kolonitz care l-a și făcut vicar general pentru toți Sârbii din archidieceza sa, și a doua oară la Roma, în fața unui comisar al Sfântului Officiu.

Tot din aceasta scrisoare mai apare interesantul amănunt, că la 1699 când scrie Banyanin această scrisoare, în părțile Orăzii încă de mai înainte era un episcop de rit grec unit cu Roma, fara să ni-se spună însă numele lui. Va fi vorba de sigur de *De Camillis*, sau de *Isaia din Carei sau Debrețin*, ucis la Bixad în 1703.

Diploma Leopoldină din 1695 este destul de elocventă în a ne arăta că Banyanin nu era episcop peste *Românii* din Bihor sau Oradea, ci pur și simplu peste Sârbii veniți din Sârbia și așezați prin Orașele și centrele militare de pe aici, cum, la fel erau și ceilalți șase confrați ai lui, pomeniți în aceași diplomă. — Se spune doar apriat că li-se recunosc drepturi peste regiunile desemnate lor de autoritatea militară, unde au în număr corespunzător așezați connaționali de-ai lor: „Nos praesentium virtute benigne admittendos et tollerandos censuimus... per assignatos sibi districtus, in quibus videlicet numero competente Rasciani seu Serviani Populi de Turcicae ut memoratum est servitutis jugo in nostram devotionem asserti, Familiae de consilii nostri Aulae Bellici voluntate considerunt". *(Hurmuzaki*, Doc. l. c.)

Tot acolo se face rezerva că, prin exercitarea jurisdicțiunii lor, sa nu sufere prejudiciu drepturile Episcopilor Romano-Catolici, cari, după cum știm, în baza hotărîrii Sinodului Lateran II, nu admiteau alt episcop creștin cu jurisdicțiune pe teritoriul jurisdicțiunii lor bisericești, cu atât mai puțin pe cel lumesc-civil. „Officiumque sum (circa tamen ullum Proelatorum nostrorum et Ecclesiae Romanae Catholicae praejudicium) administrare" (Ibid).

Dar sa urmeze textul integral al scrisorii lui Banyanin, în latinește, cum a fost scrisa de un secretar al său ad hoc, și în traducere românească, din care istoricii vor scoate ce este de interes.

* * *

www.dacoromanica.ro

Preafericite Părinte,
Păstorul păstorilor, tuturor Bisericilor de pe Pamânt,

Am venit, Preafericite Parinte, din Ungaria, trecând peste toate greutatile uscatului și ale marii, ca sa ma astern la picioarele parintești ale Sfinției Voastre; adus nu de sila sau frica vreunei porunci omenești, ci de lumina Sfintei Credințe și a adevarului recunoscut; un dar deosebit al harului dumnezeesc cu ajutorul caruia mie, cândva fiu ratacit dar acum credincios și de tot supus, mi-a fost îngaduit să vad în față pe Sfinția Voastră, pe adevăratul Parinte și Pastor al tuturor dreptcredincioșilor și al bisericilor lui Dumnezeu de pe pamânt, sa va vorbesc și prin sarutarea fericitelor picioare sa Va recunosc și sa Va cinstesc. Am fost, preafericite Parinte, nascut și crescut în blestemata schismă a Grecilor rasariteni pâna la anul al 34-lea al vieții mele și între timp hirotonit întru preot de catre arhiepiscopul de Pecs, un înfocat schismatic, facut apoi vicar al aceluiași timp neîntrerupt de 12 ani, și pe urma, înainte cu 4 ani, sfințit de același întru episcop, pentru bisericile schismaticilor din Oradea și Agria. Avut-am tot ce era de trebuința pentru situația mea de preot, de vicar și pe urmă de episcop, atât atât în cele ale bunei stari și ale servitorimii, cât și în ale demnității: supunere și cinste din partea clerului și a poporului, pacea, bunaințelegerea și dragostea arhiepiscopului și a episcopilor (cari sunt nouă la numar). Pe timpul când petreceam în Buda și Pesta, placutu-i-a bunatații lui Dumnezeu sa-mi ajunga în mâni carți catolice. (Cu toateca și inainte nu odata rasfoisem cărțile sinoadelor și alte carți de Istorie despre urita despartire a Grecilor de Biserica Romană). Am cetit și am cumpanit totul; atunci am desbatut și am discutat pe rând toate cu Parintele Ioan Gabeltich, preot al Societații lui Isus, zelos predicator, catehet și muncitor, acolo petrecând pentru Națiunea Ilirica. Cu ajutorul lui Dumnezeu am recunoscut adevarul (deși deodata am prevăzut și primejdiile ce ma amenințau), și nu m'am mai lasat reținut nici de trup, nici de sânge nici de respect omenesc, ci punând la o parte orice frica omenească m'am hotarît să țin în vedere mântuirea mea și alor mei. Din care pricina, în anul trecut, adica în 1698, m'am dus fara întârziere la Eminentisimul Cardinal al Bisericii Romane Colonitz, arhiepiscop al Strigonului și Primate al Ungariei. Am fost primit de dânsul cu bunăvoința, i am împartășit gândul meu și am depus în mâinile lui Marturisirea Credinței și a Unirii cu Biserica Romano Catholică (dupa cum am renoit-o și aici în fața Rvsmului Părinte Comisar al Sfântului Oficiu), care preagrațios m'a așezat și declarat în Arhidieceza sa de Vicar al sau pentru poporul sârbesc.

Abia ca s'au întâmplat aceste și m'am reintors la biserica și poporul meu în Pesta, ca a și ajuns totul la urechile arhiepiscopului schismatic: acesta n'a încetat a se agita, a ma amenința și a scula clerul și poporul meu. Dar înzadar a încercat toate. Insfârșit, însuși arhiepiscopul, însoțit de câțiva episcopi și alți din cler, și din mai marii poporului a venit la Pesta unde stateam și-a încercat felurite ca sa ma amageasca: dar vazând ca toate i înzadar, a rasculat poporul și clerul împotriva mea ca împotriva unei ciume nenorocite, a dispus sa fie închise dinaintea mea casa și biserica, ceeace a și obținut dela aderenții sai schismatici, apoi s'a întors la reședința sa. Dupa acestea, facând eu jalba la Eminența Sa Cardinalul de Colonitz, am primit dela dânsul scrisori binevoitoare, în puterea carora prin Excelența Sa Domnul Conte Caraffa, care prin putere regala deținea slujba de Comisar peste Ungaria, atât casa cât și biserica au

www.dacoromanica.ro

fost deschise şi predate în mâna mea, cu toata agitarea şi impotrivirea Arhi episcopului schismatic.

Am, prin urmare, Preafericite Părinte biserică şi locuinţă în Pesta, dar goală şi lipsită de orice înzestrare. In insula zisă Sf. Margareta, în râul Dunărea, douăsprezece mile (?) mai jos de Buda în bunurile prealuminatului principe Eugen de Savoya, preabunul meu proteguitor, în oraşelul zis Korvin (?) am o mânăstire şi în ea patru călugări sau monahi basiliani, supuşi mie şi uniţi în credinţa catolică, împreună cu o biserică alăturea. Dar toate arse şi ruinate de mânia duşmană în vremea recentului războiu, aşa că în mânăstire suntem apăraţi de asprimea cerului şi a aerului de paie, iar în biserică de câteva scânduri şi grinzi, dar rău în amândouă. In biserica am trei altare, aproape goale şi părăsite, potir de tinichea, ornate sacre puţine şi acele sărăcăcioase şi stricate, aşa încât şi poporul se ingrozeşte să vină la o biserică astfel înzestrată, socotind că nu se poate, nici se cade a savârşi cele sfinte şi a slugi lui Dumnezeu într'un lăcaş aşa necuviincios. Ar trebui toate acestea reparate şi înzestrate, dar n'am cu ce: nu am nici un venit, caci bisericile episcopiale la al căror titlu am fost hirotonit sunt ţinute încă de mai 'nainte în mod legiuit de un alt episcop de rit grec, unit însa cu Sfântă Biserică Romana. Iar poporul sârbesc, dela care aş putea nădăjdui vreun ajutor şi milă, sau şi el este sărac şi sleit din cauza recentelor rasboaie şi a pierderii patriei, a bunurilor părinteşti şi a locuinţelor lor, sau este răsvratit împotriva mea şi a bisericii mele de către arhiepiscopul schismatic. De unde cinstea şi demnitatea stării mele de episcop sunt injosite în faţa clerului şi a poporului, văzându-mă pe mine şi biserica mea ajuns la o stare atât de jalnică după primirea Sfintei Uniri, de aceea şi evlavia către Dumnezeu s'a racit, iar nadejdea de a mai câştiga suflete pentru Dumnezeu a dispărut aproape cu totul.

Din care pricina, aşternut la fericitele picioare ale Sanctităţii Voastre, Va rog preasmerit, ca să binevoiţi a ma privi cu ochi binevoitori şi cu simţ părinţesc şi a ma primi, şi potrivit grijii pastorale cu care Va ingrijiţi şi vă nazuiţi a vă ingriji neobosit şi plin de râvna de mântuirea sufletească a întregei turme creştineşti, nu Vă aratati nevolnic a ma privi şi pe mine şi binevoitor, blând şi părinteşte a mi împlini cererile:

1. Ca Sfinţia Voastra sa binevoiască a ma primi în numarul dreptcredincioşilor şi în sânul Sfintei Biserici Catolice; a ma deslega de toate cenzurile şi pedepsele bisericeşti şi în sfârşit a-mi impartaşi sfânta şi apostolica binecuvântare.

2. Sa ma întarească cu autoritatea pontificala şi apostolica în treapta şi gradul de episcop; sa ma înzestreze şi întarească cu acele haruri, privilegii şi puteri cu cari sunt înzestraţi şi întariţi ceialalţi episcopi de pe pamânt aflători în harul şi unirea Biseericii Romano-Catolice. In deosebi a binecuvânta, a sfinţi, a impartaşi hirotoniri, inca şi de cele de grad mai înalt, credincioşilor încredinţaţi sau cari vor mai fi încredinţaţi îngrijirii mele: sa savârşesc liber şi în mod îngaduit sf. Liturghie tuturor credincioşilor la cari voiu fi ajungând, public în bisericile lor, (chiar şi în ritul latin şi latineşte daca şi când voiu fi potrivit la aceasta).

3. Sa binevoiasca Sanctitatea Voastra a împodobi biserica mea cu câteva moaşte sfinte de cari este complect lipsita, precum şi cu indulgenţe plenare la vreo sarbatoare sau sarbatori, pentru mai marea mângaiere sufletească a credincioşilor mei. Iar clerului şi poporului a i trimite oarecari mici cadouri, îndeosebi

www.dacoromanica.ro

câteva cruciuliţe cu indulginţa plenară pentru morţi, când ii vor fi vizitat preoţii ducând cu sine vreo asemenea cruce.

4. Ca Sanctitatea Voastră, impreuna cu Eminentisimii Cardinali ai Sfintei Biserici Romane, vazând saracia mea, sa binevoiasca parinţeşte a intinde bisericii şi manâstirii mele vreun ajutor banesc, din care sa pot provedea şi impodobi biserica şi altarele cu mobila trebuincioasa, iar mânastirea s'o pot repara spre a-mi servi mie şi calugarilor mei de reşedinţa ; şi, in sfârşit, sa ma pot intoarce la ingrijirea oiţelor mele. Caci sunt atât de sarac şi lipsit de mijloace, incât abia am putut veni şi pâna la mormintele Sfinţilor Apostoli şi la picioarele şi ascultarea Sanctitaţii Voastre. Iar aici, pentru intreţinerea mea şi a unui servitor ce l-am adus cu mine, nu am altceva decât ceeace mi-a rânduit lunar Sanctitatea Voastra din parinţească milă. Şi fiindcă afara de cea sârbeasca, nu vorbesc nici limba italiana nici cea latina şi nici vreo alta limba, am fost nevoit să-mi angajez un preot sârb care petrece in acest Sfânt Oraş, dar sarac şi lipsit, atât sa-mi fie mie interpret, cât şi pentru podoaba starii mele de episcop, ca sa nu fiu silit, spre ocara acestei stari, a umbla singur şi pe jos in oraş. Nu ştiu insă de loc cum o sa-i retribuesc osteneala şi serviciile (caci orice munca e vrednica de rasplată), caci dupa cum am spus, eu insumi sunt sarac şi lipsit de mijloace, daca nu ma va ajuta cumva parinţeşte şi din aceasta parte Sfinţia Voastra.

5. Ca Sanctitatea Voastra, potrivit milei şi indurării sale, deşi nevrednic de un aşa mare dar, sa binevoiasca a ma recomanda prin scrisori pontificale Majestaţilor Lor Sacre imperiale şi regale din Viena Austriei, Eminentismului Cardinal al Sfintei Biserici Romane Colonitz, Ilustrisimului şi Reverendisimului Domn Nunţiu Apostolic şi prealuminatului principe Eugen al Sabaudiei, ca prin ajutorul şi ocrotirea lor sa ma pot folosi şi bucura liniştit, in pace şi neconturbat, de harurile, privilegiile şi imunitaţile Sanctitaţii Voastre şi a Sfintei Maice Biserici, fără nici o conturbare sau prigonire (mai ales din partea arhiepiscopului, episcopilor, a clerului şi a poporului schismaticilor), spre mai marea mărire a lui Dumnezeu, spre slava Sfintei Maicii Biserici Catolice şi spre mântuirea sufletelor.

Acestea sunt, Preafericite Parinte, ce-am avut de expus, prin peana streina, necunoscând eu limba, luării aminte şi ingrijirii prea inţelepte şi parinteşti a Sanctitaţii Voastre. Carora, daca Sanctitatea Voastră, potrivit bunătaţii parinteşti, cu care obişnuieşte a veni de urgenţa in ajutorul şi mângaierea celor saraci cari alearga la Dânsa, le va da ascultare, dupa cum nădajduesc, dupa incetarea acestor călduri de vara, nu ca voiu grabi dar voiu alerga la Biserica, clerul şi poporul incredinţat mie, ca sa ma cheltuesc şi sa ma supracheltuesc cât voiu trai pentru mântuirea şi readucerea lui la sânul Sfintei Maice Biserici Catholice, chiar dacă va trebui sa-mi dau sângele şi vieaţa. Ce am vazut, ce am auzit, ce am simţit in aceasta sfânta şi venerabila Cetate, voiu vesti celor ce nu cred, slujbele şi podoabele bisericilor, evlavia poporului, cinstirea lui Dumnezeu şi a Sfinţilor, ce nu le pot privi fară a vărsa lacrimi ; macar de ar-fi putut fi impreuna cu mine privitor şi admirator intreg poporul ! Blândeţea, bunătatea, dragoste cu care primeşte, incurajează şi ajuta Sfânta Maica Biserica şi supremul ei Păstor pe toţi ceice uniţi fiind in credinţa cu ea, vin la dânsul. De aceea n'am indrasnit a fagădui neadevaruri spunând că ochii tuturor se vor intoarce spre mine ca spre o oglinda şi ce e mai mult, vor veni la unitatea credinţei. Iar dacă nu mi se vor implini aceste dorinţi ale mele, nu ştiu cu ce obraz şi in ce fel sa ma intorc la ai mei cari ştiu prea bine că am venit la Roma şi am cerut spri

www.dacoromanica.ro

jinul Sfântului Scaun, aşteptând ei acum cu viclenie, şi curiositate reuşita şi intoarcerea mea ; mai ales ceialalţi nouă episcopi schismatici : m'aş face intr'adevar de povestea tuturor, iar ei s'ar intări in blestemata lor schismă in contra sfintei Maice Biserici, ceeace Dumnezeu fereasca, ci mai de grab să se intoarcă şi să fie in unirea sfintei credinţe un staul al tuturor şi un păstor.

Şi ca să nu par a mă ingriji numai de mine şi de cătiva puţini ai mei, voiu expune pe scurt ceeace priveşte venirea poporului sărbesc in Ungaria unde petrece acum şi felul cum ar putea fi readus la unitatea credinţei. Inainte cu cătiva puţini ani trecuţi abia, când biruitorul soldat al creştinilor sub obladuirea vulturilor impărăteşti a alungat pe turc, tiranul orientului, peste Drava, Sava şi Tisa şi cucerind Belgradul, Vidinul, Nişul şi alte oraşe şi cetaţui intărite, a lăţit apostolicul regat al Ungariei in lung şi 'nalt peste Sărbia şi Bulgaria, este de necrezut de spus cu cătă bucurie si veselie s'a vazut pe sine liberat de jugul tiraniei poporul sârbesc locuitor in acele regiuni şi se aduna sub steagul creştin, pentruca să alunge pe Turci nu numai din propriile lor hotare, dar şi din intreaga Europă; şi a rămas statornic in propusul său, chiar cu varsarea sângelui şi a vieţii, cum le a fost ingăduit. Dar nu multă vreme le-a fost ingăduit. (Cel vinovat va răspunde inaintea lui Dumnezeu). Căci pierzând Belgradul, şi Sărbia şi Bulgaria, precum şi celelalte regiuni de peste Sava au fost pierdute. Deci poporul sărbesc mai ales din Sârbia, şi din Bulgaria, şi din statele invecinate, ca să nu trebuiască să sufere pedeapsa sub tirănia turcească, trecând peste Sava, Drava şi Tisa, a venit in Ungaria sub stăpânirea şi ocrotirea preabländului impărat, şi in număr aşa de mare, incât din sănul acestei naţii in puţine zile s'a putut aduna cu uşurinţă o armată de rasboinici de patruzeci şi mai bine de de mii de bărbaţi : de unde se poate deduce cât de mare e mulţimea acestui popor, care părăsindu-şi vetrele părinteşti şi averile strămoşeşti, ocupă şi biruieşte pretutindeni in satele, satuletele şi oraşele de pe malurile Savei, Dravei, Tisei şi ale Dunării, amestecat fiind cu catolici, luterani şi calvini.

Are poporul acesta păstorii sai, mai bine zis insă lupi cari orbi fiind conduc pe orbi, un arhiepiscop (care pe nedreptul işi ia şi numele de patriarh şi işi are reşedinţa de-asupra Budei in orăşelul Sf. Andrei), nouă episcopi răsleţiţi prin diferite oraşe şi sate, călugari sau monahi basilitani şi alţii mulţi din cler, cari toţi au venit in Ungaria impreună cu poporul sărbesc. Dar cei mai mulţi, dacă nu toţi, sunt aşa de primitivi, incât ce cred, ce e de crezut şi ce trebue să inveţe şi pe alţii abia de ştiu şi ei. Incât poţi găsi foarte mulţi in poporul acesta sărbesc cari au implinit cincizeci sau şasezeci de ani, fără să se fi spovedit vreodată sau să se fi macar impărtăşit ; iar celor cari după vreo cădere aleargă la această scândura mântuitoare, indiscreţii necioplţii păstori sufleteşti le dau pocăinţe foarte grele, nu odată oprindu-i şi alungându-i dela sfânta impărtăşanie câte pe douăzeci şi mai mulţi ani, nu fără sminteală şi vătămarea sigilului sacramental.

In această vreme, după alungarea tiranului Orientului din apostolicul regat al Ungariei, sau deschis şcoli publice de ale Parinţilor Societăţii lui Isus, mai ales in Buda, Agria şi Cinci-biserici (Pécs), la cari impreună cu tinerimea ungarica a alergat şi cea sărbească, cu nadejdea ca impreună cu invaţatura vor invaţa şi evlavia şi dogmele credinţei catolice urmând sa le răspândeasca apoi după cătiva ani şi printre popoarele naţiunei lor.

Şi ca intre timp poporul sarbesc sa nu ramăna in schisma sa sa-şi piardă mântuirea sufleteasca, ci mai vârtos şi mai de grab sa se uneasca cu Sfânta Bi-

www.dacoromanica.ro

serica Romană şi să recunoască o turmă şi un pastor, aş crede foarte bine dar dacă Sanctitatea Voastră ar invita pe arhiepiscop şi pe episcopii lui şi pe vicari prin scrisori pline de dragoste şi bunătate ca precum subt un rege aşa şi subt un păstor suprem bisericesc şi păstor să conveţuiasca cu celelalte popoare în mai mare pace şi înţelegere, făgăduindu-le bunăvoinţa şi menţinere in demnităţile lor bisericeşti şi a imunităţilor eclesiastice, intrebuinţarea ritului grecesc (fără acelea cari se impotrivesc credinţei catolice) şi alte lucruri potrivite stărei lor; pentruca să nu fie spre ocara şi batjocura poporului, ci mai deosebi spre dragoste şi cinste. Şi cu acele scrisori să trimită la ei vreo persoana eclesiastică chibzuită şi blândă, care să cunoască limba sârbească, care atât deosebit cu unul fiecare, cât şi public impreună cu toţi să trateze o chestiune atât de mare cum este mântuirea veşnică a sufletelor unui popor atât de numeros, şi cu autoritatea Sfântului Scaun să poata incheia şi isprăvi.

Cât am putut aduna şi afla din petrecerea de mai mulţi ani in societatea acelor episcopi, ei nu ar fi streini de a-şi pleca capul Capului suprem al Bisericii şi Vicarului lui Hristos pe pământ, numai, după cum am spus, să fie cum se cade invitaţi şi atraşi. Câştigându i şi readucându-i odată pe aceştia, clerul, călugării şi poporul celalalt uşor vor fi de câştigat. Căcii fiind aceştia aproape toţi inculţi şi atârnând prin urmare in intregime de gura arhiepiscopului, şi a episcopilor lor, vorba şi invăţătura acestora o primesc, o îmbrăţişează şi o urmează ca nişte prorocii ale adevărului etern; tot ce vor primi şi invăţa episcopii uniti, vor primi şi vor urma şi ei. O altă modalitate mai blândă, mai grabnică şi mai eficace, de a readuce pe cale omenească un aşa mare şi un astfel de popor nu văd. In acest fel s'a procedat acum in aceşti ani in Siculia provinciei Transilvanice, unde, dupăce prin zelul şi munca Părinţilor Societăţii lui Isus cari petrec acolo au fost readuşi la Sfânta Unire Romano-Catolică episcopii, vicarii şi căpeteniiie bisericeşti ale Siculiei, clerul şi poporul, mai bine douăsute de mii de oameni, au urmat pe aceia. Atât de insemnat este a câştiga capetele, ca să poţi avea apoi şi mădulările.

Acestea sunt, Preafericite Părinte, ce am avut de propus Sanctităţii Voastre pentru binele sufletesc al poporului sârbesc din Ungaria şi spre înălţarea şi creşterea Sfintei Maicii Biserici. Române ca Sfinţia Voastra, potrivit grijii şi ingrijirii păstoreşti, să urmeze ce i-se va părea inainte lui Dumnezeu mai potrivit. Sa trăiască Sfinţia Voastră pe care Dumnezeu să l mântuiască şi să-l păzească intru mulţi ani! — Dat în Roma, in ziua de 13 Iulie, anul Mântuirii 1699.

Al Sfinţiei Voastre

cel mai smerit şi mai supus
serv şi fiu in Hristos
EFREM BANYANIN,
episcop unit al Sârbilor.

(S. C. de Propaganda Fide
Scritture originali, vol. 534, fol. 62–65).

Biserica Română Ortodoxă, — fiind religia marei majorităţi a Românilor, este biserică dominantă in Statul român. Ea nu susţine alte şcoli decât acelea, ce îi sunt necesare pentru exercitarea cultului, deoarece Statul însuşi se îngrijeşte de cultura enoriaşilor ei. La Oradea în prezent avem următoarele instituţiuni, ce stau sub grijea Bisericii ortodoxe române:

www.dacoromanica.ro

1. – **Internatul Liceal „Nicolae Jiga“**, – situat în Strada Nicolae Jiga 23, circumscripţia Olosig a fost înfiinţat de comerţciantul român Nicolae Jiga şi soţia-sa Ana Cosperda prin Literile undaţionale din 14/2 Octomvrie 1860, făcând o fundaţie de 20.000 Fl. aur. Din aceşti bani s'a cumpărat în Piaţa Unirii 7, o casă cu parter ale cărei localuri de prăvălii şi locuinţe au fost date în chirie. Mai târziu casa a fost zidită cu un etaj din cheltuiala de 20.000 Fl. aur luaţi împrumut în sarcina acestei case. Astfel fundaţia „Sfântul Nicolae“ dupăcum se numi, a devenit mai rentabilă şi din banii acestora s'au susţinut la început alumnii români ortodoxi elevi ai liceului din localitate, cari erau adăpostiţi în casa din str. Nicolae Jiga 23 de azi, pe care fondatorul o cumpără din alte economii ale sale. La această casă s'a cumpărat şi casa din vecini. Astfel internatul a devenit mai incapător. Azi el adăposteşte 65 elevi liceali, cari stau sub direcţia lui Pr. Traian Şulea. Internatul este condus de un senat aprobat de episcopul eparhial şi prezidat de protopopul catedralei ortodoxe române.

2. – **Şcoala de Cântăreţi Bisericeşti**, – este situată în str. Şaguna. Ea a fost înfiinţată de episcopul Ciorogariu, în anul 1929. Studiul principal este cântul, tipicul şi muzica instrumentală. Cursul complet este de trei ani, în care timp elevii învaţă cântările bisericii române ortodoxe după aceleaşi melodii pe ţara întreaga şi să poata conduce singuri un cor pe patru voci. Studiul violinei este obligatoriu. Sub conducerea Camerei de Agricultura, iarna se învaţă şi cunoştinţe agricole, la aceste se mai adaug cunoştinţele generale. In prezent directorul şcolii este Cornel Magieru, protoiereu. Şcoala are 30 de elevi.

3. – **ACADEMIA TEOLOGICĂ ROMÂNĂ ORTODOXĂ** – este situată în Bulevardul Regele Ferdinand 34. Ea s'a înfiinţat la 1 Oct. 1923 cu scopul de a da Bihorului o sucreşcenţă de preoţi ortodoxi, crescuţi aici în jurul eparhiei. Studenţii se primesc cu bacalaureat şi fac patru ani de academie fiind întreţinuţi în internatul academiei. Clădirea este donata spre acest scop de către Ministerul de razboiu, deoarece inainte fusese cazarmă militară. In anul şcolar 1923–1924 aceasta academie teologică a avut în cursul I. total 21 de studenţi. Rectorul academiei era Dr. Andreiu Magieru Crişanul. In prezent ea are 8 catedre şi profesorii sun doctori în teologie. Rector este: Dr. Ştefan Munteanu, iconom stavrofor. Numărul studenţilor este în I. curs 14 studenţi, în al

www.dacoromanica.ro

II. curs 15, în al III. curs 12, iar în al IV. curs 8, deci total 49. Toţi studenţii în teologie sunt obligaţi a purta uniforma de preot şi reverandă. In afară de studiile teologice, iarna se invaţă şi agricultură şi alte cunoştinţe folositoare pentru sătenii ai caror conducători vor deveni.

II. – Şcolile Bisericii Române Unite.

Asupra acestor şcoli am dat câteva notiţe istorice la pagina 172 şi urm. Aici, spre complectare, voiu să prezint câteva date vechi şi mai noui pentru a scoate în relief importanţa acestor instituţiuni din punct de vedere naţional român şi cultural universal. Celelalte amănunte le oferă cetitorilor vasta bibliografie dela finele acestui capitol.

1. – **Şcoala Primară Română Unită de Aplicaţie** – este situată în str. Dimitrie Cantemir 4, în palatul Şcolii Normale Unite. Ea a fost înfiinţată în anul 1733. Datele sunt descrise la pagina 151 şi urm. In ziua a doua de Rusalii, 28 Mai, a. 1934 ea şi a serbat cu mare solemnitate jubileul de 200 de ani de existenţa, împreună cu cel de 150 ani de funcţionare a Şcolii Normale Unite, în prezenţa ministrului instrucţiunii, al cultelor şi altor notabilităţi şi înalţi demnitari ai Statului precum şi al unui public foarte mare. Istoricul şcolii se poate vedea şi din

Discursul Festiv Jubilar Al Excelenţei Sale I. P. S. Dr. Valeriu Traian Frenţiu.

episcop Român Unit Gr. Cat. de Oradea,

Excelenţele Voastre,
Preasfinţiile Voastre,
Doamnelor şi Domnilor,

Ne-am adunat azi să comemorăm 150 ani împliniţi dela deschiderea celei dintâi şcoli normale româneşti pentru pregatirea învăţătorilor pe hotarul nostru etnic de Vest; precum şi 200 ani dela deschiderea celei dintâi şcoli primare româneşti aci, în Oradea.

In anul acesta şcolar, anume s'au împlinit 200 ani dela deschiderea celei dintâi şcoli primare româneşti din Oradea. Incepând dela 1733, aceasta şcoală românească, spre deosebire de celelalte şcoli poporale româneşti, pregătia pe viitorii învăţători din satele româneşti după vechea metodă.

Apoi după ce s'a înfiinţat şcoala normala, aceasta şcoală primară a servit mai departe ca şcoală de aplicaţie şi fiindcă pe vremea aceea nu existau alte şcoli speciale pentru pregătirea în-

www.dacoromanica.ro

văţătorilor, am putea zice cu tot dreptul că şcoala noastră normală lucrează de 200 de ani.

La 1777, când s'a înfiinţat Eparchia noastră, apare „Ratio educationis" pentru Regatul Ungar şi părţile adnexe. Anume, la invitarea Impărătesei Maria Terezia, Părintele Ignaţiu Felbiger, organizatorul învăţământului din Germania, după bogate experienţe şcolare, vine şi introduce şi în Monarchia Austro-Ungară, noua sa metodă de a pregăti pe viitorii învăţători.

Episcopul Moise Dragoş, îndată după înfiinţarea Eparhiei noastre, voeşte să introducă şcoala românească metodică pentru pregătirea învăţătorilor, dar i se pun piedici, şi i se răspunde că, pe lângă episcopia romano-catolică, se află o asemenea şcoală, şi într'unul şi acelaş district, nu se permite să fie mai multe şcoale normale.

Episcopul Moise Dragoş însă nu cedează, şi, după o luptă de 7 ani, în anul 1784, ii succede să primească aprobarea Consiliului Locotenenţei Regale pentru numirea celui dintâi Director al şcolilor naţionale şi profesor al preparanzilor români precum şi asigurarea unui salar anual de 300 floreni din Fondul studiilor.

Triumful acesta naţional este începutul unei lupte neîntrerupte de 150 ani, izbutind însă şi în timpurile cele mai vitrege din trecut să ţină aprinsă făclia culturii româneşti pe acestea meleaguri. Şcoala se desvoltă treptat cum se desvoltă învăţământul pedagogic, şi ţine în totdeauna pas cu cele mai bune şcoli normale din ţară.

Serbarea de zi încheie, în mod strălucit, o perioadă de 150 ani, bogata în lupte grele şi în fapte mari.

Aci s'au aprins torţele cari au răspândit lumina credinţei şi conştiinţa naţională pe întreg hotarul etnic de Vest. De aci au plecat povăţuitorii neamului nostru in număr total de 3669 sau pe an cam câte 25, nu numai în satele din judeţul Bihorului, ci spre Nord în toate satele din judeţele Sălajului şi ale Sătmarului până în Maramureş şi spre Sud în judeţele Arad, Timiş-Torontal şi Caraş-Severin; iară spre Vest până la Tisa, pâna unde a răsunat graiul românesc. Iar Corpul profesoral a dat neamului din sânul său 3 Archierei, pe marele Metropolit Ioan Vancea de Buteasa, pe Episcopul din Gherla Ioan Sabo şi pe Episcopul din Oradea Iosif Pop Salageanu, renumitul specialist în Dreptul canonic. Munca Profesorilor a fost totdeauna o munca de Apostoli, care nu aşteptau nici o recunoştinţă, şi nu urmăreau nici o mărire pentru ei, ci lucrau totdeauna din toate puterile, pâna la abnegare de sine, pentru binele neamului şi înflorirea Sfintei Biserici, socotindu-şi ca cea mai aleasă cinste a lor, conştiinţa că au contribuit fiecare la bunăstarea morală şi materială a poporului. Luând exemplu dela ei, acum, când bunul Dumuezeu ne-a ajutat să învingem toate greutăţile materiale şi să ridicăm aceasta noua cladire îmbracata în haina românească, ce poate satisface toate necesităţile unei clădiri şcolare bune, higienice şi moderne, şi pe care o inaugurăm acum cu vrerea Tatăluî, cu ajutorul Fiului şi cu binecuvântarea Spiritului Sfânt: să uitam, ceea ce am facut, şi să ne gândim totdeuna la ceea ce e încă de făcut!

www.dacoromanica.ro

Razele binefăcătoare ale luminii să domnească totdeauna în această şcoală a Noastră şi rog pe profesorii de acum şi din viitor să-şi pună tot sufletul pentru a creşte naţiunei şi patriei noastre iubite învăţători bine instruiţi, oameni de caracter, cu frica lui Dumnezeu, indrumând bine şcoala, pentru ca şi în viitor eă fie un focar de adevărată cultură românească şi creştinească, şi astfel aceste serbări să nu aducă numai mângăierile pe cari le poate da reprivirea asupra unui trecut măreţ de un veac şi jumătate, ci să rodească îndemnuri puternice şi fecunde, pentru a tinde şi a ajunge in viitor cu ajutorul bunului Dumnezeu la o strălucire şi mai mare; iar elevii de acum şi în viitor să-şi pună toată truda, ca şcoala aceasta totdeauna să-şi poată păstra numele bun şi ei unul cu altul să emuleze în bine şi să fie conştienţi de chemarea lor. Acum, după ce în Catedrală am înălţat rugăţiuni de mulţumită bunului Dumnezeu, pentrucă cu toată vitregia timpurilor trecute, ne-a conservat aceasta Istituţie jubilară şi am cerut ajutorul ca şi pe viitor să ni o păstreze pentru preamărirea Sa şi binele naţiunii; proslăvim memoria Episcopului Moise Dragoş, Intemeietorul acestei şcoli, precum şi a celorlalţi antecesori ai Noştri în scaunul Episcopesc din Oradea, sub a căror oblăduire, modesta şcoală normală românească a luţi Moise Dragoş s'a desvoltat în şcola normală modernă de azi; aducem recunoştinţa neaumului şi a bisericii atâtor generaţii de dascăli români, cari în curs de 150 ani au ţinut trează conştiinţa naţională pe aceste plaiuri şi au răspândit lumina ce o au primit în aceasta şcoală.

Mulţumim Excelenţei Sale D-lui Ministru al şcoalelor Dr. Constantin Angelescu care se bucură totdeauna de progresul şcoalelor, face şi din noapte zi ca sa poată lucra pentru înflorirea lor şi ştie aprecia munca ce se depune şi, fiind prieten al străduinţelor noastre, ne bucurăm că se află astăzi în mijlocul nostru.

Mulţumim Excelenţei Sale D lui Ministru Alexandru Lapedatu, storicul şi preşedintele momumentelor istorice, care poate vedea aceasta şcoală clădita aci, la hotar, în ştil românesc, ca oricare strein, sosind in oraşul nostru, sa cunoască ca e pe teritor românesc şi să admire gustul românesc.

Le mulţumim, că nu au cruţat oboseala şi nu au pregetat sa vie in mijlocul nostru astăzi, la aceasta sărbătoare, nu numai a Eparhiei de Oradea, ci a întregului neam românesc, în a cărui slujba a stat totdeauna aceasta şcoala.

Mulţumesc P. S. Sale Episcopul Roman Ciorogariu, care, deşi bolnav, a ţinut să fie cu noi în ziua de azi. Mulţumesc tuturor autorităţilor cari ne-au onorat cu prezenţa lor aci.

Salut cu toată dragostea pe foştii elevi, cari arătându-şi recunoştinţa pentru binefacerile ce le-au primit aici au ţinut de o datorinţă a lor să vină la acest mare praznic al Maicii lor, al bătrânei preparandii din Oradea şi mulţumindu-Vă tuturor celor ce aţi binevoit a veni aci să Vă bucuraţi cu noi — declar şedinţa festivă deschisă.

* * *

www.dacoromanica.ro

După o cuvântare frumoasă în aplauzele asistenței, ministrul școalelor Dr. Const. Angelescu remite episcopului Dr. Valeriu Traian Frențiu decorația „Meritul cultural" acordată de regele Carol II.

In continuare serbarea festivă jubilară a decurs în cadrele unui entuziasm extraordinar, al cărui palide urme se pot ceti în „Vestitorul" revista culturală din Oradea, la Anui 1934 No. 11–12 din 1–15 Iunie. Descrierea completă a serbărilor ar face un volum întreg, ceea ce nu încape în cadrele acestei cărți.

Școala aceasta primară istorică, în prezent sub direcția Reverendisimului P. Cornel Sabo, canonic onorar are clase pentru băieți cu 129 elevi: cl. I înv. Gheorghe Oros, cl. II–III înv. Ludovic Betea, cl. IV institutorul Fr. Matia Gaspar, din Cong. Frații Școalelor Creștine și clase paralele pentru fetițe cu 68 eleve: clasele (I–II) și (III–IV) conduse de 2 învățatoare din Congregația Notre Dame de Sion. Deci numărul total al elevilor dela toate clasele primare este 197.

2. – **Școala Normală Română Unită** – este situată în strada Dimitrie Cantemir 4, circumscripția Orașul-Nou. Ea a fost înființată în anul 1784 în legătură organică cu Școala primară capitală Unită, funcționând împreună până în ziua de azi, trecând peste multe zbuciumări din cauza regimurilor politice adverse Românismului. Istoricul acestei școli l-am scris la pag. 172–174. Ea și-a serbat jubileul de 150 de ani de existență în 28 Mai 1934, deodată cu jubileul da 200 de ani al școlii primare unite.

In ordine cronologică, iată cele mai vechi școli normale române de învățători, depe întreg pământul locuit de Români:

I. In anul 1784 s'a deschis Școala Normală Română Unita din Oradea-Mare, întemeiată de episcopul român unit Moise Dragoș cu aprobarea Consiliului Locotenențial Ungar din Buda.

II. – In anul 1785 la Blaj pe vremea episcopului Ion Bob luară ființă cursurile normale de învățători, cari durau 2 luni, pe timpul episcopului Șuluțiu în anul 1865 aceste cursuri de norme se organizează pe câte 2 ani, iar dela 1880 pe trei ani; ele formează începutul școlii normale de azi.

III. – In anul 1786 la Sibiu s'a deschis Școala Normala Ortodoxă de Învațatori, pe timpul episcopului sârb Gedeon Nichitici, care pastori și pe Românii de religie ortodoxă creștină din toata Transilvania.

IV. – In anul 1812, la Arad se deschide Școala Nor-

www.dacoromanica.ro

mală Ortodóxa Română. pe timpul episcopului sârb Pavel Avacumovici, care păstori şi pe Românii ortodoxi.

V. — In anul 1828 la Iaşi, în Manăstirea „Trei Ierarchi", la stăruinţele lui Gheorghe Asachi se deschide „Şcoala Vasiliană", având clase primare, normale şi gimnaziale. Din aceasta s'a desvoltat „Scoala Normală „Vasile Lupu" de azi,

VI. — In anul 1876 la Bucureşti din indemnul Regelui Carol I s'a înfiinţat Şcoala Normală de Invăţători, care mai apoi fu transferată în clădirile moderne dela Câmpulung — jud. Muscel, unde funcţionează şi azi.

Toate celelalte şcoli normale, azi în funcţiune, sunt de origine mai nouă!

La 1 Mai 1937 Şcoala Normală Română Unită din Oradea funcţionează conform programei actuale, având opt clase şi total 237 de elevi. Directorul ei este Reverendisimul Părinte Cornel Sabo, canonic onor. în capitulul gr. cat. de Oradea. Elevii stau sub paza Fraţilor Şcoalelor Creştine, cari au juveniştii la aceasta şcoală normală şi internatul la Seminarul gr. cat. Casa lor districtuală este la Bucureşti. Şcoala Normala are 12 profesori titulari. Statul de plată insumează 1.551.420 Lei anual în contul minist. educaţiei naţionale. Cheltuelile materiale sunt plătite de Episcopia Unită de Oradea. Şcoala este absolut modernă şi provăzută cu tot ce este necesar. Clădirea nouă a fost construită la stăruinţele episcopului Dr. Valeriu Traian Frenţiu, în anul 1934 pe o cheltuială de Lei 15.000.000 din veniturile episcopiei susţinătoare.

In rezumat palatul Şcolii Normale Române Unite cuprinde:

Şcoala Primară de Băeţi . .	cu	129 elevi
Şcoala Primară de Fete . .	cu	68 eleve
Şcoala Normală de Băieţi .	cu	237 elevi
Total general		434 elevi

3. — **Seminarul Tinerimei Române Unite** — este situat în Parcul Ştefan cel Mare 8. El a fost infiinţat în anul 1792 prin intervenţia episcopului Ignaţie Dărăbant de către împăratul Leopold II de Habsburg, pentru a da un bun adăpost tineretului român Unit, ce studiază la şcolile din Oradea. Istoricul acestui institut l-am scris la pag. 175. Aici menţionez numai statistica din 1 Mai 1937, care se prezintă precum umează: elevi de clase primare 15, elevi de clase gimnaziale şi elevi de clase liceale 60, elevi de clase normale 170. Iuvenişti şi Fraţi ai Congr. Fraţilor Şcoalelor Creştine 47, Studenţi în teologie 45. Seminarul sta sub direcţia Rectorului Dr. Gheorghe Miculaş, având ca ajutor pe vicerectorul

www.dacoromanica.ro

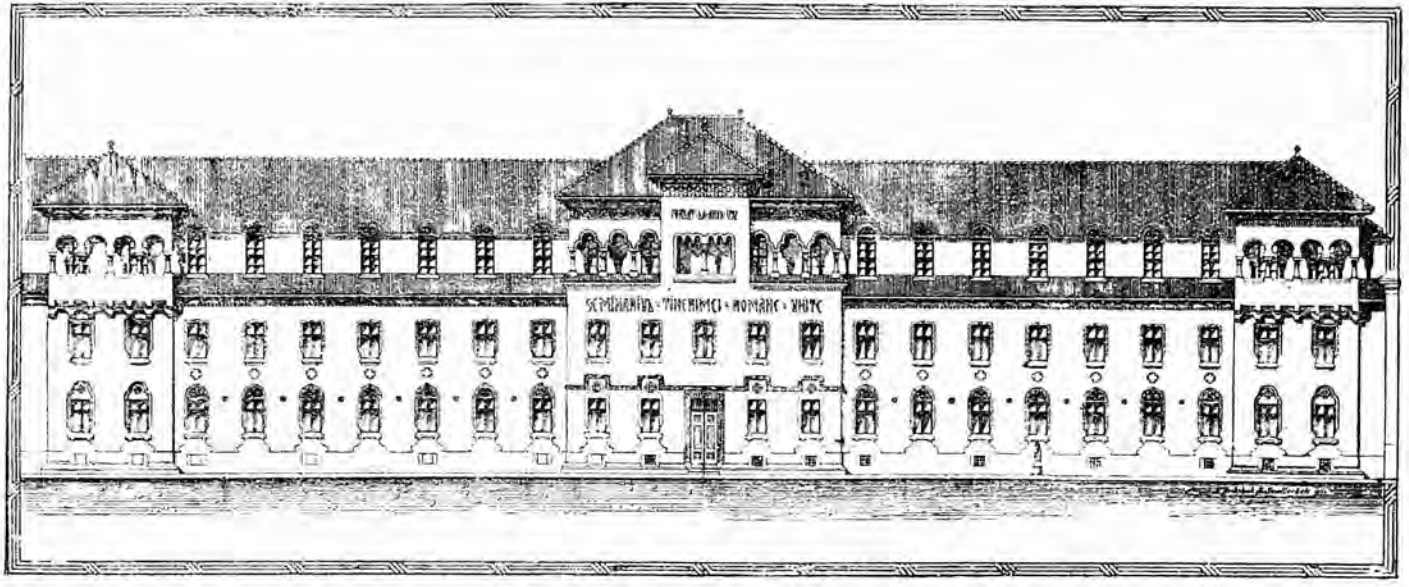

SEMINARUL TINERIMII ROMÂNE UNITE, FONDAT IN A. 1792 — ORADEA

www.dacoromanica.ro

P. Ioan Codreanu şi 9 persoane din cler pentru supraveghere şi administraţie.

* * *

Începând din anul 1928; în Seminar este şi Casa de Pregătire a Candidaţilor pentru „Congregaţia Fraţilor Şcoalelor Creştine" din districtul României. Centrala pentru România este în Bucureşti, Calea Călăraşilor 12; iar pentru toate ţările în Roma, deunde sunt guvernaţi cei 20.000 de Fraţi ai Şcolilor Creştine prin Fratele Superior–General. In Casa dela Oradea Superiorul director este Fr. Bonifaciu Sattmann, Fr. Nicolae Dries e profesor de franceză, iar Fr. Matia Gaspar este institutorul cl. IV. de aplicaţie. La 1 Mai 1937 casa are 34 juvenişti normalişti în cl. I–IV şi 13 fraţi şcolastici în cl. V–VIII. cari au făcut noviciatul de un an la Viena Austriei. Aceştia poartă haina religioasa a congregaţiei.

SFÂNTUL IOAN DE LA SALLE FONDATORUL CONGREGAŢIEI FRAŢILOR ŞCOALELOR CREŞTINE

4. – **ACADEMIA DE TEOLOGIE GRECO–CATOLICĂ** – este situată în curtea Seminarului din Parcul Ştefan cel Mare 8. Temeliile clădirii Academiei au fost puse în anul 1913 de către episcopul Dr. Demetriu Radu şi a fost zidit întreg edificiul şi pus sub acoperiş. Din cauza războiului mondial (1914–20) el a rămas fără a fi tencuit şi provăzut cu uşi, ferestri etc. Aceste lucrări au fost terminate în anul 1924 de către episcopul Dr. Valeriu Traian Frenţiu. Despre această academie am scris la pag. 176. De complectare notez că, azi, această înaltă instituţie de cultură religioasa, stă sub conducerea Rectorului Dr. Gheorghe Miculaş, ilisfrisimul prepozit al Capitulului Bisericii Catedrale Greco-Catolice din Oradea, având 7 ptofesori şi 45 studenţi în sfânta teologie.

www.dacoromanica.ro

III. — Şcolile Bisericii Romano-Catolice.

1. — **Şcolile Primare Romano-Catolice de Băieţi** din Oradea sunt cele mai vechi şcoli din oraşul nostru, deoarece ele au fost înfiinţate de episcopul catolic în vremuri, când el era stăpânul eclesiastic şi politic al Bihorului, cu scopul de a sta în ajutorul Bisericii. In ordine cronologică ele sunt următoarele:

I. — ŞCOALA PRIMARĂ ROM. CAT. de BĂIEŢI No. I — este situată în str. Take Ionescu 4, circumscripţia Oraşul-Nou. Ea este continuarea şcoalei Jezuiţilor, înfiinţată în toamna anului 1717 şi al cărei istoric l-am scris la pag. 129—134. Această şcoală a trecut peste multe metamorfoze — fiind şi şcoală capitală normală Rom. Cat. Reorganizarea din urmă o are din anul 1877, când a primit localul de acum. In anul şcolar 1922/23 a avut 178 de elevi, băieţi catolici maghiari. In prezent directorul şcolii este Iuliu Székely având 3 învăţători şi în cl. I—IV total 94 de elevi.

II. — ŞCOALA PRIMARĂ ROM. CAT. No. II. — din str. Mareşal Avarescu 1, circumscripţia Olosig. Este înfiinţată în anul 1828 de către episcopul catolic, lângă Biserica Parohială, în ale cărei cripta îşi dorm somnul vecinic familiile nobililor Ferdenyi, fost subprefect de Bihor etc. Edificiul nou, modern, a fost zidit în a. 1935. Şcoala în a. 1922/23 a avut 179 de elevi catolici maghiari. In prezent director este Géza Ertsey având 3 învăţători şi total 117 elevi.

III. — ŞCOALA PRIMARĂ ROM. CAT. No. III. — este situată în str. Bisericii 2, circumscripţia Oradea—Veneţia. Ea a fost înfiinţată în toamna anului 1858 de către episcopul catolic, Localul era unde-i acum şcoala de fete. Episcopul donând cladirea şcolii de fete, a transformat în a. 1895 pentru şcoala de băieţi magazinul mare de cereale, de lângă casa parohiala. clădind două sale de învăţământ. In a. 1922/23 şcoala a avut 117 elevi. In prezent cl (I—II) are 27 elevi sub conducerea directorului Emeric Szabó. cl (III—IV) are 24 elevi sub instrucţia învaţătorului Ladislau Wallner.

2. — **Şcolile de Fete din Claustrul „Sfânta Ursula"** — Institutul de învăţământ şi de educaţie „Sfânta Ursula" — situat în str. Regele Carol II. — a fost înfiinţat în anul 1771 de către Ştefan Szenczy, canonic în capitulul romano-catolic din Oradea. El fusese ca elev de şcoală primară ministrant al preotului liturghisător dela mănastirea Ursulinelor din Koşice. Ca elev sărac, mănăstirea l-a

www.dacoromanica.ro

crescut la şcoli, pentru serviciul de ministrant până ce a terminat clasele secundare. După aceasta a cerut să fie primit în clerul catolic al Diecezei de Oradea, unde terminând studiile teologice, prin sârguinţa sa cu timpul, a devenit canonic. Banii economisiţi i-a adunat într'o ladă de lemn şi când a avut suma necesara a cumpărat intravilanul, pe care a zidit în Oradea claustrul de azi al Ursulinelor. In semn de recunoştinţă faţă de instituţia ce l-a crescut şi hrănit, de acolo, dela Koşice a adus la Oradea cele dintâi 6 maice şi 2 surori prin cari a luat fiinţă în Oradea acest ordin. Şi azi se păstrează în claustru, ca un scump clenodiu lada de lemn a generosului fondator.

In jurul claustrului, pe intravilanul mare atunci încă nezidit, azi se înalţă o mulţime de palate, pe cele trei fronturi. Din chiriile acestora se întreţine mănăstirea şi urmatoarele şcoli:

I. – ŞCOALA PRIMARĂ ROM. CAT. – s'a înfiinţat în anul 1774. Canonicul Francisc Rier a cheltuit mult pentru aceasta şcoala instalând două săli lângă biserică, pe cheltuieli proprii. În aceasta şcoală au învăţat elevele din oraş, fără osebire de religie şi neţinându-se seamă de clasele sociale. In prezent are cl. I.–IV. total 79 eleve.

II. – ŞCOALA NORMALĂ ROM. CAT. DE FETE – înfiinţată în anul 1858. La început ea a avut 2 clase cu eleve puţine. In anul 1871–72 numărul claselor s'a ridicat la trei, iar în anul 1899–1900 la patru clase. Elevele puteau fi primite în clasa I. normală numai cu 4 clase secundare. In prezent şcoala are drept de publicitate. Directoara M. Emilia Orosz conduce şcoala normală, având cl. VI., VII. şi VIII. cu 35 eleve total.

Şcoala Primară de Aplicaţie funcţionează în legătură organică cu Şcoala Normală. In anul 1934–35 ea a avut clasele I.–V. total cu 68 de eleve, acum cl, I.–IV. are 43 eleve.

III. – LICEUL ROM. CAT. DE FETE – s'a deschis în toamna 1890. sub numirea de Şchoala Civilă de Fete. Din anul 1928, adoptând programa Statului Român, funcţionează ca Gimnaziu. In anul 1934–35 a avut clasele I–IV total cu 126 eleve. La 1 Mai 1937 are cl. I.–V. total 116 eleve. Limba de predare este cea română, Directoară: M. Dolorosa Marchiş.

IV. – INTERNATUL DE FETE – este organizat în legătură cu şcolile menţionate. El dă hrană şi întreţinere completă la 60 eleve, care stau sub cea mai buna îngrijire a maicelor din

www.dacoromanica.ro

ordinul „Sfintei Ursula". Elevele neinterniste cercetează şcoala numai sub durata lecţiilor.

V. – ŞCOALA DE COPII MICI ROM. CAT. – din acest institut este sub organizare. Ea se va deschide în Sept. 1937 sub conducerea M. Aloisia Kelemen. Limba de predare va fi română.

Superioara claustrului este M. Viola Victoria, care directivează foarte bine acest institut.

3. – **Şcolile din Institutul Immaculata** – situate în str. Alexandri, circumscripţia Oraşul-Nou. Clădirea Institutului Immaculata a fost zidit în anul 1855 de către văduva Catarina Vurnier pentru elevele şcolare sărace din acest jur. Episcopul Francisc Szaniszló a lărgit acest institut în a. 1858 şi a adus aici 3 surori Vincentine, iar în a. 1860 cu 20.000 Fl. aur a clădit zidirea frumoasă din front. Institutul azi are următoarele şcoli:

I. – ŞCOALA ROM. CAT. PENTRU COPII MICI este înfiinţată din anul 1858. In prezent ea are 45 eleve, sub conducerea unei surori vincentine.

II. – ŞCOALA PRIMARĂ ROM. CAT. DE FETE este în funcţiune din toamna anului 1860. Ea are în clasa I.–IV. total 80 eleve, sub conducerea alor 4 învăţătoare.

III. – GIMNAZIUL ROM. CAT. DE FETE este înfiinţat în a. 1894. In prezent, în cl I.–IV. are total 140 eleve.

IV. – ŞCOALA NORMALĂ ROM. CAT. DE CONDUCĂTOARE PENTRU ŞCOLI DE COPII MICI – a fost înfiinţată în a. 1891 prin Card. Laurenţiu Episcop Schlauch. Are în cl. V. şi VII. total 22 eleve.

Superioară: Sora Luczenbacher Paula, o foartă sârguitoare membră a Societăţii surorilor Sfântului Vincenţiu.

4. – **Institutul Sfântul Vincenţiu din Oradea – Olosîg** – este situat în str. Nogall 3–5, circumscripţia Olosig. El a fost înfiinţat pentru tineretul sărac din acest jur în a. 1868, de către Ioan Nogall prepozit şi episcop tit. rom. cat, care toate economiile sale le-a înzestrat în acest institut de educaţie şi învăţământ. Drept recunoştinţă: osemintele sale sunt înmormântate în faţa altarului din capela mănătirii. Clădirea colosală a institutului acestuia cuprinde următoarele instituţiuni:

I. – LEAGĂNUL PENTRU COPII SUGACI, înfiinţat din a. 1868. El adăposteşte în prezent 30 copilaşi sugaci, dela orele

www.dacoromanica.ro

8 dim. – 8 seara, primind aici hrană şi îngrijire în timpul când părinţii lor săraci sunt în munca zilei.

II. – ŞCOALA ROM. CAT. PENTRU COPII MICI – a fost înfiinţată în anul 1868. In anul şcolar 1922–23 a avut total în 4 clase 108 elevi băieţi şi fetiţe. In prezent are 60 elevi.

III. – ŞCOALA PRIMARĂ ROM. CAT. DE FETIŢE a fost înfiinţată în anul 1868. In anul şcolar 1922–23 a avut total 338 de elevi şi eleve catolice. La 1 Mai 1937 are 110 eleve romano-catolice.

IV. – GIMNAZIUL ROM. CAT. DE FETE a fost înfiinţat în anul 1892. In anul şcolar 1922–23 a avut total în 4 clase 152 eleve catolice. In prezent are 90 de eleve total.

V. – NOVICIATUL PENTRU SURORILE DE CARITATE „SFÂNTUL VINCENŢIU", care provede celelalte institute, în prezent cuprinde 8 candidate pentru această organizaţie ideală culturală şi caritativă.

VI. – INTERNATUL DE BĂIEŢI organizat tot în clădirile acestui institut, pentru educaţia şi întreţinerea elevilor liceişti şi dela alte şcoli are 60 de alumni.

VII. – INTERNATUL DE FETIŢE organizat în legătură cu acest institut şi care adăposteşte elevele dela Gimnaziul de Fete cuprinde în prezent 45 de eleve.

VIII. – AZILUL PENTRU BĂTRÂNI organizat într'o aripă al acestei clădiri, adăposteşte 6 bărbaţi şi 6 femei primind aici adăpost, hrană, şi îmbrăcăminte.

IX. – CONGREGAŢIA „SURORILOR MARIANE" care sunt aparţinătoare acestui institut, însă fără voturile solemne. Ele fac serviciu la Spitalul „Sfântul Iosif" din Oradea, ori cercetează bolnavii la familii în oraş, ori îngrijesc bolnavi la satele din provincie contra unui mic honorar. Astfel de surori sunt 10 în actuala congregaţie.

Acest institut admirabil este condus de superioara provinciei Sora Josepha Deaki, asistată fiind de Sora Cherubina Werner.

5. – **Claustrul Surorilor de Caritate „Sfântul Vincenţiu" din Oradea–Veneţia** – este situat în Calea Victoriei 56. El a fost construit în anul 1875, în legătură cu şcolile de fete deja anterior existente. In acest institut condus de superioara Sora Teofila Barşi, directoara de şcoli Sora Carola Antal şi 7 surori

www.dacoromanica.ro

învaţătoare şi personal administrativ. La 1 Mai 1937 funcţionează următoarele instituţiuni:

I. – LEAGĂNUL PENTRU COPII SUGACI – funcţionează începând dela anul 1875, în care sunt adăpostiţi circa 20 copii săraci de muncitori, primind aci întreţinere hrană, ingrijire peste ziua întreagă dela 8 ore dimineaţă, până la 8 ore seara. Intreţinerea este gratuita.

II. – ŞCOALA ROM. CAT. PENTRU COPII MICI – a fost înfiinţată in anul 1893. Ea stă sub conducerea unei domnişoare cu diplomă specială având sub ordinele sale 39 copii unguri.

III. – ŞCOALA PRIMARĂ ROM. CAT. DE FETIŢE – a fost infiinţată în toamna anului 1867. Ea stă sub direcţia surorii Carola Antal având în cl. I–VII. total 156 de eleve.

Toate aceste instituţiuni sunt sub controlul şi administraţia episcopului romano-catolic de Oradea.

6. – **Institutul „Notre Dame de Sion"** – este situat în Bulevardul Regele Ferdinand Circumscripţia Olosig. El a fost înfiinţat in anul 1930 sub protectoratul Statului Român şi al episcopului Dr. Valeriu Traian Frenţiu. Ca local de şcoală s'a cumpărat cladirea cu un etaj al Societăţii de Regularea apelor Bărcăului, care fu transformat ridicându-se încă un etaj, precum şi vila depe acelaş intravilan dinspre Parcul Carmen Sylva. In acest institut, cu limba de predare franceză, funcţionează următoarele şcoli:

I. – SCOALA pentru COPII MICI, s'a deschis la 1 Sept. 1930. Ea este în continuă desvoltare. Limba de predare este franceza şi româna paralel. Copii se admit la această şcoală, dacă au vârsta de 4–6 ani. Numărul elevilor în prezent este de 24 băieţi şi fetiţe.

II. – ŞCOALA PRIMARĂ de FETIŢE este în funcţiune tot din anul 1930, în prezent având 4 clase în două sale de învaţământ: (I–II) cu 16 eleve şi (III–IV) cu 16 eleve; deci total 32 de eleve fac cursul primar la această şcoală franco-română.

III. – LICEUL de FETE s'a deschis tot în anul 1930. In prezent funcţionează deja cu toate clasele, având total 165 de eleve române şi de alte naţionalităţi. Limba de predare este cea franceză. In legătură cu liceul este şi internatul modern oferind elevelor toate conforturile necesare.

www.dacoromanica.ro

7. – ACADEMIA TEOLOGICĂ ROMANO-CATOLICĂ

Episcopia catolică de Oradea, fondată de Sf. Ladislau la anul 1091, preoţimea şi-o forma din tinerii crescuţi în şcolile capitulare de către profesorii canonici. Conciliul Tridentin (1545–1563) a adus hotăriri concrete referitor la modul creşterii clerului din biserica catolică. Aceste hotăriri aici, în urma războaielor continue, a disolaţiei interne de stat, precum şi a cuceririi Oradei decătre Turci, nu s'au putut executa. Astfel aceste hotăriri, – între cari cea mai importantă este aceea, că studenţii în teologie să fie crescuţi în Seminare teologice, – abia se aduce la îndeplinire, după recucerirea Oradiei dela Turci (1692). Deja episcopul Augustin Benkovich (1681–1702) face un lăsământ de 21.000 floreni, pentru seminarul teologic. Acest institut se înfiinţează de episcopul Nicolae Csáky (1737 – 1747) la 17 Febr. 1741 în casele vechi ale episcopiei (locul actualului palat comunal) în care a fost plasat până la anul 1780. Acest episcop a făcut pentru seminar o fundaţie de 13600 fl. Episcopul Csáky a cumpărat şi tipografie pentru Seminar.

PETRE DEJEU şi GHEORGHE RUSU

In anul şcolar 1907–1908 elevi de clasa IV-a la Gimnaziul Prémontréilor şi alumni, în uniformă, ai Seminarului Greco-Catolic din Oradea-Mare.

In acest Seminar teologic s'au crescut şi o parte din teologii romani, începând dela 1777. iar cei mai talentaţi au fost trimişi la Roma, ori la Viena, în Seminarul Sf. Barbara, etc. In anul 1780 Seminarul a fost mutat lângă Biserica Catedrală în edificiul său propriu, dela Şirul Canonicilor. Impăratul Iosif II. (1780–1790) dispune, că teologii să se crească în Seminare mari. Astfel Seminarul din Oradea, Intre anii 1784–1790, este desfiinţat, iar Seminariştii trimişi la Seminarul Central din Budapesta.

In anul 1790 Seminarul se redeschide iarăşi în Oradea-Mare.

www.dacoromanica.ro

Episcopul Francisc Kalotay (1787–1795) restaureaza aceasra importantă şcoală, făcând o fundaţie de 7000 floreni, suma ce să varsă în fondurile vechi ale Seminarului. Pe vremea lui s'a vândut şi tipografia, fiindcă Seminarul avea lipsă de mari cheltueli pentru refacere.

In anul 1806 s'a pus temelia edificiului de azi din dărnicia episcopului şi a capitulului.

In 1848 Seminarul devine casarmă militară şi dieceza abia il reprimeşte în 1851. Rectorul Magnific: Dr. Ioan Nogáll în anul 1859 înfiinţează o prea frumoasa capela pentru teologi. Toţi profesorii canonici au contribuit la inzestrarea bibliotecii acestei instituţiuni.

Teologii români dela anul 1912 nu locuiesc in acest Seminar, ci numai la lecţii urmeaza aici. Insă în urma realizării României-Mari, începând din toamna anului 1919, teologilor români li-se împlineşte dorinţa de a avea o academie teologică românească. Astfel Romano-catolicii au ramas singuri. In anii 1921–22 teologii sunt trimişi la Timişoara. Insa din anul 1922–23 Academia teologica din Oradea şi-a reluat activitatea. Limba de predare în această Academie a fost şi este şi azi cea latină. Numarul studenţilor în teologie este în cursul I, II, III, şi IV academic în total 20 sub conducerea rectorului: Dr. Iuliu Némethy, având mai mulţi profesori de specialităţi,

8. – **Şcoala Rom. Cat. pentru Copii Mici „Sântul Iosif"** – este situata în Colonia cu acelaş nume, în str. Sântul Iosif 1. Ea s'a dechis în localul nou propriu în ziua de 23 Mai 1937. Şcoala s'a zidit la înzistenţa Par. Francisc Zitzmann. Toate cheltuelile de întreţinere le suporta Biserica Rom. Cat. Conducătoarea este D-şoara Margareta Schmidt, având 40 de elevi.

9. – **Institutul Episcopal Rom. Cat. „Sântul Iosif"** – este situat în str. Ion Bratianu 16, circumscripţia Olosig. El a fost înfiinţat de canonicul Iosif Salamon, in anul 1781, pentru a servi de cămin baieţilor orfani. Clădirea de azi a fost însă zidită numai in anul 1868. In acest institut modern se primesc şi elevi solvenţi, cari cerceteaza vre'o şcoală secundară din localitate. In prezent el are 100 de alumni, cari cercetează gimnaziul şi liceul din Oradea. Guvernatorul institutului este Rev. P. Emeric Gyepes.

IV. – Şcolile Bisericii Reformate Calviniste.

Dupe expulzarea Turcilor din Oradea, multă vreme Calviniştilor nu li-s'a ingaduit, de catre episcopul catolic, să-şi facă

www.dacoromanica.ro

Sculpt. O. HAHN Foto Keresztesy

MONUMENTUL M. S. REGELUI CAROL II-LEA

INAINTEA ŞCOLII DE JANDARMI – ORADEA

8. – VI. – 1930.

www.dacoromanica.ro

organizație bisericească. Imparatul Iosif II. de Habsburg, prin ordinul de toleranță religioasa, în fine a permis și Calviniștilor să se reorganizeze în centrele reședința episcopală catolica. Astfel în Oradea, la 1 Ianuarie 1784, calviniștii, în curtea casei lui Tisza, din Parcul Ștefan-cel-Mare de azi, în șatră grecească, țin cel dintâiu serviciu religios, predicând celebrul predicator Keresztesi József. Dupe serviciul divin imediat se organizează școala triviala în casă pe chirie și aleg învățător pe Horváth György. Acesta facând conscrierea elevilor apți de școala, constata, ca sunt 76 baieți și 58 fetițe, deci total 134 elevi. Școala e în casa lui Oláh József în str. Valea Parisului, pe chirie lunara de 2 Fl. Rhén. In Martie 1784. s'a ținut examenul întâiu cu elevii. Școala aceasta s'a desvoltat mult în cursul vremurilor.

Incepând cu anul 1813 deja s'au organizat și clase gimnaziale, sub conducerea unui rector și mai mulți praeceptori, având în urmă 6 clase gimnaziale, conform acelor vremuri. Elevii absolvenți ai acestui gimnaziu cu 6 clase erau primiți la Ácademii și Universitați. Dar acest gimnaziu în urma regulamentului lui Thun în anul școlar 1852–53, din lipsa de bani, s'a disolvat: elevii trecând la gimnaziul catolic din Oradea, ori la cel reformat din Debrecen.

Școala primară reformata însă a ramas mai departe în funcționare, devenind școală capitala reformată, și în legătură cu ea, se desvoltă un gimnaziu cu 4 clase inferioare, ce funcționau în Olosig. In Orașul-Nou era o școală primară națională reformata de băieți și în Veneția Oradiei funcționa a treia școala națională calvina de băieți. In Olosig și în Orașul-Nou era școală separata de fete cu 70–80 de eleve.

Școlile aceste reformate au funcționat regulat pâna în anul 1868, când prin legea noua a învațamântului Art. XXXVIII. comunele sunt obligate a zidi școli primare. Astfel comuna Oradea zidind școlile frumoase din centrul orașului, Biserica reformata își închide școlile sale trimitându-și elevii la școlile comunale, pentruca Biserica să nu cheltuiasca atât de mult atunci, când comuna este obligată prin lege să deie instrucție tuturor elevilor de orice confesiune religioasă ar fi ei.

In anul 1905 s'a inființat la Oradea o școală normală reformată pentru Fete, care a funcționat până în anul 1924 și în legătură cu ea s'a deschis o școală primară de aplicație în anul 1907 care în anul școlar 1922–22 în cl. (I.–II.); III.; (IV.–V.) a avut total 178 de băieți și fetițe.

www.dacoromanica.ro

La 1 Mai 1937 pe teritoriul municipiului Oradea funcţionează următoarele şcoli reformate:

1. – **Şcoala Reformată pentru Copii Mici** – este situată în casa culturală reformată din Colonia Joşia. Sub conducerea lui Vékony Irén primesc instrucţie 30 de băieţi şi fetiţe reformate maghiare. Limba de conversaţie este cea maghiară.

2. – **Şcoala Primara Reformata No. I.** – este situată în str. Prefecturii 1, circumscripţia Olosig. Ea este continuarea şcolii primare de aplicaţie înfiinţată în a. 1907, având în prezent clasele I.–VII. mixte cu clasa V. A, B, instruind 7 învăţători şi directorul Béla Kiss, total 402 elevi.

3. – **Şcoala Primară Mixtă Reformată No. II.** – situată în str. Alexandrii 36, circumscripţia Oraşul-Nou. Aceasta şcoală s'a deschis în anul 1919 în localul cercului reformat. In anul şcolar 1922–23 a avut cl. (I.–II.) (III.–IV.) total cu 104 elevi. In prezent are tot cu aceaa organizaţie total 77 de elevi instruiţi de 2 învaţatoare. Directorul şcolii este Béla Kiss.

* * *

In anii 1919– 924 a funcţionat o şcoala primara mixtă reformată în str. Episcopiei 3. circumscripţia Veneţia, în oratoriul reformat, având 100 elevi. Dar ea s'a sistat din lipsa de bani.

4. – **Gimnaziul Reformat de Fete** – este situat în str. Prefecturii 1, circumscripţia Olosig. El s'a înfiinţat în anul 1919 primind de local clădirea, şcolii normale de fete, sistata în a. 1924. Gimnaziul de fete în anul 1922–23 a avut în 4 clase 218 eleve. In prezent tot în 4 clase are 83 eleve. Directoarea gimnaziului este D-na Elisabeta Karácsonyi.

V. – Şcoala Bisericii Luterane.

Biserica Luterana, conform spiritului ei de organizare, în tot locul, unde are enoriaşi în numar suficient, înfiinţează şcoală primara. Deşi în Oradea numarul Luteranilor este minimal, totuşi ei deja dela începutul organizarii bisericii lor şi-au înfiinţat o şcoală, pe care cu multă greutate o susţin şi azi. Iată istoricul ei:

Şcoala Primară Luterană – situată în str. Take Ionescu 26, circumscripţia Oraşul-Nou. Ea s'a înfiinţat în anul 1804 Iulie 1.,

www.dacoromanica.ro

când Luteranii din Oradea s'au întrunit şi au decis înfiinţarea şcolii, alegând rector-învăţător pe Ion Krätzer. In toamna acestui an se deschide primul an şcolar. Cei mai de seama învaţători ai acestei şcoli au fost: Ion Márton, care fu numit profesor la şcoala normală din Igló; Ludovic Winkler, care de aici trece director la şcoala civilă de băieţi din Oradea. Şcoala luterană din Oradea, în a. 1922–23 are cl. (I.–II.) şi cl. (III.–IV.) mixte cu 107 elevi. Din lipsa de bani, şcoala îşi sistă funcţionarea între anii 1925–1936. Ea dupe un repaus scurt se redeschide în anul 1937 cl. I.–IV. sub direcţia lui Ambarus Géza, are 22 elevi.

VI. – Şcolile Halei de Comerţ.

Organizându-se in Oradea societatea „Hala de Comerţ" pentru promovarea comerţului, ea totodată şi-a fixat drept scop educaţia şi instrucţia tineretului pentru comerţ, prin şcoli de specialitate. Astfel „Hala de Comerţ" azi susţine urmatoarele şcoli:

1. – **Liceul Comercial Societar de Băieţi** – situat în Aleea Gojdu, circumscripţia Oraşul-Nou. Şcoala a fost infiinţata in anul 1888 de Ion Nepomuc Proper, dar peste 3 ani a preluat-o Societatea „Hala de Comerţ". De atunci pâna a_i funcţioneaza fara întrerupere conformându-se legilor şcolare. Incepând din a. 1923 limba de predare este limba româna. Statul de plata însumeaza 840.000 Lei anual. In prezent are cl. V.–VIII. Sub direcţia lui Adolf Schustek: 5 profesori titulari, 2 prof. supl. şi 7 prof. angajaţi cu ora instruesc 83 de elevi.

2. – **Cursul Profesional Societar de Ucenici** a fost înfiinţată in a. 1885. Ea funcţioneaza in legatura organica cu Liceul Comercial având aceiaşi profesori şi ţinând leeţiile dupa amiazazi. Toţi ucenicii sunt fii de minoritari. Ea are total 40 de elevi.

3. – **Liceul Comercial Societar de Fete** – este situat în str. Zamfirescu 1. El a fost înfiinţat în anul 1914 de catre Hala de Comerţ din Oradea. In prezent această şcoala practica are clasele V.–VIII. total cu 78 de eleve. Directoara este D-na Magdalena Rado n. Kämpner, având 3 prof. tit. şi 3 prof supl. şi 3 angajate. Şcoala pe viitor va deschide şi clasele inferioare.

VII. – Diverse Şcoli Particulare.

Au existat în Oradea şcoli diverse susţinute de particulari. Dar ele au dispărut deodata cu susţinatorii lor. Dintre şcolile

www.dacoromanica.ro

particulare cea mai celebra era Şcoala Primară şi Secundara a lui Adolfiu Auspitz, al cărei renume s'a păstrat multă vreme în memoria Orădenilor. Ea a funcţionat în anii 1874–1903. Azi însa funcţionează şcolile ce urmează:

1. – **Şcoala de Copii Mici sistem Montessori** – este situată în str. Delavrancea 17. Ea a fost înfiinţată cu aprobarea ministerului educaţiunii naţionale în a. 1931 de către profesorul Adolfiu Szilágyi, dupe sistemul italiencei Mariei Montessori. Limba de predare este limba germană şi română. In prezent şcoala este condusă de Văd. Edit Szilágyi la secţia germană şi Irma Cuţic la secţia română. Şcoala are total 25 de elevi in vârsta de 3–6 ani.

2. **Şcoala de Copii Mici C. A. O. – A. P. – C. F. R.** – este situată in Bulevardul Regele Ferdinand 73. circumscripţia Olosig Ea a fost înfiinţată în anul 1936 anume pentru copilaşii funcţionarilor şi personalului de C. F. R. din Oradea. Localul şcolii este nou şi ocupa loc între zidurile şi locuinţele funcţionarilor C. F. R. din localitate. Conducatoarea şcolii este D-na Morariu, având 40 de elevi. Toate cheltuelile le plateşte Casa Muncii C. F. R. din Bucureşti.

3. – **Şcoli de educaţie artistica.** – In Oradea particularii susţin cursuri şi şcoli de educaţie artistica. Astfel avem:

I. ŞCOALA PENTRU DESEN, PICTURĂ ŞI ARTĂ APLICATĂ – susţinuta de Mauriţiu Barát, Edmund Mikes, Roman Mottl şi Adalbert Várady. care a prosperat în anii 1918–1930.

II. – ŞCOALA PENTRU ARTIŞTII TEATRALI – înfiinţata prin ord. Min. Cultelor şi Artelor No. 45947–1923 pentru formarea unor buni artişti dramatici şi lirici pe seama teatrelor din ţara. Şcoala era sub direcţia lui Elemér Heténi, având 20 de elevi.

III. ŞCOLI DE MUZICĂ – sunt mai multe, din cari menţionam Şcoala D-nei Dr. Ştefan Marcuş pentru canto şi piano. Şcoala D-nei Lola Dr. Pallady pentru cânt artistic, Şcoala D-nei Al. Patzkó, şcoala de vioară a D-lui Béla Schmelzer şi a D-lui Iosif Weisz etc. etc.

IV. – ŞCOLI DE GIMNASTICĂ – întreţin D-nii Alexandru Orban şi Lehoczky dupe metoda şi programele cele mai noui din ţarile moderne apusene.

V. – ŞCOLI DE DANS ŞI MIŞCARE RITMICĂ – susţine D-na Margareta Mureşianu n. Antalffy şi D-l. Marcel Ionescu.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

VIII. — Şcolile Comunităţii Israelite Ortodoxe din Oradea.

Ascultă Israel, Domnul Dumnezul nostru, Domnul, UNUL este.

שמע ישראל יהוה
אלהינו יהוה אחד

Lăudat fie numele glorioasei sale împărăţii în vecii vecilor.

ברוך שם כבוד מלכותו
לעולם ועד

Aceste sunt cele mai sfinte cuvinte pentru întreg neamul lui Israel, ori unde ar fi el resfirat de valurile sorţii şi între orice împrejurari ar trăi el. Ideea Monoteismului a fost purtată cu glorie de către Israel de cinci mii de ani încoace. Ea a triumfat în Occidentul Pamântului.

Organizaţi în jurul acestei idei, Israeliţii, aici, în Oradea-Mare înfiinţează Sfânta Reuniune Chewra-Kadischa, în anul 1730, care formează temeliile Comunităţii israelite de azi. Ei ţin rugăciune într'un templu modest, care era o casă simpla pe vatra templului, azi Jeşiva din Calea Victoriei, întemeiat la 5 August 1762.

Incepând dela anii 1782, au şcoala primară, ce stă în serviciului sinagogei, care o adaposti şi întreţinu. Şcoala aceasta are tot mai mulţi şi mai mulţi elevi. In legătură cu ea s'a infiinţat gimnaziul şi mai apoi şcoala de talmudişti.

Evreii, în sec. XVIII. aveau primarul lor comunal în cartierul Oradea-Subcetate, dar organizându-se Comunitatea religioasă Israelita, ei se grupează în jurul preşedintelui Comunităţii, iar primăria se desfiinţeaza. Dintre preşedinţi cel mai activ a fost Iosif Reich, mare fabricant, sub a cărui conducere pela anul 1923 a prosperat comunitatea şi actualul preşedinte Alex. Ullmann, care cauta sa consolideze starea materială a comunităţii.

Cheltuelile cele mai mari le are Comunitatea religioasă, cu întreţinerea spitalului, cheltuelile şcolare, salariul rabinatului, ajutorarea saracilor, etc. Această comunitate şi-a construit clădiri impunatoare, a căror valoare azi face peste 100 de milioane de Lei. Intru acoperirea cheltuielilor, comunitatea religioasa israelita primea ajutoare dela Stat şi dela municipalitate. Aceste ajutoare azi nu se mai dau. deoarece budgetul Statului şi acela al municipiului Oradea sunt prea încarcate cu cheltuieli culturale reclamate de vremurile extraordinare de refacere a Ţarii. Iată aceasta este rezultatul unei munci dintre anii 1762–1937, care a pornit dela actul istoric, ce urmeaza :

www.dacoromanica.ro

LITERILE FUNDAȚIONALE
ALE CELUI MAI VECHIU TEMPLU ISRAELIT DIN ORADEA. DATATE DIN ZIUA 5, LUNA AV. ANUL 554 CALCULUL MIC ADECĂ 5 AUGUST 1762.

„Intrunindu-se comitetul poporului, împreună cu Rabinul-Șef și cu mai mulți membri ilustri ai Comunității israelite, s'a decis cu unanimitate: având în vedere, că templul și casa noastră de rugăciuni este gata să se surpe și pe vatra ei, cu ajutorul lui Iehova, suntem nevoiți a zidi una nouă; însă de mijloacele principale nu dispunem, adică de banii necesari: deci vom contracta un împrumut. Totalul împrumutului va fi de 1500 (una mie cinci sute) Floreni de Rin, pe cari îi vom ridica dela Reb. Jizchok, locuitor în Carei, care este fiul lui rabbi Ozer, fiei-i memoria binecuvântată, care a făcut o fundație eternă din averea sa pentru ajutarea savanților talmudiști, cari studiaza în Bes-Hamikdosch. Dobânzile fac anual 90 Fl. R.. plătite în două rate semestriale. Am discutat asupra sursei, din care vom plăti acești bani și am creat urmatorul fond:

Ctitorii cedakah 50 Fl., Chevra-Kadischa 5 Fl., cassa comunității religioase 15 Fl., sumă ce se va plăti în Debrecen, jumătate la târgul de Sf. George, jumatete la cel de Sf. Mihail și încă ctitorii cedakah să plateasca totdeauna 25 Floreni, Chewra-Kadisa 5 Fl. casieria comunității religioase 15 Fl. și aceasta așa să fie în fiecare an. Toate aceste noi subsemnații le promitem și ne deobligăm a le satisface noi, copiii noștri, copiii copiilor noștri, până la sfârșitul generațiilor vom plăti aceste dobânzi menționatului rabbi Jizchok, sau plenipotențiaților sai și urmașilor sai legitimi, pentrucă din aceste sa ajute savanții talmudiști, cari învața în școala lor Bes-Hamikdosch. Și capitalul va ramânea în mâinile noastre până atunci, până cand va sosi Sfântul nostru Mesia. Dacă oricine copiii noștri, sau copiii copiilor noștri, până la sfârșitul generațiilor, ar voi sa schimbe aceasta deciziune a noastra, aceea schimbare o declarăm de invalabilă, exceptând cazul, dacă o adunare generală ulterior ar gasi alt fond pentru plata dobânzilor, atunci acel fond va fi valabil. Ca semn etern și dovadă, noi, subsemnații membri ai Comitetului comunității și Rabinul-șef și câțiva membri ilustri ai comunitații și împreuna cu comitetul dela Chewra-Kadischa venim și subsemnăm acest act,

în Oradea-Mare, în ziua de azi înainte de Sâmbata, ziua 5, luna Av, anul 554 după calculul mic.

In semn de amintire am transcris acest document în cartea de Procese-verbale ale Comunității în a doua zi înainte de Chanuca, când s'a sfințit templul în anul 556 dupa calculul mic"

www.dacoromanica.ro

Acesta este cel mai vechiu document, din arhiva comunității israelite, scris cu litere hebraice. Templul acesta azi este jeșiva, pentrucă alături de el s'a zidit în a. 1855 un templu mai mare, care poate adăposti de 4 ori atâția enoriași.

In prezent școlile israelite din Oradea au următoarea organizație și funcționare:

1. – **Școala Primară Confesională Israelită Ortodoxă de Băieți** – este situata în Piața Mihai Viteazul 1, Circumscripția Orașul-Nou. Ea a fost înființată în anul 1782 și dupe multe schimbari, azi stă în clădirea cu un etaj din curtea templului israelit ortodox. In anul 1922–23 a avut 4 clase cu 232 de elevi sub direcția lui Marc Biró. In prezent are în 4 clase total 173 de elevi.

2. – **Școala Primară Confesională Israelită Ortodoxă de Fete** – este situată în str. Cuza Vodă 2, circumscripția Orașul-Nou, Ea este înființată în anul 1897 în clădirea noua cu un etaj, unde funcționeaza și azi. In anul școlar 1922–23 a avut 241 de eleve sub direcția lui Marc Biró. In prezent are în 4 clase 186 de eleve.

3. – **Gimnaziul Confesional Israelit Ortodox de Băieți** – este situat în Piața Mihai Viteazul 1, circumscripția Orașul-Nou. El a fost înființat în anul 1888. In anul școlar 1922–23 a avut în 4 clase total 203 elevi sub direcția Marc Biró. In prezent are 192 de elevi in cele 4 clase. Limba de predare este cea româna și hebraica.

4. – **Gimnaziul Confesional Israelit Ortodox de Fete** – este situa. în str. Cuza Vodă 2, circumscripția Orașul-Nou. El a fost înființat în anul 1897. In anul școlar 1922–23 a avut total, în 4 clase, 283 de eleve. In prezent are 195 de eleve în 4 clase. Directorul școli este Marc Biró, conducând aceasta școala cu ajutorul unei subdirectoare.

5. – **Școala Confesionala Ortodoxă pentru Talmudiști** – este situată în str. Cuza Vodă 39, circumscripția Orașul-Nou. Fondatorul școlii esre Maurițiu Fuchs, șef rabinul ort. izr. din Oradea. Ea s'a deschis în anul 1900. Elevii ei sunt absolvenți de 4 clase primare. Cursul de studii durează 5 ani și după absolvire elevii primesc certificat de învațători pentru legea mozaică și talmud. Absolvenții acestei școli se admit la școala de rabini din Cluj:

www.dacoromanica.ro

unica şcoală de teologie israelita ortodoxă mai înaltă din România. In anul şcolar 1922–23 ea a avut 120 de elevi In prezent sub direcţia lui Israel Fisch, şcoala are 74 de elevi.

IX. – **Şcolile Comunităţii Israelite de Rit Occidental din Oradea**

Israeliţii de rit occidental sunt organizaţi în Oradea din anii 1861–1869. Fi s'au scindat din israeliţii ortodoxi prin introducerea unor radicale înovaţii în cultul extern mozaic. Dar ei stau tot pe baza torelor. Clădindu-şi sinagogă frumoasă, în anul 1878, ei înfiinţează mai târziu şi instituţii culturale: azil pentru evreii batrâni, orfelinat de băieţi şi şcolile ce urmează:

1. – **Şcoala Primară Israelită de Rit Occidental pentru Băieţi şi Fete.** – este situat în strada Regele Carol II. 11. circumscripţia Olosig. Ea fu înfiinţată în a. 1903 de către comunitatea isr. de rit occidental. In anul şcolar 1922–23 a avut în 8 clase mixte total 296 de elevi, băieţi şi fete. Limba de predare este română şi hebraica. Directorul şcolii este Desideriu Sebestyén. In prezent şcoala are în clasele I., II-B., II-F., III-B., III-F., IV. total 150 de elevi.

2. – **Liceul Confesional Israelit de Băieţi „Dr. Leopold Kecskeméti" Cu drept de Publicitate** – este situat în str. Gh. Bariţ 1., circumscripţia Olosig. El s'a înfiinţat în anul 1920 prin Ordinul Resortului Cultelor şi instrucţiunii No. 17.432–1920 şi comunicat prin adresa Direcţiunii Reg. a Invăţământului No. 3.088 din 20 Sept. 1820. Acest liceu s'a înfiinţat de către comunitatea israelită cu banii adunaţi dela enoriaşi de şef-rabinul Dr. Leopold Kecskeméti, al cărui nume de patron îl poartă. La început institutul a funcţionat în clădirea Şcolii Normale Reformate de Fete. Clădirea nouă de acum a fost zidită în a. 1924. Liceul a avut în anul şcolar 1922–23 cl. I.–VII. total 393 de elevi, iar la 1 Mai 1937 sub direcţia Profesorului Ernest Salamon are 316 elevi. Limba de predare este limba română şi hebraica pentru religie.

3. **Şcoli Militare şi de Jandarmi.**

I. – LICEUL MILITAR DIN ORADEA. – In Oradea dela anul 1898, există o şcoală militară secundară situată în frumoasa Grădină „Rhedey". Dar azi numai funcţionează, pentrucă Statul Român între anii 1919–1937 aici organiza cursuri pentru subofiţeri şi tot aici are instalat comandamentul garnizoanei

www.dacoromanica.ro

Oradea. Jn nnii ce vor urma aici se planueşte organizrea unui nou liceu militar numit depe numele ducelui Menumorout, al cărui istorie este expusă la paginele 16–52 ale prezentei lucrari

II. – ŞCOALA DE JANDARMI „REGELE CAROL II." – Pentru a da o bună înstrucţie Jandarmeriei, aici la Oradea s'a deschis în a. 1890 o şcoală specială, ın localul depe vatra Şcolii Primare Urbane de Stat Nr. X. din strada Mărăşti 15. Dar acest local a devenit neincăpător. Astfel în anul 1916 s'a construit noua „Şcoală de Jándarmi" din Calea Dorobanţilor 5, care este cea mai monumentală şcoală de Jandarmi din România, cu capacitate de primire pentru 1500 de elevi jandarmi. In prezent şcoala stă sub comanda Lt. Col. Gheorghe Iliescu, şi are 800 de elevi jandarmi.

BIBLIOGRAFIA

ce verifică şi completează datele acestui capitol şi care poate servi de izvor bun pentru autorii unor lucrări similare referitoare la municipiul Oradea.

*** *Toate anuarele şcolare* editatc de direcţiunile şcolilor, in cursul anilor 1848–1936 in *Oradea*, ce se gasesc „Bibliographia Byhoriensis – Collectio professoris Petri Dejeu, Magno Varadini".

Prof. Cornel Sabó: Şcoala Normala Diecezană Gr. Cat. din Oradea, in revista „Vestitorul" No. 12 din Iunie 1927.

Dr. Aloisie L. Tautu: Crampeie din inceputurile învăţamântului primar in dieceza Orazii, in revista Vestitorul, Anul III. No. 12. din 15 Iunie 1927. *Oradea*, (pag. 25–32 pe baza actelor din arhiva dieczana).

Prof. Vasile Bolca: Şcoala Normala Româna Unita din Oradea 1784–1934 *Oradea*, 1934 Tipogr. „Scrisul Românesc" 8⁰, pag. 284.

Nicolae Firu: Date şi documente cu privire la istoricul şcoalelor române din Bihor, *Arad*, 1910. Tip. Diecezană. 8⁰, pag. 146.

Prof. Ion Georgescu: Şcoala Normala Româna Unita din Oradea.

Krausz Godefréd László: A Nagyvaradi Tanintézetekre vonatkozó Történelmi és Statisztikai Adatok, *Nagyvarad*, 1867, Tichy Ákos könyvnyomdájából.

Kőszeghy József: Nagyvarád varos közintézményeiről és közmüveiről *Nagyvárad*, 1913, Lévai Könyvnyomda R. T.

Şipoş Orban: Biharvármegyei Népnevelési Egyesület Története, *Nagyvárad*, 1909 Láng József könyvnyomdája.

Lakos Lajos: Nagyvarad multja és jelenjéből, a városi levéltár adatai alapján, *Nagyvárad*, 1904, Eerger Sámuel Könyvnyomdája.

Şipoş Orban: Biharvarmegye népesedési, vallási nemzetiségi és közoktatási szempontjából *Nagyvárad*. 1903 Szent László nyomda.

Keresztesi József Egykoru eredeti naplója 1748–1809 évekre *Budapest*, 1882 Rath Mór kiadása

Mecenseffy Emil: Nagyvaradi róm. kath. iskolak, *Nagyvárad*, 1879, (Bibliot. Episc. Gr. Cat. Oradea No. 3850.)

www.dacoromanica.ro

TABLOU STATISTIC

de Şcolile, Invăţătorii, Profesorii şi elevii din Oradea

Situaţia dela 1 Mai 1937.

I. – Şcoli susţinute de Statul Român

1. – Şcoli pentu Copii Mici	12	cu	16 inv. şi	611 elevi
2. – Şcoli Primare de Stat	14	cu	102 prof. şi	4081 „
3. – Cursuri Profesionale Muncitoreşti	2	cu	17 prof. şi	1135 „
4. – Şcoli Normnle de Inv.	2	cu	37 prof. şi	392 „
5. – Şcoli Secundare	4	cu	68 prof. şi	1573 „
6. – Şcoli Practice	5	cu	65 prof. şi	663 „
Total: Şcoli	39	cu	305 inv. prof.	8455 elevi

II. – Şcoli susţinute de Particulari

1. – Şcoli pentru Copii Mici . .	8	cu	10 inv. şi	303 elevi
2. – Şcoli Primare	17	cu	60 inv. şi	2059 elevi
3. – Cursuri Profesionale	3	cu	11 prof. şi	144 elevi
4. – Şcoli Normale	3	cu	20 prof. şi	394 elevi
5. – Şcoli secundare	7	cu	39 prof. şi	1295 elevi
6. – Şcoli Practice	2	cu	14 prof. şi	161 elevi
7. – Academii	3	cu	21 prof. şi	144 elevi
Total: Şcoli	43	cu	175 inv. prof.	4500 elevi

III. – Şcoli Militare şi de Jandarmi

1. – Liceul Militar din Oradea . . . . . .
2 – Şcoala de Jandarmi „Regele Carol II." . . . cu 800 elevi

Total 2 şcoli prof. ofiţ. şi cu 800 elevi Jandarmi

Total General: Şcoli 84 cu 480 inv. iş profesori cu 13755 elevi

www.dacoromanica.ro

Program Politico-Cultural
pentru promovarea municipiului Oradea.

In vederea realizărilor apropiate, pe teritoriul municipiului Oradea, se văd necesare următoarele lucrări:

1. Biserica Catedrală Româna Unită Gr. Cat. din Piața Unirii trebuie făcută liberă de Casa Kovács, care va fi dărimată. Vatra aceasta total să se predea Episcopiei Gr. Cat. pentru a face un parc in jurul Catedralei, care va primii spre front două turnuri noii.

2. Episcopia Română Ortodoxă va clădi o catedrală nouă, dar la loc potrivit, înconjurat de parc. Clădirea trebuie să fie monumentală și sa intreacă chiar și pe Agia Sophia din Istambul.

3. Universitatea a 5. din România se va inființa la Oradea, ca și continuarea Academiei sistate.

4. Municipiul Oradea va legă de sine prin rețeaua de tramway comunele Seleuș, Sân-Mărtin, Sânt-Andrei, Episcopia-Bihorului și comuna Bihor. Astfel Oradea va devevi oraș balnear, având in sânul ei Băile-Episcopești și Băile-Felix.

5. Liceul Militar „Ducele Morout" trebuie redeschis in fosta școală de cadeți.

6. Episcopia Catolică va putea inființa un liceu catolic, iar cea reformată un liceu reformat și o Academie de teologie reformată.

Toate aceste realizări, precum și importantele infăptuiri pe teren agricol, vinicol, industrial și comercial, vor da un nou avânt pentru desvoltare municipiului Oradea.

www.dacoromanica.ro

ANEXE

I. – Hărți în Text.

Pagina

1. Provincia Crișiana și Invaziunea Barbarilor (211–678). . . 17
   Dupe A. D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Trajana Vol. II. București.

2. Bihorul Ducelui Menumorout și Ducatele Române . 18
   Dupe A. D. Xenopol Istoria Românilor din Dacia Traiana Vol. II. București.

3. Planul cetății Oradiei și Imprejurimii în secolul XI–XX-lea 33
   Desen original de profesor Petre Dejeu dupe descrierile istoriografilor contemporani.

4. Ducatul lui Menumorout cu cetatea BYHOR . . . 75
   Desen în tuș de Const. Popescu, fecit M-Varadini 20 v 1933

www.dacoromanica.ro

II. — Gravure și Ilustrațiuni.

Pagina

1. Armoariile – Omagiu lui Dr. Gh. Miculaș 7
2. Portretul lui Dr. Gh. Miculaș 9
3. Regele Decebal și Impăratul Trajan 14
4. Inscripția romană dela Debrețin 15
5. Morout Dux Crisianae 16
6. Ducele Menumorout domnitor al Crișianei 18
7. In cetatea Byhor Menumorout refuză pe solii Unguri . 21
8. Plutași pe Crișul Repede în padurea Igfonului și cetatea zinelor 23
9. Cetetea Bihorului asediată de Unguri în a. 896 d. Cr. 25
10. Castelul Ducelui Menumorout 27
11. Monumentul milenar din Bihor 32
12. Cetatea Oradiei asediată de Turci 35
13. Cetatea Oradiei asediată de Austrieci și recucerita . . 37
14. Eșirea Turcilor din cetatea Oradiei sub comanda lui Pașa Mehemed 39
15. Sigilul prefecturii județului Bihor 40
16. Stema Municipiului Oradea 41
17. Murii și poarta cetății Oradi i 43
18. Stema județului Bihor 45
19. Ruinile cetății Finișului 47
20. Poarta, Murii și șanțurile cetății Oradiei dinspre Nord 49
21. Cetatea Oradiei din vedere aeriană în a. 1933 lea . . 51
22. Stema regala română 53
23. Apoteoza latinității păgâne și creștine 66
24. Altarul culturei romane 67
25. Lupoaica lui Romulus și Remus 71
26. Evanghelia și Tiara Papilor 76
27. SS. Cirill și Metodiu 78
28. Catedrala Romano-Catolica din cetatea Oradea . . . 82
29. Biserica Romano Catolica din Haieu 86
30. Cană din catedrala S. Ladislau 87

www.dacoromanica.ro

Pagina

31. Cetatea Oradiei în sec. XV-lea 88
32. Papa Innocenţius şi călugării 89
33. Biserica Romano-Catolică din Borod 90
34. Cârja episcopului Perényi 91
35. Sigilul episcopului Szatmári 92
36. Episcopul Andrea Scolari 93
37. Monumentul episcopului Thurzó 94
38. Impăratul Sigismund de Luxemburg şi Regele Vladislav la Oradea 95
39. Johannis de Zapolia 96
40. Fr. George Uttisenovich Martinusius 97
41. Impăratul Sigismund de Luxenburg 99
42. Ritul probei cu foc – Oradea 102
43. Episcop Ion Vitéz şi Ianus Pannonius 103
44. Arhiepiscop Nicolae Oláh 104
45. Episcop Francisc Forgách 105
46. Biserica Romano-Catolică din Cacuciul Nou . . . 106
47. Biserica Romano-Catolică din Tileagd 107
48. Petru Pázmány 118
49. Francisc de Rhédey 119
50. Sanctuarul Caaba 120
51. Profetul Mohamed 121
52. Iscălitura lui Paşa de Oradea 121
53. Inchinăciunile Mahomedanilor în Oradea 122
54. Inchinăciunile Mahomedanilor în cetatea Oradiei . . 123
55. O pagină din Coran 124
56. Cetatea Oradiei cu Moschee în medalion 125
57. Innocenţius P. P. XII. 127
58. Episcopus Augustinus Benkovich 131
59. Cardinal-Episcop Emeric Csáky 132
60. Rezidenţa, şcoala primara, gimnaziul Iezuiţilor – Oradea 133
61. Profesorul român jezuit Vasile Dobra 134
62. Clemens XIV. P. P. 136
63. Şcoala Primara, archigimnaziul Catolic 1788. – Oradea 137
64. Biserica, rezidenţa, gimnaziul Premontreilor 139
65. Profesorii premontrei între elevi 141
66. Profesor Mihail Dominic Szilágyi 142
67. Profesor Alexandru Roman 144
68. Iustin Popfiu 146
69. Membrii Academiei Române 147
70. Amvonul revistă de predici 148

www.dacoromanica.ro

Pagina

71. Alexandru Roman – biografie 149
72. Dr. Const. Pavel 150
73. Alex. Mihuţiu 151
74. Augustin Maghiar 151
75. Episcop Paulus Conte Forgách 152
76. Catedrala Rom. Cat. 153
77. Şcoala Normală Catolică 158
78. Şcoala Normală Rom. cat. 1924. 159
79. Episcopus Adamus L. B. Patachich 161
80. Vilhelmus Fraknói 162
81. Laurenţius Card. Schlauch 163
82. Canonic Vinc. Bunyitay 164
83. Sigilul Impăratesei Maria Terezia 166
84. Pius VI. Pont. Max. Rom. 167
85. Iniţiale. S. Athanasios 168
86. Episcop Moise Dragoş 172
87. Şcoala Normală Gr. cat. – Oradea 173
88. Seminarul Tinerimii Unite Oradea 174
89. Seminarul Tinerimii Unite Oradea 175
90. Internatul de Băieţi şi Liceul Beiuş 176
91. Liceul „Samuil Vulcan" Beiuş 177
92. Episcop Samuil Vulcan 179
93. „Vestitorul" revistă religioasa 181
94. Gh. Şincai, Petre Maior, Samuil Micu Klein 183
95. Episcop Ignaţie Dărăbant 184
96. Corpul Profesoral Gr. cat. Beiuş 185
97. Papa Leone XIII. şi episcopii Români 186
98. Jubileul Liceului „Samuil Vulcan" din Beiuş 187
99. G-ral Berthèlot şi Ministrii primesc defilarea în Beiuş . 189
100. Liceul de Fete – Beiuş 191
101. Oradea sec. XVIII-lea 193
102. Rezidenţa episc. Gr. cat. Oradea 194
103. Catedrala Română Unita 195
104. Dr. Demetriu Kiss 196
105. Dr. Gelu Egry 198
106. Dr. Sava Marta 198
107. Catedrala Română Ortodoxa – Oradea 203
108. Iconostas din Catedrala Ort. 207
109. Podul de lemn din Piaţa Unirii 209
110. Tablele comemorative ortodoxe 210
111. Rezidenţa Episc. Rom. cat. 214

www.dacoromanica.ro

Pagina

112. Biserica Catedrală Rom. cat. 215
113. Dr. Demetriu Radu şi colegii săi de şcoală 219
114. Episcop Roman Ciorogariu 220
115. Episcop Ştefan Sulyok 228
116. Predicatorul Adventíst I. Gaspár 231
117. Botezul baptiştilor din Râpa 233
118. Rugaciunea baptiştilor 234
119. Şcoala Primară „Alex. Roman" din Aușeu 235
120. Tabla Comemorativă din Aușeu 236
121. Internatul liceal din Beiuş 237
122. Gimnaziul din Salonta 238
123. Şcoala Normală din Beiuş 240
124. Prof. Dr. Ion Ardelean 242
125. Prof. Camil Sălăgean 243
126. Călugarii Agustinieni Asumpţionişti din Beiuş . . . 244
127. Prof. Elisa Dr. Pavel 246
128. Calugariţele Oblate Asumpţioniste – Beiuş . . . 247
129. Internatul Gr. Ort. Român – Beiuş 248
130. Şcolile din Oradea 253
131. Şcoala Primara Nr. 1. – Oradea 258
132. Gimnaziul „Alex. Roman" – Oradea 264
133. Liceul „Emanuil Gojdu" 266
134. Seminarul Tinerimei Române Unite – Oradea . . . 282
135. Sfântul Ion dela Salle 283
136. Şcolile evreeşti din Oradea 295
137. Monumentul regelui Carol II. – Oradea 301

www.dacoromanica.ro

III. — Documente.

Pagina

1. Text istoric in loc de Literile Fundaționale ale Episcopiei Rom. Cat. de Oradea 83
2. Epistola lui Papa Innocentius III. catre episcopul latin de Oradea in cauza Românilor, la 16 Aprilie 1204 . . 88
3. Scrisoarea lui papa Gregorius XI. din a. 1377 in cauza Românilor greco-catolici catre arhiepiscopul de Colocea 89
4. Diploma episcopului Gh. Szatmári, prin care confirma drepturile lui Dan arhidiaconul Român Unit Greco-catolic din Şeghişte-Beiuş in a. 1503 . . . 91
5. Epistola prepozitului Jezuit din Viena catre capitulul latin in cauza deschiderei şcolilor din Oradea 130
6. Bulla „Indefessum" despre întemeierea Episcopiei Greco-catolice din Oradea 168
7. Eudoxiu de Hurmuzaki: Documentul IV. din Vol. XV. de documente privitoare la istoria Românilor referitor la starea religioasa a Românilor din Bihor pela a. 1753 199
8. Legea infiinţarii Episcopiei Române Ortodoxe de Oradea 221
9. Literile de aprobare ale Ministerului Cultelor referitor la alegerea de episcop reformat in Oradea a lui Ştefan Sulyok 229
10. Literile fundaționale despre contractarea unui împrumut pentru zidirea celui mai vechiu templu israelit in Oradea 297

www.dacoromanica.ro

IV. — Texte Originale în Fotolitografie.

Pagina

1. Symbolum Apostolorum (latin) 73
2. Symbolul Apostolilor (slav) 79
3. Fragmente de Tipăritura din Oradea, 8 pag. 109–117
4. TO SYMBOLON TIS PISTEOS 201
5. Textul grec-slav-roman depe tablele din Biserica Româna Ortodoxă din Oradea 221
6. Textul slav-grec-român al Jordanului 218

www.dacoromanica.ro

TABELA BIBLIOGRAFICA

despre lucrările publicate în anii 1919–1937, în cont propriu sau în editura librarilor și tipografilor editori, de:

PROFESOR PETRE DEJEU

fost Consilier Cultural al Municipiului Oradea și Inspector al Învățământului Secundar pentru Regiunea Școlară II. Oradea: județele Bihor, Sălaj, Sătmar și Maramureș

1. **Román Nyelvtanfolyam,**

Berlitz–Schidloff módszer, tiz füzetben, Oradea-Mare, 1919, Tipografia Transilvania, în colaborare cu P. Fodor, form. 8^0, pag. 320. (Bibliot. Acad. Rom. București No. I 120 011). Editura Tipogr. Transilvania.

2. **Dicționar Maghiar-Român,**

Oradea-Mare, 1919, Tipografia Transilvania, în colaborare cu P. Fodor, form. 16^0, pag. 96, (Bibliot. Acad. Rom. București No. 3–I–1933/D. 6. 1933). Edit. aut.

3. **România Története,**

középiskolák használatára. Oradea-Mare, 1920, Tipografia și Libraria Românească, în colaborare cu V. Candrea aprobata de Min Instr. Dir. Grală Cluj cu No. 24589–1920, (Bibliot. Acad. Rom. București No. II. 116 991). Editura Librăriei Românești din Oradea.

4. **România Földrajza,**

középiskolai használatra, în colaborare cu Prof. univ. Dr. V. Meruțiu, aprobată de ministerul. Instrucțiunii Dir. Generală Cluj; „Uj Világ" lapkiadó vállalat kiadása, Cluj–Kolozsvár, 1920, form 8^0 pag. 112. (Bibliot. Acad. Rom. București No. I. 116 207) Editura Soc. „Uj Világ"

www.dacoromanica.ro

5. **Județul Bihor și Oradea-Mare,**

curs de geografie pentru clasa II.–III. primara. Aprobată de Ministerul Instr. Publ. No. 32856–1920, in colaborare cu Dr. Leontin Pallady și Ion Corbu–Silaghi, Oradea-Mare 1921 form 8^0 pag. 46. (Bibliot. Acad. Rom. București No. II. 116871). Editura „Librăriei și Tipografiei Românești" din Oradea.

6. **Bihor Vármegye Földrajza,**

elemi isk. II.–III. oszt. számára, aprobata de Minsterul Instrucțiunii Publice No. 32857–1920, in colaborare cu Dr. Leontin Pallady și Ion Corbu-Silaghi, Oradea-Mare, 1921, form 8^0 pag. 46, (Bibliot. Acad. Rom. București No. II. 116870). Editura „Tipografiei și Librariei Românești S. A." din Oradea.

7. **Viața și Faptele Eroice ale Viteazului General Trajan Moșoiu,**

Tipografia Transilvania, Oradea-Mare, 1924, form 8^0 pag. 18. (Bibliot. Acad. Rom. București No. II. 116922) Editura autorului.

8. **Așezămintele Culturale din Municipiul Oradea și Județul Bihor.**

Monografia Municipiului Oradea și Județului Bihor, Vol. I. – Oradea, 1926, Tipografia Transilvania, form. 8^0, pag. 336. (Bibliot. Acad. Rom. – București No. 229. D. 926). Editura autorului.

9. **Instituțiunile Culturale din Municipiul Oradea și Județul Bihor.**

Monografia Municipiului Oradea și Județului Bihor, Vol. II. – Oradea, 1937, Tipografia Franklin, form. 8^0, pag. 320. (Bibliot. Acad. Rom. București, la indicele P. Dejeu). Editura autorului.

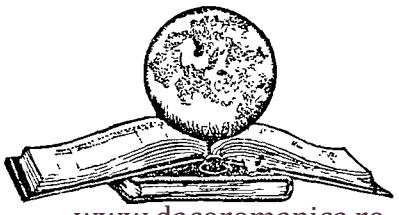

www.dacoromanica.ro

Tabla de Materii.

Pagina

Omagiu lui Dr Gheorghe Miclaş 7
Cuvânt Inainte 11

Capitolul I.

Cetaţile Medievale depe Teritoriul Judeţului Bihor.

1. Cetatea Bihorului 15
2. Cetatea Oradea-Mare şi oraşul din jurul ei 33
3. Cetatea Finiş-Feneş lângă Beiuş 42
4. Cetăţi şi castele istorice mai mici 42
5. Formarea judeţului Bihor şi statistica lui . 44
6. Numele de Crişiana, Bihor şi Oradea . . . 49
7. Morminte de domnitori pe teritoriul judeţului Bihor . . 52
8. Tabela sinoptica despre recensământul din comunele judeţului Bihor pe 29 Decemvrie 1930 53

Capitolul II.

Şcoala, Invăţământul şi Cultura Generala pe Teritoriul Judeţului Bihor.

1. Cultura Daco Română Păgâna în Crişiana 67
2. Creştinismul Roman în Bihorul ducelui Morout şi a strănepotului său a ducelui Menumorout (400–900 a. Cr). 72
3. Biserica Creştina Bulgara lá Românii din judeţul Bihor (900 – 1700) 77
4. Episcopia Romano-Catolică de Oradea ca focar de cultura latina şi civilizaţie romană creştina în parţile Bihorului (1091–1566) 83
5. Cultura Şcoala şi invăţamântul sub protestantismul Ungar din Oraşul Oradea şi judeţul Bihor (1566–1660) . 106
6. Stăpânirea şi Cultura Izlamilor în medievala cetate a Oradiei-Mari şi în judeţul Bihor (26 August 1660 5 Iunie 1692) 120
7. Reorganizarea Culturii Creştine în Oradea şi în judeţul Bihor (1692–1920) 126

www.dacoromanica.ro

Capitolul III.

Şcolile din Oradea cu Datele lor Istorece şi Statistice pe 1 Mai anul 1937.

Pagina

1. Şcoli susţinute de Statul Român 254
2. Şcoli susţinute de Particulari, Biserici, Societaţi. Ordine călugăreşti, Comunităţi religioase etc. 268
3. Şcoli Militare şi de Jandarmi. 299

I. – Harţi in Text 305
II. – Gravure şi Ilustraţiuni. 307
III. – Documente. 311
IV. – Texte originale în fotolitografie 313
V. – Tabela Bibliografica a Profesorului P. Dejeu . 315
VI. – Tabla de Materii 317

www.dacoromanica.ro

EDITURA AUTORULUI, STRADA CIOROGARIU 13.
www.dacoromanica.ro